



anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!



(ekampus.anadolu.edu.tr)



(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr



Takvim



Duyurular



Ders
Kitabı (PDF)



Epub



Html5



Mobi
Kitap



Sesli Kitap



Canlı Ders



Video



Ünite
Özeti



Sesli Özet



Sorularla
Öğrenelim



Alıştırma



Çözümlü
Sorular



Deneme
Sınavı



Tartışma
Forumu



Çıkmış Sınav
Soruları



Sınav Giriş
Bilgisi



Sınav
Sonuçları



Öğrenci
Toplulukları



AOSDESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

Açıköğretim Sistemi ile ilgili
merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...

- Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

Bölüm 1

Temel Kavramlar

öğrenme çıktıları	1	Önemli Kavramlar 1. Bilgi, enformasyonu ve veri kavramlarını ayırt edebilme	2	Bilgi İşleme Modeli ve Bilgi İşleme Süreçleri 2. Bilgi işleme süreci ve aşamalarını örneklerle tanımlayabilme
	3	Bilgisayarların Bileşenleri 3. Bilgisayarları oluşturan bileşenleri sıralayabilme	4	Bilgi İşleme ve Teknoloji 4. Bilgi işleme sürecinde teknolojinin oynadığı rolü açıklayabilme
	5	Sosyal Hayatta Teknoloji 5. Teknolojinin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini tartışabilme		

Öğrenme çıktıları

Bölüm içinde hangi bilgi, beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

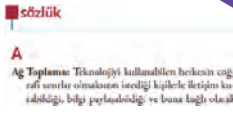
Bölüm Özeti

Bölümün kısa özetini gösterir.



Sözlük

Bölüm içinde geçen önemli kavramlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaşılır.



Karekod

Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla sizi ek kaynaklara, videolara veya web adreslerine ulaştırır.



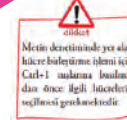
Tanım

Bölüm içinde geçen önemli kavramların tanımları verilir.

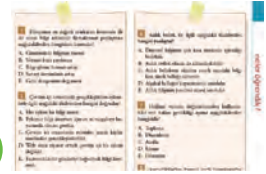
Masaüstü Yayıncılık: Desktop publishing

Dikkat

Konuya ilişkin önemli uyarıları gösterir.



Neler Öğrendik ve Yanıt Anahtarları
Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.



Öğrenme Çıktısı Tablosu

ÖÇ 1 Bilgi, enformasyonu ve veri kavramlarını ayırt edebilme	ÖÇ 2 Bilgi işleme süreci ve aşamalarını örneklerle tanımlayabilme	ÖÇ 3 Bilgisayarların oluşturan bileşenleri sıralayabilme
Araştır 1968 yılında Pablo Picasso bir girişiminde "Bilgisayarlar işe yaradılar mı? Sizce evet mi hayır mı? Bu görüşe katılıyor musunuz? Eğer bu görüşünüzü teknolojiyi kullanarak ifade ederseniz, bu görüşünüzün doğruluğunu nasıl kanıtlayabilirsiniz?" sorularını soruyor. Sizce bu görüşünüzü teknolojiyi kullanarak ifade ederseniz, bu görüşünüzün doğruluğunu nasıl kanıtlayabilirsiniz?	İlişkilendir VEBB şeması ile teknolojik gelişmeler arasındaki ilişkileri değerlendirin.	Anlat/Paylaş Bilginin teknolojilerindeki gelişim ile artan bilgi üretimi arasındaki bağlantıyı anlatın.

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuyla ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir

Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

Araştırmalarla İlişkilendir

Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmalarını gösterir.

Uluslararası Politik Ekonomi

Editör

Prof.Dr. Ömer DEMİR

Yazarlar

BÖLÜM 1, 2, 3, 4 Prof.Dr. Ömer DEMİR

BÖLÜM 5, 6 Prof.Dr. Mustafa ACAR

BÖLÜM 7 Prof.Dr. Metin TOPRAK

BÖLÜM 8 Prof.Dr. Fuat OĞUZ

BÖLÜM 8 Dr. Serpil OĞUZ

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3685
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2508

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2018 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Grafik Tasarım ve Kapak Düzeni
Prof.Dr. Halit Turgay Ünalın

Grafikerler
Ayşegül Dibek
Hilal Özcan
Gülşah Karabulut

Dizgi ve Yayına Hazırlama
Dilek Özbek
Dilek Kaleci
Zülfiye Çevir
Gizem Dalmış
Saner Coşkun
Kader Arul
Diğdem Koca
Kağan Küçük
Melike Atılın

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ

E-ISBN
978-975-06-3081-1

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Aralık 2018

3062-0-0-0-1902-V01

İçindekiler

BÖLÜM 1 Temel Kavramlar



Giriş	3
Sosyal Bilimlerde Uzmanlaşma ve Çıkarıma Yanılgıları	3
Soyutlamanın Dışlama Etkisi	3
Terkip ve Bölme Yanılgıları	4
Uzlaşma ve Denge veya Çatışma ve Baskı	5
Pozitif veya Normatif Bilgi	6
Aynı Bilim Alanında Farklı Yaklaşımların Ortaya Çıkış Sebepleri	7
Uzmanlaşma ve Odaklanma	7
Sosyokültürel Ortam ve İdeolojik Farklılık	8
Bireysel Rekabet ve Farklılıkların Abartılması	9
Katı Bilimsellik Ölçütünün Olmayışı	10
Ayrı Bir Bilim Alanı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi	10
İktidar, Siyaset Bilimi ve Ekonomi	10
Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası Politik Ekonomi	12
Disiplinler Arası Çalışma ve Uluslararası Politik Ekonomi	13
Uluslararası Politik Ekonomide Analiz Düzeyleri	14
Bireysel Düzey	15
Devlet Düzeyi	15
Devletlerarası Düzey	15
Küresel Düzey	16
Uluslararası Politik Ekonominin Çalışma Alanları	17
Enerji, Çevrenin Korunması ve Kirlilik	17
Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler	18
Küreselleşme, Uluslararası Finans ve Ticaret	18
Güvenlik ve Hegemonya	19
Kalkınma ve Teknoloji	19
Uluslararası Yardımlar	20

BÖLÜM 2 Uluslararası Politik Ekonomide Farklı Yaklaşımlar



Giriş	27
Çatışma Eksenli Yaklaşımlar	27
Klasik Merkantilist ve Neomerkantilist Yaklaşımlar	27
Marksizm	31
Maddeci Ontoloji ve Diyalektik Epistemoloji	32
Sosyal Değişim ve Sınıf Çözümlemesi	33
Lenin ve Emperyalizm	34
Bağımlılık Teorisi	35
Dünya Sistemi Teorisi	36
Uzlaşma Merkezli Yaklaşımlar	37
Liberalizm	37
Toplumsal Arka Plan	38
Bireysel ve Toplumsal Çıkarı Uyumlaştırılan Görünmez El	38
Keynesçi Yaklaşım	40
Modernleşme Teorisi	41
Hegemonyacı İstikrar Teorisi	42
Yeni Uluslararası İş Bölümü Teorisi	44
İnşacı ve Rasyonel Tercih Yaklaşımı	45
İnşacı Yaklaşım	45
Sosyal Gerçekliğin İnşası	46
Uluslararası Alanda İnşa Edilen Sosyal Gerçekler	46
Rasyonel Tercih Yaklaşımı	48
Oyun Kuramı ve Rasyonel Tercih	48
Elitlerin Durumu	49
Feminist Yaklaşım	49
Kadın Niçin Önemlidir?	50
Uluslararası Kararların Kadınlar Aleyhine Yanlı Etkileri	50
Uluslararası Toplumsal Cinsiyet	51
Küreselleşme ve Toplumsal Cinsiyet ...	52

BÖLÜM 3 Küreselleşme



Giriş	63
Hangi Küreselleşme?	63
Son Küreselleşme	63
Benzestirici Küreselleşme	65
Farklılaştırıcı Küreselleşme	66
Ekonomi, Siyaset ve Kültür	
Alanında Küreselleşme	67
Ekonomi	67
Siyaset	72
Kültür	74
Görünmeyen Kıtanın Keşfi	76
Mekanın Dönüşümü	77
Küresel Değişimin Dinamikleri	78
İçsel Dinamikler	78
Dışsal Dinamikler	79
Doğal veya Üretilmiş Riskler	80
Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar	81
İlgisizler	81
Reformcular	82
Taraftarlar	82
Karşı Olanlar	83
Küreselleşmenin Kayıp ve Kazançları	84
Küreselleşme Kaynaklı İyi Haberler	85
Küreselleşme Kaynaklı Kötü Haberler	85
Küreselleşmenin Geleceği	86
Küreselleşmeme Direnci	87
Karşılıklı Bağımlılığın Etkileri	87
Belirsizliğin Belirleyiciliği	90
İşgücü ve Teknolojinin Rolü	90

BÖLÜM 4 Küresel Zenginlik veya Refahın Gelişimi ve Göstergeleri



Giriş	99
Büyüme, Gelişme ve Refah	99
Milli Gelir Ekonomik Durumu Tam Olarak Yansıtır mı?	101
Toplumlar Arasındaki Gelişmişlik Farkı Ne Zaman Açılmaya Başladı?	102
Zenginlik ve Refahın Kaynakları	103
Sermaye, Teknoloji ve Coğrafya	105
Fiziksel Sermaye Birikimi	105
Teknolojik Gelişme	106
Coğrafi Konum veya Ekonomilerarası Etkileşim	107
Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye ve Yönetişim	108
Beşeri Sermaye	108
Sosyal Sermaye	109
Siyasal, Kültürel, Hukuki ve Kurumsal Ortam	111
Kurumlar Önemlidir	111
Yönetişim	112
Küresel Göstergeler ve İndeksler	114
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	114
Ekonomik Büyüme ve Kalkınma	115
İstidam ve İşsizlik	115
Dışa Açıklık ve Ekonomik Özgürlük Düzeyi	117
Gelir Dağılımı	117
Beşeri Kalkınma	118
Fiyat İstikrarı	118
Küresel Karşılaştırma İndeksleri	118

BÖLÜM 5**Küresel Para ve
Ekonomi Sistemi**

Giriş	127
Ülke Paralarının Değeri ve Birbirine Dönüştürülmesi	127
Döviz, Sağlam Para, Zayıf Para ve Rezerv Para	127
Devalüasyon ve Paranın Değer Kaybetmesi/Değersizleşme	129
Revalüasyon ve Paranın Değer Kazanması/Değerlenme	129
Döviz Kurları Niçin Değişir?	131
Döviz Kuru Sistemleri ve Altın Standardı ...	134
Döviz Kuru Sistemlerinin Tarihi Seyri	134
Altın Standardı	135
IMF ve Uluslararası Ödemeler Sisteminde IMF'nin Rolü	137
Uluslararası Para Fonu (IMF)	137
Türkiye-IMF İlişkileri	138
Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sistemi ve Esnek Kur Sistemi	139
Bretton Woods Sistemi: Altına ve Dolara Endekli Sabit Kur Sistemi	140
Ödemeler Bilançosu/Ödemeler Dengesi	141
Bretton Woods Sisteminin Yıkılması: Esnek Döviz Kuru Sistemi	145
Esnek Döviz Kuru Sistemi	145

BÖLÜM 6**Küresel Sorunlar ve
Krizler**

Giriş	153
Küresel Tehditler ve Sorunlar	153
Ülkelerin Boyunu Aşan Sorunlar	153
Dünyanın Kirlenmesi	154
Küresel Isınma ve İklim Değişikliği	157
Bölgesel ve Küresel Nitelikli Ekonomik Krizler	160
1994 Meksika Krizi	161
1997 Asya Finans Krizi	162
1998 Rusya Krizi	162
2001 Türkiye Krizi	163
2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi	166
NINJA Krediler	167

BÖLÜM 7**Ekonomilerin
Yükseliş ve Düşüşü**

Giriş	177
Tarihsel Süreç İçinde Ülkelerin Yükseliş ve Düşüşü	177
Ortaçağ Sona Ererken Dünyadaki Başlıca Ekonomik Faaliyet ve Ticaret Bölgeleri	177
Avrupa Rönesansı ve Coğrafi Keşifler	178
Dünyanın Merkezi Avrupa'nın Dışındakiler: Afrika, Amerika ve Asya	179
20'nci Yüzyılda Gelişmekte Olan Ülkeler	181
Çöken İki Sistemden Sonra Geçiş Ekonomileri	182
2022 Yılında Dünya Ekonomisi Öngörüsü	186

Dünya Ekonomisinde Dördüncü Sanayi Devrimi	187
Dünya Sanayi Devrimleri	187
Tasarrufların Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü	189
Uluslararası Menkul Kıymet Rezervleri	189
Askeri Harcamalar	191
Yeni Nesil Göstergelere Göre Ülkelerin Durumu	194
İnsani Gelişmişlik İndeksi	194
Ar-Ge Harcamalarının GSYH'daki Payı	195
Mülkiyet Hakları ve Kurala Dayalı Yönetim	196
İş Yapma Kolaylığı İndeksi	197
Siyasi Haklar ve Sivil Özgürlükler İndeksi	198
Ekonomik Özgürlükler İndeksi	199
Küresel Rekabet İndeksi	201
İyi Yönetişim İndeksi	203
Toplumsal Gelişme İndeksi	203
Eğitimin Kalitesi: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Pisa)	204
Fikri Mülkiyet Hakları Gelirleri	205
Finansal Hizmetlerden Sağlanan Gelirler	206
Telekomünikasyon Gelirleri	206
Bilgisayar Hizmetleri	207

BÖLÜM 8

Hukuk ve Uluslararası Politik Ekonomi



Giriş	217
Uluslararası Hukuki Düzenlemelerin Ekonomik Temeli	217
Uluslararası Hukuki Düzenlemelerin Ekonomik Gerekçesi	217
Uluslararası Ekonomi Hukuku	219
Ulusal ve Uluslararası Kuralların İlişkisi	221
Bağlayıcılık	221
Uluslararası Tahkim	221
Uluslararası Hukukun Temel Alanları	223
Uluslararası Ticaret ve Ticari İşlemler Hukuku	223
Bölgesel Ekonomi Hukuku ve Serbest Ticaret Anlaşmaları	225
Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP)	225
Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP)	225
Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları	226
Uluslararası Anti-Tekel ve Rekabet Hukuku	226
Uluslararası Yatırım Hukuku	226
Uluslararası Para Hukuku ve Parasal Birlikler	227
Fikri Mülkiyet Hukuku	228
Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi ve Temel İlkeleri	229
Dünden Bugüne Uluslararası Ekonomik Düzen	229
Uluslararası Ekonomik Düzenin Temel İlkeleri	230
Ekonomik Düzeni Seçme Özerkliği	230
Ticaretin Serbestleşmesi	231
Ayrımcılık Yapılmaması ve Yabancı Yatırımcılara Adil Davranılması	231
Gelişmekte Olan Ülkelerin Teşvik Edilmesi	232

■ Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Uluslararası politik ekonomi, başta siyaset bilimi, politik iktisat, uluslararası iktisat ve sosyoloji olmak üzere birçok sosyal bilim disiplininin kavram ve yöntemlerinden yararlanan görece yeni bir alan. Uluslararası ekonomi politik veya küresel politik iktisat ile eş anlamlı kullanılan uluslararası politik ekonomi, bağımsız bir alan olmakla birlikte disiplinler arası nitelik de gösterir. Bu kitap çok kısa bir sürede hazırlandı. İlk dört bölüm Ömer Demir, 5. ve 6. bölümler Mustafa Acar, 7. bölüm Metin Toprak, 8. bölüm de Fuat Oğuz ile Serpil Oğuz tarafından yazıldı. Sıkışık programlarına rağmen ilgili bölümlerin kısa sürede yazılmasına destek veren yazarlarımıza çok teşekkür ederim. İlk dört bölümün tablo verilerinin oluşturulması

ile kitabın bütün metninin tashihinde titizlikle emek veren Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisat anabilim dalı doktora öğrencileri Cem Eyerci ve Ömer Toprak'a da özellikle teşekkür ederim. Dikkatli okumaları sayesinde kitabın daha az hatalı olmasını sağladığımı umuyorum. Kitaba yazar, editör ve son okuyucu olarak katkı verenler olarak, bu kitabı okutan hocalarımızın ve okuyan öğrencilerimizin beklentilerini yeterli düzeyde karşılamış olursak çok mutlu olacağız.

Editör
Prof.Dr. Ömer DEMİR

Bölüm 1

Temel Kavramlar

öğrenme çıktıları

1 Sosyal Bilimlerde Uzmanlaşma ve Çıkarsama Yanılgıları
1 Sosyal bilimlerde uzmanlaşma ve çeşitlenmenin nedenlerini açıklayabilme

3 Ayrı Bir Bilim Alanı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi
3 Ayrı bir disiplin olarak uluslararası politik ekonomiyi tanımlayabilme

5 Uluslararası Politik Ekonominin Çalışma Alanları
5 Uluslararası politik ekonominin çalışma alanlarını tanımlayabilme

Aynı Bilim Alanında Farklı Yaklaşımların Ortaya Çıkış Sebepleri

2 Sosyal bilim disiplinleri içinde birbirinden farklı yaklaşımların niçin ortaya çıktığını açıklayabilme

Uluslararası Politik Ekonomide Analiz Düzeyleri

4 Uluslararası politik ekonomi konularının birey, devlet, devletlerarası ve küresel düzeylerde analiz edilebileceğini gösterebilme

Anahtar Sözcükler: • Bölme Yanılgısı • Ceteris Paribus • Ekonomi/İktisat • İktidar/Güç
• Orta Malların Trajedisi • Siyaset Bilimi • Sosyal Gerçeklik • Terkip Yanılgısı • Uluslararası İlişkiler
• Uluslararası Politik Ekonomi



GİRİŞ

Uluslararası politik iktisat/ekonomi adı altında bir kitabı okumayı düşünen okurun ana hatları ile ne tür bilgi ve yaklaşımlarla tanışacağına ilk işaretleri, uluslararası politik ekonomi/iktisat adlı disiplini oluşturan çalışma alanları, yaklaşımlar ve bu alandaki temel kavramların tanımında saklıdır. Son yüzyılda genelde bilgi üretiminde özelde de sosyal bilim üretiminde büyük artış ve çeşitlenme yaşanmıştır. Daha önce aynı ad altında yapılan çalışmalar, kullanılan kavram, yöntem ve odaklaşılan çalışma konuları bakımından giderek yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasıyla çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. Bu bölümde, sosyal bilimlerde çeşitlenme, farklılaşma, disiplinler arasılaşmaya yol açan gelişmeleri ele alacağız.

SOSYAL BİLİMLERDE UZMANLAŞMA VE ÇIKARSAMA YANILGILARI

Bilim alanları sürekli artmaktadır. Sosyal bilimlerde de zamanla yeni alt disiplinlerin ve her disiplin içinde de farklı yaklaşımların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu uzmanlaşma ve farklılaşma, sosyal gerçekliğin çok yönlülüğünden beslenmektedir. Çok karmaşık sosyal gerçekliği bilimin konusu haline getirebilmek soyutlama yapmayı, soyutlama da sosyal gerçekliğin bazı özelliklerini dışta bırakmayı veya önemsiz görmeyi getirmektedir. Bu da aynı sosyal gerçekliğin farklı biçimlerde ele alınmasına ortam oluşturmaktadır.

Soyutlamanın Dışlama Etkisi

Sosyal bilimlerde üretilen kavramlar ve o kavramlar yoluyla ortaya konulan ilişkiler zaman zaman yüksek düzeyde soyutlama gerektirir. Aslında kavram kullanmanın kendisi bir soyutlama yapmadır. Varlıklara ve ilişkilere karşılık gelmek üzere belirli ortak özelliklerine göre soyutlama yapılarak kavramlar üretilir. Soyutlama, çoğu durumda zorunlu olarak, işaret ettiği sosyal gerçekliğin unsurlarının tüm özelliklerini kapsamaz, kapsayamaz. Çünkü sosyal bilimlerin konu edindiği tutum, değer, davranış ve ilişkileri kapsayan sosyal gerçekliklerin temelinde birey ve topluluklar bulunur. Birey ve topluluklar da sahip oldukları sabit özellikler veya davranışlar bakımından fiziksel varlıklar gibi tıpatıp birbirine benzemezler. Birey dediğinizde

neyi kastettiğinizi bilirsiniz ama bütün bireylerin biyolojik özellikler, inanç, kültür, değer, davranış ve tutum bakımından birbirinden farklı olduğunu da bilirsiniz. Bu yüzden sosyal gerçeklikle ilgili yaptığınız her soyutlama, aslında o kategoriye ait belirli *basın* özelliklerin tasvirinden ibarettir. Basın özelliklerin tasviri de diğer özelliklerin göz ardı edilmesi demektir.

✓ Sosyal Gerçeklik

Sosyal bilimin konusunu oluşturan tutum, değer, davranış ve ilişki dahil olmak üzere her şey.

Bu durumu, sosyal bilimlerin farklılaşması konusu ile irtibatlandırdığımızda şunu söyleyebiliriz: Sosyal gerçekliğin farklı yönleri, farklı sosyal bilimler arasında dağılmış biçimde konu edinilir. Ama bu durum, ilgili bilim alanının konusunu oluşturan sosyal gerçekliğin daha farklı başka yönlerinin olduğu gerçeğini değiştirmez. Bazen de farklı disiplinler sosyal gerçekliğin aynı yönlerini farklı kavram ve yöntemlerle ele alırlar. Odaklanma veya yöntem farklılıkları da kavramsal farklılaşmanın sebebi olabilir.

Aynı sosyal gerçekliği farklı yönlerden ele alma durumunu, her bir yönünde farklı renkler olan bir küpün yap-boz yoluyla bozulmuş renklerini bir araya toplamaya benzetebiliriz. Çoğunlukla konuyla ilgili ortalama bilgisi olan birisi küpün bir yanında aynı renkteki küpleri toplamayı kısa sürede başarır. Ama küpün diğer yanlarındaki renkleri de bir araya toplamak çok daha zor bir iş haline gelir. Küp örneğinde bir tarafı yaparken diğer tarafı bozmamanın nihayetinde bir yolu olduğu için, bazıları hızlı birkaç hamle ile bütün yüzlerdeki farklı renkleri tamamlayabilirler.

Sosyal bilimlerde işi zorlaştıran şey, küp örneğindeki renk tanımlarının (yani sosyal bilimlerdeki kavramların) da farklı olmasıdır. Her bir kavram o alanın ihtiyaçlarına göre farklı biçimlerde tanımlandığı için, sosyal gerçekliğin bütün yönlerini ortaya koyan bir üst sosyal teoride uzlaşmak pek mümkün olmamaktadır. Buna rağmen her dönemde tüm sosyal olayları birkaç faktöre dayalı olarak açıklamaya çalışan *büyük teoriler* oluşturulmaya çalışıldığı görülür.

✓ Ceteris Paribus

Çok sayıda faktörün az ya da çok etkisinin olduğu bilinen bir süreçte tek bir faktörün etkisini anlamak ve açıklamak için diğer etkileyici koşulların hiç değişmediğini varsayma.

Sosyal gerçekliğin bu çok yönlülüğü, bu tür büyük teorilerden ziyade gerçekliğin belirli bir yönünü açıklayan teorilere daha çok ilgi duyulmasına sebep olur. Bu da birçok ayrı bilim alanının ortaya çıkmasına yol açar. Her bir sosyal bilim alanı sosyal gerçekliğin bir yönünü netleştirmeye odaklanır ve bu odaklanma ayrıntıda bilgi verirken sosyal gerçekliği diğer yönlerinden soyutlar. Çok sık başvurulan bu durum, *ceteris paribus* kavramı ile ifade edilir. Latince *ceteris paribus*, “diğer koşullar aynı kalmak şartıyla” demektir. Yani gerçek hayatta bir çok koşulun etkisi altında gerçekleştiği bilinen bir durumu, ona etki eden tüm faktörleri hesaba katarak analiz etmenin zorluğu, bazen de imkansızlığı nedeniyle, bilerek birkaç ana faktöre indirgeyerek açıklamak, bilimsel çalışmalarda başvurulan temel yöntemlerinden biridir. Başka türlü sosyal bilim adına doğru bilgi olarak elimizde “hayatta her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu” gibi, kesin doğru ama bilgi içeriği zayıf bir genelleme kalır. Bu yüzden her derinlemesine inceleme, parçayı bütünden ayırdığı oranda bazı şeyleri de eksik bırakmayı göze alır. Bunun sonucu olarak bir yandan bütün bilimler her geçen gün alt disiplinler halinde çoğalırken diğer yandan da bilim insanları diğer bilimlerin yöntem ve bulgularından yararlanmak için disiplinler arası çalışmalara yönelirler.

Terkip ve Bölme Yanılgıları

Sosyal bilimlerde analiz konusu olarak seçtiğimiz sosyal gerçeklikler, çoğu zaman onlar hakkında da bilgi edinmek istediğimiz daha küçük parçaların bir araya gelmesinden oluşur. Örneğin, bir konudaki davranış ve tutumuyla, bireyi de merak ederiz, o bireyin içinde bulunduğu aileyi de; ailenin de içinde bulunduğu komşu grubunu, komşuların içinde bulunduğu ilçeyi, ili, ülkeyi, kıtayı ve tüm insanların bazı tutum, davranış ve özelliklerini de merak ettiğimiz olur. Bu yüzden merak edilen bir konuda analiz birimi, *dünya insanı*, *bölge insanı*

(Akdeniz, Asya, Afrika, Avrupa insanı gibi) *ülke insanı*, *ülke içinde bölge insanı* (Karadeniz, Ege, İç Anadolu, Doğu veya Güney Doğu Anadolu insanı gibi) *il insanı* (Erzurum, İzmir, Bursa, Kayseri, Diyarbakır, Trabzon insanı gibi) *ilçe insanı* (Haymana, Kızılcahamam, Of, Suşehri insanı gibi), *mahalle insanı*, *aile* veya aile içindeki *bireylerden sadece biri* olabilir. Analiz birimlerinin birisi diğerinin alt kümesi olarak kendine özgü özellikler taşıyabilir. Her bir birim düzeyinde analiz ettiğinizde geçerli olan sonuç, o birimi oluşturan alt birimlerin hepsi için, ya da içinde yer alıp oluşturduğu üst birimler için geçerli olmayabilir. Çünkü her bir birim, parçası olduğu grubun bir kısım özelliklerini taşır ve o yüzden grubun üyesidir. Ama bu, grubun tüm özelliklerinin tüm üyelerce aynı biçimde sahiplenildiği anlamına kesinlikle gelmez.

Sosyal bilimlerde çıkarım yaparken genelde bu bağlamda iki yönlü mantık hatalarına rastlarız. Bunlardan biri bütünün geneli için doğru ve geçerli olan bir yargıyı her bir parça için de geçerli sayma (*bölme yanılgısı*), diğeri de tam tersi bir bütünün parçaları için geçerli olan bir yargıyı bütün için de geçerli saymadır (*terkip yanılgısı*). Bu iki yanılgı bazı durumlarda çok açık bazılarında ise fark edilmesi oldukça zor biçimde ortaya çıkar. Aşağıdaki örnekleri düşünelim:

- Kadınlar erkeklerden uzun yaşar, bu demektir ki babam annemden önce ölecek.
- Yiyecek yardımı yapılan ailenin tüm fertleri eskisine göre daha iyi besleniyor (öz-üvey, kız-erkek, büyük-küçük, okula giden-tarlada çalışan, iştahlı-iştahsız...).
- Kadınlar erkeklerden daha az gelirli işlerde çalışır, o zaman kızım oğlumdan daha az kazanıyor (kazanacak).
- Doktorlar iş yoğunluğunu protesto için yürüyüş yaptı, bu demektir ki aile doktorumuz da çok yoğun mesai yapıyor.
- İşyerindeki yemekler, sağlığa uygunluk bakımından her yıl ödül alıyor, o zaman bu yemekler benim sağlığım için de çok uygun.
- Karşıdaki iki evden biri diğerinden daha küçük, o zaman küçük evin mutfağı da diğerininkinden daha küçüktür.
- Küreselleşme dünya üretimini artırdığına göre tüm ülkeler giderek daha zenginleşir.

- Bütün ülkelerde silahlanma artıyor, o zaman bütün ülkeler kendilerini daha iyi savunacak hale geliyor.
- Dünyada hegemon bir güç olduğunda, uluslararası ilişkiler daha bir düzene kavuştuğu için her ülke daha çok güvende olur.

Bu örnekler bize bir analiz birimi için makul, doğru veya anlamlı olabilecek bir yargının o analiz biriminin altında bulunan diğer tüm birimler için aynı düzeyde geçerli olduğu sonucuna varmamızı zorunlu kılmadığını gösterir ve bilimsel çalışmalarda bu konuda dikkatli olunması gerektiğini hatırlatır. Özellikle matematiğe dökülen ilişkilerde, alt birimler homojen varsayıldığında tahmin sapması daha fazla olur. Matematiksel analizlere kıyasla çıplak gözle yapılan gözlemlerde *bölme yanılığı* olup olmadığı daha kolay fark edilebilir.

✓ Bölme Yanılığı

Bir bütün için geçerli olan bir yargının, o bütünü her bir parçası için de geçerli olduğu sonucuna varma.

✓ Terkip Yanılığı

Bir bütünü oluşturan alt birim veya bireyler için tek tek doğru ya da geçerli olanın, birey ya da alt birimlerin tümü için de aynı geçerliliğe sahip olacağını düşünme.

Bölme yanılığının tersi de mümkündür. Bazen tek tek her bir birey için geçerli olan durumların, o bireylerden oluşan bütün için geçerli olmaması durumu da ortaya çıkabilir. Aşağıdaki örneklerle bakalım.

- Dört adet üçgen bir araya gelirse yeni şekil üçgen olmayabilir.
- Bir eşya satın aldığında duyulan mutluluk, aynı eşyayı herkes satın aldığında duyulmayabilir.
- Gelirini tüketmeyen bireyin serveti artarken, gelirini harcamayan toplumun milli serveti artmaz, tersine azalır.
- Bir kalabalık içinde ayağa kalkan birisi, önünü oturanlara göre daha iyi görebilir ancak herkes ayağa kalkınca hiç kimse önündekini öncesine göre daha iyi göremez.

- Beş dakika önce yola çıktığınızda yoğun trafığe takılmadan işyerine gidebilirsiniz. Ama işe giden herkes aynısını yaparsa beş dakika erken çıkmak yoğun trafığe takılmamak için hiçbir işe yaramaz.
- Bir öğrenci grubu içindeki her öğrenci, diğerlerinden ayrı olarak, belirli bir ek puan alırsa başarı sıralamasındaki yeri değişebilir. Ancak tüm öğrenciler aynı ek puanı alırlarsa, herkesin puanı yükselmesine karşın başarı sıralaması değişmez.
- Pazarda aynı malı satan yan yana tezgahlardan biri fiyatı düşürürse satışını artırır ancak tezgahların hepsi fiyat düşürürse hiç biri tek başına fiyat indirdiği zamanki kadar satış miktarını artıramaz.
- Bir ülke gümrük vergilerini artırarak ekonomisinin büyümesine sebep olabilir ama tüm ülkeler bunu yaparsa dünya ekonomisi küçülür.

Bu örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere sosyal olayların bir kısmında bireysel ya da alt birim düzeyinde geçerli olan bir sebep sonuç ilişkisi, o birey ya da alt birimin parçası olduğu grubun diğer üyeleri için de tek tek geçerli olmasına rağmen, toplu davranışlarında aynı şey geçerli olmadığı gibi bazen tam tersi sonuçlar bile ortaya çıkabilir.

Terkip yanılığı bir bütünü değişik parçalarını konu edinen bilimlerin yöntem ve kavramlarının, bütünü açıklamada da kullanılması halinde aynı geçerliliğe sahip olamayabileceğini ima eder. Bazen bireylerin davranışlarını açıklayan kurallar, o bireylerden oluşan grupları, gruplardan oluşan milletleri, farklı milletlerden oluşan dünya ölçeğindeki süreçleri açıklamada aynı başarıyı gösteremeyebilir. Ölçek büyüdükçe terkip yanılığı da büyüyebilir. İşte uluslararasıdaki ekonomik ve sosyal ilişkilerin, ulus içi ilişkileri açıklayan kavram ve yaklaşımlarla her zaman açıklanamamasının önemli sebeplerinden biri de bu terkip yanılığıdır. Çünkü ülke düzeyinde geçerli bir açıklama, ülkeler arası ilişkileri açıklamada geçerli olmayabilir.

Uzlaşma ve Denge veya Çatışma ve Baskı

Farklı sosyal bilimlerde aynı konuyu ele alırken kullanılan terminoloji ve bakış açısına göre farklılaşan birçok yaklaşım bulunur. Bu kitapta da bu farklı

yaklaşımlara yeri geldiğinde değinilecektir. Burada bir başlangıç bilgisi olarak farklılığa yol açan bakış açılarının çoğu zaman iki ana eksenle ilerlediğini söyleyebiliriz. Bu eksenlerden biri, bilimin konusu olan sosyal gerçekliği, onu oluşturan unsurlar arasında uzlaşma eğiliminin baskın olduğu varsayımı ile ele alan *uzlaşma* veya *denge* yaklaşımıdır. *Denge* yaklaşımı, ekonomi, sosyal ve siyasal olayları inceleyen bütünü parçaları arasındaki işbölümünün yararları ve bu yararın ortaya çıkarılması için sağlanan *uzlaşmayı* merkeze alır. Diğer değişkenler uzlaşmanın oluşmasına olan katkıları çerçevesinde bir araya getirilir. Toplumsal düzenin çıkar uyuşmasına bağlı olarak oluştuğunu varsayan liberal yaklaşımlar bunun en belirgin örneğini oluşturur.

İkinci yaklaşım ise sosyal gerçekliğin ağırlıklı olarak *çatışma* üzerine oturduğunu varsayar. Buna göre kıt kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmak için yarışma sosyal gerçekliğin en temel hakikatidir. Bu da farklı güçleri olan taraflar arasında çatışma ve mücadeleyi zorunlu kılar. Sosyal gerçekliği anlamak, bu yaklaşıma göre, çatışmaların oluşum ve gelişimini anlamaktan ibarettir. Başta Marksizm olmak üzere sosyal bilimlerdeki radikal yaklaşımların çoğu bu gruba girer.

Aslında hem *uzlaşma ve denge* hem de *çatışma ve mücadele* değişik oranlarda tüm sosyal gerçekliklerde gömülü olarak mevcuttur. Bütün ilişki ve durumlarda olumlu anlam yüklenen uzlaşma, karşılıklı tarafların istek veya güçlerinin bir şekilde dengelenmesidir. Uzlaşma veya denge bir nevi “terbiye edilmiş güç” anlamındadır. Tersinden bakıldığında çatışma ve mücadele, bunların olmadığı durumların varlığı halinde anlamlıdır. Bu ikisi hayatın içinde birlikte bulunur. Örneğin devleti ele alalım. Devlet bir arada yaşama arzusu olan insanların üzerinde uzlaştıkları kurallar çerçevesinde kurdukları bir yapıdır. Ama aynı devlet resmi ve meşru organlarca oluşturulan kurallara aykırı hareket edenleri zorla kurallara uyduracak güç kullanabilirse varlığını sürdürebilir. Uzlaşma ve güç kullanma devletin iki ayrı yönünü ifade eder. Benzer biçimde aileyi düşünelim. Aile, onu oluşturan bireylerin karşılıklı dayanışma ve işbirliğinin en çok tezahür ettiği sosyal kurumlardan biridir. Ama yakından bakıldığında bebeklikten itibaren, çocuklar aile içinde, yaşadıkları aile ve toplumun saygın bir üyesi olmaları için, aile büyüklerinin de benimsediği toplumun inanç, değer ve kurallarına uymaya zorlanır, bu açıdan sıkı bir baskı altında

büyütülürler. Uymama durumunda da farklı düzey ve dozajlarda cezalarla karşılaşılır. Bu nedenle aileyi, yeni doğan bir bebeği kendini ifade edebilmek için kullanacağı beden dili ve sesli söz varlığından, günlük adab-ı muâşeret kurallarına kadar her konuda yönlendirerek bir nevi “baskı” uygulayarak kendinden önce dünyaya gelen insanların istediği kişi olmaya zorlayan çatışma odaklı bir kurum olarak görebilirsiniz. Tersinden aynı ailenin yaptıklarını, yeni doğan bir bebeğin, aile fertleri de dahil olmak üzere kendinden önce yaşayan binlerce, belki milyonlarca insanın, yüzyıllar boyunca emek, çaba ve tecrübeyle biriktirdikleri her türlü maddi ve kültürel mirasa ortak etme çabası olarak da değerlendirebilirsiniz. Bir çocuğu iletişim aracı olan dil dahil hiçbir kültür unsuru aktarmadan, benimsemek istediği kültür unsurlarını kendisinin belirlemesi anlamında özgür bıraktığınızda, ortalama bir birey olması için kaç hayali yüzyılın geçmesi gerektiğini tahmin edin.

Bu nedenle, hem çatışma ve mücadele hem de uyuşma ve uzlaşmanın (uzlaşma ve denge) aynı sosyal gerçekliğin farklı yönlerini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Hangisinin daha baskın olduğu durumdan duruma değişir. Araştırma ve incelemelerde bu gerçekliğin hangi yönüne ne düzeyde ve niçin ağırlık verileceği, büyük oranda araştırmacının bu konudaki tercihiyle şekillenir. Aynı konudaki zıt teorileri okurken bu ayrıntıyı mutlaka aklımızın bir köşesinde tutmamızda fayda var.

Pozitif veya Normatif Bilgi

Sosyal bilimlerde çalışmaları birbirinden ayırıcı bir diğer konu da, *pozitif* ve *normatif* ayrımıdır. *Normatif* ‘olması gereken’i, *pozitif* de sadece ‘olanı’ konu edinen bilgilere denir. Bilimsel yaklaşımın “olması gerektiği düşünülenleri” değil de “olanları” konu edinmesi arzu edilir. Yani bilim daha çok sosyal gerçekliğe ilişkin *normatif* (kural koyucu) değil, *pozitif* (*betimsel*) bir yaklaşım sergiler. Örneğin “Türkiye’de enflasyon 2016 yılında yüzde 8,53 olarak gerçekleşmiştir” cümlesi ‘olanı’ açıklayan *pozitif* bir ifadedir. Enflasyon hesaplama yöntemlerine uygunluk yönünden bunun doğru olup olmadığı bilimsel yöntemlerle ortaya konabilir. Ama “enflasyonu asgari yüzde beşe çekmek gerekir” ifadesi ise toplum için faydalı bir durumu ortaya koyma amacıyla ileri sürülen ‘olması gereken’e dair *normatif* bir ifadedir. “Bu evin kirası 1000 TL’dir” bir *pozitif*

betimlemedir. Ama “bu evin kirası azdır (artırılması gerekir) veya çoktur (düşürülmesi gerekir)” normatif bir ifadedir.

Normatif ifadeler sadece olanı betimlemez onun *istenen* bir durum olup olmadığına ilişkin ilave bir *yargı* da içerir. Bilimin bu tür yargıları olmayan bilgilerle sınırlı olmasını temin amacıyla sosyal bilimlerde de bilimsel ifadelerin genelde pozitif önermelerle sınırlanması arzu edilir.

Pozitif sosyal bilimler insan davranışlarının birçok yönünü açıklayıcı bilgiler sunar ama insanın nasıl davranması gerektiği bilimin değil, felsefe, ahlak, din veya hukuk gibi başka bilgi alanlarının konusudur. Olması gerekene dair bilgilerin üretilmesi

için de olanın olduğu gibi ortaya konması önemli bir başlangıç noktasını oluşturur. Bu yüzden güvenilir pozitif bilgiler normatif bilgilerin üretilmesinde de önem taşır.

Olması gerekene dair öneriler değer yargılarını, beklentileri ve ideolojileri barındırdığı için sosyal bilimlerin her alanında *tarafsızlık* ve *nesnellik* sağlama amacıyla sadece *olanı* betimlemeyi amaçlayan pozitif bilime yönelim artış göstermekte, bununla birlikte, bilimsel çabaları sadece olanın bilgisiyle sınırlamanın, değişimi engelleyerek statükoyu koruma amacına hizmet edeceği, bu yönüyle de ideolojik yanlılık içerdiği gerekçesiyle de eleştirilmektedir.

Öğrenme Çıktısı

1 Sosyal bilimlerde uzmanlaşma ve çeşitlenmenin nedenlerini açıklayabilme



Araştır 1

Sosyal gerçekliğin anlaşılmasında çatışma ve uzlaşmanın rolü nedir?

İlişkilendir

Terkip veya bölme yanılgılarına farklı alanlardan yeni örnekler bulunuz.

Anlat/Paylaş

Sizce sosyal bilimlerde pozitif bilginin normatif bilgiye göre daha değerli görülmesi sadece, nesnellik ve tarafsız bilgi üretmek amacı ile açıklanabilir mi? Tartışınız.

AYNI BİLİM ALANINDA FARKLI YAKLAŞIMLARIN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Bir önceki bölümde sosyal bilimlerde yeni alt bilim dallarının ortaya çıkmasının nedenlerine kısaca değinmiştik. Bilimlerin alt disiplinlere ayrılması yanında aynı disiplin içinde de bakış açılarında farklılaşmalar görülür. Diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi uluslararası politik ekonomi alanında da bu bağlamda oldukça zengin bir bakış açısı çeşitliliği vardır. Birey, grup ve daha büyük toplulukların davranışlarını açıklarken ortaya çıkan bu bakış açısı farklılıkları, devlet, devlet üstü ve uluslararası diğer aktörlerin davranışlarını açıklamada da benzer gerekçelerle ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık gerekçelerini *odaklanma*, *sosyokültürel ortam ve ideolojik farklılık*, *bireysel rekabet ve farklılıkların abartılması*, *katı bilimsellik ölçütünün olmayışı* olmak üzere dört ana başlık altında inceleyebiliriz.

Uzmanlaşma ve Odaklanma

Önceki bölümde bütün disiplinlerde açıklanması hedeflenen sosyal gerçekliğin, karmaşık ve çok yönlü özellikler taşıdığını söylemiştik. Bu karmaşıklığın olduğu gibi resmedilmesinin de, onun anlaşılması ve bilimin ana amacı olan olası nedensel ilişkilerin ortaya konmasına çok fazla katkı sağlamadığına değinmiştik. Bilimsel disiplinlerin çoğalmasına yol açan bu durum, aynı zamanda her bir bilim dalı içindeki farklı yaklaşımların ortaya çıkmasının da ana sebeplerinden biridir. Her yaklaşım açıklanmaya çalışılan konunun,

diğer yönlerinin açıklama konusu sosyal gerçekliğin tümü üzerindeki etkilerini göz ardı ederek yalnızca bir yönüne odaklanır. Güneş ışığını odaklayan bir merceğin ateş yakması gibi, odaklanma da bize “ma-kul” bir açıklama sunduğu ölçüde işlevsel olur. Bu durum, bazen konunun daha kolay anlaşılabilmesi için basitleştirme amaçlı olarak araştırmacı veya düşünür tarafından bilinçli olarak tasarlanır, bazen de getirilen açıklamanın yeterli olduğu düşünüldüğü için kendiliğinden ortaya çıkar.

Uluslararası ilişkileri etkileyebilecek, iklim, coğrafi ve stratejik konum, tarihsel hesaplaşmalar, her bir ülkenin siyasal kültür farklılıkları, devletler adına karar veren aktörlerin kişilikleri, karar verme süreçlerinin kendiliğinden getirdiği etkilerin tümünü içine alan bir açıklamanın zorluğu ve karmaşıklığını ortadan kaldırmak için, bütün devletleri aynı şekilde düşünen, aynı saiklerle davranan birer aktör olarak varsayıp model geliştirmek, işi oldukça kolaylaştırır. Bu varsayım kabul edildikten sonra, devletlerin kararlarını neyin belirlediği konusunda da onlarca farklı açıklama yerine, dönemin baskın olduğu düşünülen faktörleri merkeze alınarak bir açıklama yapıldığında birbirinden farklı birçok yaklaşım ortaya çıkar. Hem aynı dönemde etkili olduğu düşünülen faktörlerin kişiden kişiye (araştırmacıdan araştırmacıya) farklılaşması, hem de zaman içinde faktörlerin rolünde meydana gelen değişiklikler, aynı disiplin içinde birçok yeni yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olur.



Yaşama İlişkilendir

“Bilim mi nedir? Evet. Efendim bilim uğraştığımız şeydir. Bilim her şeyden önce üniversiteyi bitirdikten sonra ‘bilim yoklaması’ ve ‘yabancı dil sınavı’ gibi engelleri aşarak doktora öğrencisi olmaya hak kazanabilmek için gerekli bir şeydir. Sonra, bir süre kürsüye gelen yabancı kitapları ve dergileri izleyerek bakalım ne var ne yok diye durumu izlemektir; sonra durumu kollamak ve küçük bir şeyi büyüterek onu bir doktora haline getirmektir ve bu doktorayı yapmaktır. Sonra doktora sınavında başarı göstermektir ve bu başarıyı gösterdikten sonra gülümsemeyi unutmaktır. Bilimin birinci ve en zor şartı budur. Sonra

Sosyokültürel Ortam ve İdeolojik Farklılık

Bilim insanları ve düşünürler de görüşlerini bir sosyal, kültürel ve siyasal ortamda oluşturdukları ve ifade ettikleri için farklı ortamlarda farklı görüşlerin ileri sürülmesi gayet normaldir. Bir araştırmacı, düşünür veya bilim insanı bir yaklaşım ortaya koyarken sahip olduğu dünya görüşünün temel parametrelerinden kendisini soyutlayamaz ve esasen soyutlamaya çalışması da çok fazla bir anlam ifade etmez. Çünkü getireceği açıklamaların birilerine anlamlı gelmesi, kendilerine açıklama sunulanların dünyaya bakışlarıyla uyuması ile yakından ilgilidir. Başka türlü yapılan açıklamalar muhataplara pek anlamlı gelmeyecektir. Düşünürler de içinde yaşadıkları “dünyalardan” hareketle bilgi ürettikleri için “dünya”ları benzeşen insanların görüşlerinin de benzeşmesi kuvvetle muhtemeldir.

Ancak burada bir noktanın vurgulanması gerekir. İçinde yaşanan dünya ile üretilen düşünce arasında tam bir nedensellik ilişkisinin kurulması, kültürel determinizm anlamına gelir ki bu, çoğu zaman, aynı ortamlarda yetişen düşünürlerin niçin farklı düşündüklerini anlamamızı kolaylaştırmak yerine zorlaştırabilir. Bu yüzden içinde yaşanan ortam ile ileri sürülen düşünceleri irtibatlandırmanın anlamlı olmasına karşın bunun birebir belirlemci bir ilişki olduğunu söylemek doğru olmaz.

karşımıza doçentlik sınırı gelir. Bu sınırı aşmak ilk bakışta zor gibi görünse de asıl zorluk doçent olmak değil, eylemli doçent olmaktır, yani bir kadro ayarlamaktır; bunun için daha bilimin başında, yani kürsü seçerken boş kadrolu birine kapılanmak, gereğinde profesörler kurulunda sizin hakkınızı arayabilecek dışı bir kürsü başkanı bulmaktır. Sonra profesörlük bilimi gelir. Bu bilime akıl erdirmek biraz zordur; onun için en iyisi sabırla beş yıl beklemesini bilmektir...” Oğuz Atay, Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan, Birinci basım, 1975, Bilgi Yayınevi, s. 175.

Bilim insanları ve düşünürler, çoğu zaman mensup veya taraftar oldukları ideolojilerin ön kabullerine uygun yaklaşımlar geliştirmekte ve bu yaklaşımları teorileştirmeye çalışmaktadırlar. İdeolojiden kaynaklanan bakış farklılığının ortadan kalkması için ideolojinin sosyal gerçekliğin açıklanmasına ilişkin çözümlerden ve sosyal teorilerden tamamen dışlanması gerekir. Bunun mümkün olup olmadığı ve eğer mümkünse, nasıl gerçekleştirileceği ayrı bir tartışma konusudur. Bir alandaki egemen bilim paradigmasını savunanlar, kendi bakış açılarının ideolojik önyargı veya varsayımlardan arındırıldığını varsaydıkları için bunun mümkün ve gerekli olduğunu savunurken, yerleşik düzeni sorgulama eğiliminde olanlar ise ideolojik farklılıkların sosyal gerçekliğin içine gömülü olduğunu düşündükleri için, ideoloji ve dünya görüşlerinden beslenen farklı yaklaşımların uzlaştırılmasının mümkün olmadığını ileri sürerler.

Bireysel Rekabet ve Farklılıkların Abartılması

Bir sosyal disiplin içinde açıklama yelpazesinin genişlemesinin nedenlerinden bir diğeri, düşünür veya teorisyenlerin kendi teorilerinin önemini artırmak, dikkat ve taraftar çekebilmek için ileri sürdükleri yeni görüş ve teorilerini, mevcut teorilerden aşırı zorlamalarla farklılaştırarak sunmaya çalışmalarıdır. Burada, getirilen açıklamalardaki küçük farklılıklar oldukça fazla abartılmakta, uzlaşılan noktalar ise tümüyle göz ardı edilmektedir. Sonuçta nüanslarla farklılaşan düşünürler, aralarında çok radikal farklılıklar varmış gibi birbirlerini eleştirmekte, birbirine tümüyle zıt görüşler ileri

sürüyormuş intibasını uyandıran tartışmalar yapılmaktadır. Bu tutumun ortaya çıkmasında da iki sebebin etkili olduğu söylenebilir:

Birincisi bilim insanları ve düşünürler de bu-
lundukları toplumda yaptıkları işlerle bir iktidar alanı oluştururlar. Her birinin sosyal veya entellektüel gruplar olarak taraftarları ve karşıtları vardır. Yani farklılıklar bireyler arasındaki bilgi alanında iktidar mücadelesinden de kaynaklanabilir. Ayrıca özgün düşünceler ileri sürdüğü iddiasında olanlar başkalarının düşünce ve görüşlerine yeterince değer ve önem vermeme eğiliminde olurlar. Bu da farklılığın olduğundan daha çok görülmesine yol açar.

İkinci sebep daha pragmatik gerekçelerle ortaya çıkar. Özellikle günümüzde bilimin üretildiği akademik camianın kuralları arasında *özgünlük* ve *farklılık* önemli yer tutar. Akademik unvanların (Dr. Doç. Prof.) verilmesinde o alanda geçmişte söylenenleri tekrarlamak değil, belirli düzeyde *özgün* bilgi üretme ve yayın yapma zorunluluğu vardır. Bilimde “doktor” unvanını almak, pratikte ne kadar gerçekleştiği tartışmalı olsa da, “alanında bilime katkı” yaptığı bir heyet tarafından tespit edilme şartına bağlıdır. Doktorasını yapan ve üniversitelerde yardımcı doçent olarak çalışanların doçent veya profesör olması için de belirli düzeyde özgün olduğu kabul edilebilecek araştırma veya yayın yapılması birçok ülkede, ilgili kurumların eleman ihtiyaçları yanında, kadroya atanabilmek için zorunlu şekil şartı olarak öngörülmektedir. Bu da, hem yayının sayısının artmasını, hem de orijinal ve farklı görüşler ileri sürmeyi teşvik etmekte hatta zorunlu kılmaktadır.



Yaşamla İlişkilendir

Arjo Klamer niçin farklı düşündüklerini anlamak için görüştüğü iktisatçıların büyük bir kısmının birbirlerinin görüşlerini yeterince anlamadan, sırf farklılık yaratmak için eleştirdiklerini gözlemlediğini ifade etmektedir

Kaynak: Arjo Klamer, *Conversations with Economists: New Classical Economists and Opponents Speak Out on the Current Controversy in Macroeconomics*, 1983, Totowa: Rowman and Alnhield, s. i.

Katı Bilimsellik Ölçütünün Olmaması

Sosyal bilimlerde bilimsellik ölçütleri konusunda çok önemli ilerlemeler olmuş olsa da, bir teorianın “doğru” veya “yanlış” kabul edilebilmesine dair ölçütlerin neler olduğu konusunda bilim adamları arasında, tam bir uzlaşmanın sağlanmamış olması, farklı hatta birbirine tamamen zıt görüşlerin, bilimsellik iddiasından vazgeçmeden birlikte varlıklarını sürdürmesine zemin hazırlamaktadır. Geçerli kabul edilen bir teoriye uygun olmayan gözlem

veya veri elde edildiğinde, bilim adamları hemen eldeki teoriyi gözden geçirmeye yanaşmamaktadırlar. Dolayısıyla bir teorianın ne zaman “doğrulanacağı” veya “yanlışlanacağı” halen çözüme kavuşturulamamış bir metodolojik sorun olarak ortada durması da, bu teorik farklılığın veya teorik çoğulculuğun varlığını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu durum, “farklı” teorilerin mukayesesinin yapılmasını da neredeyse imkansız kılmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

2 Sosyal bilim disiplinleri içinde birbirinden farklı yaklaşımların niçin ortaya çıktığını açıklayabilme



Araştır 2

Akademik yükselmelerdeki kriterler bilimsel bilginin çeşitlenmesini nasıl etkiler?

İlişkilendir

Sosyal bilimlerle doğa bilimlerinde bilimsellik ölçütlerini karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Bireyler, içinde doğup büyüdüğü ortamlardaki hakim görüşlere aykırı görüşler geliştirebilir mi? Tartışınız.

AYRI BİR BİLİM ALANI OLARAK ULUSLARASI POLİTİK EKONOMİ

Uluslararası politik ekonomi, politik ekonomi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve biraz da sosyolojinin bir şekilde kesiştiği bir çalışma alanıdır. Bu yüzden bu disiplinin alanını netleştirmeye, siyaset bilimi, politik ekonomi, uluslararası ilişkiler disiplinlerinin çalışma alanlarından başlamak uygun olur.

İktidar, Siyaset Bilimi ve Ekonomi

Siyaset bilimi *siyasi* denilen tutum, davranış ve kurumları konu edinir. “Siyasi” dendiğinde de, bir şekilde güç kullanımının içinde yer aldığı, durum (iktidar, muhalefet, isyan gibi), süreç (propaganda, seçim, savaş gibi) ve kurumlar (devlet, hükümet, siyasi parti gibi) akla gelir. Örneğin siyasi lider dendiğinde ülke yönetimine dair *görüş* veya *kararlarıyla* öne çıkan kişilere işaret edilir. Siyasi görüş ile de daha çok kişilerin “nasıl veya kimler tarafından yönetilirse daha iyi olur”a ilişkin görüş ve düşünceleri kastedilir. Daha teknik bir tanım yapmak gerekirse siyaset bilimi *iktidarın* nasıl *biçimlendiği* ve *paylaşıldığını* konu edinir. Başka bir deyişle, siyaset bilimi kimin, neyi, nasıl ve ne zaman alacağını irdeler.

Siyasetteki anahtar kavram *iktidardır*. İktidar/güç, bir bireyin yahut bireyler topluluğunun kendi istekleri doğrultusunda, rızaları olup olmadığına bakmaksızın diğer insanların davranışlarını etkileyebilme, yönlendirebilme veya denetleyebilmesidir. Siyaset bilimi de bir toplumda iktidar/güç ilişkileri nasıl şekillenir? ne işe yarar? iktidar/güç bireyler ve gruplar arasında nasıl bölüşülür? gibi sorulara açıklık getirmeye çalışır.

✓ İktidar/Güç

Birey yahut bireyler topluluğunun kendi istekleri doğrultusunda, rızaları olup olmadığına bakmaksızın diğer insanların davranışlarını etkileyebilme, yönlendirebilme veya denetleyebilmesi.

✓ Siyaset Bilimi

Siyasal iktidarın nasıl oluşturulduğu, biçimlendirildiği ve bölüştürüldüğünü inceleyen başta devlet olmak üzere siyasal kurumların kuruluşu, gelişimi, amaçları, işleyişleri ve bunlar arasındaki ilişkilerin yanı sıra, siyasal katılım, siyasal değişim, siyasal önderlik ve siyasal kararların analizlerini de içine alan çalışma alanı.

Türkçede ekonomi ile iktisat ‘çoğu zaman’ eşanlamlı olarak kullanılır. Bu kitapta da bu ikisi eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. ‘Çoğu zaman’ dememizin sebebi İngilizcede farklı anlamlara gelen *economy* ve *economics* kelimelerinin ayırım gözetilmeden Türkçede iktisat/ekonomi olarak karşılanmasından kaynaklanır. İngilizce “economy” çok genel anlamda üretim, tüketim ve onlarla ilişkili faaliyetlerin tümüne denir. Bu anlamda kullanıldığında Türkiye ekonomisi, dünya ekonomisi, Çin ekonomisi gibi somut üretim, yatırım ve tüketim faaliyetlerinin toplamı kastedilir. “Economics” ise konusu az önce tanımladığımız ekonomi (economy) olan sosyal bilim demektir. Bunun başına Türkiye eklersek (Turkish economics) Türkiye ekonomisini değil, Türk bilim insanlarının iktisat bilimine katkılarını kastetmiş oluruz.

Ekonomi sözcük olarak eski Yunancadaki mal varlığı yönetimi anlamına gelen *oikonomike*’den gelir. Aristo’dan beri devletin ekonomideki yeri ve rolü politik iktisat/ekonomi kavramı ile ifade edilmiştir. Başındaki politik sıfatının normatif çağrışımlar yapması ve iktisadı pozitif bir bilim haline dönüştürme çabalarının bir sonucu olarak Alfred Marshall ile birlikte, ekonominin pozitif bilimi anlamına gelmek üzere kelimenin sonuna “cs” eki eklenerek “economics” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

✓ Ekonomi/İktisat

Kıt kaynakların sınırsız veya sürekli genişleyen insan isteklerini karşılamada nasıl kullanılacağını inceleyen bilim dalı.

İktisat/ekonomi, yaygın bilinen tanımıyla kıt kaynakların sınırsız veya sürekli genişleyen insan isteklerini karşılamada nasıl kullanılacağını inceleyen bilim dalıdır. Mikro ve makro düzeyde karar verme süreçlerinin fayda-maliyet eksenli olarak nasıl işlediğini ortaya koymayı amaçlar. Çevremizde kaba gözlemlerle tespit edeceğimiz üzere fiyatında indirim yapılan ürünlerden kişiler daha çok satın alırlar. Bu durum, “fiyatı düşen malın talebi artar” kuralı (*talep yasası*) olarak ifade edilir. Daha teknik bir tabiri tercih edecek olursak “bir malın talep miktarı ile fiyatı arasında negatif bir ilişki vardır” diyebiliriz. Ama günlük hayatımız içinde bu kural ile açıklanamayan birçok olayla da karşılaştığımız olur. Onların gerekçelerini de açıklayan başka kuralları vardır. Örneğin bazı insanlar, bazı malları fiyatı düşünce satın alırlarsa statülerinin olumsuz etkileneceğini düşünerek satın almaktan vazgeçebilirler. Hatta bazı fiyatı yüksek malların prestij sağlayacağını düşünerek, fiyat artınca daha istekli bir alıcı oluverirler. Yani ucuz mal satan alışveriş merkezleri görece daha kalabalık olur ama oralarda görünmekten rahatsız olan tüketiciler de vardır. Tüm bu farklı durumların nedenleri tüketici davranışları teorisinde açıklanır.

Benzer şekilde fiyatı yükselen maldan, kar marjları artacağı beklentisiyle, üreticiler daha çok üretmek isterler. Bu da *arz yasası* olarak ifade edilir. Arz ile talebin kesişmesiyle de piyasa dengesi oluşur. İktisadın olayları açıklamak için kullandığı temel akıl yürütme böyle başlar. İktisatçılar bu akıl yürütmenin, az ya da çok, bütün alanlara uyarlanabileceğini savunur.

Bir ülkede üretim, istihdam, bölüşüm, büyüme nasıl gerçekleşir? Refah ve zenginliğin kaynağı nedir? Neden bazı ülkeler diğerlerine göre daha zengindir? Zenginlik sağlamak için neler yapılabilir veya yapılmalıdır? Bu konu uzun yıllar farklı ekoller olsa da *politik iktisat* adı altında incelenmiş ve tartışılmıştır.

Bu yüzden politik ekonomi/iktisat dendiğinde hemen akla “refah”, siyaset dendiğinde de “güç” gelir. Hem ekonomi hem de siyaset kavramları başlarına başka bir sıfat eklemekten kullanıldıklarında (uluslararası, devletlerarası, bölgesel, ulus üstü gibi) bir devlet çatısı altındaki iktidar ilişkileri ve ekonomik faaliyetlerin kastedildiği varsayılır. Bu yüzden refahın bölgesel, uluslararası, kıtalararası boyutlarını konu edindiğimizde, iktisadın bir alt uzmanlık alanı olan *uluslararası iktisat* disiplini ile karşılaşıyoruz. Ulus-

lararası iktisat, ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik ilişkilerini konu edinir. Ülkelerarası mal ve hizmet, para, sermaye veya işgücü hareketlerinin bağlı olduğu kurallar, bu konulardaki sistemler incelenir.

Ülkeler/devletlerarası ekonomik ilişkilerin tüm kural ve süreçleri, ülke içindekilerden bazı farklılıklar gösterir. Devreye karar alıcı olarak farklı hukuki düzenlemeleri ve ayrı ulusal sınırları olan devletler girdiğinde ekonomik faaliyetlerin de niteliği değişir.

Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası Politik Ekonomi

Uluslararası ilişkiler disiplini, siyaset biliminin kavram ve yöntemlerini ulusların veya uluslararası aktörlerin birbiriyle olan ilişkilerini çözümlmek için kullanır ve bu yüzden “güç” kullanımı odaklı bir bilim alanıdır. Kuşkusuz ulus içi iktidar ilişkileri ile uluslararası iktidar ilişkilerinin benzer yönleri olduğu kadar farklı yönleri de bulunmaktadır.

✓ Uluslararası İlişkiler

Siyaset biliminin kavram ve yöntemlerini geliştirerek ulusların veya uluslararası aktörlerin birbiriyle olan ilişkilerini anlamak ve açıklamak için kullanan bilim dalı.

Siyaset dendiğinde de, bir devlet nasıl yönetilir, devlet organları yoluyla iktidarı kimler, kimler adına ve nasıl kullanır, buna ilişkin süreçler, kurumlar ve yaklaşımlar ele alınır. Konu uluslararası ilişkilere gelince birden hem ölçek değişir hem de aktörler farklılaşır. Ulus içi ilişkilerden uluslararası ilişkilere geçildiğinde ortaya çıkan kritik farklılık, ölçek ve aktör değiştiğinden, diğer ölçekte ve aktörler için söylenenlerin geçerlilik sorununun ortaya çıkmasıdır.

İster siyaset ister ekonomi alanında olsun ulusal sınırlar içindeki aktörlerin kararlarını analiz ettiğiniz muhakeme tarzı ve kavramlar ile ulusların ilişkilerini de analiz edebilir misiniz? Bu sorunun cevabı, ulus içi aktörlerin davranışları ile ulus üstü veya uluslararası aktörlerin motivasyon ve kararlarını verme biçimlerinin tümüyle aynı olmasına ve önceki bölümde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, özelden genele giderken terkip veya genelden özel giderken de bölme yanılığının oluşmamasına

bağlıdır. Ulus içinde yaşayan bireylerin davranışlarına açıklama getiren modeller bile o bireylerin toplamını ifade eden ulusal ölçekte aynı geçerlilikte açıklama sunamayabilirler.

Ulus içi aktörler ile uluslararası aktörlerin ölçek ve motivasyon ve karar süreçlerinin farklılığı önce ekonomi alanında uluslararası iktisat, siyaset alanında da uluslararası ilişkiler adlarında bağımsız bilim alanlarının ortaya çıkmasına, ardından da her iki alanı bir şekilde harmanlayan disiplinler arası nitelikte *uluslararası politik ekonomi* adıyla yeni bir disiplinin oluşmasına yol açmıştır. Uluslararası politik iktisat, uluslararası ilişkilerin bu “güç” merkezli kavram ve analizlerini, politik iktisadın “refah” merkezli kavram ve bakış açıları ile birleştirmeye çalışan ayrı bir disiplin olma çabasıdır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin de, aynen siyaset bilimi, ekonomi veya sosyolojide olduğu gibi, sadece güç merkezli bir analiz yaptığında, açıkladığı birçok şey yanında, açıklayamadığı veya eksik açıkladığı birçok ilişki ve durum söz konusudur.

Dünya ölçeğinde meydana gelen gelişmeleri, siyasal, ekonomik veya sosyal yönlerden birbirinden ayırmak giderek zorlaşmaktadır. Siyasi olaylar ile ekonomik olaylar iç içe geçmiştir. Bugün dünya ölçeğindeki gelişmeler üzerinde etkili olan çok değişik aktörler vardır. Toplumlararası ilişkilerin resmi yürütücüleri halen ulus devlet temsilcileri olmakla birlikte, medya kurumları, yardım kuruluşları, küresel şirketler, devlet dışı organizasyonlar da dünya ölçeğindeki bilginin, tasarrufların, servetin, mal ve hizmetlerin, değer yargılarının, yeniliklerin, prestij ve gücün insanlar ve toplumlar arasında dağılımında etkili olmaktadır. Bir ülkenin yardım kuruluşları, o ülkenin siyasi nüfuz alanının genişlemesine katkıda bulunurken, başka bir ülke için gönüllü kuruluşları, uluslararası toplum ile kurdukları yakın işbirliği nedeniyle kendi ülkelerindeki iç politika konularını uluslararası alana taşıyarak iç politikada güçlü birer aktör haline gelmektedirler. Bu yüzden iç ve dış politik gelişmeler eskisinden çok daha karmaşık biçimde iç içe geçmiş durumdadır.

Ekonomik alandaki kararlar sadece “ekonomik” olarak nitelenebilecek etkiler yapmamakta, başka ülke paralarıyla tasarruf veya alışveriş yapma, tahvil, bono veya hisse senedi alma, başka ülkelerde çalışmak için kendi ülkesinde veya dışarıda eğitim alma, yabancı dil öğrenme gibi sonuçları, kısa veya uzun vadede ortaya çıkacak birçok karmaşık ilişki

ağı oluşturmaktadır. Artık ürünler, onları üreten ve dünyaya yayan ülke ve grupların kültürleriyle beraber dolaşmaktadır. Sonuçta sosyal, ekonomik ve siyasal süreçler küresel ölçekte sürekli yeni yeni biçimler almaktadır.

✓ Uluslararası Politik Ekonomi

Politik ekonomi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve biraz da sosyolojinin bir şeklide keştiği bir bilim alanı.

Uluslararası politik ekonomi (UPE) dünya ölçeğinde etkili olan aktörler arasındaki gerginlik ağırlıklı ilişkileri konu edinir. Bu gerginlikler devletlerarası uyuşmazlıklar ve çatışmalar, uluslararası veya ulus üstü kar amacı gütmeyen gönüllü kuruluşlar, kar amacı güden çok uluslu şirketler veya bölgesel güçler arasında olabilir. Önceleri uluslararası, uluslar üstü, ulus aşırı gibi kavramlarla ifade edilirken giderek bu kavramlar yerlerini giderek *küresel* kavramına terk etmektedirler. Bu yüzden uluslararası politik ekonomi kavramı bazen *küresel politik ekonomi* olarak da kullanılmaktadır.

Disiplinler Arası Çalışma ve Uluslararası Politik Ekonomi

Başta da söylediğimiz gibi günümüzde bilim alanları sürekli alt alanlara bölünerek çoğalmaktadır. Her geçen gün her bilim altında alt uzmanlık alanları oluşmaktadır. Sürekli uzmanlaşma ayrıntılara hakim olmayı, daha dar bir alanda daha derin bilgi sahibi olmayı gerektirir. Hızla gelişen bilimsel bilgi için bu bir nevi zorunluluk haline gelmiştir. Her bir alt alanın, öncüleri, araştırma sonuçlarını ve yaklaşımlarını karşılıklı tartıştıkları yıllık veya duruma göre iki yıllık olağan kongreleri, hakemlerin süzgecinden geçen makalelerin yayınladığı düzenli çıkan dergileri ve bütün bu işlemlere şemsiye oluşturan bilimsel amaçlı ulusal veya uluslararası dernekleri vardır. Bilim alanında bir yandan bu şekilde sürekli derinlemesine bir uzmanlaşma süreci yaşanırken, eş zamanlı olarak diğer bilim alanlarındaki gelişmeler, yaklaşımlar ve modellerden de yararlanma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Zira olayların veya süreçlerin sadece bir yönüne derinlemesine nüfuz etmek, tablonun tümü hakkında yeterli bilgi vermediği gibi bazen yanıltıcı bilgi vermeye bile başlayabilir. Bu

da disiplinler arası veya disiplinler üstü çalışmalara ihtiyaç meydana getirmektedir. Burada işaret etmek gerekir ki, uzmanlaşma ve disiplinler arası çalışma birbirinin zıttı veya alternatifi olarak değil, daha iyi bilimsel açıklamalarda bulunabilmek için başvurulan iki ayrı yöntem olarak değerlendirilmelidir.

Hem mikro düzeydeki analizlerin terkip yanılığı nedeniyle makro düzeyde geçerli olmama durumu, hem de disiplinler arası çalışmaların faydalarından yararlanma, *uluslararası politik ekonomi* adı altında yeni bir alanın ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Sadece uluslararası alanlardaki durum ve gelişmeleri değil, ulus içi, grup içi durum ve süreçleri anlamak için ayrıntılı yöntem ve kavramlarla sosyal gerçekliği inceleyen farklı disiplinlerin (sosyoloji, antropoloji, ekonomi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler) bakış tarzı ve analitik araçlarının sunduğu zengin açıklama imkanlarından yararlanma, bütün bilim alanlarında yeni ittifakların, üst veya ortak alanların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bu konuya finansal krizlerin ele alınması bağlamından bir örnek verelim. Farklı disiplinlerdeki uzmanlara araştırma yapmaları için finansal kriz başlığını verelim. Bu uzmanlar finansal krizlerin süreçleri, aktörleri, sonuçları, kısa ve uzun dönem etkileri bakımından farklılaşan çalışmalar yapacaklardır. Her bir bilim alanında odaklanılabilecek bazı soruları şöylece formüle edebiliriz: (Bu örnek, Balaam, David N. ve Dillman, Bradford, 2016'dan uyarlanmıştır)

Antropoloji. Günümüzde yaşayan ve geçmişte yaşamış farklı insan toplulukları bugünkü finansal krize karşılık gelecek kıt kaynakların dağılımında karşılaştıkları sorunlarla nasıl baş etmeye çalışmışlardır? Bu baş etme çabaları onların değer, kural ve kurumlarını nasıl şekillendirmiştir?

Siyaset bilimi: Bir ülkede finansal krizin ortaya çıkma sürecinde, krizin yönetiminde ve kriz sonrasında toplum içinde güç dağılımı nasıl değişir? Hükümetlerin krizin yol açtığı başlıca sorunlara (örneğin işsizlik sorununa) çözüm için önerileri nasıl ve niçin farklılaşır?

Karşılaştırmalı siyaset. Farklı siyasal sistemlerde finansal krizlerin ortaya çıkmasının sebepleri ve sonuçları aynı mıdır? Farklıysa bu farklılığın ortaya çıkmasında, siyasal kültür, siyasal kurumlar, ülkenin uluslararası sistemdeki konumu gibi faktörlerin etkileri nasıl ortaya çıkar?

Sosyoloji. Kriz yaşayan topluluğun içindeki sınıflar (üst, orta veya alt gelir grupları), gruplar

(farklı etnik ve dini kökenliler, göçmenler), kesimler (kadınlar, evliler, çocuklar, yaşlılar, hastalar) krizden nasıl etkilenir?

Uluslararası iktisat. Finansal kriz doğrudan yabancı yatırımları veya ülkelerin dış ticaret hacimlerini nasıl etkiler, niçin?

Uluslararası ilişkiler. Finansal kriz, ülkeler arasındaki mücadeleyi ne yönde etkileyecek? Bu kriz, büyük devletlerin askeri harcamaları üzerinde nasıl bir etkide bulunacak? Terör örgütlerine verilen gizli destekler bundan nasıl etkilenecek?

Sosyal psikoloji. Finansal krizlerden sonra bu krizlerden etkilenenlerin etkilenmeyen bireylere bakışlarında bir değişiklik, işe ve toplum düzenine bakışta kalıcı tutum farklılıkları ortaya çıkar mı?

İktisat. Krizle irtibatlı veriler kullanılarak finansal krizlerin sebepleri ve sonuçları konusunda

tüm finansal krizleri açıklayacak bazı eğilimler bulmak mümkün müdür?

Çalışma ekonomisi. Finansal kriz çalışma koşulları üzerinde kısa, orta ve uzun vadede ne tür etkiler yapar? İşverenler, sendikalar ve çalışanların konumlarında ne tür değişiklikler olur?

Tarih. Krizler hangi tarihsel dilimlerde ve hangi diğer olaylarla birlikte meydana gelmektedir?

Farklı sorulara odaklanan bu bakış açılarının her biri finansal kriz konusunda bize açıklayıcı ve oldukça yararlı bilgiler verir. Hangi bilginin daha değerli olduğu duruma bağlı olarak değişir. Bu yüzden tüm sosyal bilim alanları, sosyal gerçekliğin anlaşılması, yorumlanması ve bireylerin hayatlarını bu bilgilere göre oluşturmalarında çoğu zaman birbirinin yerine geçmeyen ama tablonun tüm renklerini yansıttığı iddiasında da bulunmayan açıklamalar sunar.

Öğrenme Çıktısı

3 Ayrı bir disiplin olarak uluslararası politik ekonomiyi tanımlayabilme



Araştır 3

Disiplinlerarası çalışmanın faydası nedir?

İlişkilendir

Siyaset bilimi ve ekonomi bakış açılarından devlete aynı işlevler mi yüklenir? Niçin?

Anlat/Paylaş

Uluslararası politik ekonomi hangi bilim dallarının kavram ve yaklaşımlarını daha çok kullanır? Tartışınız.

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİDE ANALİZ DÜZEYLERİ

Sosyal bilimlerde olay ve olguların neden sonuç ilişkileri incelenirken konunun hangi düzeyde ele alındığı, hem yöntem hem de analiz sonuçlarını değerlendirmek bakımından önemlidir. Aynı olgu farklı düzeylerde farklı kavramlar ile ve farklı yöntemler kullanılarak incelendiğinde bazen birbirine indirgenemez, hatta birbirine zıt sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu durum, her bir yaklaşımın odak noktası, cevaplamak istediği soru, kullandığı kavram kümesi ve konuları ele alışıdaki bakış açılarının farklı olmasından kaynaklanır. Bu yüzden aynı konuyu açıklamaya çalışan çalışmalar, konulara ilgi duyanlara, her durumda hepsi birbirini desteklemese de zengin açıklayıcı seçenekler sunarlar.

Bu durumu “madem bu açıklamalar birbirini desteklemiyor, hepsini kenara atalım” biçiminde değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olmaz. Her bir açıklama sonuçta aynı şeyleri söylemese de, konunun bir yönünü anlamamıza önemli ölçüde yardımcı olabilir. Bu çerçevede bir ülkede olan olayları veya bir devletin bir konuda verdiği kararları, sebepleri, karar süreçleri ve sonuçları bağlamında ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmalarda, *bireysel düzey*, *devlet düzeyi*, *devletlerarası düzey* ve *küresel düzey* olmak üzere birbirinden farklı en az dört analiz düzeyinden bahsedilebilir. Her bir analiz düzeyi aynı konulara birbirini tamamlayan, teyit eden veya birinin açıklayamadığı yönleri açıklayan farklı analizlerin yapılmasını mümkün kılar.

Bireysel Düzey

Ülkelerin kaderlerini etkileyen kararları genelde siyasi liderler verir. Her bir liderin çok farklı, çoğunlukla da açıkça bilinmeyen, faktörlerin etkisi altında karar verdiğini tahmin edebiliriz. Acaba toplumların kaderini etkileyen ekonomik, siyasi ve hukuki konularda karar veren bireyler bu kararları ne amaçla, hangi beklentilerle veya hangi koşullar altında vermektedirler? Bunu ortaya koymak, karar vericilerle ilgili bireysel düzeyde ayrıntılı bilgilere sahip olmayı gerektirir. Bu gibi araştırmalarda liderlerin resmi açıklamaları yanında, hatta onlardan daha çok, karar işlemlerinin öncesi ve sonrasında tutulan idari kayıtlar, gizli veya açık yazışmalar, ilgililerin veya üçüncü kişilerin konuyla ilgili anıları, yazılı veya görsel medyada çıkan o olayla ilgili haber ve yorumlar kullanılarak aktörlerin kararlarını ortaya çıkaran faktörler belirlenmeye çalışılır.

Bu tür bireysel düzeydeki analizlerde genelleme imkanı çok sınırlı olduğu için çalışmalar daha çok *örnek olay incelemesi* şeklinde yapılır. Sosyal bilimlerde *örnek olay incelemesi*, bir kurumsal problemin veya araştırma konusunun seçilen bir örnek özelinde incelenmesi; öne sürülen hipotezin seçilen bir örnek olayla karşılaştırılması veya örnek olaydan yola çıkarak asıl araştırma konusunun test edilmesi amacıyla yapılan çalışmalara denir. Ülke liderlerinin kritik konulardaki kararlarında zaman zaman ülkenin benimsediği genel politikaların yanında liderlerin siyasal ve ideolojik duruşları, kişilik yapılarının etkileri üzerinde de durulur.

Bireysel düzeydeki analizlerde sadece ülke adına karar veren siyasi lider veya onun temsilcilerinin değil, uluslararası örgütlerin temsilcileri veya çok uluslu şirketlerin yöneticilerinin kararları da bu yöntemlerle çözümlenebilir. Bazen bu rollerdeki karar vericiler, bir ya da birçok ülkenin halklarını yakından ilgilendiren ve ulusal liderlerinkilerden çok daha etkili sonuçları olan kararlara imza atabilmektedirler.

Devlet Düzeyi

Birey düzeyinden ülke düzeyine analizi genişlettiğinizde, uluslararası ilişkileri düzenleyen kararların alınmasında ülke içinde ve dışındaki çıkar ve baskı gruplarının, ülkede yerleşik siyasal kültürün, siyasal kurumların işleyişinin ve karar süreçlerinin şeffaflık düzeyinin bu kararları nasıl etkilediği ele alınır. Burada tek tek karar veren bireylerin öznel durumundan ziyade o bireyleri çevreleyen koşullar irdelenir. Bir ülke koalisyonla yönetiliyorsa aynı ko-

nudaki kararlar farklı, güçlü tek parti yönetimi varsa farklı, seçimleri henüz yapılmışken farklı, seçim arifesindeyken farklı olabilir. Tüm bu farklı durumlar, ulusal düzeyde alınan kararlar üzerinde etkili olur. Bir ülke başka bir ülkeye bir konuda kendisini rahatsız eden bir politikasını değiştirmesi için ambargo uygulamaya kalktığında, ambargo uygulayacağı ülkede yaşayan kendi vatandaşlarının, o ülkeye mal satan ya da o ülkeden ara veya mamul mal satın alan vatandaşlarının durumu kararlarda ne kadar etkili olur. Bunların ortaya konması için farklı baskı ve çıkar gruplarının temsilcilerinin bu süreçteki tutumlarının incelenmesi gerekir. Örneğin Türk bakanlara uygun olmayan muamelesi yüzünden Almanya'dan satın alınan mallara ambargo uygulamak ilk etapta uygun bir yaptırım gibi görülebilir. Böyle bir yaptırım kararının, Almanya'da yaşayan Türk azınlığı nasıl etkileyeceği, ambargo nedeniyle Almanya-Türkiye ticaret hacminin daralmasının her iki ülkeye ne tür zararlar vereceği, bu tür ambargoların diğer üçüncü ülkelerin yatırımcılarının Türkiye'de yatırım yapma kararlarını ne yönde etkileyeceği konularının ne düzeyde dikkate alınarak verildiği güzel bir inceleme konusudur.

Genel bir kural olarak böyle bir kararın, içerde ve dışarıda karardan etkilenecek grupların karar vericiler üzerindeki etkisine bağlı olduğu söylenebilir ama ancak somut çalışmalarla bu etkilerin ortaya konması mümkündür.

Devletlerarası Düzey

Bir ülkenin şu veya bu gerekçe ile oluşan ulusal düzeydeki kararları, hem o ülkenin diğer ülkelerle hem de üçüncü ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilerini etkiler. Bu yüzden bazen iki ülke arasındaki ilişkileri anlamak için üçüncü ülkeler arasındaki ilişkilere bakmak gerekir. Örneğin, Almanya'nın Avrupa Birliği içinde gittikçe daha güçlü hale gelmesi, bundan rahatsızlık duyan diğer bazı Avrupa Birliği üyesi ülkelerin bunu dengelemek üzere Türkiye'nin AB üyeliğine olumlu bakmasına yol açabilir. Yani AB içindeki bazı küçük ülkelerin Türkiye'nin birliğe üyeliğine olumlu bakmalarının ana sebebi, birlik içindeki güç dengelerinin seyrinden rahatsız olmaları olabilir. Başka bir örnek: Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'ı dışlayıcı bir politika benimsemesi, İran'ın Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmesine daha çok önem vermesine neden olabilir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi veya bozulması üçüncü bir faktörün etkisiyle oluşabilir.

Türkiye Rus savaş uçağını düşürdüğünde bundan sadece Türkiye-Rusya ilişkileri değil, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, Türkiye-ABD ilişkileri, hatta Rusya-ABD ilişkileri de etkilenir.

Ülkelerin belirli konulardaki kararlarının nedenlerini anlamak için, içinde buldukları uluslararası etkileşim sisteminin diğer unsurlarının incelenmesini gerektirir. Bu durum da devletlerarası ilişkilere bakmayı gerektirir.

Küresel Düzey

Ülkelerin gidişatını etkileyen en kapsayıcı ve genel analiz küresel düzeyde yapılan analizdir. Ülkelerin kararlarını baskı ve çıkar grupları, liderlerin kişilik özellikleri, diğer ülkelerin kararları yanında doğrudan bir ülke veya merkez tarafından kararlaştırılmayan küresel ölçekte gerçekleşen süreçler de etkiler. Örneğin küresel sermaye hareketleri, başta enerji olmak üzere girdi maliyetlerindeki değişimler, üretim maliyetlerini etkileyen önemli teknolojik gelişmeler, iklim değişiklikleri, küresel kirlenme, demokrasi, insan hakları, hukuk devleti gibi konulardaki görüşlerin yeni iletişim imkanlarıyla dünyanın her köşesine hızla yayılması gibi faktörler, birbirinden farklı oranlarda da olsa, tüm ülkeleri ve toplumları etkilemektedir. Bazen bu gibi küresel gelişmeler, ülkelerin iç ve dış politikalarındaki önemli kararlarını, diğer ulusal ve uluslararası faktörlerden daha fazla etkiler. Bu yüzden ülkelerdeki bir kısım politika değişiklikleri ancak küresel eğilimler ve gelişmeler dikkate alındığında makul bir açıklamaya kavuşturulabilir.

Küresel ölçekteki genel eğilimlerin anlaşılmasındaki zorluk, aktörlerin gücünün tam olarak belirlenemesinden kaynaklanır. Temel bir eğilim olarak dünya ölçeğinde güç dengeleri değişmektedir. Bazı yerel çatışmalar, tarafların elde ettiği özel pozisyonlardan çok dünyanın iki kutuplu olmaktan çıkmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Sovyetler Birliğinin dağılması, sonrasında Orta Asya'da, eski Yugoslavya topraklarında etnik bölünmelere bağlı olarak birçok çatışmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Analizler küreselden birey düzeyine indikçe ilginç bir şekilde, gelişmelere yol açan olası sebeplerin azalacak yerde arttığına, bu yüzden de gerçekte neyin neye yol açtığıнын belirlenmesinde zorluklar yaşandığına şahit oluruz. Yani ulusal ve küresel aktörlerin davranışlarına ilişkin analizler makrodan mikroya indikçe sonuçları etkileyen olası faktörlerin sayısı artmakta, bu da analizleri sebep sonuç ilişkilerini saptamada kesinlikten uzaklaştırmakta-

dır. Örneğin, bir ülkenin başka ülkelerle yeni silah veya güvenlik anlaşmaları yapmasının ana sebebini, yakın komşusunun silahlanmasına karşı tedbir olarak açıklamak; ülke liderinin silahlanma harcamalarını artırma kararını vermesine yol açan faktörleri açıklamaktan daha kolay olabilir. Bir ülke liderinin silahlanmaya daha fazla fon ayırmasında etkili olabilecek birçok faktörden (silah ticareti yapan lobilerin etkisi, mensup olduğu partinin siyasal durumu, güçlü ordu vurgusu ile ulusal gururu okşayarak seçimlerde oy artırma vb.) hangilerinin ne düzeyde etkili olduğunu belirlemek çok kolay değildir.

Bu farklı analiz düzeyleri arasındaki bilgi farklılığı araştırmacılara ilave fırsatlar sunmakta ve önelerine yeni ufuklar açmaktadır. Bir konunun anlaşılması ne kadar karmaşık olursa, o konuyu açıklığa kavuşturmak, gerçekte nelerin, nasıl ve niçin meydana geldiğini anlamak için analiz düzeyini bireyden topluma, toplumdan devletlerarası ilişkilere ve mümkünse küresel süreçlere kadar genişletmek, konuyu daha iyi ve farklı yönleriyle anlamaya imkan sağlar.

Tunus'ta 17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazzi isimli bir sokak satıcısının polise kızdığı için kendisini yakması ile başlayan olaylar sonrasında Libya, Mısır, Suriye gibi birçok ülkeyi ilgilendiren ve sonunda dünya tarihinde önemli bir harekete dönüşen Arap Baharını anlamak için Tunuslu Muhammed'in yaşam hikayesinin ve onu intihara sürükleyen olayların yanında, Tunusun içinden geçtiği ekonomik ve siyasal süreç, Arap ülkelerindeki yöneticilerin halklar nezdinde meşruiyet algıları, küresel medya imkanlarının sosyal hareketleri yayıcı etkileri, daha sonra ortaya çıkan ülkeler arası yeni dengeler, Arap Baharının, Arap ülkeleri veya diğer ülkelerde kitle hareketlerinin ulusal yönetimleri dönüştürmesine katkısı bağlamındaki etkileri, farklı düzeylerde, ayrı ayrı araştırılmalıdır.

Uluslararası politik ekonomi çalışmaları birçok alana yayılmış durumdadır. Uluslararası ilişkilerin seyrini etkileyen faktörler küreselden ulusal aktörlere yukarıdan aşağı, aktörlerden küresel düzeye, aşağıdan yukarıya olabilir. Çevre duyarlılığı ve demokrasi talebinin hızla yayılması yukarıdan aşağı, 1989 yılında Çin'in Başkenti Pekin'in ortasındaki Tiananmen meydanında tankların önünü çıkan kim olduğu bile hala bilinmeyen "tank adam" veya Tunus'ta kendisini yakan 26 yaşındaki Muhammed'in özgürlük çağrısının dalga dalga dünyaya yayılması da aşağıdan yukarıya yayılan etkinin güzel örnekleridir.

Öğrenme Çıktısı

4 Uluslararası politik ekonomi konularının birey, devlet, devletlerarası ve küresel düzeylerde analiz edilebileceğini gösterebilme



Araştır 4

Küreselden birey düzeyine inildikçe analizi etkileyen faktörler nasıl değişir?

İlişkilendir

2010 yılında Arap Baharını başlatan Tunuslu Muhammed Bouazzi ile 1989 yılında Çin'in Başkenti Pekin'in ortasındaki Tiananmen meydanında tankların önünü çıkan kim olduğu bile hala bilinmeyen "tank adam" arasında nasıl bir benzerlik kurulabilir?

Anlat/Paylaş

Bir birey dünyayı değiştirebilir mi? Tartışınız.

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİNİN ÇALIŞMA ALANLARI

Uluslararası politik ekonomi çalışmaları, enerjiden çevre kirliliğine, uluslararası ticaretten finansla, kalkınmadan dış yardımlara, teknolojiye tanımlı ve içeriği değişen güvenliğe kadar çok geniş bir alana yayılmıştır. Bunlara kısaca değinelim.

Enerji, Çevrenin Korunması ve Kirlilik

Bugün, ev ortamında ortaya çıkan atıkların başkalarına ve doğaya zarar vermeden dönüştürülmesinden başlayıp, uzay boşluğuna atılan atıklara kadar uzanan bir yelpazede kirlilik en önemli küresel sorunlardan biridir. Çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi, kimyasal atıkların toprak, akarsu, deniz veya atmosfere salınmaması, atmosfer tabakasından süzülen güneş ışınlarının insanlar üzerinde negatif etkilere yol açmasına sebep olan sera gazlarının atmosfere salınmaması, geniş kitlelerin temizlik ve tarımsal ilaçlamada kullanılan kimyasalların verdiği zararlardan korunması, sadece ülke ölçeğinde alınacak kararlar ile başarılacak durumda değildir. Ses ve görüntü kirliliğinin önlenmesi, yerel çevre temizliği kısmen yerel tedbirler ile sağlanabilir iken, ticarete konu olan tarımsal ürünler veya göçmen kuşlar yoluyla ülkeden ülkeye taşınabilecek bazı virüslerin verebileceği zararlar (kuş gribini ha-

tırlayalım), atmosfer veya okyanusların kirlenmesi gibi sorunlar ülkelerin tek başlarına alacakları tedbirlerle tümüyle engellenemez. Bu yüzden doğal çevrenin korunması giderek her kesimden insanların ilgi alanına girmesi nedeniyle *politikleşmeye*, aynı zamanda benzer duyarlılıkların tüm dünyada yayılması yönüyle de *apolitikleşmeye* örnek olarak verilebilir.

Günümüzde politik özelliği en hızlı artan konuların başında enerjinin geldiği söylenebilir. Üretim maliyetlerinde fiyatı etkileyecek önemli bir kalemi oluşturması, ev ve ulaşım araçlarının giderek artan oranda enerji kullanımı, yeni teknolojilerin yeni enerji türleri kullanması, hem üretim sektöründe hem de tüketimde enerji kullanımını, ulusal ve uluslararası sistemin istikrarı bakımından kritik faktör haline getirmiştir. Enerji temininde istikrar ekonominin işleyişinde, bazen de günlük hayatın gidişatında önemli hale gelir. Enerji fiyatlarındaki artışların hükümetleri düşürücü özelliği vardır. Petrol fiyatlarındaki artış, petrol girdisi kullanan birçok sektörde maliyet artışına, bu da maliyet enflasyonuna yol açar. Enflasyon da gelir dağılımından başlayarak, faiz ve dövizde duyarlı tüm ekonomik faaliyetleri etkiler. Bu yüzden günümüzde enerji kaynaklarının güvenliği, doğal gaz ve petrol gibi yaygın kullanılan ve belirli ülkelerin kontrolünde olan enerji girdilerinin denetim altında tutulması, uluslararası alanda ve devlet yönetiminde önemli başarı

kriterleri arasındadır. Bu yüzden ucuz ve çevreyi kirletmeyen enerjiler, ülkeler için önemli hedefler haline gelmiştir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler

Günümüzde çok uluslu şirketler uluslararası sistemde önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. Finansmanı, hammaddeyi ve çalışanları farklı farklı ülkelerden toplayıp, tüm ülkeleri pazar olarak gören bu çok uluslu şirketler, ulusal aktörlerin kararları üzerinde oldukça büyük ölçüde etkide bulunabilmektedirler. Çok uluslu şirketler çoğu ülkede, diğer ülkelerle devlet kurumlarından ayrı olarak ikinci bir ilişki tarzı geliştiren aktörlere dönüşmektedirler. Siyasi liderler bir yandan vatandaşlarının ortağı olduğu çok uluslu şirketlerle övünür, onları kendilerinin adeta yumuşak güç unsurları olarak görürken diğer yandan da o şirketlerin çıkarlarına uygun politika izlemek açısından onları birer siyaset dışı kısıt olarak değerlendirirler. Bu yüzden liderlerin uluslararası toplantıları öncesinde masalarındaki dosyalarda bu çok uluslu şirketlerin faaliyet raporları önemli yer tutar. Bu çok uluslu şirket yöneticileri, siyasetçileri arkadan izleyen değil, güçleri oranında onları yönlendiren, bu yönüyle ulusal ve uluslararası siyasetin seçimle gelmeyen ana ortakları statüsü elde etmişlerdir.

Bir ülke vatandaşları tarafından başka ülkelerin borsasında işlem gören şirketlerin hisselerinin satın alınmasını ifade eden portföy yatırımları (dolaylı yabancı yatırım) dışında kalan ve bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının, tamamına sahip olarak veya yerli bir veya bir kaç firma ile ortaklık halinde gerçekleştirdiği yatırımlara doğrudan yabancı yatırım denir. Doğrudan yabancı yatırımın bir ülkeye gitmesi, sadece kısa dönemli kar beklentilerinin değil, ülkenin hukuk düzenine olan güven, enerji, diğer ara mallar ve işgücü maliyetleri başta olmak üzere üretim ve ulaştırma maliyetlerinin uygunluğu, üretim yerlerinin kara, hava veya deniz ulaşımına yakınlığı gibi birçok faktöre bağlıdır.

Doğrudan yabancı yatırımlarının bir ülkeye akması yatırımcıların o ülkeye olan güvenini gösterir. Ülkeye güven ise sadece ekonomik gerekçelerle oluşmaz, ekonomik şartların uygunluğu yanında siyasal ve hukuki koşulların da uygun olması gerekir. Bu nedenlerle ülkelerin uluslararası alandaki güvenilirlik karnesinde doğrudan yabancı sermaye

miktarları bir gösterge olarak kullanılır. Doğrudan yabancı yatırımların artması bir yandan ülke ve ekonomiye yabancıların güvenini gösterirken öte yandan da ulus devletlerin kendi istedikleri gibi kararlar vermelerini zorlaştırarak örtük biçimde de olsa ulus devlet egemenliğine sınırlama getiren yeni bir sistem ortaya çıkarmaktadır. Sonuçta, ulusal ve uluslararası ilişkileri anlamak, bu karmaşık ilişkileri çözümlenmekten geçer. Bu da uluslararası politik ekonomistlerin önemli bir çalışma alanıdır.

Küreselleşme, Uluslararası Finans ve Ticaret

Küreselleşmenin dinamikleri, aktörleri ve gelişim seyri ulus devletlerinin konumunu derinden etkilediği için, ulus devletlerin davranış biçimlerini inceleyen araştırmacıların zihninde küreselleşme sürekli bir temel çalışma alanı statüsündedir. Ekonomi, siyaset, kültür, sanat, bilim, edebiyat, göç gibi alanlarda yorum yaparken, küresel güç, aktör ve eğilimleri ıskalayan açıklamaların uzun ömürlü olması zordur ve bu yüzden küresel politik iktisat analizleri küreselleşmeyle ilgili yaklaşımlardan ayrı düşünülemez. Kitabın üçüncü bölümünde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alacağız.

Uluslararası ticaret. Küresel ekonomik faaliyetlerin en önemli ayağı, uluslararası ticarettir. Ticaret ülke içinde bireyler arasında olduğu gibi ülkeler arasındaki en eski ve önemli ilişki yollarından biridir. Farklı insan toplulukları birbirleriyle ürettikleri malların mübadelesi yoluyla irtibata geçerler. Birbiriyle yüz yüze hiç karşılaşmayan birey ve insan toplulukları ticaretin sağladığı imkanlarla tanışır, yardımlaşır ve bazen de çatışırlar. Uluslararası ticaret özünde ülkeler arasında iyi ilişkilerin varlığını gözetir. Ticaretin gelişmesi diğer ilişkilerin de gelişmesine zemin hazırlar. Bu yüzden ticaret serbestliği genelde ülkeler arasında karşılıklı gönüllülük esasına dayalı ilişkilerin artmasına katkı sağlar. Öte yandan, uluslararası ticaret yollarının engellenmesi, dış ticarete vergi veya miktar sınırlamaları konması, ülkelerin uluslararası pazar kapma savaşları devletlerarasında yeni çatışmalara da gerekçe oluşturur. Her ülke imkan ve gücü ölçüsünce kendi iç ve dış pazarını koruyacak politikalar geliştirmeye çalışır. Bu yüzden küresel politik ekonominin seyrinin anlaşılmasında uluslararası ticaret önemli bir çalışma alanıdır.

Uluslararası finans. Uluslararası ticareti mümkün kılan ödeme yöntemleri, para ve kredi ilişkileri, döviz kurlarının değişimi ve bu alandaki rejimlerin ülkeler arasındaki ilişkilerde önemli etkisi vardır. Artık ülkelerdeki sermaye, daha yüksek getiri vadeden, fazla vergi yükü veya hareket kısıtı getirmeyen ülkelere doğru akmaktadır. Bu yüzden ulusal politik aktörler finans piyasalarının kendi ekonomilerini olumlu etkilemesi için kararlar almakta, bireysel yatırımcılar da kaynaklarını değerlendirmek için kendilerini ulusal otoritelerin ulus içinde sundukları fırsatlarla sınırlı görmemekte, tasarruflarını daha çok getiri vadeden dış piyasalara doğru yöneltebilmektedirler. Bu durum finans işini sadece ekonomik bir iş olmaktan çıkarıp, küresel ve bölgesel politika ile iç içe sokmuştur.

Ülkelere kredi verilip verilmeyeceği devlet dışı kredi kuruluşlarının verdiği notlarla ayarlandığı için alana yeni aktörler çıkmaktadır. Bazen bu derecelendirme kuruluşları ülke ekonomilerine sermayenin yönelmesinde ulus devlet aktörlerinden daha etkili olabilmektedir. Bu da uluslararası finans sisteminin aktörlerini dikkate almadan analiz yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Güvenlik ve Hegemonya

Güvenlik. Geleneksel güvenlik çalışmaları devlet ve askeri güvenlik odaklıdır. Ancak güvenlik giderek askerlerin ulusal sınırları korumasından çok daha geniş bir içerik kazanmıştır. Nükleer sızıntılar, kimyasal veya biyolojik silahlar geleneksel silahlardan daha korkutucu olmaya başlamıştır. Zarfın içine serpiştirilmiş bir kimyasal toz ile posta yoluyla yapılan bir saldırı, tam teçhizatlı bir bölük askerden daha etkili olabilir. Laboratuvarda üretilen bir bakteri, hedef kitleye orduların veremeyeceği zararı verebilir. Bu yüzden gıda güvenliği (çevre kirliliği, kimyasal ilaçlar ve zehirli atıklar, insan bünyesine zarar veren genetiği değiştirilmiş ürünler), bilgi güvenliği, kimyasal atıklardan ve nükleer sızıntılardan korunma gibi alanlar uluslararası ve ulusal aktörlerin ilgi alanında önemli yer tutmaya başlamış, bu yüzden güvenliğin kapsamı oldukça genişlemiş, askeri güvenlik önemli olmakla birlikte bunun sadece bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca güvenlik ulusal güvenlik olarak sadece devletlerin değil, beşeri güvenlik olarak devlet dışı küresel aktörlerin de önemli kaygıları arasına girmiştir.

Hegemonya. Uluslararası ilişkiler, ağırlıklı olarak ulus devletlerin gücüne göre şekillenir. Tarihin her döneminde güç itibarıyla öne çıkan devletler bulunur. Tarih boyunca ülkelerin birbirlerine karşı güç kullanımını meşru kılan en önemli gerekçe güvenlik olmuştur. Güvenlik algısında bir değişim doğrudan tutumlarda değişime yol açmaktadır. Büyük güçlerin yükselişi veya düşüşü salt güvenlik gerekçesiyle açıklanamayacak karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Güvenlik tanım değiştirmiş, politik olarak müdahaleye maruz kalmadan, ekonomik olarak baskıya maruz kalmaya doğru kaymaya başlamıştır. Sistemde bir ya da birkaç sınırlı güç egemen durumdaysa o zaman uluslararası düzeni tanımlamak ve uyulması gereken kuralları belirlemek görece daha kolay olmaktadır. Baskın bir gücün olmadığı uluslararası ortamda ülkeler kendi çıkarları odaklı politikalara yatkın oldukları için, bağlayıcı kuralları ve aktörleri bu kurallara uymaya zorlayacak yaptırımları olan bir uluslararası düzen oluşturmak zorlaşmaktadır. Bu yüzden ulus devletlerin davranışı sistemde hegemon güçlerin olup olmamasına ve hegemonyanın zamanla evrilmesine bağlıdır. Bu nedenle uluslararası sistemde hegemon bir devletin olup olmaması ve varsa hegemonyanın seyri önemli bir çalışma alanıdır.

Kalkınma ve Teknoloji

Kalkınma Stratejisi. Ülkelerin kalkınma ve refah seviyelerini yükseltmek için izleyecekleri yöntemler diğer ülkelerle çatışmalarına yol açabilir. Ülkesindeki üreticileri dışardan gelecek ucuz malların fiyat rekabetinden koruma için bazı ara veya nihai mallara vergi ya da kota konması, mallarına vergi veya kota konan ülkelerin aleyhine sonuçlar doğurur. Belki o ülkede ihracat ile ayakta duran birçok iş yeri bu yüzden iflas edip batır. Bunun sonucu olarak bir ülkenin benimsediği kalkınma stratejisi o ülkenin uluslararası ilişkilerini de yakından etkiler. Kalkınma stratejilerinde herhangi bir ülkenin değil tüm insanların ortak malı olan (okyanuslar, uzay, atmosfer gibi) alanların kullanımında *uluslararası orta malların trajedisi* denen durum ortaya çıkar. Bilindiği üzere *orta malların trajedisi*, ortak kullanılan nesnelerin sahihsiz, bakımsız ve ilgisiz kalma veya aşırı kullanım sonucu kısa süre sonra yok olma durumuna gelmesini ifade eder. Bu durum herhangi bir ülkenin kontrolünde olmayan kaynaklar için de geçerlidir. Küresel düzeyde ortak kaynakların

kötü veya aşırı kullanımı sonucu meydana gelen zararları tazmin ettirecek bir gücün olmaması, bu kötü kullanımı giderek artırmakta, insanlığı ortak bir trajik sona doğru sürüklemektedir. Bu yüzden ülkelerin kalkınma politikalarını belirlerken, yeni teknoloji üretir veya mevcut teknolojilerden birini seçerken diğer ülkelerin bu konulardaki kararlarının ve kendi politikalarının sonucunda ortaya çıkabilecek küresel maliyetlerin giderilmesine dair tutumlarının ne olduğu, giderek önemli bir çalışma alanı haline gelmektedir.

Orta Malların Trajedisi

Ortak kullanılan nesnelerin sahihsiz, bakımsız ve ilgisiz kalma veya aşırı kullanım sonucu kısa süre sonra yok olma durumuna gelmesi.

Teknoloji. Teknolojinin gelişiminde en önemli itici sektörlerden biri kuşkusuz savunmadır. Askeri amaçlı ihtiyaçlar birçok teknolojik buluşun nüvesini oluşturur. Günümüzde teknolojik gelişmeler bütün alanlarda itici güç durumundadır. Bu yüzden ulusların yükseliş ve düşüşü, coğrafi bölgelerin önem düzeylerinin değişmesi, uluslararası ilişkilerin seyri teknolojik gelişmelerle yakından ilgilidir. Teknoloji üretemeyen ülkeler, modern dünyada lider olma iddialarını hiçbir zaman gerçekleştiremezler. Teknolojide dışarıya bağımlı olmamak, ihtiyaç duyduğu teknolojileri kendisi üretmek, sadece ekonomik alanda hızlı başarı elde etmek için değil saygın bir ulusal kimlik inşasında da iyi bir

ideal durumundadır. Bunun için gerekli eğitim ve araştırma altyapısı, ar-ge teşvikleri için gerekli hukuki düzenlemeler ve yenilik yapmayı özendiren bir kültürün olmasını gerektirir. Bu özelliklere sahip ülkeler, uluslararası alanda ön alma konusunda daha cesur adımlar atabilmektedir. Bu yüzden teknoloji geliştirebilme ile uluslararası alanda güç kullanımı paralel yürümektedir.

Uluslararası Yardımlar

Bireyler arasındaki yardım özünde insani ve sosyal bir olgudur. Ama devletlerin diğerlerine yaptığı yardımlar çoğu zaman politik bir araç olarak görülür. Bir ülkeye mali yardım, teknik yardım adları altında yapılan yardımlar sadece bir insani yardım olarak kalmaz, yardımın niteliği ve büyüklüğüne göre yardım edene bağımlılık yaratır. Teknik yardımlar ülkelerin gelişmelerine, kendi kapasitelerini geliştirmelerine katkı sunarken, yardımda bulunan ülkeler de ürün ve sistemlerini ihraç ederler. Çoğu zaman büyük ölçekli mali yardımlar, belirli hedefler doğrultusunda veya yardım alan ülkelere bazı politika değişikliklerini önşart olarak sunarak yapılır. Yardımla birlikte belirli kurumların kurulması ve bazı düzenlemelerin yapılması zorunluluğu getirilir. Bu yüzden dış yardımlar, genelde yardım eden ülkelerin ideoloji ve çıkarları doğrultusunda başka ülkeler üzerinde güç kullanmanın farklı bir yolu olarak değerlendirilir. Bu yüzden ülkelere yapılan dış yardımlar, uluslararası politik ekonominin önemli çalışma konuları arasında yer alır.

Öğrenme Çıktısı

5 Uluslararası politik ekonominin çalışma alanlarını tanımlayabilme

Araştır 5

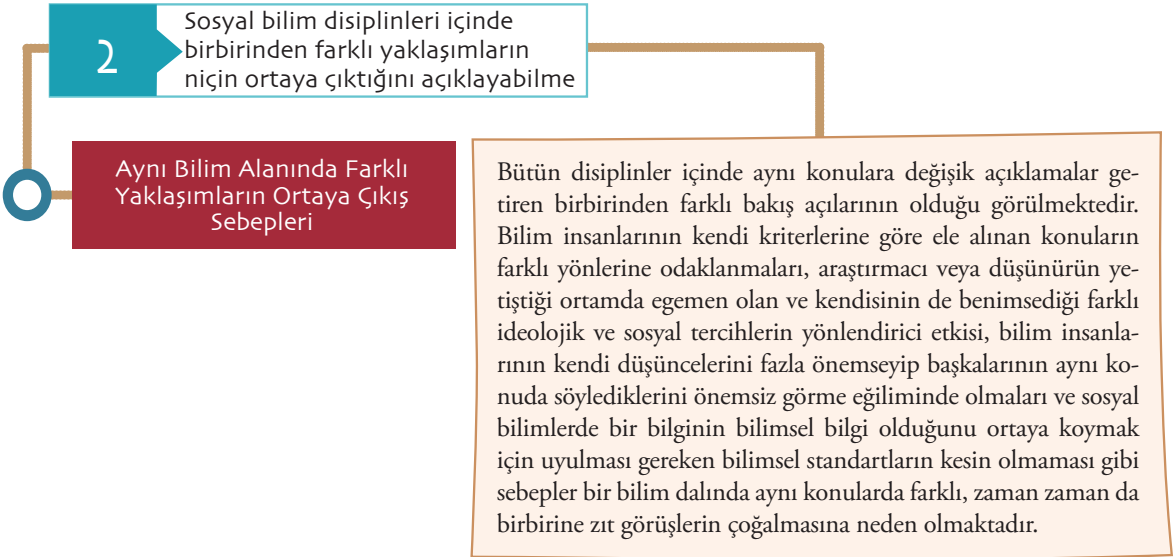
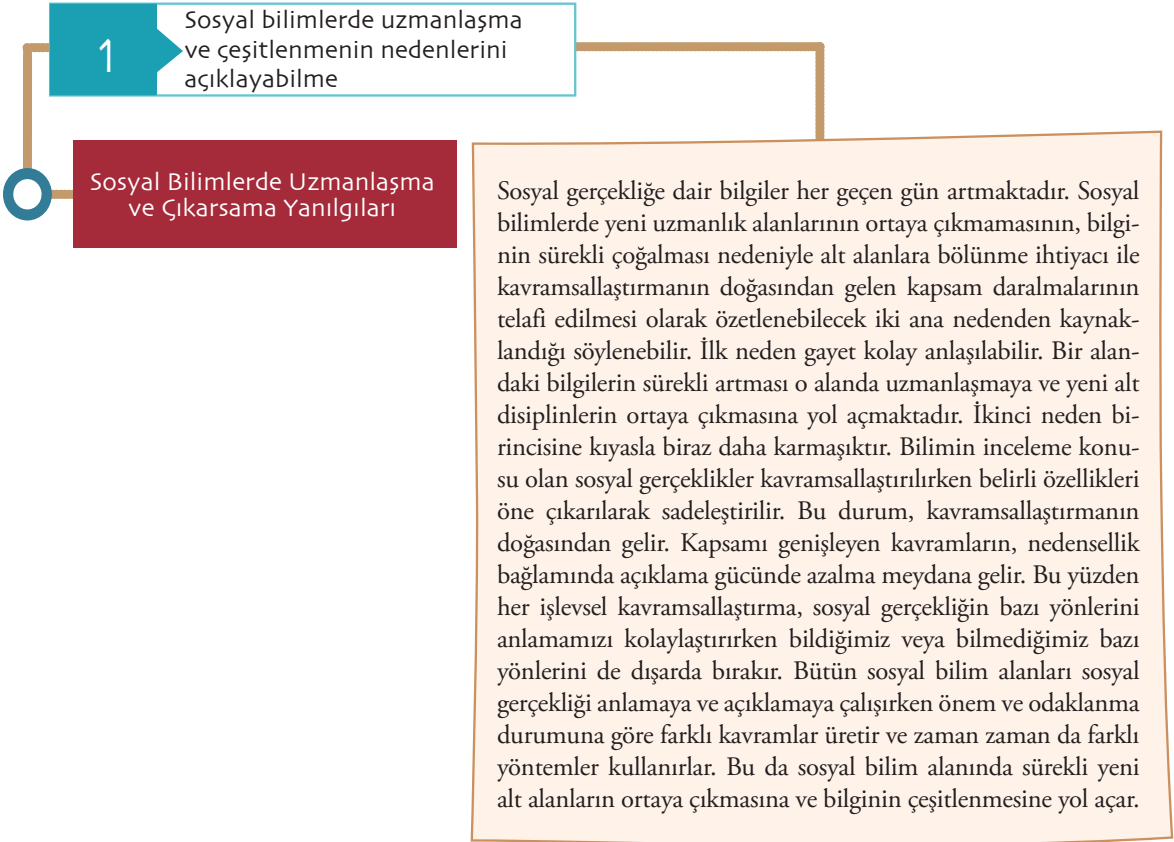
Dış yardımlar ile ülkeler arasında bağımlılık ilişkisi nasıl oluşur?

İlişkilendir

Teknoloji ile güç nasıl bir ilişki içindedir?

Anlat/Paylaş

Ulusal güvenlik nasıl içerik değiştirmektedir. Tartışınız.



3

Ayrı bir disiplin olarak uluslararası politik ekonomiyi tanımlayabilme

Ayrı Bir Bilim Alanı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi

Küresel ölçekte meydana gelen gelişmeleri, siyasal, ekonomik veya sosyal yönlerden birbirinden ayırmak giderek zorlaşmaktadır. Siyasi olaylar ile ekonomik olaylar sebep ve sonuçları bakımından iç içe geçmektedir. Toplumlararası ilişkilerin resmi yürütücüleri halen ulus devlet temsilcileri olmakla birlikte, medya kurumları, yardım kuruluşları, küresel şirketler, devlet dışı organizasyonlar da dünya ölçeğindeki bilginin, tasarrufların, servetin, mal ve hizmetlerin, değer yargılarının, yeniliklerin, prestij ve gücün insanlar ve toplumlar arasında dağılımında etkili olmaktadır. Ekonomik alandaki kararlar sadece "ekonomik" olarak nitelenebilecek etkiler yapmamakta, başka ülke paralarıyla tasarruf veya alışveriş yapma, tahvil, bono veya hisse senedi alma, başka ülkelerde çalışmak için kendi ülkesinde veya dışarda eğitim alma, yabancı dil öğrenme gibi sonuçları kısa veya uzun vadede ortaya çıkacak birçok karmaşık ilişki ağı oluşturmaktadır. Bu karmaşık ilişkileri konu edinen uluslararası politik ekonomi adıyla yeni disiplin ortaya çıkarmıştır.

4

Uluslararası politik ekonomi konularının birey, devlet, devletlerarası ve küresel düzeylerde analiz edilebileceğini gösterebilme

Uluslararası Politik Ekonomide Analiz Düzeyleri

Ulusların kaderini etkileyen kararları çözümlerken kararı veren bireyin bilgi, deneyim ve kişilik özellikleri; karar veren kişinin kişisel özelliklerinden bağımsız olarak ülke içindeki güç dengeleri ve ulusal özel durumların kararlar üzerindeki etkileri; bir ülkenin kararının üçüncü ülkelerin kararlarının sonucu ortaya çıkması veya küresel ölçekte ortaya çıkan eğilimlerin etkileri ayrı ayrı incelendiğinde karşımıza, birey, devlet, devletlerarası ve küresel olmak üzere en az dört farklı düzeyde analiz çıkar. Aynı olgunu her bir düzeyde farklı farklı yönleri ortaya çıkar ve her düzeydeki analiz konuyu daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

5

Uluslararası politik ekonominin çalışma alanlarını tanımlayabilme

Uluslararası Politik Ekonominin Çalışma Alanları

Uluslararası politik ekonomi disipliniinde çalışanlar oldukça geniş bir konu ve alan yelpazesine sahiptirler. Her geçen gün küreselleşen üretim, ticaret ve finans; üretimi milliyetsizleştiren çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımlar; giderek politik yönü öne çıkmaya başlayan çevre ve enerji; siber, gıda ve çevre boyutlarıyla tanımı değişen ve kapsamı genişleyen ulusal güvenlik; ulusal ve uluslararası alanda en önemli güç kaynağı haline gelen teknoloji; sistem ihracıyla bağımlılık yaratan askeri ve teknik dış yardımlar; uluslararası sisteme istikrar ve istikrarsızlık kazandıran hegemonya değişimi; güç değişimine yol açan veya onun bir sonucu olan büyüme ve kalkınma stratejileri gibi konular uluslararası politik ekonominin başlıca çalışma alanları arasında yer almaktadır.

1 Sosyal bilimlerde uzmanlaşma konusunda aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Uzmanlaşmada bilginin nicelik olarak çoğalması etkilidir.
- B. Uzmanlaşma aynı konuda çelişkili bilgilerin artmasına yol açar
- C. Uzmanlaşma sosyal gerçekliğin çok yönlülüğünün bir sonucudur.
- D. Bir alanda derinlemesine bilgi uzmanlaşmayı teşvik eder.
- E. Yeni kavramlar yeni uzmanlık alanları oluşturur.

2 Aşağıdakilerden hangisi, bir bütünün parçaları hakkında geçerli yargıların her zaman bütün için de geçerli olduğu sonucuna varılamayacağını ifade eder?

- A. Terkip yanılığı
- B. Ceteris paribus
- C. Sentez yanılığı
- D. Kavramsallaştırma
- E. Soyutlama hatası

3 Aşağıdakilerden hangisi bir bütün için geçerli yargının, her zaman bütünün parçaları için de geçerli olduğunu sonucuna varılamayacağını ifade eder.

- A. Bölme yanılığı
- B. Soyutlama hatası
- C. Diyalektik çözümleme
- D. Terkip yanılığı
- E. Analiz yanılığı

4 Aşağıdakilerden hangisi normatif bir ifadedir?

- A. Gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı daha eşitlikçidir
- B. Gelir dağılımının düzeltilmesi gerekir
- C. Gelir dağılımı dünya genelinde gittikçe bozulmaktadır
- D. Sosyal yardımlar gelir dağılımındaki dengesizlikleri gidermektedir
- E. Az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı gelişmiş ülkelere göre daha bozuktur

5 Bir bilim alanında yaklaşım farklılıklarının olmasına aşağıdakilerden hangisinin etkisi **olmaz**?

- A. İdeoloji
- B. Sosyokültürel ortam
- C. Tümevarımın zorluğu
- D. Bilim insanları arasındaki rekabet
- E. Katı bilimsellik ölçütlerinin olmayışı

6 Aşağıdakilerden hangisi kıt kaynakların sınırsız veya sürekli genişleyen insan isteklerini karşılamada nasıl kullanılacağını inceleyen bir bilim dalıdır?

- A. Politik ekonomi
- B. Siyaset bilimi
- C. Uluslararası politik ekonomi
- D. Ekonomi
- E. Uluslararası ilişkiler

7 Uluslararası politik ekonomi aşağıdakilerden hangisiyle **en az** ilişkilidir?

- A. Ekonomi
- B. Siyaset bilimi
- C. Uluslararası ilişkiler
- D. Uluslararası iktisat
- E. Psikoloji

8 Yıllardır parlamentoda bekleyen ve yabancıların istihdamına sınırlama getiren bir düzenlemenin seçimlere bir ay kala parlamento gündemine alınmasının gerekçeleri hangi düzeyde bir analizle en iyi açıklanabilir?

- A. Küresel düzey
- B. Bireysel düzey
- C. Uluslararası düzey
- D. Devletlerarası düzey
- E. Devlet düzeyi

9 Aşağıdakilerden hangisi uluslararası orta malların trajedisine örnek **verilemez**?

- A. Uzaya atık bırakılması
- B. Okyanusların kirlenmesi
- C. Ozon tabakasının delinmesi
- D. Aşırı avlanmayla göl balıklarının neslinin tükenmesi
- E. Atmosferin kirlenmesi

10 Aşağıdakilerden hangisi uluslararası politik ekonominin çalışma konuları arasında **yer almaz**?

- A. Dış teknik yardımların sonuçları
- B. Ülkeler arası ticaretin gelişimi
- C. Seçim sistemlerinin gelişimi
- D. Ülkelerin kalkınmada teknoloji tercihleri
- E. Siber güvenlik ve gıda güvenliği

1. B

Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Bilimlerde Uzmanlaşma ve Çıkarılma Yanılgıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. D

Yanıtınız yanlış ise “İktidar, Siyaset Bilimi ve Ekonomi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. A

Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Bilimlerde Uzmanlaşma ve Çıkarılma Yanılgıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. E

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası Politik Ekonomi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. A

Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Bilimlerde Uzmanlaşma ve Çıkarılma Yanılgıları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. E

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Politik Ekonomide Analiz Düzeyleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. B

Yanıtınız yanlış ise “Pozitif ve Normatif Bilgi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D

Yanıtınız yanlış ise “Kalkınma ve Teknoloji” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. C

Yanıtınız yanlış ise “Aynı Bilim Alanında Farklı Yaklaşımların Ortaya Çıkış Sebepleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. C

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Politik Ekonominin Çalışma Alanları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

1

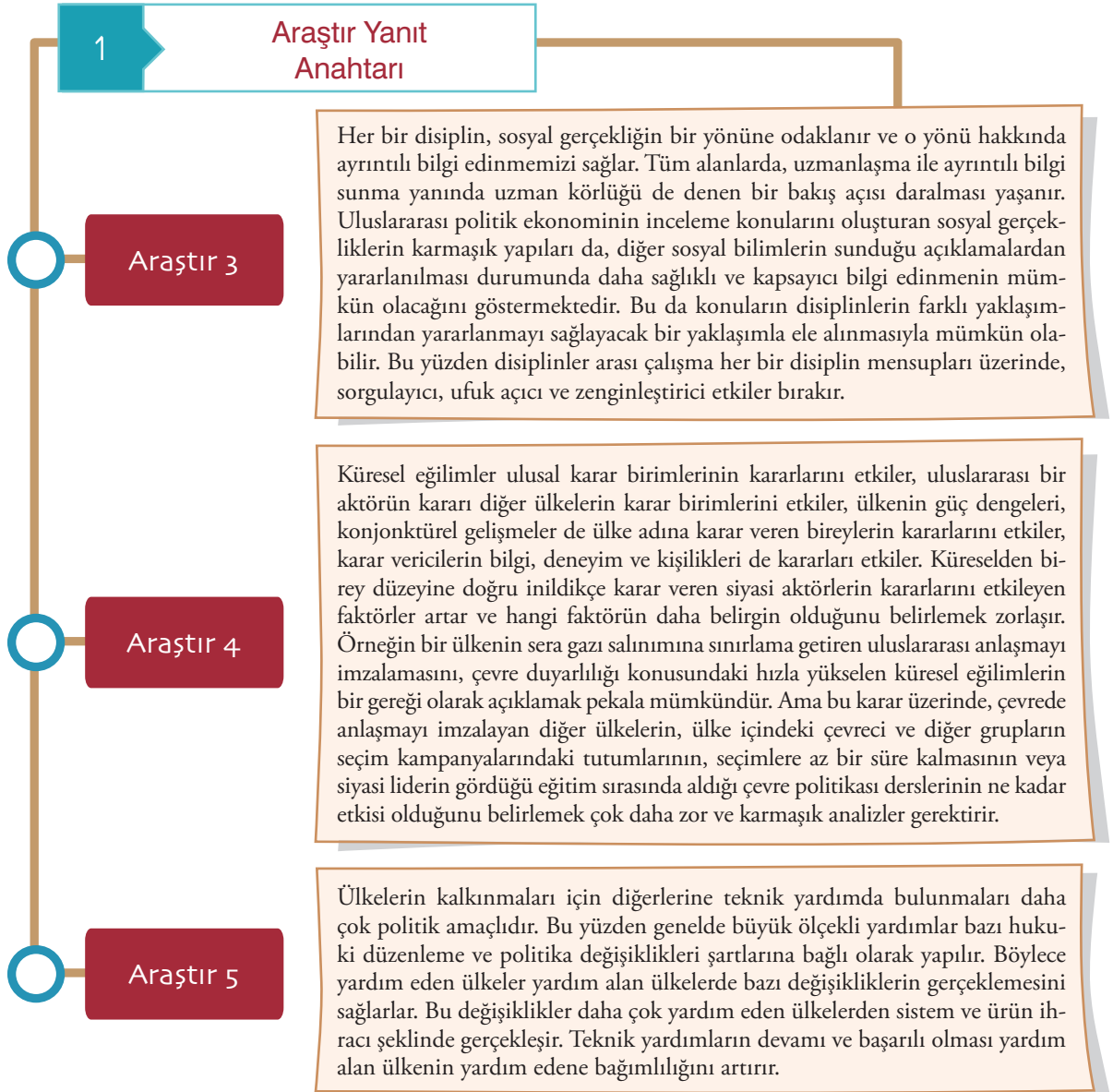
Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Bilime konu oluşturan sosyal gerçeklikler bir yönden bakıldığında çatışma, diğer yönden bakıldığında ise uzlaşma özelliği gösterir. Bu yüzden gerçekliği açıklamaya çalışan sosyal teorilerin bazıları uzlaşma ve dengeyi bazıları da çatışma ve mücadeleyi öne çıkarır. Bu durum büyük küçük tüm toplulukların kavramsallaştırılmasında olabileceği gibi tek başına bir bireyin duygu ve düşüncelerinin oluşumunda da görülebilir. Sadece çelişki ve çatışmalara odaklanmak, oluşum ve gelişimde uyum ve uzlaşmanın, sadece uzlaşmaya odaklanmak da, çelişki ve çatışmaların yeri ve rolünü görmeyi engeller. Bu yüzden birbiriyle çelişir görürse de, asgari bilimsel standartları sağlayan tüm farklı bakış açılarının bir gerçeklik payı olduğunu düşünerek hepsinin anlama ve açıklama imkanlarımızı zenginleştirdiğini söylemek mümkündür. Zira farklı bakışın bizzat kendisi, neden böyle bir farklı bakışın ortaya çıktığının anlaşılması açıklanması yönüyle yeni bir sosyal gerçeklik oluşturur.

Araştır 2

Günümüzde yükseköğretim kurumlarının akademik personel istihdamında, öğretme becerilerine sahip olma yanında özgün araştırma ve yayınlara da büyük önem verilmektedirler. Özgün bir çalışma yapmayan kişinin doktor unvanı alması, doktor olduktan sonra da yardımcı doçent, doçent ve profesör olabilmesi için de doktora çalışmasından ayrı olarak yeni özgün araştırma ve yayınlara yapması beklenmektedir. Bu beklentinin karşılanması için bilim insanları, meraklarının peşinde koşma yanında, bilimsel alanda ilerlemek için sürekli sosyal gerçekliğin başkalarının değinilmeyen yönlerini incelemeye veya aynı sosyal gerçekliğin açıklama ve incelenmesinde daha önce kullanılmayan yeni yöntemleri kullanmaya çalışmaktadırlar. Bu da sosyal bilimlerde çeşitliliğin artmasına yol açmaktadır.



Kaynakça

- Atay, Oğuz (1975). **Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan**, Birinci basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Balaam, David N. ve Dillman, Bradford (2016). **Introduction to International Political Economy**, 4th ed., New York: Routledge.
- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa (2005). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6. baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Gilpin, Robert (2017). **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceylan ve Gürkan Polat, 5. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.
- Klamer, Arjo (1983). **Conversations with Economists: New Classical Economists and Opponents Speak Out on the Current Controversy in Macroeconomics**, Totowa: Rowman and Alnhield.
- Palan, Ronen (der.) (2000). **Global Political Economy: Contemporary Theories**, London: Routledge.
- O'Brien, Robert ve Williams, Marc (2016). **Global Political Economy: Evolution and Dynamics**, beşinci baskı, New York and London: Macmillan and palgrave

Bölüm 2

Uluslararası Politik Ekonomide Farklı Yaklaşımlar

öğrenme çıktıları

Çatışma Eksenli Yaklaşımlar

- 1 Uluslararası ekonomik ilişkileri çatışma ve baskıya dayandıran yaklaşımları açıklayabilme

Uzlaşma Merkezli Yaklaşımlar

- 2 Uluslararası ekonomik ilişkileri karşılıklı çıkar uzlaşmasına dayandırarak açıklayan yaklaşımları tanımlayabilme

İnşacı ve Rasyonel Tercih Yaklaşımı

- 3 Uluslararası politik ekonomik faaliyetlerin çatışma ve denge dışında da ele alınabildiğini gösterebilme

Feminist Yaklaşım

- 4 Feminist bakış açısının uluslararası politik ekonomiye nasıl bir farklılık getirdiğini açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Az gelişmişliğin Gelişmesi Tezi • Bebek Endüstri Tezi • Büyük Buhran
• Dünya Ekonomi Sistemi • Hegemonyacı İstikrar Teorisi • İnşacılık • Liberalizm
• Merkantilizm • Modernleşme Teorisi • Neomerkantilizm • Singer-Prebisch Tezi
• Uluslararası Kamusal Mal • Yeni Uluslararası İşbölümü Teorisi



GİRİŞ

Bu kitabın birinci bölümünde ifade edildiği üzere, sosyal bilimlerin neredeyse tüm alanlarında sosyal gerçekliğin açıklanmasında *denge* veya çatışmayı merkeze koyan temelde farklı iki ana bakış açısından bahsedilebilir. *Denge* yaklaşımları, sosyal gerçekliğin parçalarının anlaşılmasında, tarafları bir araya getiren *uzlaşma*, çıkar birliği ve *dayanışma* öngören olgu ve süreçlere odaklanır. *Çatışmacı* yaklaşımlar ise olay, olgu ve süreçlerde çatışma, güç mücadelesi (gücü ele geçirme ve onu başkalarına -birey, toplum, devlet- baskı ve boyun eğdirme amaçlı olarak kullanma), *baskı* unsurlarının açığa çıkarılmasına yönelir. Hem denge hem de çatışma yaklaşımlarının, farklı ağırlık ve özelliklerde de olsa sosyal gerçekliğin özellikleri arasında mutlaka yer alması nedeniyle bir açıklama ve ikna gücü bulunur.

Denge ve çatışma eksenli yaklaşımların, devletler/ülkeler arasındaki ilişkiler veya küresel süreçlerin açıklanmasında öne sürülen görüşler arasında ağırlıklı yer tuttuğu söylenebilir. Bu bağlamda kullandıkları kavramlar farklılaşsa da, liberalizm, modernleşme teorileri ve yeni uluslararası işbölümü yaklaşımları *denge* merkezli; merkantilist, Marksist, bağımlılık teorileri ise, çatışma eksenli yaklaşımlar çerçevesinde ele alınabilir. Tercih teorisi ve inşacı yaklaşım ile feminist yaklaşımı ayrı başlıklar altında ele almak daha uygun görünmektedir. Her ne kadar feminist teori eleştirel yaklaşımıyla içinde kadın-erkek eksenli bir çatışma varsayımını güçlü biçimde barındırsa da, liberal, sosyalist, Marksist, radikal, yapısalcı, psikoanalitik, linguistik, postmodern gibi birbirinden oldukça farklı ve çoğu zaman da birbirine zıt versiyonları göz önüne alındığında onun ayrı bir başlık altında ele alınmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Ülkeler veya devletler arasındaki ilişkilerin negatif veya sıfır toplamlı ilişkiler olduğunu açıktan veya örtük biçimde ileri süren ve bu nedenle devletlerarası ilişkileri çatışma eksenli olarak açıklayan yaklaşımları ilk olarak ele alacağız. İkinci olarak karşılıklı çıkar uyumunun oluşumuna ilişkin mekanizmaların gösterilmesiyle uluslararası ekonomik ilişkileri açıklayan yaklaşımları inceleyecek, sonra da bu iki odak noktası dışında kalan yaklaşımlara değineceğiz.



dikkat

Birden çok kişinin taraf olduğu ve sonuçta kazanç ve kayıpların meydana geldiği ilişkilerde pozitif, negatif ve sıfır toplamlı olmak üzere üç durumdan bahsedilebilir ve oyun metaforu ile izah edilir. Buna göre pozitif toplamlı oyun, toplam kazancın kayıplardan fazla olma durumunu (ticaret), sıfır toplamlı oyun, kazanç ve kayıpların eşit olma durumunu (şans oyunları), negatif toplamlı oyun da tarafların toplam kayıplarının kazançlarından daha çok olduğu durumları (savaş) ifade etmek için kullanılır.

ÇATIŞMA EKSENLİ YAKLAŞIMLAR

Toplumlar ve bireyler arasındaki ilişkilerin açıklanmasında çatışma merkezli açıklamalardan ilk yaklaşım merkantilizmdir. Merkantilizm, öncü ve çağdaş formlarıyla, kısaca, refahın ülkeler arasında aynı anda herkese eşit dağıtılamayacağını, kendi ülkesine öncelik vermenin başkaları aleyhine sonuçlar doğurabileceğini ve bunun normal görülmesini ve ülkelerin bu varsayımla hareket etmesi gerektiğini ileri sürer.

Sadece devletler veya ülkeler arasındaki ilişkileri değil, tarihin kendisini çatışma eksenli olarak ortaya koyan Karl Marks ise bu çatışmanın insanlığın kaderi olmakla birlikte, meşru ve hoş görülemeyeceğini, bu durumun tarihin içsel dinamikleri ile eninde sonunda kendiliğinden sona ereceğini ama bu çatışmaların ve acıların, insanların katkılarıyla sürecin hızlandırılarak sonlandırılmasının da mümkün olduğunu savunur. Şimdi kısaca bu yaklaşımları ele alalım.

Klasik Merkantilist ve Neomerkantilist Yaklaşımlar

Merkantilizm, Latince tüccar anlamına gelen merkant kelimesinden türetilen, ilk ortaya çıktığı haliyle devletin zenginliğini ticaret yoluyla biriktirilen değerli madenlerle ilişkilendiren yaklaşımları nitelendirmek için kullanılmıştır.

Geniş anlamıyla, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da feodalizmin çözüldüğü ve yerine mutlakiyete dayalı milli devletlerin kurulduğu dönemlerde etkili olmuş; bir ülkenin siyasal ve ekonomik gücünün başlıca kaynağının altın, gümüş vb. değerli madenler olduğunu; ülkenin zenginleşmesi ve güçlenmesinin dış ticaret dengesinin fazla vermesine bağlı bulunduğunu; dolayısıyla ihracatın teşvik edilerek ithalatın kısıtlanması, müdahaleci ve yerel ekonomiyi dışa karşı korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesi gerektiğini savunan yaklaşımlara *merkantilizm* denir.

16. yüzyıl itibariyle dünyada coğrafi keşifler ile başlayan Yeniçağ ile birlikte feodal sistemin ziraat ve zanaata dayanan ekonomisinin yerini, genişleyen ve önem kazanan uluslararası ticaret almaya başlamıştır. Avrupa'da yaşanan sosyo-kültürel ve siyasal değişiklikler ile dönemin egemen iktisadi yapılanması olan merkantilizm birbirine paralel olarak gelişmiş; bir anlamda merkantilist öğretisi, dış dünyadan hammadde ve kıymetli madenler temin etme girişimleri şeklinde başlayıp, sonraları çok daha kapsamlı boyutlara ulaşmış olan sömürgecilik sürecinin düşünsel zeminini hazırlamıştır. Merkantilizmin Fransa'da uygulanan biçimine Kolbertizm, Almanya ve Avusturya'da uygulanan biçimine Kameralizm, İngiltere ve İspanya'da uygulanan biçimine ise Bulyonizm denmektedir.

✓ Merkantilizm

Bir ülkenin veya devletin gücünün ana göstergesinin elindeki değerli madenler olduğunu, bu yüzden devletin dış ticaret fazlası vererek sürekli bu servet ve güç kaynaklarına sahip olması gerektiğini savunan görüş.

Klasik merkantilistler ticaretin sıfır toplamı bir oyun olduğunu, yani, ticarete bir tarafın kazanmasının ancak diğer tarafın kaybetmesine bağlı olduğunu, bu yüzden gücünü korumak veya güçlü olmak isteyen her devletin dış ticarete kazançlı çıkmak için kendi vatandaşlarını daha avantajlı durum getirecek tedbirleri almalarının gerekli olduğunu, gücün ancak bu yolla edinilebileceğini veya korunacağını savunmuşlardır. Onlara göre, gücü korumanın iki etkili yöntemi vardır.

Birincisi, kendi haline bırakıldığında, yani devlet müdahalesi olmadığında piyasa sistemi dış tica-

ret dengesinin başka ülkeler lehine sonuçlanmasına yol açabilir. Çünkü dış ticaretin taraflarından olan ülke içindeki karar birimlerinin kendi lehlerine olacak kararları, her zaman ülke lehine sonuçlar vermeyebilir. Bu yüzden, merkantilistlere göre, diğer ülkelerle yapılacak ticarete, başka ülkelere bağımlılığı azaltmak, iç pazarlarını geliştirmek ve kendi kendine yeter durumda olabilmek için ithalata ağır vergiler koymak, buna karşın ülkeye altın gümüş girişini sağlayacak ihracatı teşvik ve kolaylaştırıcı politikalar izlemek gerekir.

Güçü korumanın ikinci yöntemi, güçlü bir ordu kurmak ve bu yolla sömürgeler bularak oralardan, güçlü bir devlet olabilmek için gerekli harcamaları karşılayacak değerli madenler veya hammaddeler getirmektir. Zenginlik ve güç elde etmek için kullanılacak bu iki yöntemden ilki bütün ülkeler için geçerli olmasına karşın ikincisi tüm ülkeler için mümkün olamayabilir. Dolayısıyla ulus devletleri, güçlenmek ve ayakta kalabilmek için gerekli olan güçlü bir ordu, sağlam bürokrasi ve diğer zorunlu harcamalar için para (o dönemde altın veya gümüş, günümüzde döviz) temini, ancak dış ticaret fazlası verecek yöntemlerle sağlanabileceği için korumacı bir kalkınma politikası öngörmüşlerdir.

Merkantilist yaklaşımın ilkeleri, *millilik (ulus merkezçilik)*, *müdahalecilik*, *metal sevgisi* ve *sömürgecilik* olmak üzere dört başlık altında toplanabilir.

Ulus Merkezçilik. Merkantilistlerin odak noktası, bireylerin değil devletin veya toplu olarak ulusun zenginleşmesinin yollarını ortaya koymaktır. Bir ülkenin zenginleşmesi başka ülkelerin aleyhine işleyebilir. Bu nedenle uluslararası ekonomik ilişkileri, çoğu zaman, *uyum* değil, çatışma şekillendirir. Bu savaş, bir tür değerli maden, yani para savaşıdır. Bu savaşta başarılı olmanın yolu güçlü bir orduya sahip olmaktan geçer. Merkantilistlere göre fazla nüfus hem ordu için gerekli, hem düşen ücretler sayesinde dış ticaret avantajı sağladığı için ülke yararınadır. Ulusal zenginliğe doğrudan veya dolaylı katkı sağlayacak her şey faydalıdır.

Müdahalecilik. Bir ulusun ve devletin çıkarları ancak devletin güçlü olması ile sağlanabilir. Ülke içinde kişisel çıkarın ülke çıkarına öncelenmemesi; ulusal çıkarın da diğer uluslarınkinin önünde tutulabilmesi, devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini gerektirir. İç gümrüklerin kaldırılması; dış ticaretin kontrol edilmesi; iç pazarların genişletilmesi; sanayileşmenin teşviki; kolonilerle olan ilişkilerin

düzenlenmesi; köprü, liman, yol ve benzeri altyapı yatırımlarının yapılması; malî yapının düzenlenmesi ancak devlet müdahalesi ile mümkün olur. Bu yüzden devlet aktif olarak ekonomide rol almalıdır.

Değerli Metal Sevgisi. Kaynağı ne olursa olsun zenginlik parasal değerlerle ifade edilebilir. Ulusal harcamaların finansmanında kullanıma ve uzun ömürlü saklanabilirlik nitelikleri göz önüne alındığında altın ve gümüş o dönemde serveti değer kaybına yol açmadan ve geçerli ortak birimlerle ifade edebilen en temel araçlardır. Bu yüzden merkantilistler altın ve gümüş biriktirmeyi en önemli ekonomik faaliyet ve zenginlik kaynağı olarak görmüştür.

Sömürgecilik. Tarihte ilk defa sistemli bir biçimde, devletlerin sömürgecilik faaliyetleri içine katılmasının, daha da ileri gidilerek korsanlığın bile meşru sayılabileceğinin dile getirilmesi merkantilistler sayesinde mümkün olmuştur. Çünkü en önemli hedef olan ulus devletinin ayakta durması veya güçlenmesi için gerekli olan harcamaların finansmanında kullanılacak altın ve gümüş, elde edilme yöntemlerinden bağımsız olarak, büyük değer ve saygı görmeye başlamıştır. Merkantilistlere göre, yeni maden yatakları bulma, dış ticarete fazla verme veya başka toplumları sömürgeleştirme yoluyla da olsa ulus devletinin bekası için gerekli olduğu ölçüde altın ve gümüş temini saygıdeğerdir. Mümkün olduğunca çok değerli madeni kendinde toplamanın yolları; maden yataklarını işletmek, dış ticaret avantajı yoluyla ihracat fazlası yaratmak ya da sömürgecilik ve zor kullanma yoluyla ülke dışından değerli madenleri ülke içine getirmektir. Sömürgecilik, yeni madenler yanında hammadde, profesyonel meslek erbabı işgücü, üretim maliyetlerini düşürmeye yardımcı olacak köleler ve üretilmiş malları satacak yeni pazarlar da sağlayacaktır.

Özünde amacı ulusal ekonomiyi korumak ve büyütmek olan bu tür yaklaşımları, sadece yüzyıllar önce, 15. ve 16. yüzyıllarda, yeni yeni kurulmaya başlayan ulus devletlerin kendilerini ayakta tutacak güçlü birer ordu ve o orduyu besleyecek mali kaynakların temini için gerekli gördükleri bir yaklaşım olarak değerlendirmek yanlış olur. Küreselleşmenin ulus devletlerin egemenlik alanlarında kısmi daralmalara yol açtığı günümüzde de ulusal ekonomilerin korunmasına yönelik bu tür yaklaşımlar ilgi görmeye devam etmektedir.

Günümüzde, serbest ticaretin dünya refahını artırdığı gerekçesiyle dış ticaretin önünde açıktan engel

oluşturan ithal ürünlerden ilave vergi alınması (tarife) veya miktar kısıtlamaları (kota) öngören düzenlemeleri yasaklayan veya kısıtlayan devletlerin imza koyduğu uluslararası anlaşmalar bulunmaktadır. Bu anlaşmalara rağmen açıktan yapılamayan ama örtük usullerle iç piyasayı ucuz yabancı ürünlerden korumayı amaçlayan birçok engellemelerle merkantilist bakış açısının günümüzde de halen etkili bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden bu gibi uygulamalara da *neomerkantilizm* denmektedir.

✓ Neomerkantilizm

Ağırlıklı olarak tarife dışı engellerle ulusal ekonomileri diğer ekonomilere karşı korumayı amaçlayan politika taraftarlığı.

Günümüzde, ülkesindeki piyasaları negatif etkileme ihtimali olan malların ülkeye girişini engellemek için doğrudan vergi uygulamak yerine *tarife dışı engeller* olarak isimlendirilen birçok yeni yöntem kullanılmaktadır. Tarife dışı engellerin başında miktar sınırlamaları gelmektedir. O da tarife gibi açıktan bir sınırlama olduğu ve uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldıran anlaşmalara açık aykırılık oluşturduğu için pek kolay tercih edilmemektedir. Ama aşağıdaki gibi düzenlemeler ithalatı zorlaştırma ve ihracatı kolaylaştırma amaçlı olarak yapılmaktadır.

- Üretim ve tüketimde ulusal sağlık ve güvenlik standartları oluşturma
- Gümrük işlemlerini karmaşık ve ağır işler hale getirme, bu yolla ithalatçıları yıldırma
- Belirli alanlardaki ithalatı belli ulusal mercilerden alınacak özel belgelere bağlı hale getirme ve o belgelerin alınmasını bilerek zorlaştırma
- İthalatçılara ayrıntılı olarak ürünlerin menşini belgeleme yükümlüğü getirme, böylece fiilen ithalatı geciktirme veya imkansız hale getirme
- Yabancı ürünlerle rekabet eden işletmelere yüksek vergi indirimini uygulama
- İhracatçı şirketlerin vergi borçlarını erteleme
- İhraç mallarına vergi iadesi getirme
- Desteklenmek istenen sektörlerle ucuz kredi temin etme

- Yurt içi üretime ucuz enerji desteği sağlama
- İşçilik maliyetlerinin bir kısmının devletçe üstlenilmesi
- Bazı nihai malların üretiminde tamamen veya belirli oranlarda yerli ara malı kullanma mecburiyeti getirme

Bu gibi düzenlemelerin temel amacı ülke içi üretimi desteklemek veya ithalatı tamamen engellemeye de zorlaştırmak suretiyle dış ticaret ilişkilerini ülke lehine çevirmektir. İhracatı özendirici veya ithalatı engelleyici tedbirler, kota ve tarife kadar anında ve doğrudan etkili olmasa da, dış ticareti ülke malları lehine çevirmek için işlevsel olarak yoğun biçimde kullanılmaktadır. Böylece, ülke içinde sanayi dallarında faal olan ulusal veya yerel işletmelerin, yabancı işletmeler karşısında rekabet güçlerini korumalarına destek oluşturulmaktadır.

Tüm bu yöntemlerle yabancı ürünlerin iç piyasaya girmesini engellemenin mümkün olmadığı durumlarda yerli ürünleri tüketmeyi özendirici faaliyetlerde bulunma da ithalatı önleyici tedbirler arasında sayılabilir.

Gelişmiş ülkelerde, bütün bunlara rağmen ülkeye girişini fiyat avantajı nedeniyle engelleyemedikleri bazı ürünler için, orijin ülkelerde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) belirlediği çalışma koşullarına uymadan insan çalıştırıldığı gerekçe-

siyle tüketilmemesi çağrısı yapılmaktadır. Bu gibi çağrılar, bazen resmi devlet kurumları bazen de o alanda örgütlenmiş ulusal meslek örgütleri tarafından yapılmaktadır. Bazı ürünlerin kataloglarında “bu ürünün üretilmesinde kesinlikle çocuk işçi çalıştırılmamıştır” gibi notlarla, çocuk işçi çalıştırdığı ima edilen rakip ucuz malların tercih edilmemesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda yabancı ürünlerin alınmaması veya tüketilmemesi için onlar aleyhine haber ve televizyon programları yapılması da bir diğer yöntemdir. Tüm bunlar serbest ticaretin ülke aleyhine olacağı ve bu yüzden doğrudan olmasa da dolaylı yöntemlerle bunun engellenmesi gerektiği düşüncesinin bir sonucudur.

Tarife dışı engeller çıkararak ithalatı engelleme her zaman ekonomik amaçlı olmayabilir. Özellikle savunma sanayi, bankacılık, finans, temel altyapı alanlarında yabancı firma veya ürünlere, yerlisini üretmenin ekonomik olarak rasyonel olmadığı bilince de sadece ulusal güvenlik kaygısıyla bazı sınırlamalar getirilmek istenmektedir.

Tarife dışı engellerin kullanılmasının başka bir nedeni de misilleme yapmak veya karşı tarafa zarar vermek olabilir. Yani yabancı ürünlere getirilen kısıtlama, o malları üreten firmaların menşei ülkelere politik sebeplerle yaptırım uygulamak amacı da taşıyabilir.



Yaşamla İlişkilendir

Meselâ Trump Amerikası'nın, yanına Birleşik Krallık'ı da alarak başlattığı “duvar örme” işi -bunu en geniş manâda simgesel olarak kullanıyorum- adı daha koyulmamış olsa da 22. asrın idrâkine bir dâvet olarak anlaşılabilir mi? Ama gidişât buysa; bunun bir tek târihsel karşılığı vardır. O da merkantilizmdir. Bütün bu yaşananlar; bugünden yarına derinleşen bir karakter sergileyecekse; o hâlde 22. asır “Neo-merkantilist” bir çağ olacak demektir. İyi de bu film bitmemiş miydi? Ne oldu o “sınırların kalkacağını vaad eden” küreselleşme masalları... O kare dünyâ masalları... Hani otokratizm, kapalı ilişkiler aşılmıştı?

Gelişmeler başka bir şeyi daha düşündürüyor. Acaba neo-merkantilizm sâyesinde Poincaré'nin döngüsel matematiğini; Nietzsche'nin Ebedî Döngüsellikini; veyâ Mircea Eliade'nin belli arketipler üzerinden “Ebedî Dönüş Mitosu”nu mu yaşıyoruz? Daha kısasından; Anadolu'nun masal bilgeliği ile söyleyelim; Yoksa “dere tepe gidip; sonra arkamıza döndüğümüzde gördüğümüz; bir arpa boyu yol gidememiş olduğumuz mu??? Hayret ve hayf...

Kaynak: Süleyman Seyfi Ögün, “Neo merkantilizm”, 31.01.2017, Yeni Şafak gazetesi köşe yazısı.



Resim 2.1 Resim 2017 yılında et ithalatına karşı Türk Kasaplar Federasyonu tarafından başlatılan yerel ürünlere destek için kampanya örneği

✓ Bebek Endüstri Tezi

Pazara yakınlık, hammadde veya işçilik bakımından potansiyel olarak karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu düşünülen bir endüstrinin başlangıçta aynı alanda gelişmiş piyasalarla rekabet edememesine karşın geçici bir süre korunması halinde zamanla gelişmiş ülkelerdeki aynı sektörlerle rekabet edebileceğini savunan yaklaşım.

Hem ilk dönemlerde hem de günümüzde korumacılık politikasının en önemli gerekçelerinden biri *bebek endüstri tezi*dir. *Bebek endüstri tezine* göre, gelişmekte olan ülkelerin bazı ürünlerinin imalatında *potansiyel* olarak karşılaştırmalı üstünlük söz konusu olabilir. Bu potansiyelin olup olmadığının anlaşılması onlara biraz süre vermeyi gerektirir. Bu yüzden, başlangıçta, gelişmekte olan ülkelerdeki yeni endüstriler, gelişmiş ülkelerdeki iyice oturmuş sektörlerle rekabet edemezler. Onları tarihsel gelişim içinde avantajlı hale gelmiş öncü ülkelerle bir tutmak ve rekabete zorlamak büyük haksızlık olur. Bunun için daha bebeklik çağında olan bu sektörlere geçici olarak (bebeklik dönemi sona erinceye kadar) korumacı dış ticaret politikası uygulanırsa, zamanla hem ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması, hem de sektörün kazanacağı avantajlarla sektörün ve firmaların birim maliyetleri bebeklik dönemine göre düşecektir. Böylece hem sektörün bir bütün olarak hem de tek tek firmaların diğer gelişmiş piyasalarla rekabete açılmaları mümkün hale gelecektir.

Marksizm

1818-1883 yılları arasında yaşayan Karl Marks geliştirdiği kavram ve yaklaşımıyla sadece sosyal bilimlerde değil, kendisinden sonra oluşan her türlü entelektüel faaliyetler üzerinde büyük etkide bulunmuş bir düşünürdür. Özünde maddeci ontoloji, diyalektik epistemoloji bulunan birçok yaklaşım doğrudan veya dolaylı biçimde Marks'tan etkilenmiştir. Uluslararası politik ekonomi alanında da Marks ve izleyenlerinin analizlerinin önemli yeri vardır. Mevcut yapılara çok güçlü eleştiriler sunduğu için genelde toplumların bunalım dönemlerinde hem düşünce alanında hem de kitlelerin davranışları üzerinde Marksist etkinin arttığı; sorunların çözüldüğü ve görece uyum dönemlerinde ise bu etkinin azaldığı görülmektedir. Bu eğilimin devletlerarası ilişkilerin veya küresel süreçlerin işleyişi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Geleneksel merkantilist dönemden sonra ekonomi alanında en güçlü yaklaşım, daha sonra göreceğimiz serbest piyasanın pozitif toplamlı bir süreç olduğunu savunan liberal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma en köklü eleştiri, Marks ile başlayan radikal iktisat tarafından gerçekleştirilmiştir. Denebilir ki iktisadi düşünce alanında iki yüz yıllık bir dönem boyunca liberal iktisat ile radikal iktisat iki ana yaklaşım tarzı olma özelliğini korumuşlardır.

Radikal iktisat dendiğinde akla öncelikle Marksizm gelir. Sosyal bilim literatüründe klasik Marksizm'den eleştirel teoriye, analitik Marksizm'den, yeni klâsik Marksizm'e kadar Marksizm'in değişik yorumlarından oluşan ve Marks ile benzeşen veya farklılaşan bir dizi farklı radikal yaklaşım mevcuttur.

Marksizm, esas itibarıyla Karl Marks (1818-1883) ve Friederich Engels'in (1820-1895) görüşleri çerçevesinde geliştirilen modern dönemin önemli felsefi, siyasi ve iktisadi bakış açılarından birisidir. Marks yaşadığı dönemde gözlemediği şekliyle kapitalizmin köklü bir eleştirisini yapmıştır. Marksizm, geniş kitlelerin benimsediği ve 1990'lı yıllara kadar iki kutuplu dünyanın bir kutbunu oluşturan bir ideoloji haline gelmesinin arkasındaki esas faktör de, bu kapitalizm eleştirisinin büyük kabul görmüş olmasıdır.

Öte yandan, bugün Marksizm dendiğinde, bunun ne anlama geldiği o kadar açık değildir. Bu muğlaklığın ve anlam kargaşasının nedeni, hem Karl Marks'ın eserlerinin çok yönlü yorumuna açık olması, hem de kapitalizmin evrimine paralel olarak Marksist düşünürlerin kapitalizm eleştirilerinin zaman içinde farklılaşmasıdır. Örneğin emek ve değer konusunda 5000 sayfa yazı yazan Marks *Kapital'in* üç cildinin her birinde fiyatın nasıl oluştuğu ve üretim maliyetlerinin nelerden meydana geldiği konusunda birbirinden farklı açıklamalar getirmektedir. Bu yüzden Miliband'dan Althusser'e, Gramsci'den Rosa Luxemburg'a kadar birçok düşünür, Marks'ı yeniden okumakta ve yorumlamaktadır.

Maddeci Ontoloji ve Diyalektik Epistemoloji

Marksizmin özünü, tarihsel materyalizm ile şekillenen bir *maddeci ontoloji* ile zıtların birlikteliği ve çatışmasıyla ilerleyen *diyalektik epistemoloji* oluşturur. Toplumlara çözümlemesinde kullanılan anahtar kavram üretim tarzları ise tarihin içinde oluşan bu diyalektik sürecin farklı dönemlere tekabül eden formlarıdır. Kısaca bunlara bakalım.

Maddeci Ontoloji. Marksist düşüncenin varlık anlayışının temelini, tarihsel materyalizm oluşturur. Tarihsel materyalizm, maddeci varlık anlayışının tarihe uyarlanmasıdır. Buna göre, varlığın esasını oluşturan ve var olmak için kendinden başka herhangi bir var ediciye ihtiyaç duymayan madde, diğer tüm varoluş biçimlerini belirlemektedir. Yani, madde her şeyden önce gelir, kendiliğinden vardır ve belirleyicidir. İnsanlık tarihi de, maddi güçlerin gelişiminin öncülüğünde meydana gelen *diyalektik sürecin* ifadesinden başka bir şey değildir.

Diyalektik Epistemoloji. Kabaca söylemek gerekirse diyalektik, doğa, toplum ve düşüncenin

kendi içlerinde taşıdıkları iç çelişkinin doğal bir sonucu olarak sürekli hareket ve değişim halinde bulunmalarıdır. Diyalektik mantık ise, tez, anti-tez ve sentezden oluşan bir üçlemedir. Tez, bir olay, olgu yahut sürecin olumlanmasıdır. Anti-tez ise tezin olumsuzlanmasıyla elde edilir. Tez ile anti-tezin çatışmasıyla sentez oluşur ve sentez yeni bir tez olarak anti-tezini içinde taşıyarak doğar. Bu süreç devrimin esasını oluşturur.

Üretim Tarzı. Üretim tarzı kavramı, Marksın materyalist toplum çözümlemesini sunduğu teorik çerçevenin temel taşı olarak oluşturur. Buna göre her biri kendine özgü özellikleri olan ve toplumsal evrimin bir aşamasını gösteren dört üretim tarzı vardır. Bir üretim tarzı, üretim güçleri ve üretim ilişkileri olmak üzere iki unsurdan meydana gelir.

Üretim güçleri, bir toplumun var olabilmesi için gerekli maddi üretimin yapılabilmesinde rol alan *üretim araçları* (toprak, hammadde, makine vs) ile bu araçları kullanabilecek *teknik bilgi*, *üretim tecrübesi* ve *iş alışkanlıklarına* sahip *insan emeğine* denmektedir.

Üretim ilişkileri ise üretim sürecinde ortaya çıkan *mülkiyet* ve *iş* ilişkileridir. Üretim güçleri ile bunların gelişmişlik düzeyine tekabül eden üretim ilişkileri, birlikte *üretim tarzını* meydana getirirler.

Tarihsel materyalizme göre, tarihteki diyalektik, temelde *üretici güçler* ile *üretim ilişkileri* arasında cereyan eder. Tarihin motorunu oluşturan üretici güçler, üretim güçlerine anti-tez teşkil eden üretim ilişkileriyle hep bir *çelişki* halindedirler. Bu çelişki, üretim tarzlarının değişmesiyle sonuçlanır. Bu değişim belki öne alınabilir, geciktirilebilir ama kesinlikle önlenemez. Çünkü tarihin motoru bu üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkidir. Bu çelişkinin aşılması tarihin sonu demektir.

Üretim tarzının, ilkel komünalden, köleci topluma, daha sonra sırasıyla feodal, kapitalist ve komünist topluma doğru değişmesinin özünde, kendiliğinden ve hızlı gelişen üretici güçlerin, onlardan daha yavaş gelişen üretim ilişkileriyle aralarındaki *çelişki* yatmaktadır. Bu diyalektik süreç, Marks'a göre, komünist toplumda son bulacaktır. Çünkü, ona göre, üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin arasındaki çelişkinin nedeni üretim araçları üzerindeki *özel mülkiyettir*. Komünist toplumda özel mülkiyet ortadan kalkacağı ve üretim araçlarının mülkiyeti kollektifleşeceği için, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki bu ezeli çelişki de son bulacaktır.



Yaşamla İlişkilendir

“Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaştıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan, genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasi üstyapısının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman

üstyapıyı, büyük yada az bir hızla altüst eder... Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilemezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar.”

Kaynak: Karl Marks, Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı.1975, Ankara: Sol Yayınları, ss. 25-26.

Burada karşımıza üç katmanlı bir sosyal piramit çıkmaktadır. Piramidin en altında emek, sermaye, toprak ve teknoloji den oluşan üretim güçleri bulunmaktadır. Bunlar değişimin itici gücüdürler. Piramidin ortasında, üretim güçlerinin değişimine ayak bağı olan ve çoğunlukla da onlara gecikmeli olarak ayak uyduran özel mülkiyet ve ücret sistemlerini ifade eden üretim ilişkileri yer almaktadır. Piramidin en üst katında ise din, hukuk ve yönetimi ifade eden sosyal üstyapı bulunmaktadır. Sonuçta, Marks'a göre, bir toplumun üretim tekniğini bilerseniz, bu bilgilerden o toplumdaki fikir ve kurumların gelişme düzeyini rahatlıkla çıkarsayabilirsiniz.

Sosyal Değişim ve Sınıf Çözümlemesi

Marxizm, temel özellikleri itibarıyla sadece bir iktisat teorisi değil, kapsayıcı bir toplum teorisi. Bu bakış açısında insanlar tek tek bireyler olarak değil, sosyal sınıflar olarak ele alınırlar. Toplumsal

sınıf, içinde yaşadıkları maddi koşullar gereği aynı istek ve ihtiyaçları paylaşan insanların oluşturduğu bütünlüktür. Kişinin mensup olduğu sınıfı belirlemek için, ikisi nesnel biri de öznel olmak üzere üç ölçüt önerilmektedir. Bir insanın hangi sınıfa mensup olduğunun belirlenebilmesi için bu ölçütler kullanılır.

Birinci ölçüte göre, kişilerin sınıfsal konumlarını üretim süreci içindeki yerleri belirler. Üretim sürecinde aynı konumda olan ve üretilen hasıladan aldığı pay itibarıyla birbirine benzeyen insanlar aynı sınıfa mensupturlar. Sınıfsal konumu belirleyen ikinci nesnel unsur, insanların üretim araçlarıyla olan mülkiyet ilişkileridir. Kullandıkları üretim araçlarının mülkiyetinin kime ait olduğu da sınıfsal konumun belirlenmesi için önemli bir ölçüttür. Sınıfsal konumun belirlenmesinde kullanılan subjektif unsur ise mensup olduğu sınıfın bilincinde olup olmamaktır. Bahsedilen iki ölçüt,

üretim ve mülkiyet ilişkileri açısından konumu itibariyle bir sınıfa mensup olmasına rağmen, gerek medyanın gerekse içinde bulunduğu “çarpık” ilişkilerin bir sonucu olarak kişi kendisini başka bir sınıfa mensup görüyorsa, kişinin bir *yanlış bilinç* edindiği düşünülmektedir.

Bu çerçevede tarihin her döneminde, ilkel komünal olarak adlandırılan dönem hariç, bir yanda emeğinden başka sermayesi olmayan ezilen sınıf, öte yandan da üretim araçlarını mülkiyetinde tutarak o mülkiyetten yoksun olanları sömürenler olmak üzere iki sınıf insan vardır. Kapitalist dönemde bu işçi sınıfı ve burjuvazidir. Burjuvazi, işçinin hayatını idame ettirebileceğinden daha fazla (artık değer) üretmesine karşılık ona ancak temel ihtiyaçlarını giderecek, böylece üretime devam etmesini sağlayacak kadar pay verirken, işçinin ürettiği artık değere *kar* adı altında el koymaktadır. Marks’a göre, işçi ile işveren arasındaki iş ilişkisi, Liberallerin dediği gibi bir *gönüllü karşılıklı güven ve anlaşmayla değil*, egemen sınıfın sermaye, dolayısıyla iş tekeli sayesinde *tek taraflı baskısıyla* oluşturulmaktadır. İşçi ya patronun verdiği ücrete razı olacak, ya da işten vazgeçecektir. Yani kapitalizm sadece bir üretim ve mübadele ilişkileri sistemi değil, aynı zamanda bir *iktidar ilişkileri* sistemidir. Üretim araçlarını tekelinde tutan sınıf iktidarı da elinde bulundurduğu için, işçi sınıfının kurtuluşu bu sistem içinde hak aramakla değil, üretim tarzının toptan değişmesini sağlamakla mümkündür.

Marks kapitalizmin birbirine paralel gelişen üç sürecin sonucu kendiliğinden yıkılacağını öngörmüştü. İlk olarak teknoloji geliştikçe emekten elde edilen katma değer farkı azalacak, yani emek üzerinden elde edilen kar marjları düşmeye başlayacaktır. Bu, kapitalistlerin işçi başına kar marjlarının zamanla azalması anlamına gelmektedir. İkincisi, işçinin üretimden aldığı pay azaldıkça üretilen ürünlere olan talep azalacak ve *talep yetmezliği* nedeniyle mallar satılmadan ortada kalacak, bu da fiyatların düşmesine ve sonunda yine kar marjlarının azalmasına yol açacaktır. Üçüncüsü, sömürü sistemi sadece kapitalistlerin işçileri ezmesiyle değil, aynı zamanda büyük kapitalistlerin küçük kapitalistleri yutmasıyla da devam edecek, zamanla sermaye tek elde toplanacaktır. Bütün bunlar, ona göre, kapitalist sistemin kendiliğinden sonunu getirecek, tarihin bir sonraki evresi olan sosyalizm ve nihayet komünizm evresine geçilmesini sağlayacaktır.

Lenin ve Emperyalizm

Marksın öngörüsü, işsiz sanayi ordusunun ücretlerin yükselmesini önleyici etkisi ve giderek emeğin yarattığı katma değerın kapitalist ellerde birikmesi sonucu, üretilen malların büyük kısmı elde kalarak ve kapitalist sistemin kendi iç dinamikleri ile kimsenin çok fazla bir şey yapmasına gerek kalmadan çökeceği yönündeydi. Bunun ima ettiği mücadele stratejisi, zaten tarihin gelişimi içinde zorunlu bir evre olan kapitalizmin iç çelişkilerinin kendiliğinden ortaya çıkması ve kendi sonunu hazırlamasını kolaylaştırmak olacaktı. Ancak gelişmelerin Marksın öngördüğü gibi seyretmediği, kapitalist sisteme başkaldırıların onun en çok geliştiği yerlerde olması gerekirken oralarda devrimlerin yaşanmaması, teorinin yeniden formüle edilmesi ihtiyacını doğurdu.

İşçi devriminin, sanayisi gelişmiş İngiltere veya Almanya’da değil de görece daha az gelişmiş Rusya’da ortaya çıkması, Marks’ın sınıf çatışması yaklaşımını koruyarak bu yeni durumun açıklanmasını gerekli hale getirmiştir. İşte Lenin’in *emperyalizm teorisi* bunu yapmaya çalışmaktadır. Ona göre kapitalist ülkelerin zengin sınıfı, emek üzerinden elde ettikleri artık değerın bir kısmını kendi ülkelerindeki işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmelerine ayırırken, sömürü ilişkilerini üçüncü dünya ülkelerine kaydırarak devrimin gelişmiş ülkelerde gecikmesine yol açmışlardır. Ona göre, bir ülkenin başka ülkeleri sömürmesi anlamına gelen bu *emperyalizm*, beklenen işçi devrimini iki yönden geciktirmiştir.

İlk olarak gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfı, sendikal yollarla yapılan iyileştirmelerle kendilerine verilen sus payları nedeniyle, zincirlerinden çok daha fazla şeye sahip oldukları için isyan etmeme eğilimine girmişlerdir. İkincisi, iç pazarlarda sömürü ile biriktirilen artı değerın değerlendirilebileceği başka ülkelere yönelinmiştir. Bu yeni sömürgeler bir yandan oluşturdukları yeni mamul madde talebi ile kapitalist ülkelerdeki fazla üretimin talep yetmezliği nedeniyle ortada kalmasını ve bu yolla sistemin krize girmesini önüyor, diğer yandan da ucuz hammadde temini ile kar marjlarını koruyarak katma değer artışına katkıda bulunmaya devam ediyorlardı. Bu durum, Lenin’e göre, kapitalizm ile sosyalizm arasına Marksın öngörmediği *emperyalizm* diye yeni bir tarihsel aşamanın konmasını gerektirmekteydi. Ama Lenin’e göre bu sömürü siste-

mi emperyalist evrede kartelleşme ve tekelleşme ile uluslararası düzeyde devam edecek ve ülkelerarası sömürüye dayalı bu emperyalist sistem de eninde sonunda, Marksın öngördüğü gibi, zorunlu olarak çökecek ve tarihin akışı sosyalist sisteme doğru evrilmeye devam edecektir.

Bu durum, yorgun argın “son tepe” diyerek çıkarılan yerden yüksekte başka bir tepenin sürpriz biçimde ortaya çıkmasına benzer ki, sosyalist idealleri benimseyenler için hem can sıkıcı hem de onun üstünde de başka tepelerin olabileceği ihtimalini yok edemediği için umut kırıcıdır. Nitekim tarihsel olarak henüz tüm dünyanın kapitalizmin çöküşüne şahit olacağını öngören Lenin’i haklı çıkaracak gelişmeler de yaşanmamış, emperyalizm teorisi, yerini bağımlılık teorisi veya dünya sistemi teorilerine bırakmaktadır. Bunca mantıksal tutarlılığı olan açıklamalarına rağmen Marks gibi Lenin’in de haklı çıkmamasının sebeplerini açıklamak, uluslararası düzenin çatışma üzerine kurulduğunu düşünen başkalarına düşecektir.

Bağımlılık Teorisi

Ülkeler arasında çatışma odaklı bir ilişki ağının olduğu ve gücün durumuna göre sistemin evrildiğini ileri süren Marks ve Lenin’in açıklamaları dışında birçok yeni çatışmacı yaklaşım vardır. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin, sömürgecilikle başlayarak başlangıcından itibaren eşit olamayan bir güç ilişkisi içinde yürüdüğünü, bunun da zamanla büyüyerek günümüzdeki küresel eşitsizliği de açıklamamıza imkan verecek bir bağımlılık yarattığını savunan *bağımlılık teorisi* bunlardan biridir.

Bağımlılık teorisi, küresel eşitsizliğin kapitalist büyümenin doğasından kaynaklandığını, kapitalist ülkelerin ancak diğerlerinin kaynaklarını sömürerek geliştiklerini, geri kalan birileri olmadan gelişmenin mümkün olamayacağını ileri sürer. Bağımlılık kuramcılarında Andre Gunder Frank bu durumu “azgelişmişliğin gelişmesi tezi” olarak ifade eder. Frank’a göre azgelişmiş ülkeler kendiliklerinden azgelişmiş değillerdir. Onları gelişmiş ülkelerin gelişmesi azgelişmiş hale getirmiştir. Hiçbir gelişmiş ülke yola şimdiki azgelişmiş ülkelerinkine benzeyen bir statüden başlamamıştır. Bu yaklaşıma göre *azgelişmişlik*, sömürgecilik ve dünyanın em-

peryalist güçler arasında paylaşılması çerçevesinde, rekabet yasası ve kâr peşinde koşmanın yol açtığı uzun tarihsel sürecin kaçınılmaz sonucu olarak, bazı ülke veya bölgelerin ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan kapitalizm öncesi aşamalarda kalması veya bırakılmasıdır.

✓ Azgelişmişliğin Gelişmesi Tezi

Andre Gunder Frank’ın Latin Amerika ülkelerindeki incelemelerinden hareketle geliştirdiği ve azgelişmişlik durumunun kendiliğinden ortaya çıkmadığını, gelişmiş ülkelerin kaynaklarına el koyması yoluyla oluşturulduğunu, geri kalmış ülkelerin dünya kapitalizminin gelişmesine paralel olarak, uzun yıllardan bu yana dünya işbölümüyle bütünleşmiş olmalarına bağlayan yaklaşım.

Bağımlılık teorisine göre, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki bağımlılığın geçici olduğunu söylemek hayli zordur. Zamanla zengin ülkeler ile fakir ülkeler arsında, gerekli sermaye ve hammadde temini konusunda *yapısal bağımlılık* ortaya çıkmıştır. Kendisinin sömürülmesinin diğer ülkelere kazandırdığı avantajları yakalamak isteyen her ülke kendine yeni sömürge bulmak zorundadır. Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre, sömüreceği bir ülke bulmadan hiçbir az gelişmiş ülke gerekli sermaye birikimini sağlayamaz, dolayısıyla da zenginleşemez.

Bu bağımlılık ilişkisini güzel ifade eden yaklaşımlardan biri literatürde *Singer Prebish tezi* olarak bilinir. H. Singer ve R. Prebish tarafından 1940’lı yıllarda geliştirilen ve uzun dönemde dış ticaret hadlerinin azgelişmiş ülkeler aleyhine gelişeceğini ileri süren bu teze göre uluslararası ticarete gelişmiş ülkelerin gelirleri artarken azgelişmiş ülkelerin ihraç ürünleri olan tarımsal ürünlere olan talepleri aynı hızda artmamakta; buna karşılık azgelişmiş ülkelerin gelirleri yükseldikçe sanayileşmiş ülkelere ithal ettikleri endüstriyel ürünlere olan talepleri daha hızla yükselmekte, dolayısıyla da dış ticaret hadleri uzun dönemde azgelişmiş ülkeler aleyhine, gelişmiş ülkeler lehine bir seyir izlemektedir.

✓ Singer-Prebisch Tezi

Dış ticarete gelişmiş ülkelerin gelirleri artarken az gelişmiş ülkelerin ihrac ürünleri olan tarımsal ürünlere olan talepleri aynı hızda artmamasına karşılık az gelişmiş ülkelerin gelirleri yükseldikçe sanayileşmiş ülkelere ithal ettikleri endüstriyel ürünlere olan taleplerinin daha hızla yükselmesi nedeniyle dış ticaret hadlerinin uzun dönemde az gelişmiş ülkeler aleyhine, gelişmiş ülkeler lehine bir seyir izlemesi.

Bağımlılık teorisine göre, ülkelerin üretim kompozisyonlarında bir değişiklik olmadığı durumlarda bu bağımlılık ilişkisinin tersine çevrilmesi söz konusu olamaz. Bu yüzden ufukta bu süreci az gelişmiş ülkeler lehine çevirecek bir gelişme olmadığını, bağımlılık ilişkisinin kalıcı olduğunu söylemenin büyük bir kehanet olarak değerlendirilmemesi gerekir.

Dünya Sistemi Teorisi

Küresel düzeyde ülkeler arasındaki eşitsizliğin nedenlerini açıklamaya çalışan etkili düşünürlerden biri Immanuel Wallerstein'dir. Wallerstein dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki karşılıklı veya tek taraflı kalıcı bağımlılığa işaret eden *bağımlılık teorisinin* ana fikrini koruyarak yeni bir terminoloji ile ifade eden dünya *ekonomi sistemi* teorisini geliştirmiştir. Buna göre bireylerin durumlarının, onları çevreleyen koşullar ve diğer bireylerin durumları dikkate alınmadan anlaşılabilmesi gibi, ülkelerin durumları da içinde yer aldıkları sistemin diğer unsurları dikkate alınmadan anlaşılabilir.

Wallerstein'a göre tarihsel süreç içinde bazı ülkelerin lehine diğerlerinin de aleyhine olacak biçimde gelişen küresel dünya sistemi, *merkez ülkeler*, *yarı çevre ülkeleri* ve çevre ülkelerinden oluşan üç katmanlı bir yapı arz eder. Sistem içindeki *merkez ülkeler* yüksek düzeyde sanayileşmiş, işgücü görece iyi eğitilmiş ve sermaye yoğun üretim alanlarında önde, kentleşme sürecini büyük oranda tamamlamış, dünya ticaretini ve uluslararası ekonomik anlaşmaları büyük ölçüde denetimleri altında tutan günümüzde Amerika, Japonya, Almanya gibi ülkelere oluşur. Bu ülkeler ekonomik güçlerine paralel olarak çoğunlukla askeri ve siyasi güçleri de ellerinde tutarlar. Diğer ülkelere bağımlılıkları görece az olduğu için kendi çıkarlarına uygun politikaları hayata geçirmede serbest davranırlar.

Çevre ülkeleri düşük gelir düzeyi, düşük tasarruf düzeyi nedeniyle yeterli sermaye birikimi olmadığı için sermaye temininde tümüyle merkez ülkelere bağımlı, emek yoğun sektörlerde yoğunlaşan üretimleri ile merkez ülkelere daha çok ucuz işgücü ve hammadde sağlayan ülkelerdir. Üçüncü dünya veya gelişmekte olan ülkeler adıyla anılan ülkelerin tamamı bu grupta yer alır. Bu tanıma göre günümüzde dünyanın büyük kısmı çevre ülkesi olarak nitelenebilir.

Yarı çevre ülkeleri, merkez ülkeler kadar olmasa da, belirli düzeyde gelişme sağlamış, hem merkez hem de çevre ülkelerinin bazı özelliklerini taşıyan, çevre ülkeler ile merkez ülkeler arasında köprü vazifesi gören, bu özellikleri ile dünya ekonomik sisteminin *meşruiyet ve istikrarını* sağlayan günümüzde Doğu Asya'da Güney Kore ve Tayvan, Latin Amerika'da Brezilya ve Meksika, Güney Asya'da Hindistan Afrika'da da Nijerya ve Güney Afrika gibi ülkelere oluşur.

✓ Dünya Ekonomi Sistemi

Ülke içinde burjuvazi (sömüren) ve proleter (sömürülen) ilişkisi gibi uluslararası alanda da merkez (çevre ve yarı çevre ülkelerini sömüren), yarı çevre (merkez ülkeler tarafından sömürülen, çevre ülkelerini sömüren) ve çevre (hem merkez hem de yarı çevre ülkeleri tarafından sömürülen) olmak üzere üç grup ülke arası ilişkilerden oluşan kapitalist dünya ekonomi sistemi.

Merkez, yarı çevre ve çevre üçlüsünün aralarındaki ilişkilerin, dünya ekonomik sistemine *istikrar* kazandırması ve *meşruiyet* sağlamanın sebebi, Wallerstein'a göre, yarı çevre ülkelerinin hem sömüren hem de sömürülen ülke konumlarıyla ekonomik olmaktan ziyade politik bir işlev görmeleridir. Çevre ülkelerinin yakın ideali, bir gün merkez ülke olmasa da, yarı çevre konumuna yükselmek olduğu için, çevre ülkesi grubundan yarı çevre ülkesi grubuna geçmek için birbirleriyle yarışmaya başlarlar. Aynı şekilde, yarı çevre ülkelerinin de bir gün merkez ülke olma umuduyla çevre ve diğer yarı çevre ülkeleriyle yarışmaları, ülkeler arasında sömüren sömürülen ikilemine dayalı iki kutuplu biçimde kutuplaşmayı önlemekte, bu yolla dünya sistemine *istikrar* ve *meşruiyet* sağlamaktadır.

Bu ideal farklılıkları dünya sisteminin donuk bir sistem olmamasına, işbölümündeki yerine göre ülkelerin bu üç grup arasında hareket etmesine imkan sağlar. Zaman içinde bazı çevre ülkeleri yarı çevreye, yarı çevre ülkeler de çevreye kayabilir. Yarı çevre ülkelerinin merkez ülke konumuna gelmeleri de tümüyle ihtimal dışı değildir. Bu geçişkenlik ülkelerin birbirine hasmane tutum takınmalarının önüne geçmekte, dünyanın birbiriyle çatışan veya savaşan iki zıt kutba bölünmesine engel oluşturmaktadır.



UZLAŞMA MERKEZLİ YAKLAŞIMLAR

Liberalizm

Bugün iktisadi düşünce içinde yer alan konuların tarihi, insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Ancak sistematik ve ayrı bir bilim dalı olarak iktisadın doğum tarihi, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabının yayınlandığı 1776 yılı olarak kabul edilmektedir. Adam Smith bu eserinde, iktisadi liberalizmin de ilkelerini içeren ekonominin nasıl işlediğine ilişkin, bugün hala etkileri devam eden görüşlerini dile getirmiştir. Smith bu eserindeki görüşleriyle sadece yeni bir bilim alanı açmamış, çatışma gibi gözükken ilişkilerin özünde karşılıklı bağımlılık ve çıkar uyumu olduğunu söyleyerek insanların önüne ekonomide iyi işlediğini ileri sürdüğü büyük bir liberal pencere açmıştır.

✓ Liberalizm

Kamu otoritesinin ekonomik, sosyal, dinsel gibi süreçlere müdahale etmesine, ya da bu süreçlere kendi istediği doğrultuda yön vermek yönündeki girişimlerine karşı çıkılması gerektiğini ileri süren görüş.

Devletin ekonomiye müdahale etmemesi, yahut iktisadi hayatın yönlendirilmesine yönelik devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gerektiğini; arz-talep mekanizması ya da fiyat mekanizmasıyla piyasanın iktisadi ve sosyal açıdan en yararlı sonuçları üreteceğini; özel sektörün önünü açmak gerektiğinin bir veciz ifadesi olarak da bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (*laissez faire, laissez passer*) ilkesini savunan öğretiye iktisadi liberalizm; kamu otoritesinin toplumu oluşturan bireylerin yaşamlarını yönlendirmelerine karışmaması, sosyal hayatın biçimlenmesinde belirleyici rol oynamaması gerektiğinin, en iyi hükümetin, en az hükmeden hükümet olduğunun savunulmasına da siyasal liberalizm denir.



dikkat

Modern iktisadın kurucusu olan Adam Smith İskoçya'da 1723 yılında Kirkcaldy'de doğmuştur. 1751'de Glasgow Üniversitesinde Profesör olmuştur. 1759'da Ahlaki Duygular Teorisi adlı eseri ile tanınmıştır. 1776'da da meşhur Ulusların Zenginliği kitabını yayınlamıştır. İleri sürdüğü görüşler ile James Mill, Ricardo ve Malthus'dan J. S. Mill ve Cairnes'e kadar klasik İngiliz iktisatçıları üzerinde oldukça önemli sayılabilecek bir etkide bulunan Smith, görüşleriyle modern iktisadın kurucusu kabul edilmektedir.

Toplumsal Arka Plan

Her bir yaklaşımın ortaya çıktığı ortama bakmadan, o dönemde ilgi gören veya tepki çeken görüşlerin ileri sürülme gerekçeleri yeterince anlaşılabilir. Başta Smith olmak üzere diğer liberal iktisatçıların, imalat sektörünün, ticaretin, icatların ve işbölümünün iktisadi yapıda meydana getirdiği dönüşümü fark etmeleri ve bunu açıklamaya yönelmeleri, düşüncelerinin sistematik bir bilim dalı haline gelmesinde çok büyük rol oynamıştır.

17. yüzyılda İngiltere, ticaret sektöründe Hollanda'nın, imalat sektöründe Fransa'nın gerisindedir. Ancak 18. yüzyılın yarısından sonra hem ticaret hem de sanayide bu iki ülkeye göre üstün konuma geldiği görülmektedir. 18. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'de makineleşmenin ortaya çıkması, büyük imalathaneleri ortaya çıkarmıştır. Buna paralel olarak üretim artmış, uluslararası ticarete büyük bir gelişme görülmeye başlamıştır. Tarımdaki çöküş sonucu tarımsal alanlarda çalışan işsizler ordusunun şehirlere göç etmesi hem sanayi üretimine ucuz emek sağlamış, hem de muazzam bir tüketici kesim oluşturarak görülmemiş bir hızla sanayi üretiminin artmasına neden olmuştur. Çünkü sanayi ve iş dünyasının hızlı gelişme için gerek duyduğu unsurların başında, özgür, serbest, düşük ücretli ve çalışkan işgücü gelmekteydi. Bu dönemde toplumsal hayatın böyle bir değişim sürecine girmesine paralel olarak, bu değişim sürecinin açıklanmasına yönelik yeni fikirler geliştirilmiştir. Bu dönemde ileri sürülen görüşleri bu toplumsal arka plana bakmadan doğru anlamak zordur.

Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* eserini yazdığı 1776'yı izleyen yıllarda İngiltere dünyanın en üretken ve güçlü ülkesi konumundaydı. Dış ticarete kendisiyle rekabet edebilecek başka bir ülke yoktu. Bu yüzden İngiliz girişimcileri, devletin kendilerine ayrıcalık ve tekel hakkı veya sübvansiyon vermesine ihtiyaç duymadan, dış pazarlarda rahatlıkla rekabet edebilecek durumdaydılar. Herhangi bir biçimde korumacılığa da ihtiyaçları yoktu. Bu yüzden bu yıllarda İngiltere'de *birakınız yapınlar, bırakınız geçsinler* yaklaşımı büyük beğeni toplamıştır.

Liberal görüşler sanayileşme sürecinin ilk aşamalarında, başta İngiltere olmak üzere, Batı ülkelerinin çoğunda artık kullanışlılığını büyük oranda yitirmiş merkantilist döneme ait kısıtlamaların kaldırılmasını meşrulaştırmış ve karlı girişimlerde bulunan kişilerin bu yeni uygulamalarını rasyonalize etmiştir. Bunu tamamlar tarzda ve dönemin iktisadi hayatını denetleyen kesiminin ihtiyaçlarına paralel bir biçimde, ekonominin düzenleyici ilkesi olarak rekabet öne çıkarılmış, devlet müdahalesi ise geriye itilmiştir.

Bireysel ve Toplumsal Çıkarı Uyumlulaştırın Görünmez El

Ekonomide liberal yaklaşım, temelde *kişisel özgürlük, özel mülkiyet ve bireysel girişime* dayalı bir bakış açısı getirmiştir. Bu yaklaşımın temel unsurlarını aşağıdaki ana başlıklarda özetleyebiliriz.

Doğal Düzen ve Görünmez El. Başta Adam Smith olmak üzere liberal iktisatçılar da, bir *doğal düzenin* varlığına inanmaktadırlar. Bu düzenin temeli, kişisel çığara dayanmaktadır. Toplum düzeni ancak herkesin kendi çıkarını korumaya yönelik çabalarıyla en iyi şekilde korunabilir. Herkesin kendi çıkarını gözetmesiyle *görünmez bir el* genel çıkarın korunmasını sağlayacaktır. Onlara göre, bunu sağlayacak olan ekonomi doğal olarak **dengeye** yönelik hareket edecektir. Dengenin oluşmasını sağlayan da mal ve faktör piyasalarında düzgün işleyen *fiyat mekanizması*dır.

Bireycilik ve Çıkar Uyumu. Liberaller iktisadi hayatta çıkar-uyum birlikteliğini vurgulayarak her bireyin kendi çıkarları peşinde koşmakla topluma verebileceği en büyük hizmeti yerine getireceğini savunurlar. Buna göre toplumsal çıkarın ne olduğunu bireylerin çıkarlarına göndermede bulunmadan belirlemek pek mümkün değildir. Ancak bireyler,

mevcut toplumsal kural ve koşullar altında kendi çıkarlarının neler olduğunu en iyi biçimde bilebilir ve ona göre davranabilirler. Bu durumda herkesin kendi çıkarını gözetmesi, diğer insanların aleyhine davranmayı değil, kendi çıkarının belirlenmesinde bir toplumun içinde yaşamının kısıtlarını fark etmeyi, dolayısıyla başkalarının da çıkarlarını göz önüne almayı gerektirecektir. Örneğin bir bakkal, çevresindeki müşterilerin beğenisini ve ilgisini kazanmak ve sürdürmek için mal çeşitliliği, fiyat ve müşterilerle ilgi yönünden onların beklentilerine cevap verecek, onların da çıkarlarını gözeterek biçimde davranarak kendi çıkarını azamileştirecektir. Sonuçta, bireysel çıkarın gözetilmesi, toplumsal çıkarın da gözetilmesini sağlayacaktır.

Tam İstihdam. Liberaller, mal ve faktör piyasalarında fiyat mekanizmasının düzgün işlemesi durumunda ekonominin kendiliğinden tam istihdama varacağını ve tam istihdama ulaşmış bir ekonominin de en yüksek gelir düzeyine kendiliğinden ulaşacağını savunurlar. Bu, ekonomide zorunlu işsizliğin ve atıl kapasitenin olmayacağı anlamına gelmektedir. Daha sonra bu tam istihdam denge yaklaşımı, hayatın gerçeklerine uymadığı gerekçeyle Keynes tarafından eleştirilecektir.

Devlet Müdahalesi. Liberaller ekonominin işleyişinde en temel unsurun rekabet olduğunu ileri sürerek tam rekabet ortamının sağlanması durumunda devletin ekonomide aktif bir aktör değil, işlemlerin mevcut hukuki kural ve normlara uygun yapılıp yapılmadığını denetleme işlevini yerine getiren iyi bir denetçi olması gerektiğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla devlet, asli görevleri olan *savunma, adalet ve güvenlik* dışındaki işleri piyasaya bırakmalı, iktisadi alanda da rekabeti sağlayıcı düzenlemelerin dışında herhangi bir işe karışmamalıdır. *En iyi devlet en az yöneten devlettir.* Bu yaklaşıma göre devlet, içeride ve dışarıda güvenliğin korunması, adalet ve kamu düzeninin sağlanması dışında bir iş yüklenmeyecektir. Ancak, bayındırlık, ulaşım, posta gibi, özel girişimcilerin kar ummadıkları alanlarda iktisadi faaliyette bulunmak, devletin görevlerine ilave edilebilir.

İş Bölümü. Adam Smith, işbölümü üzerinde önemle durmakta ve bu sayede emeğin veriminin artırıldığını ifade etmektedir. Bu konuda meşhur toplu iğne örneğini vermektedir. Buna göre bir işçi günde ancak 20 toplu iğne yapabilirken, iş bölümü yapıldığı takdirde 10 işçi günde toplam 48.000

iğne yapabilir. Bu da kişi başına 4.800 iğne demektir. İş bölümü sadece verimliliği artırmakla kalmaz, aynı zamanda verimli ve kısır sınıf ayırımının da anlamsızlığını gösterir. Ekonomiyi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde iş bölümünün üretilen malların değişimine dayandığı ve üretimin bir bütün olduğu gayet rahat bir biçimde görülecektir. Bütün iktisadi faaliyetler iş bölümü sayesinde birbirine bağlanmakta ve birbirini desteklemektedirler. Hiçbir sınıf diğer sınıfları yalnız başına besleyemeyeceği gibi refahın artması da sadece bir sınıfın üretkenliğine bağlı değildir. Refah, ancak tüketicilerin faydalanabileceği malların artmasıyla sağlanabilir. Bu da, ancak iyi bir işbölümü ve uzmanlaşma ile gerçekleştirilebilir.

Sonuç olarak liberal düşünürler, ülke içinde olduğu gibi ülkeler arasında da serbest ticaretin tüm ülkelere korumacılığa göre daha fazla fayda sağlayacağını, ülkelerin gümrük duvarlarını indirmelerinin kendilerine mutlak veya mukayeseli olarak üstünlük taşıdıkları alanlarda daha çok avantaj getireceğini, uluslararası serbest ticaretin dünya kaynaklarının daha etkin kullanılmasıyla sonuçlanacağını savunurlar.

✓ Mutlak Üstünlük

Ülkelerdeki mutlak maliyetlerin farklılığı nedeniyle uluslararası serbest ticaretin, ticarete katılan her ülke için yararlı olması.

Klasik iktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith tarafından geliştirilen mutlak üstünlük kuramına göre, dış ticaret, malların üretim maliyetinin farklılığından doğar. Bu nedenle, eğer bir ülke ucuz maliyetle üretebildiği mallarda uzmanlaşarak bu malları ihraç eder, karşılığında başka ülkelerde ucuza üretilen malları ithal ederse, dış ticaretten kazançlı çıkar.

✓ Mukayeseli/Karşılaştırmalı Üstünlük

Sadece mutlak olarak maliyetlerin farklılaşması değil karşılaştırmalı olarak da maliyetlerdeki farklılığın, uluslararası serbest ticareti, ticarete katılan her ülke için yararlı hale getirmesi.

İngiliz iktisatçı David Ricardo tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlük kuramı, iki ülke, iki mal, tek üretim faktörü, ölçüğe göre sabit getiri gibi varsayımlar altında bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda bile, mukayeseli olarak daha üstün olduğu mala yoğunlaşarak kârlı dış ticaret yapabileceğini ileri sürer. Yani eğer bir ülke iki ayrı üründe de diğer ülkeden daha avantajlı durumdaysa bile üretim faktörlerini sadece en avantajlı olduğu malın üretimine tahsis edip, oradan elde edeceği üretim artışı ile diğer malı üretmek yerine mübadele karşılığı sattığı mallarla diğer ülkeden temin ederse toplamda daha kazançlı olur. Bu yaklaşım ülkelerin karşılaştırmalı olarak daha üstün oldukları ürünlere yoğunlaşarak ürettikleri malları birbirleriyle serbest ticaret yoluyla mübadele etmelerinin her iki ülkenin de lehine olduğunu ileri sürer.

Keynesci Yaklaşım

Liberalerin dünyasında ekonomiler serbest biçimde davrandıklarında, ülke içinde ve ülkeler arasında toplam refahın artışına katkıda bulunurlar. Bir ülke üretim yaparken, aynı zamanda üretim faktörlerine de ödeme yaparak, sonuçta üretimin piyasa değeri kadar gelir yaratır ve bu üretilen malların satın alınmasını, böylece yeni üretimleri mümkün kılar.

✓ Büyük Buhran

Amerikan hisse senedi piyasasında başlayıp önce Amerikan ekonomisinin ardından da dünya ekonomisinin durgunluğa girdiği 1929 yılından başlayıp on yıllık dönem boyunca yaşanan ekonomik sıkıntılar.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, dünya ekonomisinde kısmen etkinlik kazanmış, savaş süresince önemli miktarda altın biriktirmişti. ABD'de biriken sermaye başta Florida'da olmak üzere gayrimenkule ve toprak alımına yönelmişti. Ancak toprak üzerinde spekülasyonların sona ermesi ile toprak fiyatlarında düşüş yaşanmış, topraktan çıkan sermaye New York Borsasına yönelmişti. Hisse senedi fiyatlarının aşırı yükselmesi ile gerçeklerden kopması, Federal Rezerv Bankasının, spekülasyon artışı durdurmak için 1929 yılının yaz aylarında faiz oranlarını % 7 den

% 15'e yükseltmesine neden oldu. Borsa hisse senetleri dorukta iken, hisse sahipleri satışa yönelerek, New York Borsasının çöküşüne neden oldular. Borsanın çöküşünü bankaların çöküşü izledi. Çöküşün nedenleri üzerinde çok şeyler söylendi. Bazıları aşağıdadır:

- Gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikler
- Şirketlerin mali yapıları arasındaki dengesizlikler
- Bankaların mali yapılanmalarındaki bozulmalar
- Dış ödemeler dengesindeki açıklar
- Ekonomi yönetimindeki tecrübesizlikler
- Uluslararası borçların kararsız yapısı
- Tedavül aracı olarak altın standardında ısrar edilmesi

Uygulamaların yanı sıra ekonomi teorisinde de yenilenme ihtiyacı doğuran bu durum dünyanın bilinen ilk ve en büyük ekonomik krizidir.

New York Borsası'ndaki sert düşüşle başlayan krizle birlikte işsizlik rakamları %25'lere çıkmış, iş yerleri ve fabrikalar peş peşe kapanmış ve ABD ekonomisi derinden sarsılmıştır. Kısa sürede diğer ülkelere de yayılarak dünya ekonomisi krizine dönüşmüştür.

ABD Başkanı Franklin Roosevelt'in ekonomiyi durgunluktan çıkarabilmek için aldığı talep artışını sağlamaya yönelik olarak ücretlerin artırılması, spekülasyonların önlenmesi, ihracat artışı için kur ayarlaması, üretimin artırılması için teşvikler, istihdam olanaklarının geliştirilmesi, işsizlik ödeneklerinin verilmesi ve kamu hizmetlerinin artırılması gibi önlemler etkisini on yıl içinde vermiş ve Amerikan ekonomisi 10 yıl durgunluktan sonra yeniden toparlanmaya başlamıştır.

1929 yılında ortaya çıkan büyük ekonomik kriz, iktisatçıların, ekonominin makro davranışlarının, öngörüldüğü gibi olmayabileceği ihtimalini ciddi ciddi düşünmelerine yol açtı. Büyük Buhran, Marks'ı haklı çıkaracak özellikler taşımaktaydı. Bol üretim vardı ve yeterli talep olmadığı için fabrikalar kapanıyordu. Liberal ilkeleri doğrudan çığnemedi sistem içinde çözüm üretme önerileri bakımından öne çıkan kişi John Maynard Keynes oldu. Keynes'in önerileri kapitalizmin talep yetersizliği krizinin çözümlenmesine katkıda bulunduğu için kapitalist dünyada büyük ilgi görmüş, ama aynı zamanda sosyalist eğilimli dünyada da, kapitalist sistemin çöküşünü suni teneffüslle geciktirdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

✓ Say Yasası

Kısaca her arz kendi talebini yaratır olarak ifade edilen ve bir üretim sırasında üretime katkıda bulunan faktör sahiplerine yapılan ödemelerin o malın satın alınmasını sağlayacak miktarda gelir meydana getirdiğini ifade eden kural.

1936 yılında J. M. Keynes, daha sonraları kısaca *Genel Teori* olarak göndermede bulunulan meşhur *İstihdam, Faiz ve Para Konusunda Genel Teori* isimli eserini yayınladı. Bu eserle birlikte Keynesyen iktisat ortaya çıktı ve uzun süre “hepimiz Keynesciyiz” moda bir tabir haline geldi. Keynesyen iktisadın temel özelliklerini şöylece özetlemek mümkündür.

Denge. Liberaller piyasa mekanizmasının düzen işleminin piyasalarda kendiliğinden bir denge ortaya çıkaracağını, bu yüzden istisnai durumlar dışında ekonominin tam istihdamda bulunacağını savunmaktadırlar. Klasiklere göre, zorunlu/gönüllü/istem dışı işsizlik, gerçekte piyasa güçlerinin serbestçe işlememesinin bir göstergesi olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Buna göre, eğer piyasalarda tam serbestlik olabilirse, piyasa güçleri her türlü işsizliği ve bunun sonucu ortaya çıkabilecek dengesizliği giderecektir. Bu durum, meşhur *Say Yasası* ile açıklanmaktadır. Bu yasaya göre, üretim sürecinde üretim faktörü sahiplerinin gelir olarak aldıkları pay, üretilen mal ve hizmetin miktarının toplam piyasa fiyatına eşit olacağı için, *her arz kendi talebini yaratacaktır*. Ancak, yukarıda da söylendiği üzere, 1929 yılında ortaya çıkan büyük kriz, her arzın otomatik olarak kendi talebini yaratmadığını göstermiştir. Keynes, ekonomide dengenin sürekli tam istihdam dengesi olmayabileceğini, eksik istihdam dengesinin mümkün olduğunu, hatta gerçek hayatta olağan durumun eksik istihdam dengesi olduğunu ileri sürmektedir. Bunun kökeninde de, Keynes’e göre, parasal ücretlerin aşağıya doğru esnek olmaması yatmaktadır.

Parasal ücretlerin esnek olmamasının üç temel nedeni vardır: İlk olarak, emek piyasasında çalışma koşulları çoğunlukla sendikal anlaşmalarla ve yasal bağlayıcı ilkelerle belirlendiği için, kısa dönemde, liberallerin öngördüğü gibi, ücretlerin düşürülmesi veya mevcut çalışanların işten çıkarılarak daha düşük ücretle çalışmak isteyenlerin istihdam edilmesi pek mümkün olamamaktadır. İkinci olarak,

bir ücret düzeyi, aynı zamanda belirli bir hayat standardını ve minimum tüketim kalıbını getirdiği için (kira, yol parası, giyim kuşam, düzenli taksitli ödemeler vs.) ücretlerin düşmesine karşı, çalışanlar, verimliliklerini düşünmeden kurulmuş düzenlerinin devamını sağlayabilmek amacıyla çok katı tepki göstermektedirler. Bu, cari ücret düzeyinde bir işte çalışanların, iş arayanların razı olduğu daha düşük ücretlere karşı direnmelerinin nedenini de açıklamaktadır. Üçüncü olarak da, ekonomide *para aldanması* vardır. Yani ekonomide bireyler nominal değişkenler ile reel değişkenlere farklı tepki vermektedirler. Bu çerçevede reel ücretlerin düşürülmesi, parasal ücretlerin düşürülmesi kadar dirençle karşılaşmayacaktır.

✓ Para Aldanması

Nominal-reel ayırımına dikkat edilmemesinden, paranın satınalma gücündeki değişimin bilincinde olmamadan kaynaklanan aldanma. Örneğin, insanlar, ücretlerde meydana gelecek bir indirime şiddetle karşı çıkarken, parasal ücretler aynı kaldığı halde fiyatlar genel düzeyinin yükseltilmesi sonucu reel ücretlerindeki azalmaya karşı daha az duyarlı olurlar.

Bu yeni yaklaşımı ile Keynes ekonomide eksik istihdam olması durumunda talep yetmezliği nedeniyle kriz çıkmasını önlemek için devletin devreye girebileceğini, denge kurulduktan sonra da yine müdahalesin azaltabileceğini söyleyerek, müdahaleci bir liberalizm formülü bulmuştur. Uzun yıllar bu formül politikacılar için can simidi olarak kullanılmış ve hala kullanılmaktadır.

Modernleşme Teorisi

Sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda sanayileşmiş batı toplumlarının sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak amacıyla yapılan tüm düzenlemelere *modernleşme* denir. Bu çerçevede, eşit ve genel oy, siyasal parti ve parlamento, karar mekanizmalarına katılım gibi demokrasinin temel kurum ve ilkelerinin siyasal alanda egemen kılınmasına *siyasal modernleşme*; okur-yazarlık oranının yükselmesi, ulusal ve laik ideolojilerin egemen hale getirilmesine *kültürel modernleşme*; kapitalist üretim tarzının yerleştiril-

mesine *ekonomik modernleşme*; kentleşme ve alt-yapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, haberleşme teknolojilerinin geliştirilmesi ve geleneksel otorite ilişkilerinin çözülmesi ile ortaya çıkan duruma da *sosyal modernleşme* denmektedir.

Küresel eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan yaklaşımlardan biri de *modernleşme teorisidir*. Buna göre, küresel eşitsizliğin sebebi, dünyanın farklı bölgelerinde gerçekleşen farklı düzeylerdeki ekonomik modernleşmedir. Ekonomik gelişme, bir şekilde sermaye birikimi sağlamış, belirli bir çalışma, tasarruf ve harcama alışkanlığı oluşturmuş olan kapitalist ülkelerde daha hızlı gerçekleşmektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelerin vatandaşlarının bu yüksek gelirli kapitalist ülkelere benzer ve daha iyi yaşam standardına ulaşmaları da, bu yaklaşıma göre, ancak onların izlediği kalkınma yolunu izlemelerine, bu amaçla belirli bir dönem istikrarlı bir büyüme gerçekleştirebilmelerine bağlıdır.

✓ Modernleşme

Sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda gelişmiş ve sanayileşmiş Batı toplumlarının sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlere sahip olmak amacı ile yapılan tüm düzenlemeler.

✓ Modernleşme Teorisi

Toplumların gelişmelerinin, gelişmiş ülkelerin keşfettiği yöntemleri izleme dışında bir yolunun olmadığını savunan görüş.

Modernleşme teorisi, toplumsal gelişmenin, gelişmiş ülkelerin keşfettiği bir yöntemle tüm diğer ülkelerin takip edilebilecek bir yolu olduğunu varsayar. Bu yol, ekonomik gelişme için gerekli sermaye birikiminden çalışma hayatına kadar bütün alanlarda gelişmiş Batılı ülkelerin izlediği yoldur. Bunun için gelişmek isteyen toplumların, çalışma, tasarruf ve tüketime ilişkin inanç, değer ve tutumlarını gelişmiş ülkelerdekiler yönünde değiştirmeleri gerekir. Haftalık düzenli çalışma saatlerinin ve tasarruf oranlarının artırılması, işgücünün vasıflı hale getirilmesi, iş ahlakının güçlendirilmesi ve serbest piyasa değerlerinin benimsenmesi bunlardan bazılarıdır.

Modernleşme teorisine göre, eşitsizliğin nedeni ekonomilerin az gelişmiş olması olduğu için bu

ülkeler, gelişmiş ekonomilerde tecrübe edilmiş iş süreçleri, iş yapma tarzları ve piyasa yapılarını uyarladıkları oranda gelişme göstereceklerdir.

Gelişmenin gelenekselden modern topluma ilerleyen birden fazla aşaması olduğu ileri sürülür. Bu konudaki meşhur açıklama Walt Whitman Rostow'a (1916-2003) aittir. Ona göre tüm toplumlar, gecikmeli de olsa, geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna dönüşmek için aynı yolu izlemek zorundadırlar. Rostow'un ekonomik büyümenin aşamaları aynı zamanda toplumsal ilerlemenin de aşamalarıdır. Bu modelin ekonomik olduğu kadar politik yönden de işlevi vardır. Bu işlev, soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin az gelişmiş ülkelerin gelişmeleri için hazırladığı yardım programlarına meşru bir gerekçe sunmuş olmaktadır.

Rostow'un modeli üretimde tarıma dayalı, yönetim yetkisinin toprak sahiplerinin elinde bulunduğu, dikey hareketliliğin sınırlı, hiyerarşik toplumsal yapının egemen olduğu *geleneksel toplumdaki* başlayan bir değişim sürecidir. Devamında, *hazırlık, kalkış, olgunluk* aşamalarından geçerek *kitlesel tüketim* aşamasına ulaşılır.

Bir toplumun *kalkış* aşamasına gelmesi, geleneksel toplumun, sosyal yapısının, belli bir dereceye kadar değer skalasının ve ekonomisinin de sürekli büyümeyi sağlayacak şekilde değiştirilmesine bağlıdır. Rostow'a göre *kalkış* aşamasından *olgunluk* aşamasına kadar olan bir topluma ulaşmak yaklaşık 60 yıl sürmektedir. Büyüme ve kalkınma aynı zamanda sabır da gerektirmektedir. Modernleşmeci yaklaşımlar ekonomik gelişme konusunda batı ülkelerinin tecrübelerinden diğer ülkelerin yararlanabilmesi için model önerilerinde bulunmaktadır. Bu önerilerin özü, kapitalist ülkelerin değer ve kurumlarının diğer ülkelere uyarlanması biçiminde özetlenebilir.

Modernleşme teorisi, Avrupa değerlerini idealize ederek, diğer kültürlerden üstün görerek Avrupa merkezci olmakla ve bütün ülkelerin aynı modernleşme yolunu seçmek zorunda olmadıklarını göz ardı etmekle eleştirilmektedir.

Hegemonyacı İstikrar Teorisi

Hegemonyacı istikrar yaklaşımı, şimdiki "gelişmiş" ülkelerin gelişme dönemlerindeki koşulların şimdikilerle tümüyle aynı olmamakla birlikte ekonomik gelişmeyi mümkün kılan uluslararası bazı ortak durumların bulunduğunu, bunlardan birisi-

nin de sistemin kurallara göre işlemlerini sağlayacak bir hegemon gücün varlığı olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşıma göre, dünya sistemi içinde ülkelerin başka ülkeleri de ilgilendiren konularda kararlar alırken “oyunun kurallarını” bilmeleri ve ona göre davranmaları için, sistemin kurallarını koyan ve onlara uyulmasını sağlayan aktörlere ihtiyacı vardır.

✓ Hegemon Devlet

Diğer güçlü ülkelerin de kendilerine yarar sağlayacağını umarak uluslararası sisteme uyabilecekleri bir düzen oluşturabilme güç ve iradesi olan devlet.

✓ Hegemonyacı İstikrar Teorisi

Uluslararası ekonomik sistemde güçlü bir devletin varlığının sisteme istikrar getireceği, bu istikrar sayesinde diğer ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma için stratejiler geliştirebilmelerine uygun ortam hazırlayarak onların da yararına olacağını ileri süren teori.

Hegemonyacı istikrar yaklaşımı, kısaca, uluslararası ekonomik sistemde güçlü bir devletin varlığının sisteme istikrar getirdiğini, bu istikrar sayesinde diğer ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma için stratejiler geliştirebilmelerine uygun ortam hazırlandığını ileri sürer. Bu yaklaşıma göre bir devletin uluslararası sistemde hegemon devlet olabilmesi için aşağıdaki **üç koşulun bir şekilde bir araya gelmesi** gerekir:

- Uluslararası sisteme yaptırım gücü olan kurallar koyabilme yeteneğine sahip olma
- Uluslararası sistemde hegemon olmayı isteme
- Sistemin içindeki diğer büyük aktörlere de yarar sağlayacak bir sistemi taahhüt etme.

Hegemon devlet olmak için gerekli kapasiteye sahip olmak da güçlü bir ekonomi, teknoloji geliştirmede öncü rol ve gerektiğinde kullanılacak politik ve askeri güce sahip olmayı gerektirir.

Bu yaklaşıma göre, geçmişte 1494-1580 yılları arasında Portekiz’in, 1580-1688 yılları arasında Hollanda’nın, 1688-1914 yılları ile arasında İngiltere’nin ve 1945-1971 yılları arasında da ABD’nin hegemon devlet özelliği gösterdiği söylenebilir. Günümüzde bir devletin hegemon olabilmesi ve bu yolla dünya ekonomik sistemine istikrar

getirmesi, geçmiş yıllardan çok daha zordur. Bunun için hegemon olabilecek güçte bir ekonomi olabilmek için aşağıdaki özelliklere sahip olması beklenir.

- Hammadde kaynaklarına kolay ulaşma
- Üretim için gerekli sermayenin büyük oranda kontrolünü elinde tutma
- İhraç ve ithal ürün hacminin yüksekliği nedeniyle geniş pazarlara hakimiyet sağlama
- Katma değeri yüksek ürünlerde karşılaştırmalı olarak üstünlük sahibi olma
- İşgücüne görece yüksek ücret ödeyebilecek bir işgücü piyasasına sahip olma
- Görece yüksek kar oranına sahip olma
- Öncü teknoloji geliştirebilme

Hegemonyacı istikrar yaklaşımı taraftarları, günümüzde yukarıda sayılan bu özelliklere sahip güçlü ekonomisi olan bir devletin varlığının, dünya ekonomik sisteminin düzgün işlemesi ve istikrar içinde olmasına büyük katkı sağlayacağını ileri sürmektedirler. Onlara göre, ancak böyle bir devlet, uluslararası ekonomik sistemin sağlıklı çalışması için gerekli kurallara uyulmasını temin eder ve tüm ülkelerin yararlandığı uluslararası serbest ticaret, sermayenin serbest dolaşımı ve ekonomilerin küçük krizlerle karşılaştıklarında onu aşmalarını sağlayacak likidite temini gibi *uluslararası kamusal mal ve hizmetlerin* üretilmesini temin eder ve bu sistemin tümünün yararınadır.

✓ Uluslararası Kamusal Mal

Oluşturulduğunda, oluşturma maliyetine katılıp katılmadığına bakılmaksızın her ülkenin ilave bir ödeme yapmadan yararlanabildiği sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlayan kurum ve kurallar ile temiz hava ve güneş gibi ulusal kimliğine bakılmaksızın kullanmak isteyen herkese açık mallar.

Çünkü, onlara göre, uluslararası ekonomik sistem içinde bir hegemon devletin varlığı, *belirsizlikleri azaltıcı* ve *işlem maliyetlerini düşürücü* etki yaparak, özellikle küçük devletlerin, ulusal egemenlikleri üzerinde tehdit yaşamadan küresel sisteme entegre olmalarını kolaylaştırabilir.

Hegemon olmak kadar, hegemonyanın devamını sağlamak da önemlidir. Uluslararası ekono-

mik sistemin işleyişinde gerekli *uluslararası kamu-sal malları* temin etmek için gerekli harcamaların kim tarafından yapılacağı önemli hale gelir. Eğer bu maliyetleri sürekli karşılayacak bir gücü yoksa hegemon ülke gücünü diğerleriyle paylaşmak zorunda kalır ve bu süreç zamanla hegemon ülkenin değişmesine yol açabilir. Yukarıda hegemon ülke olmak için gerekli kapasiteye sahip olma yanında bunu yapmayı istemenin de bir şart olduğu söylenmişti. Kapasiteye sahip olanların istekli olup olmamaları, büyük oranda, hegemonyayı sürdürmek için ortaya çıkacak maliyetleri karşılama konusundaki isteklilikleri ile belirlenir.

Yeni Uluslararası İş Bölümü Teorisi

İşbölümü ve uzmanlaşma ulusal ekonomi içindeki firmalara büyük avantaj sağlar. İşbölümü yapıp uzmanlaştıkça ölçek ekonomisinden de yararlanarak rakiplerine göre avantaj elde eden firmalar bunu hem kendileri için kazanca hem de düşük fiyatla mal satabildikleri için tüketicilerin yararına dönüştürebilirler. *Yeni uluslararası işbölümü teorisi*, bu durumun ekonominin küreselleşmesiyle birlikte çok uluslu veya ulus aşırı şirketler için de geçerli olduğunu ileri sürer. Buna göre dünya üzerinde ana aktörlerin ulus devletler olmadığı; hammadde, ucuz işgücü ve pazara uzaklığa göre coğrafi yer seçimi yapan ve dünya üretiminde gittikçe ağırlığını artıran yeni bir üretim süreci söz konusudur. Bu süreç, maliyetleri düşürmek için uluslararası firmaların önderliğinde üretim merkezlerinin, gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş bölgelere doğru kaydığını göstermektedir. Eskiden batı ülkelerinde yapılan bazı büyük çaplı üretimler, Malezya, Endonezya, Singapur, Çin, Hindistan gibi ülkelere doğru kaymaktadır. Özellikle emek yoğun imalat sektörü, nüfusun kalabalık ve işgücünün ucuz olduğu bölgeleri tercih etmektedir. Bu durum, Türkiye'de faaliyette bulunan bazı firmalar için de geçerlidir. Örneğin bazı önde gelen giyim ve tekstil firmaları, enerji, işgücü ve ara malların daha ucuz olması ve yatırımcılara büyük kolaylıklar sağlanması nedeniyle Türkiye yerine Hindistan ve Çin'de üretim yapmayı tercih etmektedirler. Çin, Malezya veya Afrika'da ürettikleri malları, dünyaya daha uygun fiyatla satabilmekte, dev rakip firmalarla ancak bu yolla rekabet edebildiklerini söylemektedirler. Hatta Türkiye içinde sattıkları bazı ürünleri bile bu maliyet avantajı nedeniyle yurt dışında üretmektedirler.

Yeni Uluslararası İşbölümü Teorisi

Dünya üzerinde ana aktörlerin ulus devletler olmadığı; hammadde, ucuz işgücü ve pazara uzaklığa göre coğrafi yer seçimi yapan ve dünya üretiminde gittikçe ağırlığını artıran, maliyetleri düşürmek için üretim merkezlerini gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş bölgelere doğru kaydıran uluslararası firmaların önderliğinde yeni bir üretim süreci olduğunu ileri süren teori.

Özellikle farklı ülkelere aynı ya da benzer ürünleri satmayı hedefleyen uluslararası markalar ancak bu yolla birbiriyle rekabet edebilmektedirler.

Hammadde ve pazarlara kolay ulaşımın yanı sıra, gelişmiş ülkelerde oluşturulan çalışma koşulları, çevreye uygun üretim standartlarının olmadığı yerlerde işgücü ve üretim maliyetleri çok daha düşük olmaktadır. Sosyal güvenlikten yoksun, bir kısmı çocuk işçilerin razı olduğu düşük ücretler, çevreyi kirleten düşük maliyetli teknolojilerin halen kullanılabilmesi ve düşük vergi oranları da bu ülkeleri üreticiler için cazip kılmaktadır. Bu gibi koşullar gerekçesiyle firmaların üretimlerini dünyanın bu yörelerine kaydırmaları, etik kaygılarla kuşku ile karşılanırsa da, bu bölgeler için etkili bir kalkınma aracı olma işlevine sahiptirler. Bu konuya küreselleşme bölümünde tekrar değineceğiz.

Bu uluslararası işbölümü, bir ürünün tümüyle farklı bir ülkede üretilmesi şeklinde olabileceği gibi, aynı firmanın ürününün bazı parçalarını avantajlı farklı bölgelere dağıtması şeklinde de olabilir.

Ayrıca yeni üretim teknolojileri ile bazı üretimlerin, eskiden olduğu gibi ölçek avantajı sağlayan büyük ölçekli fabrikalarda değil, isteğe bağlı olarak küçük ve esnek bantlarda daha az sabit yatırım ile gerçekleştirilmesi de mümkün hale gelmiştir. Örneğin bir hacimli kitap önceden, baskı yapıp stoklarda müşteri beklerken, şimdi, sipariş üzerine en yakın yerdeki dijital çoğaltma makinesi yardımı ile çoğaltılarak kısa sürede adrese teslim edilmektedir. Bu yüzden bir yanda dev pazarlar için büyük tesislerle kitle üretimi yapılırken diğer yanda da pazar merkezlerine yakın biçimde oluşturulan ve talebe göre üretimin hızlıca ayarlanabildiği üretim bantlarıyla, daha az makine teçhizat ve daha az sabit işçi kullanılarak ürün taleplerinin hızlı ve etkin biçimde karşılanabildiği bir üretim sistemi devreye girmektedir.

Bazen uluslararası firmalar, yarattıkları marka bağımlı kitlelere dönük, ilgili ülkelerdeki firmalardan fason üretimlerini satın alıp, sadece markalarını ve pazarlama ağlarını kullanarak dünya ölçeğinde üretim gerçekleştirebilmektedirler. Bu yüzden yeni gelişen bu ekonomilerde, dünyanın dev firmalarına yerel düzeyde mal üreten birçok yan şirket kurulmaktadır. Bu durumda üretim faktörlerinin ülke merkezli tanımlanması hayli zorlaşmaktadır.

Öğrenme Çıktısı



2 Uluslararası ekonomik ilişkileri karşılıklı çıkar uzlaşmasına dayandırarak açıklayan yaklaşımları tanımlayabilme

Araştır 2

929 Büyük Ekonomik Buhranının iktisat teorisine etkisi nasıl oldu?

İlişkilendir

Görünmez el yaklaşımı ile yeni uluslararası iş bölümü yaklaşımının benzerliklerini karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Uluslararası ekonomik ilişkilere getirilen açıklamalarda zamanın ne tür bir rolü olduğunu tartışınız.

İNŞACI VE RASYONEL TERCİH YAKLAŞIMI

Sosyal felsefe veya sosyal düşünce alanında ortaya çıkan yeni yaklaşımların genelde uluslararası ilişkiler, özelde de uluslararası politik ekonomi disiplininde bir esintisi, sarsıntısı ve zaman zaman da kalıcı etkisi hissedilir. Bütün sosyal bilimler bu yönden birbirlerini hem etkiler hem de birbirlerinden etkilenirler. Bu duruma en iyi örnek sosyal inşacı ve rasyonel tercih yaklaşımlarının bu alandaki etkileridir. Bu iki alanda da tüm sosyal bilimlerde izdüşüm olarak değerlendirilebilecek etkileri görmek mümkündür. Şimdi bu iki farklı akımın uluslararası sistemin anlaşılması ve aktörlerinin davranışlarının çözümlenmesine getirdiği yaklaşım farklılıklarına bakalım.

İnşacı Yaklaşım

Sosyal bilimlerde inşacı bakış açısı özellikle 90'lı yıllardan itibaren sosyolojiden siyasete, ekonomiden uluslararası ilişkilere kadar birçok alanda etkisini göstermiştir. İnşacılık, temelinde, sosyal gerçekliğin, o gerçekliğe tekabül ettiği varsayılan somut maddi olgulardan ayrı bir gerçeklik oluşturduğu fikrine dayanır. Bu çok eski idealizm-materyalizm tartışmasının yeni bir formu olarak da görülebilir. Marksizm konusunu incelerken ele aldığımız üzere materyalizm, maddenin öncelliğini ve belirleyiciliğini savunur. Maddecilere göre madde düşünceden önce gelir ve düşünceyi belirler. Buna karşılık idealistler ise maddi varlıkların bile ancak kavram ve fikirler aracılığı ile anlaşılabilirliğini ileri sürer. Onlara göre anlamı oluşturan kavram ve düşünce olmadan maddi varlıkların varlığına ve özelliklerine ilişkin bilgimiz de ortaya çıkamaz. Hatta maddi olan ve olmayan ayırımının kendisi de bir düşüncedir ve madde ve düşünce ayırımını ancak bu sayede yapabilmekteyiz. Bu kökü çok eskilere giden harareti bir tartışmadır. Bu tartışmanın inşacı düşünce üzerindeki etkilerini de gösterecek, dilin nasıl oluştuğu tartışmalarındaki izdüşümü bağlamında güzel bir örneği, aynı kişinin iki farklı dönemde ileri sürdüğü birbirine zıt iki görüş nedeniyle Ludwig Wittgenstein'da görebiliriz.

Wittgenstein'in birinci dönemini karakterize eden kitabı *Tractatus'un* cevaplamaya çalıştığı temel soru, dilin doğasının ne olduğudur. Dili mümkün kılan, onun varoluşunu sağlayan şey nedir? Ona göre bu sorunun cevabı oldukça açıktır. Dil olgular dünyasının bir *resmidir*. Değişik düzeylerde ortaya çıkan bu resimler aynı zamanda düşünmeyi de mümkün kılan *düşünce nesnelere*dirler. Dil de, olgular dünyasındaki

ilişkilerin aynısını yansıtan ilişkilerle kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Dolayısıyla dil, ancak olgular dünyasını oldukları şekilde yansıttığı zaman işlevini yerine getirebilir.

Wittgenstein, 30 yıl aradan sonra yazdığı ikinci kitap olan Felsefi Araştırmalar'da yaklaşımını tamamen değiştirir. Bu yeni yaklaşıma göre, insanlar içinde yaşadıkları dünyayı, *ancak o dünyayı anlamlı hale getiren bir dil dolayımından geçirerek tanıyabilecekleri için*, dili doğru anlayabilmek onu oluşturan kelimelerin “ne anlama geldiğini” değil, onların “nasıl kullanıldığını” anlamaya çalışmaktan geçer. Bu dönemde ona göre dil, sadece belirli bir iç mantıkla kavramları bir araya getiren bir sistemden ibaret değildir. Dilin konuşulması bir etkinliğin yahut bir yaşam biçiminin parçası olduğu için onu anlamlı kılan üretildiği *yaşam tarzlarıdır*.

Sonuç olarak denebilir ki, ikinci dönem Wittgenstein'a göre, bir hareketin, davranışın anlamı gibi, kelimenin, cümlenin yahut işaretin anlamı da, karşılık geldiği gerçeklikten değil ögesi olduğu yahut içinde yer aldığı sistemdeki konumundan kaynaklanır. Böylece ikinci dönemde Wittgenstein dili, dünyanın bir resmi olarak değil, tam tersi, dünyanın kendisi aracılığı ile anlaşıldığı bir araç olarak görmeye başlar. Yani dil, belirli yaşam biçimleri sonunda ortaya çıkan uylaşımlarla iç içe oluşmaktadır ve ancak o yaşam biçimleriyle beraber düşünüldüğünde bir anlam ifade etmektedir. Wittgenstein'in birinci dönem görüşleri pozitivistlere, ikinci dönem görüşleri de post pozitivist, yapısal ve postmodern düşünce akımlarına güçlü bir dayanak oluşturmuştur. Bu yüzden bir yerde turnak içinde ‘dil oyunu’ tabiri varsa orada açıktan belirtilmese de Wittgenstein'e bir atıf var demektir. Birazdan bu ikinci dönem Wittgenstein ile inşacılık arasında çok yakın bir ilişki olduğunu göreceğiz.

Sosyal Gerçekliğin İnşası

İnşacılık, sosyal gerçekliğin ve bilgi üretim süreçlerinin birer inşa olduğunu varsayma ortak paydasında buluşan yaklaşımların ortak adıdır. Buna göre toplumsal yaşamı oluşturan asli unsurlar, geçmişten devralınan veya şimdi üretilen fikir ve düşüncelerdir. Bütün karar birimleri, karar verirken içinde buldukları bu inşa edilmiş sosyal gerçeklikleri kullanır ve duruma göre karşılıklı etkileşimle onları dönüştürürler. Sosyal gerçeklik dediğiniz şey, aslında, bilgi konusu olanın “ne” olduğu, “amacı”

ve “ne olacağına” ilişkin kavram, değer ve fikirler kümesidir. Örneğin karşınızda duran “silahlı” adamın ne yapabileceğine dair fikirleriniz, onunla ilişkilerinizin nasıl olacağını belirler. Onun yanında taşıdıklarının başka bir şey değil de “silah” olduğunu bilmeniz bir sosyal inşadır. Hangi tür aletlere “silah” dendiği bir sosyal inşadır. Bu “silah” ile ne tür bir mücadele yapılabileceği, ona karşı nasıl savunulacağına dair tüm bilgiler birer inşadır.

İnşacılık

Sosyal gerçekliğin ve bilgi üretim süreçlerinin birer inşa olduğunu savunan yaklaşım.

Bu sosyal inşanın bir unsuru olarak, geçmişte veya şimdi bir kısım maddi varlık ve durumların inşa sürecinde temsil edilmiş olmaları, fikirlerin inşa edilmiş bir gerçeklik olma durumunu değiştirmez. Elinizdeki farklı farklı özel parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan demir eşyanın, o parçalara ve onların işlevlerine bakılmadan “silah” olduğu bilinemez. Kimin dost, kimin düşman olduğunu, dostluk ve düşmanlığın nasıl oluşup geliştiğini bireyler ancak ve sadece içinde buldukları yazılı, sözlü, duygusal kültürden öğrenirler. Yani önceden yapılmış olan veya halen yapılmakta olan bir inşayı paylaşırlar.

Uluslararası ilişkiler dendiği zaman karşımızda düşünceyle kurulan bir sosyal gerçeklikle karşılaşırız. Bu gerçekliğin, ulus, dost, düşman, çıkar, güç, gibi yine inşa edilmiş birçok unsuru bulunur. Bir ulusu bir araya getiren idealler, değerler ve fikirler olmadan (olduğu varsayılmadan) ulus olmaz, ulus olmadan ulusun düşmanının kim olduğu bilinmez ve kiminle nasıl ilişki geliştirileceğine karar verilemez. Bu yüzden ulus devlet ve onun çıkarları başta olmak üzere, uluslararası normlar, kurallar ve değerlerden haberdar olmadan uluslararası eylem yapılamaz ve yapılan eylemler analiz edilemez, teorileştirilemez.

Uluslararası Alanda İnşa Edilen Sosyal Gerçekler

Uluslararası ilişkilerde inşacılığın bağımsız bir uluslararası teori mi, (ki bunu yapmak isteyenler var) yoksa farklı farklı ekollere bir yaklaşım tarzı sağlayan bir bakış açısı mı olduğu da tartışılan konular arasındadır. Her yönüyle bağımsız bir teori

olarak uluslararası ilişkileri açıklayan inşacı bir bağımsız teori için erken olsa da, konu, kapsam ve süreçlere yaklaşım bakımından disipline büyük zenginlik kattığına kuşku yoktur. Bu yaklaşım uluslararası ilişkileri anlamada bize ne kazandırabilir?

Normatif Yapılar. İnşacı yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerde normatif unsurlar, maddi unsurlardan daha önemlidir. Örneğin savunma ve güvenlik sistemlerinde asker sayısı, sahip olunan silahlar, teknolojik savaş aletleri, lojistik, gıda stoğu gibi maddi yapılar kuşkusuz önemlidir. Ancak tüm bunları etkili kılabilecek olan savunma ve güvenlik konusundaki bilgi, tasarım, organizasyon gücü, askerlerin morali, kamuoyunun dost ve düşmanlarla olan ilişkiler konusundaki bilgi ve tutumudur. İnşacı yaklaşımda olanları farklı kılan, uluslararası alanda normatif yapıların etkisini de kabul etmeleri değil, (bu idealizmin zaten söylediği bir şeydir) onu birincil faktör olarak görmeleridir. Uluslararası ilişkilerin analiz birimi veya muhakeme aracı olan başta ulus devlet olmak üzere, savaş, barış, güç, egemenlik, güçler dengesi, uluslararası toplum, uzlaşma, arabulucu, egemen güç, uluslararası hukuk, büyük güçler, marş, bayrak, ulusal onur, şehitlik, kahramanlık, stratejik ortaklar, ... birer sosyal insandan başka bir şey değildir. İnşacılık, bütün bu konulardaki inşa süreçlerini ıskalamamamız gerektiğini söylemektedir.

Karşılıklı Etkileşim. İnşacılara göre, dışımızda bir maddi dünya olduğu doğrudur. Ama onu anlamamızı sağlayan ve anlamlı kılan, fikirler ve eylemlerden edinilen deneyimlerin zenginliğidir. Aktörlerin kimlik ve karar süreçleri ile onları inşa eden yapılar karşılıklı etkileşimle oluşur. Aslında, yapılar yapanlar tarafından inşa olunur; yapılar da yapanların çıkarlarını belirler ve kimliklerini oluşturur. Bu karşılıklı etkileşim sürecinde yapıların kendileri de yapanların müdahalesine maruz kalır ve çoğu zaman büyük veya küçük ölçekli değişimler geçirmeleriyle sonuçlanır.

Öznel Arası Sosyal Gerçeklik. İnşacılar, öznel arası gerçekliğin önemi üzerinde dururlar. Bireylerin zihinlerinde kavram veya duygu olarak var olanlar değil, karar birimi oluşturan bireyler arasında ortaklık kazanan fikir, değer, norm ve kurallar, uluslararası ilişkileri ve *uluslararası toplu eylemi* şekillendirir. Düşman dendiğinde herkes aynı şeyi anlarsa, asker olmak için koşuştur, maddi kaynaklarının savunma veya savaş için kullanılmasına gönüllü olarak rıza gösterir. Bu yüzden sadece bazı

bireylerin kafalarının içindeki müstakil fikirlerden ziyade öznel arasında paylaşılan fikirler, normlar ve değerlerin inşa ettiği sosyal gerçeklikler bilime konu olur. Üzerinde konuşulan uluslararası sistem de, öznel arası nitelik kazanan bir bilinçle varlık bulur ve sürdürülür. Bu sistem belirli zamanlarda belirli koşullar çerçevesinde norm, kural ve değerlerle oluşur. İnsanların değer, yaklaşım ve inançları değiştiğinde bu sistem de değişir ancak değişim çoğu zaman gecikmeli gerçekleşir. Çünkü inşa edilen sosyal gerçeklikler, inşa ettikleri veya onları inşa eden bireylerden bağımsızlaşırlar. Bu bireyler topluluğunun belirli sayıdaki üyesinde benzer değişim olmazsa, uzun yıllar boyu yerleşen inanç, kural ve değerlere dönüşen bu sosyal gerçeklikler hemen değişmez, değişecek destek bulamaz. Ulusal düzeyde de uluslararası düzeyde de aynı süreç işler.

Kimlik. İnşacılara göre, küresel veya ulusal aktörlerin konum ve çıkarları sahip oldukları kimliklerle belirlenir. Uluslararası ilişkilerde ulusal kimlik, kararların oluşturulması, alınması ve sonuçlardan etkilenmesinde en büyük faktörlerden biridir. Bireyden gruba, gruptan ulusa, ulustan uluslararası alana kaydıkça kimliğin rolü de artar. Ülkenizin itilaf devletlerinin mi yoksa ittifak devletlerinin mi yanında savaşa girmesi, savaş sonu ödenecek fatura veya elde edilecek kazançtan alınacak paydaki yerinizi belirler. Bir birey olarak savaş sırasındaki fiili tutumunuz ve görüşlerinizin, bahsedilen ilişkide sizi tanımlayan ulusal kimlikten çok farklı olması, bu sonucu hiç değiştirmez. Uluslararası toplantılarda sahip olduğunuz ulusal kimlik doğrultusunda görüş belirtir, sahip olduğunuz ulusal kimlik kimlerle ittifak etmişse onlarla birlik olur; kimlerle düşman olduysa onlarla da mücadele edersiniz. Bir nevi kimliklerinizle var olur, kimliğiniz tarafından yönetilir veya yönlendirilirsiniz.

İnşacılara en fazla yöneltelen eleştiri, deneysel çalışmaların sonuçlarının kuramsal açıklamalarla uyumluluğu konusundadır. Bu bağlamda inşacıların uluslararası normlara verdiği önemin abartılı olduğu söylenmektedir. Zira gözlemler bu tür normlar olsa da güçlü devletlerin çıkarları söz konusu olduğunda normların önemlerinin azaldığını göstermektedir.

İkinci eleştiri konusu, karşılıklı sosyal etkileşimin devlet ilişkilerinde insan ilişkilerinde olduğu gibi işlememesidir. Bunun nedeni, devletlerin gerçek niyetleri ile beyan edilen niyetleri arasında çoğu zaman bireylere nazaran daha büyük farkların olması ve bunun yarattığı belirsizliğin tüm

devletleri egoist ve saldırgan bir tutum izlemeye zorlamasıdır. Devletler, diğer devletlerin kendileri hakkındaki gerçek niyetleri konusunda çok az bilgi sahibi olurlar. Bu yüzden de daima en kötü senaryoya hazır olmak için kendini savunma ve bunun için güçlü olma refleksi ile davranırlar. Bu yüzden eleştirilenlere göre, etkileşim, inşacıların öngördüğünden daha sınırlı kalır.

Bir diğer eleştiri de uluslararası alanda kimliklerin nasıl oluştuğu, çıkarların nasıl şekillendiği, söylemlerin neden değiştiği, önem kaybettiği veya kazandığını ortaya koymada inşacı yaklaşımın yeterince başarılı olmadığı yönündedir.

Rasyonel Tercih Yaklaşımı

Rasyonel tercih, alternatifleri olan konularda olası tüm seçeneklerin sıralanması, her birinin maliyet ve getirilerinin hesaplanması ve buna bağlı olarak en uygun kararın verilmesi durumunu ifade eder. Rasyonel birey de, düşünce ve eylemlerinde sonuca ulaşmada en uygun ve kestirme yolu kullanan, amaca en uygun aracı seçen kişi demektir. Rasyonel bireylerin eldeki kısıtlar çerçevesinde (zaman, sınırlı bilgi vb.) en uygun kararı verecek biçimde akıl yürüttükleri varsayılır. Uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında, bu ilişkileri yürüten aktörlerin aynen bireysel işlemlerde olduğu gibi getiri ve götürü ayrıntılı biçimde hesaplanarak en uygun kararın verildiği bir model varsayımı ile açıklanmasının, diğer modellere göre daha işlevsel olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü pratikte bilginin insanlar arasında dengeli dağılmadığı, asimetrik bilginin her alanda yaygın olduğu, bilgi edinimi ve kullanımının da maliyetleri olduğu bilinse de, karar vericilerin, verecekleri kararın ellerindeki bilgi ve gelecek tahminleri çerçevesinde en uygun kararın ne olduğunu bildikleri ve ona göre işlem yaptıklarını varsaymak analizlerde büyük kolaylık sağlar. Başka türlü her alanda konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan ayrıntı bilginin etkilerinden arındırılmadan sebep sonuç ilişkilerini analiz etmek pek mümkün olmayabilir.

✓ Rasyonel Tercih

Alternatifleri olan konularda olası tüm seçeneklerin sıralanması, her birinin maliyet ve getirilerinin hesaplanması ve buna bağlı olarak en uygun kararın verilmesi durumu.

Oyun Kuramı ve Rasyonel Tercih

Sosyal bilimlerde çıkarları çatışan rakiplerin, karşılıklı olarak rasyonel davranacakları varsayımı altında, seçebilecekleri muhtemel tercihlerden, içinde buldukları durumu dikkate alarak en uygun olanlarını seçmelerini sağlayacak analizler oyun kuramı çerçevesinde tartışılır. Bu şekildeki çözümlenmelere oyun kuramı denmiş olmasının sebebi, satranç gibi karşı tarafın davranışlarını tahmin üzerine kurulan oyunlara benzer biçimde gerçek hayattaki ikili veya çoklu ilişkilerde aktörlerin birkaç adım sonrasında karşı tarafın olası hamlelerini düşünerek davrandıklarının varsayılmasıdır.

Rasyonel tercih yaklaşımı, ülkelerin kararlarını çözümlerken, olası seçeneklerin ve her bir seçeneğin avantaj ve dezavantajlarının neler olduğunu ortaya koyarak aktörlerin verdikleri kararların arkasındaki gerekçeleri anlamayı kolaylaştıran bir analitik araç sunar. Modelin çalışması için, uluslararası ilişkilerde gerçek karar vericilerin, her bir kararın olası tüm seçeneklerini analizcinin sunduğu çeşitlilikleri ve ayrıntıları yansıtacak biçimde ortaya koyarak karar vermiş olmaları gerekmez. Akıl yürütme biçimi, getiri ve götürü bakımından en uygun sonucu veriyorsa ayrıntıda meydana gelebilecek çeşitliliğin tümüyle hesaba katılmamış olmasının, sonuçların geçerliliğini pek fazla etkilemediği varsayılır.

Örneğin, soğuk savaş döneminde ülkelerin niçin silahlanmaya büyük yatırım yaptıkları bu model yardımıyla kolayca açıklanabilir. Eğer ülkelerden biri, karşı tarafın sahip olduğu savunma sistemlerine sahip olmazsa, bir saldırı halinde sahip olduğu her şeyini kaybedeceğini düşündüğü için, eldeki kaynakların büyük kısmının savunmaya ayrılmasını rasyonel bulur. Her iki taraf da aynı akıl yürütme ile karar verdikleri için fiili savaş ve saldırı durumu olmamasına rağmen silahlanma hızla sürer. Aslında bu örnekte, yumurta-tavuk ilişkisine benzer bir durumun da olduğu aşıkardır. Savaşın olmamasında, tarafların karşılıklı silahlandıkları için birbirlerine güçlerinin yetmeyeceğini düşünmelerinin de payı olabilir. Tersinden soracak olursak rakip ülkelerden biri silahlanmamış olsaydı, acaba ona karşı diğer ülkelerin yaklaşımı, silahlandığı durumla aynı olur muydu? Savaşın çıkmamasının nedeni herkesin elinden geldiğince silahlanmış olması olabilir mi? Her ülke elinden geldiğince silahlanmamış olsaydı, bu durum bazılarının savunmasını zayıf buldukları ülkelerle savaşa girmelerine sebep olabilir.

Amerika Birleşik devletlerinin dünyada gümrük duvarlarının aşağıya çekilmesini öngören GATT anlaşmalarına öncülük etmesi, bu model çerçevesinde daha kolay anlaşılabilir. ABD'nin herhangi bir sektörünü korumak amacıyla gümrüklerin indirilmesi önerisini reddetmesinin, diğer taraf ülkelerin de kendi ülkeleri için avantajlı olduklarını düşündükleri sektörler için aynı şeyi talep etmeleri halinde ABD'nin birçok sektörünün bundan zarar göreceği, az sayıda sektörü koruma karşılığında çok sayıdaki sektörde rekabet engelleriyle karşılaşacağı ve bundan ekonomisinin tümünün zarar göreceğini bildiği için bazı sektörlerde zararına olsa da gümrük ve ticaret anlaşma hükümlerine razı olduğunu varsaymak uygun bir açıklama gibi durmaktadır.

Elitlerin Durumu

Rasyonel seçim modelinde ülkeleri adına karar veren elitlerin durumu özel bir yer tutar. Çünkü ülkeler adına karar verilirken bu kararlar tüzel kişilik olarak bizzat ülkeler tarafından değil, o ülkeler adına bazı şahıslar tarafından verilir. Bütün ülkelerde, bir şekilde halklar veya devletler adına birileri karar verir. Bu karar vericilerin ülke adına temsilci olarak seçilme yöntemleri ve bireysel tercih durumları, ülkeleri adına verecekleri kararlar üzerinde etkili olur. Bu karar zincirinin değişik aşamalarında bulunanların hepsinin bakış açısı ve kişisel tercihleri birbirinden farklı olabilir. Ülke adına geçmişte oluşturulmuş gelenek ve politik tercihler, bu temsilcilerin bireysel görüş farklılıklarının ülkelerin pozisyonlarını istikrarsızlaştırmasını önlemesine rağmen zaman zaman ülkelerin konumları ve durumları değişmediği halde, sadece ulusal veya küresel aktörlerin değişmesiyle bazı konulardaki politikaların değiştiğine de şahit oluruz. Rasyonel tercih modeli bu gibi durumlarda politikaların niçin değiştiğini anlamamıza katkı sağlar.

Öğrenme Çıktısı



3 Uluslararası politik ekonomik faaliyetlerin çatışma ve denge dışında da ele alınabildiğini gösterebilmek

Araştır 3

Dil uluslararası ekonomik analizde etkili bir faktör müdür? Niçin?

İlişkilendir

Oyun kuramları uluslararası politik ekonomi alanında yeni bakış açıları sunabilir mi?

Anlat/Paylaş

Uluslararası aktörler ile ulusal aktörler aynı rasyonellikte karar verebilir mi? Tartışınız.

FEMİNİST YAKLAŞIM

Feminizm tüm sosyal bilim alanlarında, gerek yöntemsel eleştirileri gerekse her bir alana ilişkin konu ve kapsam bağlamındaki yorumlarıyla eleştirel bir bakış açısı getirmektedir. Feminizm, sosyolojiden siyaset bilimine, antropolojiden uluslararası ilişkilere kadar bütün sosyal bilim dallarında temel kavramlar üzerinde yeniden düşünmek, analiz birimini yeniden oluşturmak için yeni bakış açıları sunmaktadır. Bu açıdan bütün sosyal bilimlerde feminist etki giderek daha çok hissedilmektedir.

Feminizm başlangıçta kadın-erkek eşitliğini sağlamayı amaçlayan kadın hakları savunuculuğu olarak ortaya çıkmış, sosyal bilimlerin tüm alanlarından felsefeye kadar geniş bir yelpazede mevcut bilgilere yeniden bakışı bazen mümkün bazen de zorunlu kılan kavram ve yaklaşımlar getirmiştir. Önceleri her bir disiplinin ders kitaplarının içinde bir bölüm olarak yer alan feminist yaklaşımlar giderek her bir disiplinin altında, başında feminist sıfatı bulunan bir yan dal haline gelmeye başlanmıştır. Feminist epistemoloji, feminist metodoloji, feminist iktisat, feminist antropoloji, feminist sosyoloji, feminist psi-

koloji, feminist siyaset bilimi ve nihayet feminist uluslararası politik iktisat adları altında müstakil çalışma alanlarıyla karşılaşmaktayız.

Bu alan çeşitliliği, başlangıçtaki farklı feminist bakış açısı çeşitliliği tarafından tetiklenmektedir. Kadın hakları savunuculuğu ile yola çıkan feminizmi, tüm sosyal bilim alanlarına yayılan disiplinler arası ve eleştirel bir yaklaşıma dönüştüren faktörlerin başında da bu feminist bakış açısı çeşitliliğinin olduğunu söyleyebiliriz.

Kadın Niçin Önemlidir?

Kadın önemlidir, çünkü insanlığın yarısını oluşturuyor. Ekonomik ve sosyal olarak üretilen değerlerin kabaca yarısını kadınlar üretir. Tarihsel süreçte oluşan toplumsal işbölümü bazı işleri erkeklere bazılarını da kadınlara daha fazla yükleyebilir ve bu işler arasında değer farkları ortaya çıkabilir. Kadınlar daha çok piyasalaştırılmayan işlerle uğraştıkları için katkılarının değerlendirilmesinde eksiklikler olabilir. Ama nüfusun yarısını oluşturan kadınların karar süreçlerinde çok daha az oranda yer almaları burada bir sorun olduğunu gösterir.

Bu bağlamda uluslararası ilişki süreçlerinde kadınların varlığı, görünürlüğü ve etkisinin ne olduğu önemli bir tartışma konusudur. Feministlere göre, uluslararası aktörler arasında kadınların temsil oranının düşüklüğünün sonuçları üzerinde durulması gerekir. Çünkü ister ulusal isterse uluslararası düzeyde olsun karar birimlerinde karar vericilerin erkek veya kadın olması mutlaka kararları, dolayısıyla kararların yol açtığı sonuçları etkiler. Karar verici birimlerin erkeklerin denetiminde olmasının, o alanda erkek egemen değerleri öne çıkaran kararların verilmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Feminist yaklaşım, güç temelli ilişkilere özellikle de savaşa, kadınların daha baskın olduğu karar süreçlerinde erkeklere oranla daha zor karar verileceğini ileri sürer. Çünkü kadınlar sorunları şiddet kullanarak çözmeye daha az eğilimlidir ve savaşlardan sonra tüm ülkelerde kadınlar genelde daha büyük yıkımlar ve zorluklar yaşamaktadırlar. Ülkeler arasındaki düşmanlıkların azaltılması, belki daha doğru bir ifade ile fazla abartılmaması, kadın bakış açısının ve duyarlılığının o alana taşınmasıyla daha fazla gerçekleşebilir. Dolayısıyla uluslararası politik ekonomi analizlerine getirilen feminist yaklaşım, öncelikle, uluslararası aktörlerin davranışlarını açıklayan kuramsal açıklamaların ne kadar kadınları dışlayan ve sadece erkek bakış açısını yansıttığını ortaya koymayı amaçlar.

Uluslararası Kararların Kadınlar Aleyhine Yanlı Etkileri

Uluslararası politik ekonomi bağlamında feminist katkıları farklı farklı düzeylerde gerçekleşmektedir.

İlki, bu kitabın birinci bölümünde kısaca açıklanan bilgi üretiminde yanlılığa zaman zaman da mantık hatalarına yol açan “bütün için geçerli sonuçların parçaların her biri için geçerli olmama” durumunu ifade eden *bölme yanılığının*, uluslararası politik ekonomi analizlerinde kadınlar özelinde nasıl ortaya çıktığını gösteren çalışmalardır.

Bölme yanılığını uluslararası politik ekonomi analizlerine taşıdığımızda, en geniş anlamıyla, bir ilişkinin bir ülke lehine sonuç vermesi, o ülkedeki herkes lehine sonuç verdiği anlamına gelmeyebileceği şeklinde yorumlanabilir. Bu durumu anlamak çok zor değildir. Örneğin bir ülkenin başka ülkelerle serbest ticareti o ülkenin toplamda zenginleşmesine yol açarken, ülke içinde korumacı politikalarından kazanç sağlayan bazı kesimlerin aleyhine sonuçlar doğurabilir. Bunun tersi de mümkündür. Korumacı tedbirlerle ülke içindeki bir sektör geliştirildiğinde sektörün gelişmesi ve ülke üretiminin artmasından çok kişinin yararlanmasına karşın, o sektörde ithalat yapan firmalar zarara uğrayabilirler. Bu durum, bütün birey-grup ilişkilerinde söz konusu olabilir.

Bir arazinin, belediyece yeşil alan yapılması, o alanı kullanan herkes için faydalı olmasına karşın, arazisi zorla kamulaştırılanın aleyhine olabilir (veya tersi). *Bölme yanılığının* sosyal analizlerdeki sonuçları bakımından feministlerin işaret ettiği yönü burası değildir. Feministler, bütün toplumlarda benzeşen toplumsal cinsiyet rolleri ile hak ve statülerin farklılığı nedeniyle, uluslararası ölçekte alınan bir kararın, çoğunlukla az ya da çok bölge, ülke, şehir, hanehalkı ve birey düzeylerine inildikçe erkek ve kadınları farklı biçimde etkilediğine işaret etmektedirler. Burada, toplumsal cinsiyet rollerinin benzeşmesi nedeniyle, neredeyse dünya ölçeğinde düzenli bir örüntü yakalamak mümkündür. Küresel veya ulusal ölçekte alınan bir kararın etkilerinin, o karardan etkilenebilecek her bir birey düzeyinde farklılaşabilmesi kişi düzeyinde analizi gerektirir ki bu, hem mümkün olmayabilir, mümkün olsa da anlamlı olamayabilir. Ancak bu etkilerin kitlesel olarak, kadın ve erkekleri aynı yönde ama farklı düzeyde (daha az veya daha çok) veya tümüyle zıt yönde (birisini olumlu diğerini olumsuz) etkilediğinin tespiti sosyal bilimci için oldukça anlamlı olabilir.

İşte, feministlere göre, bu etkiler hesap edilmeden küresel düzeyde verilen kararların kadın ve erkekleri farklı farklı etkilemesi, ayrıştırılması gereken bir konudur ve uluslararası politik ekonomi bunu dikkate alacak analiz araçlarına sahip olmalıdır. Buna Balaam Hindistan özelinde güzel bir örnek verir. Uluslararası yardım kuruluşlarının desteği ile ormanların kaçak kesime karşı korunması ile ilgili bir kırsal proje yürütülür. Amaç izinsiz ağaç kesiminin engellenmesi ve ormanların korunmasıdır. Proje kısmen başarılı olur ve kaçak kesim önemli ölçüde önlenir. Fakat burada yerel kadınların yemek pişirme sorumluluklarını ormandan odun getirmeden yerine getirmeleri mümkün değildir. Alternatif yakıt temini konusunda bir çözüm üretilmeden getirilen bu yasak, kadınları giderek gizli gizli ormandan odun çalan, bu yolla yasakları çiğneyen bir konuma sürüklemiştir. Projeyi delmeye çalışan ve bu amaçla ceza görenler hep kadınlar olmuştur. Ormanı korurken, bunun kadınlar aleyhine sonuçları önceden öngörülememiştir. Eğer odak noktası sadece bölgedeki ormanlar değil de, haneler ve o hanelerde yaşayan bireyler olsaydı, bu ayrımı atlanmayabilirdi. Bu yüzden feministler, analiz birimi seçiminin, yanlışlık yarattığını, devleti değil de şehirleri, şehirleri değil de haneleri, haneleri değil de orada yaşayan kadın, erkek, çocuk veya yaşlı bireyleri analiz birimi olarak seçtiğinizde elde edeceğiniz sonuçların kesinlikle birbirinden farklı olabileceğine dikkat çekmektedirler. Bu durum, uluslararası politik ekonomi analizlerine yeni bir bakış getirmektedir.

Uluslararası Toplumsal Cinsiyet

Bütün toplumlarda zaman içinde oluşan, kadın veya erkeklere özgü olarak tanımlanan ve sadece biyolojik farklılık ile açıklanamayan özellik, tutum ve davranışlar bulunur. Kadınlara veya erkeklere özgü hale gelen bu özellik, tutum ve davranışlar zamanla cinsiyetten tümüyle bağımsızlaşarak kendi başlarına birer sosyal gerçekliğe dönüşürler. Erkek işi-kadın işi, erkek tavrı-kadın tavrı, erkek sözü-kadın sözü, kadın eşyası-erkek eşyası, erkek mekanı-kadın mekanı biçiminde birçok ikili yapılar oluşur ve çocuklar sosyalleşirken bu yapılar içinde kimlik kazanırlar. Bu toplumsal cinsiyet rolleri zamanla sadece o toplumun değil, toplumların bir araya gelip oluşturdukları devletlerin, devletlerarası veya küresel kurumların kurucu unsuru haline de gelmeye başlarlar.

✓ Toplumsal Cinsiyet

Kültürel olarak kadın ve erkeklere özgü olarak tanımlanan özellik, tutum ve davranışlar.

Değerlerin, kuralların ve kurumların anlaşılmasında kadının rolü önemlidir, kadının bu önemli rolünün anlaşılması da toplumsal cinsiyetin rolünün anlaşılmasına bağlıdır. Çünkü *toplumsal cinsiyet* kadın erkek tüm bireylerin düşünce tarzlarını, karar süreçlerinin işleyişini ve oluşturulan kurumların yapısını derinden etkilemektedir.

Her ne kadar antropolojik araştırmalar, toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel olarak oluştuğunu gösterse de, bütün baskın kültürlerde bu rollerin benzeşmesi, küresel ölçekte geçerli *uluslararası toplumsal cinsiyet* rollerini ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası ilişkilerin analizi bağlamında toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl etkileri olabileceğine bakalım.

Güç. Güç, uluslararası ilişkilerin en önemli kavramlarından biridir. Güç erkeksi olarak tasavvur edilir. Güçlü erkek genelde olumlu bir özelliktir. Devletin de güç kullanımının “kadın” gibi değil “erkek” gibi olması istenen bir durumdur. Sadece devletler arasında değil kişiler arasındaki çatışma ve mücadelede de “erkek gibi” olmak daha üst bir değerdir.

Vatan. Vatan üzerinde egemenlik kurulan toprak parçasıdır. Egemenlik ve savaşa daha çok *erkeksi*, vatana ise *kadınısı* özellikler atfedilir. Yani vatan “korunacak” olandır, tıpkı kadın ve çocuk gibi. Uzun süre kalınacak ve korunacak olan “baba” toprağı olsa da adı “ana” vatandır. Vatani korumak namusu korumak, kadın ve çocukları korumaktır. Bu koruma görevi de daha çok erkeklerindir. Ancak erkeklerin tükendiği yerde kadınlara vatani koruma görevi düşer. Çocukluktan itibaren bireyler bu değerler içinde yetiştirilir.

Egemenlik. Egemenlik geniş anlamda belirli bir toprak parçası üzerinde söz geçirebilme, istediğini yaptırabilme gücünü ifade eder. Daha özel anlamda ise ulusal veya uluslararası düzeyde siyasal karar alma ve bu kararları uygulama yetkisininin, herhangi bir birey, grup veya kuruma değil, sadece devlete ait olması anlamına gelir. Egemen olmak güçlü olmak demektir ve güç de erkeksi bir özellik olarak görülür. Ulusal düzeyde egemenliği temsil edecek parlamentolara üye seçerken uzun süre kadınların

değil seçilme, seçme hakkının bile olmaması bu konuda güzel bir örnektir. Çünkü egemenliğin kurulması ve korunması güç odaklı olarak değerlendirilmiş bu konuda da erkeklere öncelik verilmiştir.

Güvenlik. Güvenlik de ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyet rollerine göre tanımlanmaktadır. Egemenlik gibi güvenlik bağlamında da kadınlar güvenliği “sağlanacak” (pasif) erkekler de güvenliği “sağlayacak” (aktif) toplumsal cinsiyet rollerine göre yetişirler. Askerlik başta olmak üzere güvenlik personeli dendiğinde akla genelde erkekler gelir. Kadınların bu alanlarda başarılı olmaları “erkeksi” özellikler göstermelerine bağlanır. Bir kadın güvenlik sektöründe çalışmak istiyorsa, “kadınsı” özelliklerini değil, varsa “erkek gibi kadın” özelliklerini öne çıkararak amacına ulaşabilir.

Savaş. Savaş bütün toplumlarda genelde erkek işi olarak bilinir. Çünkü savaş aşırı güç gösterme biçimidir. Güç de erkeklikle ilişkilendirildiği için, kadınlar adına da yapılırsa, savaş erkeklerin düşmana olabildiğince en şiddetli biçimde güç göstermesini gerektiren bir ilişki türüdür. Bu yüzden savaşta erkeklerin “kahramanlık” yapması beklenir. Kadınların savaşta konumları ise duruma göre farklılaşır. Çoğunlukla kadınlar, savaşın yıkıcı sonuçlarından daha az etkilenmeleri için savaşan tüm taraflar açısından daha çok “korunacak” grup olarak görülür. Düşman grubun erkekleri savaş sırasında öldürülse de kadınlarının öldürülmemesi esastır. Çünkü onlar “savaşamayacak” kadar güçsüz ve denetim altında tutulmaları görece kolay düşman kesimini oluşturur. Bu durum toplumsal cinsiyet ilişkileri bakımından savaşın görece yumuşak yüzüdür. Savaşın toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlar için tam tersi katı ve daha acımasız bir yönü de vardır. Bazen savaşta, kadınlar karşı tarafa daha büyük ceza vermek için araç olarak kullanılacak kesim olarak da görülür. Savaşan taraflar diğer tarafa daha büyük ceza vermek istediklerinde, düşmanlarının “masum” kadınlarına tecavüz ederler. Bu gibi durumlarda “tecavüz”, bireysel bir işlemde ziyade düşman tarafa daha büyük ceza veren politik bir araca dönüşür. Bu yüzden savaşlarda kadına tecavüz, bir savaş aracı olarak güç gösterisinde politik özellik kazanır, çoğu zaman kadınlara tecavüz bir savaşın sonucu, başka bir savaşın da sebebi haline gelir.

Güç, egemenlik, güvenlik, vatan gibi ilişkilere çerçeve çizen kavramların anlam dünyası içine toplumsal cinsiyet rolü gömülü olması, bu kavramlar yoluyla yapılan çözümlere de bu gömülü rolü

taşımaktadır. Feminist yaklaşım, karşılaştığımız ulusal veya uluslararası olayları ve durumları “daha iyi” anlamak için, bu gömülü toplumsal cinsiyet yönlendirmesinin farkında olmak gerektiği konusunda bizi uyarır.

Küreselleşme ve Toplumsal Cinsiyet

Uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşım, ulusal ekonominin yapısını belirleyen toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün zamanla değişmesi nedeniyle, ekonomi odaklı her türlü açıklamanın bu yeni durum çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürer. Buna göre kadınlar tarihsel süreç içinde genel bir eğilim olarak, piyasalaştırılmayan, yani karşılığında parasal bir bedel ödenmeyen ekonomik faaliyetlerde (ağırlıklı olarak aile içi hizmetler, yaşlı ve çocuk bakımı, yemek hazırlama, temizlik, ütü, çocukların eğitimi ve gözetimi, aileye ait tarla veya bahçelerde ücretsiz çalışma gibi) çalışırlar. Feministler, toplumun devamı için ne kadar hayati ve vazgeçilemez olursa olsun bu enformel ekonomik faaliyetler, parasal değerlerle ifade edilen resmi ekonomide de pek görülmediği, bu yüzden milli gelir hesaplarında da göz ardı edildiği için, kadının emeğinin, neredeyse tüm sonuçlarıyla birlikte ekonomik analizin ilgisi dışında kaldığını ileri sürerler.

Uluslararası ilişkilerde de devletlerin ve ulusal ekonomi yöneticilerinin başarısı, ücretli iş yaratan sektörlerle sınırlandırıldığında, feministlere göre, kadın emeği ve kadının ekonomiye olan katkısı otomatik olarak göz ardı edilmekte, onun durumunu iyileştirecek politikalar kolayca gündem dışına itilmektedir. Halbuki bütün toplumlarda kadınlar sadece sayı olarak değil üretilen ekonomik ve toplumsal değer olarak da toplumun yarısını oluşturmaktadırlar.

Bir ülkenin ekonomisini etkileyen kararlar erkek ve kadınlara aynı şekilde yansımaz. Özellikle istihdam yapısı itibarıyla kadınların veya erkeklerin yoğun olduğu sektörler birbirinden kesin çizgilerle veya ağırlıklı olarak ayrılmışsa, aynı ülkede yaşayan erkekler ile kadınlar aynı politikadan farklı bazen de zıt yönde etkilenir. Aynı şekilde çoğunlukla uluslararası aktörlerin ulus ekonomilerini etkileyen kararları da ulusal çatı altında yaşayan kadın ve erkekleri aynı oranda veya aynı yönde (olumlu veya olumsuz) etkilemez. Örneğin, bir malın ithalatının serbest bırakılması, o malın üretildiği sektörde kadın ağırlıklı bir istihdam varsa, yabancı malların yerli malı yerine ülke içinde daha ucuza satılması

kadınların işlerini kaybetmeleri veya ücretlerinin düşmesiyle sonuçlanabilir. Tersine, yapılan bir uluslararası anlaşma ile kadın işgücünün yoğun olduğu bir sektörün ürünlerine yeni ihracat pazarlarının açılması, kadınların hem ücretlerinde artışa hem de istihdam imkanlarının genişlemesine yol açar. Benzer şekilde bir ülkenin başka ülkelerden ithal edilen ve ağırlıklı olarak kadınların tükettiği bazı kozmetik ürünlere tarife veya kota uygulaması, o malların yurt içi fiyatlarının yükselmesine ve bu ürünleri tüketen kadınların bundan erkeklere göre daha çok etkilenmesine yol açar.

Bu nedenle feministler, uluslararası nitelikli de olsa bir politika, hukuki düzenleme veya tercih değişikliğinin, hem tarafları, hem de bu taraf ülkelerin içinde yaşayan veya çalışan kadın ve erkekleri farklı farklı etkileyebileceği için, özellikle sonuçları cinsiyet yanlı olan bu gibi kararların alındığı süreçlerde kadınların da yeterince temsil edilmesi durumunda sonuçların farklılaşabileceğini, bunun da kadınların yaşam koşullarını olumlu etkileyeceğini ileri sürerler.

Diğer bir konu işgücünün hareketliliğinde kadın ve erkeklerin farklılaşmasıdır. Kadınların aile ve çocuk sorumluluklarının daha çok olması nedeniyle işgücünün ulus içi ve uluslararası hareketliliği bakımından erkekler daha fazla esnekliğe sahiptirler. Bu nedenle işgücünün ulusal veya uluslararası serbest dolaşımı, kadın ve erkeklerin iş bulma şanslarını farklı farklı etkiler.

Küresel şirketlerin cinsiyetçi etkileri. Küreselleşmeyle birlikte oluşan yeni uluslararası güç dengeleri birçok ulusal ekonomide kadınların konumunu da etkilemektedir. Büyük küresel firmalar üretimlerini dünyanın maliyet avantajı sunacak bölgelerine kaydırmaktadırlar. Üretim merkezlerinin çevre ülkelere kayması kadınları iki yönden etkilemektedir. Bir yandan kadınlar, sosyal güvenenin düşük, esnek çalışmanın yaygın ve sonuçta ücretlerin daha az olduğu hizmet sektöründe çalışmaya itilmektedir. Diğer yandan da, bazı gelişmekte olan ülkeler özelinde konuya bakıldığında, birçok bölgede ulus üstü veya çok uluslu şirketlerin üretim merkezlerini çevre ülkelere kaydırması nedeniyle daha önce hiç ücretli işe ulaşamayan kadınlar için bu durum önemli bir fırsat penceresi ve ekonomik özgürlük aracı olarak görülmektedir. Kadınlar düşük ücretli de olsa bu sayede ilk kez ücretli bir işe kavuşmaktadırlar. Feministler, küre-

sel şirketlerin faaliyetlerinin sonuçlarının bu gözle analiz edilmesi gerektiğini dile getirmektedirler.

Oy kullanmanın etkileri. Küresel ekonomik hareketlilik erkeklerden farklı yönde ve oranda da olsa kadınların da yaşamlarını değiştirmektedir. Bu değişikliğin sonucu olarak veya bu değişikliğe talep olarak kadınların siyasi alandaki rollerinde de değişimler meydana gelmektedir. Ulusal düzeyde oy kullanan kadınların kendilerine güvenli iş sağlayacak politikalar/politikacılar lehine oy kullanmaları, dönem sonunda onlara hesap verecek olan hükümetlerin de uluslararası yükümlülük altına girecek kararlarda bunu dikkate almaları beklenir. Bu amaçla feministler, kadınların siyasete katılımlarının artmasının ve uluslararası karar organlarında da kadınların varlığının daha görünür ve etkin hale gelmesinin, kadınları olumsuz etkileyen uluslararası kararların azalmasına katkı sağlayacağını ileri sürerler.

Ulusal harcama bütçesinin sektörel dağılımı. Bir ülkede, merkezi bütçeden eğitim ve sağlığa daha çok kaynak ayrılmasının ana amacı ülkenin sağlık sorunlarının daha hızlı ve etkili çözümü ile eğitimin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılmasıdır. Ama bu alanlara yeni kaynak tahsisi doğrudan amaç bu olmasa da dolaylı olarak bu sektörlerde ağırlık oluşturan kadınlar için daha çok yeni iş imkanı veya daha yüksek ücret elde etme fırsatı ortaya çıkarır. Dolayısıyla başta eğitim ve sağlık olmak üzere kadınların ağırlıklı olarak çalıştığı alanlara bütçeden aktarılan ilave kaynaklar, kadınların yaşam koşullarının iyileşmesine de katkı sağlar. Hükümetlerin bütçe tahsislerindeki politika değişikliklerinin bu tür sonuçlarını da dikkate almak gerekir.

Teşvik ve vergilerin yanlılığı. Teşvik ve vergi politikaları da kadın ve erkekleri farklı etkileyebilir. Örneğin, daha çok büyük şirketlerin yararlandığı teşvik düzenlemeleri veya uluslararası mali yardımlar ağırlıklı küçük işletmelerde çalışan kadınların gelir ve yaşam koşullarının iyileşmesi üzerinde sınırlı ölçüde etkide bulunur. Dolayısıyla bir ülkeye giren uluslararası yardım, yardımın gittiği sektör ve ölçeğe göre kadın veya erkekleri farklı etkiler.

Toplumsal cinsiyet rollerinin ilave maliyetleri. Toplumsal cinsiyet rollerinin farklılığı aynı işi yapan ve aynı ücreti alan erkek veya kadına farklı hak ve sorumluluklar (ulaşım maliyeti, çalışma ortamı, giyinme veya tüketim) tanımlayarak aynı nominal gelirin bireylerin refah artışına katkısının

farklılaşmasına yol açabilir. Bu bağlamda çalışma bağlantılı zorunlu harcamaların toplumsal cinsiyete göre belirlenmesi de maliyetleri farklılaştırır. Çocuklu bir ailede kadın veya kocanın aynı işi yapmak üzere çalışma hayatına katılması, çocuk bakımı ile ilgili tanımlanan rollerin farklılığı nedeni ile aile bütçesine net katkıyı farklılaştırır.

Kadın haklarının ekonomik sonuçları. Kadın ve erkeklerin farklılaşan hak ve yükümlülüklerinin bir kısmı hemen fark edilmeyen birçok sonucu vardır. Temel haklardan olan, erkeklerle eşit olarak okula gitme, oy kullanma ve çalışma haklarının bazı dolaylı ekonomik sonuçları vardır. Örneğin, okula gitme, ücretli işlerde eşit koşullarda çalışma ve sosyal güvenceler bakımından daha gelişmiş toplumda yaşayan kadınlarda doğurganlık oranı düşmektedir. Bunun birçok ekonomik sonucu olmaktadır. Düşen doğurganlık, orta ve uzun dönemde işgücü arzının düşmesine yol açar, ülkenin işgücü maliyetleri yükselebilir ve bu yüzden ülke işgücü yoğun sektörlerde rekabet avantajını kaybedebilir. Öte yandan doğurganlığın düşmesi, toplamda kullanılan doğum izni, süt izni gibi kesintiler olmadığı için kadınların işgücü verimliliğini artırabilir. Ayrıca doğurganlığın düşmesi, az çocuklu bir aile için bir sonraki kuşak (özellikle de kız) çocuklara daha iyi beslenme, daha iyi okuma ve daha iyi çalışma ortamı hazırlanması anlamına gelebilir. Dolayısıyla özellikle doğurganlığı etkileyen her türlü karar, kültürel, politik ve ekonomik boyutlar kazanır.

Feministler, burada dile getirilen boyutlarıyla toplumsal konumlarının farklılığı nedeniyle hem aktör olma hem de alınan kararlardan etkilenme bakımından kadınların konumunun açıklanmasında mevcut yaklaşımların yetersiz kaldığını ileri sürmektedirler.

Öğrenme Çıktısı



4 Karar vericilerin kadın veya erkek olmasının uluslararası politik ekonomi kararlarını nasıl etkilediğini açıklayabilme

Araştır 4

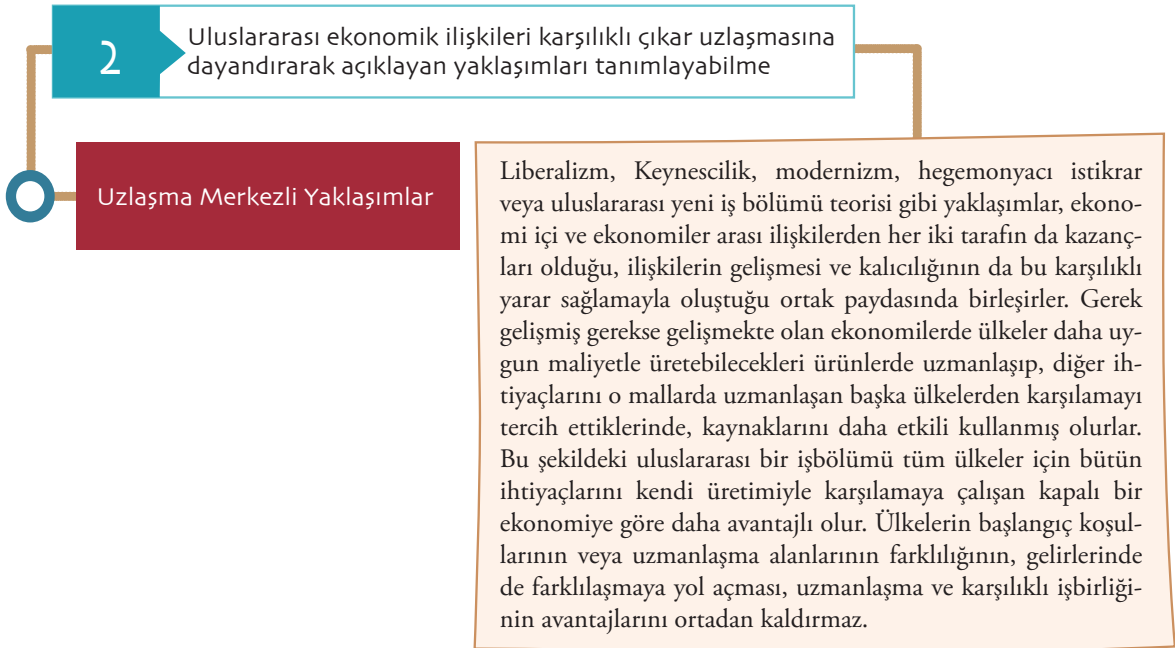
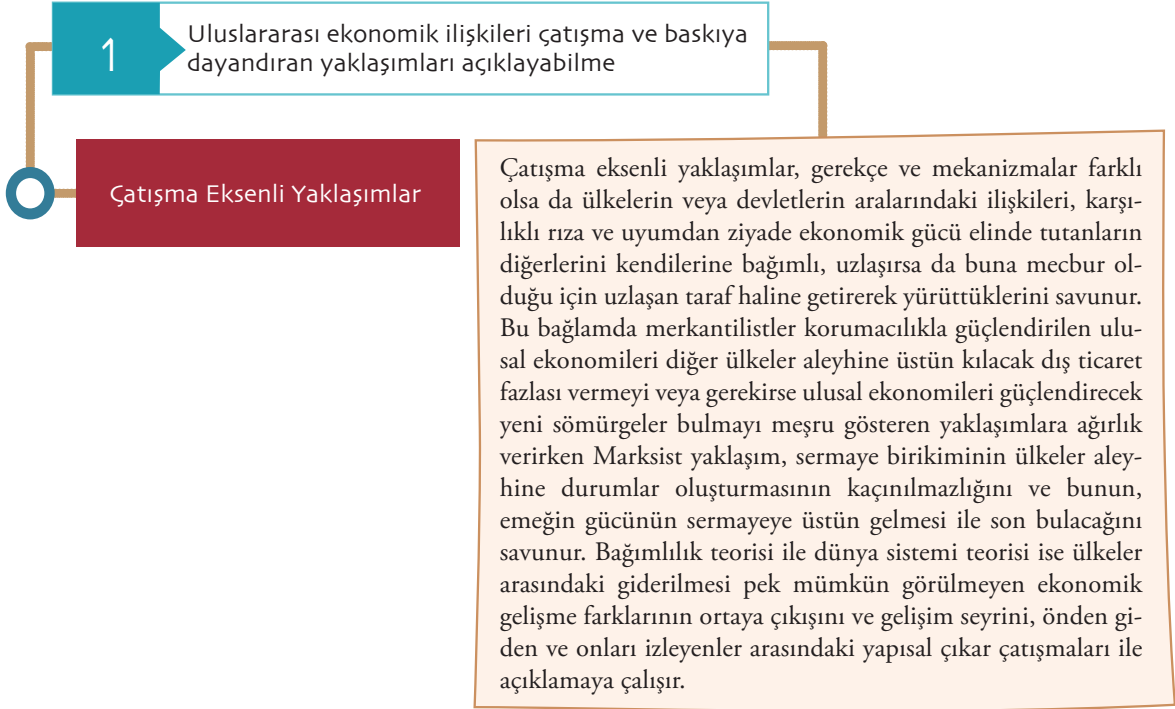
Uluslararası ekonomik ve politik kararlar ilgili ülkelerde yaşayan kadın ve erkekleri niçin farklı etkiler?

İlişkilendir

Kadınlar hangi çalışma alanlarında erkeklerden daha fazla avantaj sahibidir? Karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Toplumsal cinsiyet rollerinin üretim üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri neler olabilir? Tartışınız.



3

Uluslararası politik ekonomik faaliyetlerin çatışma ve denge dışında da ele alınabildiğini gösterebilme

İnşacı ve Rasyonel Tercih Yaklaşımı

Felsefe ve sosyal teoride ortaya çıkan yeni yaklaşımlar uluslararası ekonomik ilişkilerin ele alınmasında da yeni bakış açıları getirmiştir. Bunlardan inşacı yaklaşım, her tür ilişki gibi uluslararası ekonomik ilişkilerin de bir kavram dünyası içinde inşa edildiğini, bu süreç içinde dost, düşman, egemenlik, savaş, barış gibi temel kavramların mutlaka kültürel ve siyasal arka planı olan bir inşa sürecinden geçtiğini, bunun anlaşılmasının ilişkilerin seyrini anlama ve anlamlandırmada önemli olduğunu söyler. Tercih yaklaşımı ise uluslararası aktörlerin kararlarının çözümlenmesinde ayrıntılardaki farklılıkları ihmal ederek, fayda-maliyet ya da getiri-götürü muhasebesi yapan birer rasyonel aktör rolü verilerek daha iyi analiz edilebileceğini, böyle bir yaklaşımın birçok uluslararası kararın anlaşılmasında büyük kolaylık sağladığını savunur.

4

Feminist bakış açısının uluslararası politik ekonomiye nasıl bir farklılık getirdiğini açıklayabilme

Feminist Yaklaşım

Kadınlar ve erkekler hayatın her aşamasında birlikte yaşamakla birlikte kategorik olarak farklı kişisel özelliklere ve farklılaşan yaşam koşullarına sahiptirler. Karar süreçleri sadece erkeklerin kontrolünde olan yerlerde, kadınların yükledikleri sorumlulukların ve yerine getirdikleri işlevlerin ikincilleştirilmesi değişen oranlarda da olsa bütün toplumlarda görülen bir durumdur. Ülke içindeki karar süreçlerinde olduğu gibi uluslararası alanda da bu konuda benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır. Erkeklerin baskın olduğu uluslararası karar süreçlerinde erkek egemen değerlerin öne çıktığı, son tahlilde onları daha çok etkileyen sonuçlara öncelik ve ağırlık verildiği, alınan kararların kadınlar üzerindeki etkilerine ise yeterince dikkat edilmediğini ileri süren feministler, kadınların ülkelerini ilgilendiren kararlarda daha görünür ve daha fazla söz sahibi olmaları halinde o kararların sonuçlarının kadınlara daha çok yarar sağlayacak biçimde oluşacağını, bunun da toplum refahının artışına katkıda bulunacağını iddia etmektedirler.

1 Aşağıdakilerden hangisi neomerkantilist uygulamalar arasında **yer almaz**?

- A. Ulusal sağlık ve güvenlik standartları oluşturarak yabancı ürünleri dışlama
- B. Gümrük işlemlerini karmaşık ve ağır işler hale getirme, bu yolla ithalatçıları yıldıрма
- C. Belirli alanlardaki ithalatı belli ulusal mercilerden alınacak özel belgelere bağlı hale getirme ve o belgelerin alınmasını bilerek zorlaştırma
- D. Yabancı ürünlerle rekabet eden işletmelere yüksek vergi indirimi, borç erteleme, vergi iadesi, ucuz kredi, ucuz enerji, ucuz işgücü desteği sağlama
- E. Sömürgeciliği yasaklama

2 Aşağıdakilerden hangisi, dış ticarete gelişmiş ülkelerin gelirleri artarken az gelişmiş ülkelerin ihracat ürünleri olan tarımsal ürünlere olan talepleri aynı hızda artmamasına karşılık az gelişmiş ülkelerin gelirleri yükseldikçe sanayileşmiş ülkelerden ithal ettikleri endüstriyel ürünlere olan talepleri daha hızla yükselmesi nedeniyle dış ticaret hadlerinin uzun dönemde az gelişmiş ülkeler aleyhine, gelişmiş ülkeler lehine bir seyir izlemesini ifade eder?

- A. Singer-Prebish Tezi
- B. Az gelişmişliğin Gelişmesi Tezi
- C. Dünya Sistemi Yaklaşımı
- D. Modernleşme Teorisi
- E. Neomerkantilizm

3 Aşağıdakilerden hangisi liberalizmin ilkeleri arasında **yer almaz**?

- A. Doğal düzen
- B. Bireycilik
- C. Kendiliğinden tam istihdam dengesi
- D. Korumacılık
- E. Kişisel çıkar-toplumsal çıkar uyumu

4 Mukayeseli üstünlüğün de ülkelerin ticaretten kazançlı olmaları için yeterli olduğunu ilk kim savunmuştur?

- A. Adam Smith
- B. Karl Marks
- C. David Ricardo
- D. Immanuel Wallerstein
- E. J. B. Say

5 Bir ekonomide reel ücretlerin düşürülmesinin, parasal ücretlerin düşürülmesi kadar dirençle karşılaşmaması daha çok neyle açıklanmaktadır?

- A. Yaratıcı yıkım
- B. Sendikal mücadele
- C. Para aldanması
- D. Korumacılık
- E. Mutlak üstünlük teorisi

6 Aşağıdakilerden hangisi ekonomik ilişkilerde çıkar çatışmasını analizinin merkezine **oturtmamıştır**?

- A. Walt Whitman Rostow
- B. Immanuel Wallerstein
- C. Andre Gunder Frank
- D. Friederich Engels
- E. Karl Marks

7 Aşağıdakilerden hangisi, oluşturulduğunda, oluşturma maliyetine katılıp katılmadığına bakılmaksızın her ülkenin ilave bir ödeme yapmadan yararlanabildiği mal ve hizmetleri ifade eder?

- A. İthal malları
- B. İhracat malları
- C. Nihai mal
- D. Uluslararası kamusal mal
- E. Ara mal

8 Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ilişkilerde inşacı yaklaşımların tezleri arasında **yer almaz**?

- A. Uluslararası ilişkilerde çıkarlar daima normlardan önce gelir.
- B. Uluslararası ilişkilerde normatif unsurlar, maddi unsurlardan daha önemlidir.
- C. Dışımızdaki maddi dünyayı anlamamızı sağlayan ve anlamlı kılan, fikirler ve eylemlerden edinilen deneyimlerin zenginliğidir.
- D. Uluslararası ilişkileri şekillendiren, karar birimini oluşturan bireyler arasında ortaklık kazanan fikir, değer, norm ve kurallardır.
- E. Küresel veya ulusal aktörlerin konum ve çıkarları, sahip oldukları kimliklerle belirlenir.

9 Aşağıdakilerden hangisine toplumsal cinsiyetçi rol pek **atfedilmez**?

- A. Vatan
- B. Uzay
- C. Güç
- D. Egemenlik
- E. Savaş

10 Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ekonomik ilişkilere dönük disiplin içinde yapılan feminist eleştiriler arasında **yer almaz**?

- A. Uluslararası karar süreçlerinde kadınların yetersiz temsili
- B. Toplumsal cinsiyetin uluslararasılaştırılma çabalarının yetersizliği
- C. Uluslararası şirketlerin kararlarının kadınları nasıl etkilediğinin incelenmemesi
- D. Alanda erkek egemen bir dilin hakim olması.
- E. Ülke yararına gözükken bazı ekonomik kararların ülkedeki kadınlar aleyhine sonuçlarının göz ardı edilmesi

1. E

Yanıtınız yanlış ise “Klasik Merkantilist ve Neomerkantilist Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. A

Yanıtınız yanlış ise “Bağımlılık Teorisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. D

Yanıtınız yanlış ise “Liberalizm konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. C

Yanıtınız yanlış ise “Liberalizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. C

Yanıtınız yanlış ise “Keynesçi Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. A

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Politik Ekonomide Çatışma Eksenli Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. D

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hegemonyacı İstikrar Teorisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. A

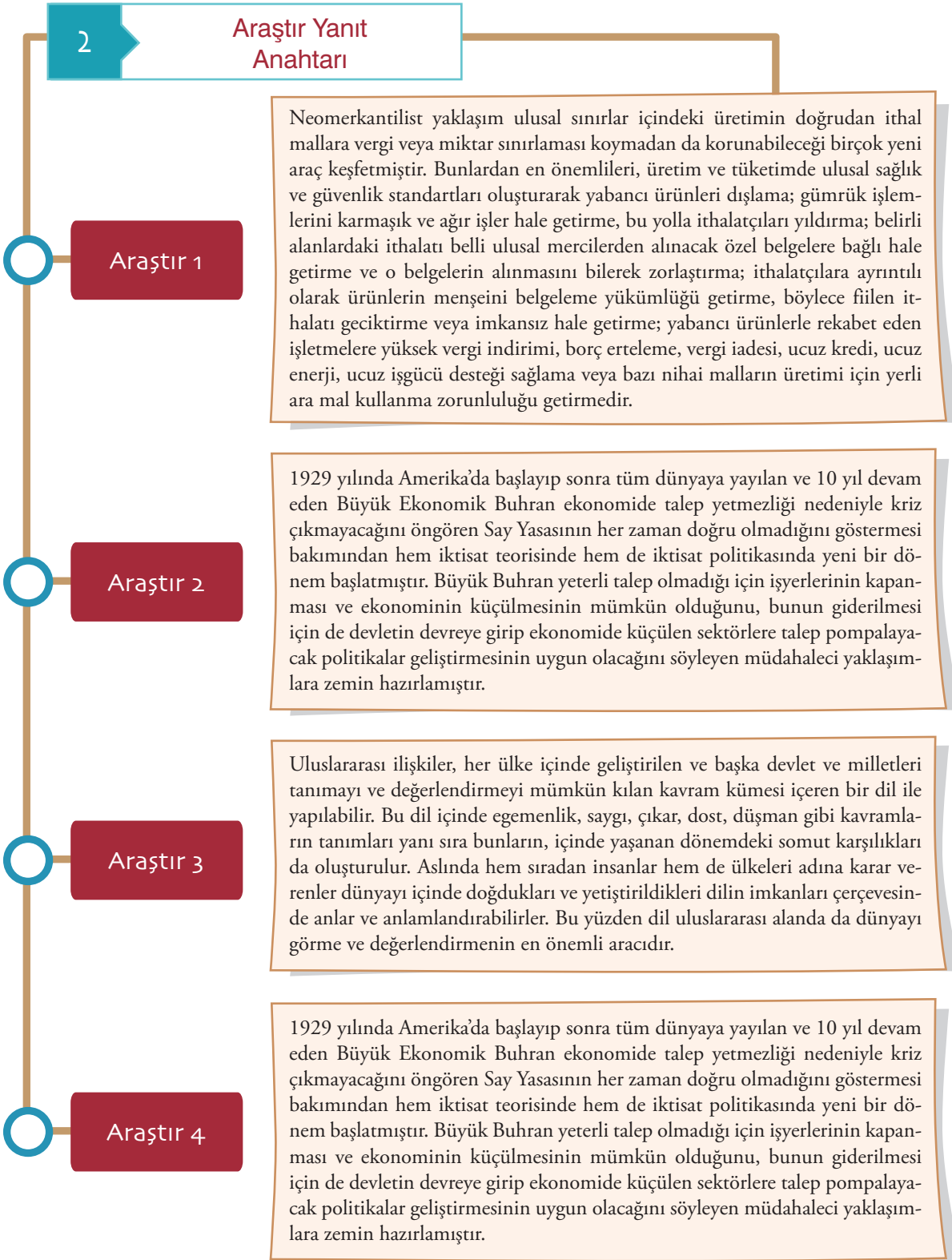
Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Alanda İnşa Edilen Sosyal Gerçekler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. B

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Toplumsal Cinsiyet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. B

Yanıtınız yanlış ise “Feminist Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.



Kaynakça

- Ataman, Muhittin (der) (2007). **Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balaam, David N. ve Dillman, Bradford (2016). **Introduction to International Political Economy**, 4th ed., New York: Routledge
- Bütüktanır, Derya (2015). “Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasındaki Katkıları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(2), ss.1-24 .
- Cohen, Benjamin J. (2008). **International Political Economy: An Intellectual History**, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Demir, Ömer (1996). **Kurumcu İktisat**, Ankara: Vadi Yayınları (Bu bölümdeki bazı paragraflar bu kitaptan özetlenerek uyarlanmıştır.)
- Eken, Mehmet Evren (2014). “Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti”, içinde Ramazan Gözen (der.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 1. Baskı, (443-491), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, Mustafa (2014). “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık” içinde **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Ramazan Gözen, (der.). 1. Baskı, (325-377), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marks, Karl (1975). **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, Ankara: Sol Yayınları.
- Ravenhill, John (ed.), (2014). **Global Political Economy**, third ed. Oxford University Press.
- O’Brien, Robert ve Williams, Marc (2016). **Global Political Economy: Evolution and Dynamics**, 5. Baskı, New York: Palgrave Macmillan.
- Rumelili, Bahar (2016). “İnşacılık/Konstrüktivizm”, içinde Enver Balta (der.) **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, (151-173). İkinci baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.



Bölüm 3

Küreselleşme

öğrenme çıktıları

1 Hangi Küreselleşme?

- 1 Küreselleşmenin insanlık tarihine uzanan seyrini açıklayabilme

3 Küresel Değişimin Dinamikleri

- 3 Küresel değişimin ülkelerin içlerinde oluşan talepler ile dışardan gelen baskıların bileşimi olarak seyrettiğini açıklayabilme

5 Küreselleşmenin Geleceği

- 5 Küreselleşmenin geleceğini nelerin belirleyeceğini açıklayabilme

2 Ekonomi, Siyaset ve Kültür Alanında Küreselleşme

- 2 Küreselleşmenin başta ekonomi, siyaset ve kültür olmak üzere farklı alanlardaki tezahürlerini ayrıştırabilme

4 Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar

- 4 Küreselleşmeye hangi kesimlerin niçin ve nasıl tavır aldığını ortaya koyabilme

- Anahtar Sözcükler:** • Benzeştirici Küreselleşme • Dayatmacı Küreselleşme • Doğal Risk • Farklılaştırıcı Küreselleşme • Görünmeyen Kıta • Karşılıklı Bağımlılık • Kopuk Komşuluk • Küreselleşme • McDonalddlaşma • Melezleşme • Mesafeli Dostluk • Üretilmiş Risk • Yaratıcı Yıkım • Yerileştirme



GİRİŞ

Küreselleşme dünyada yaşayan tüm insanların tek bir toplum, tek bir piyasa, tek bir yönetim haline gelmesine yol açacak tüm süreçlerin ortak adı, dünya görüşlerinin, fikirlerin, ürünlerin, diğer kültürel değerlerin dünya çapında değişime konu olması, her türlü yerel piyasaların dünya piyasalarıyla bütünleşmesi süreçlerinin genel nitelemesidir. Bu yönüyle küreselleşme olumlu veya olumsuz içerikli normatif bir kavram değil, olup biteni betimleyen pozitif bir kavramdır. Kitabın birinci bölümünde sosyal bilimlerde önemli bir kritere işaret eden normatif pozitif ayırımını ve sosyal içerimlerini iktisat özelinde kısaca tartışmıştık.

Dünya tarihinin her döneminde yaşayan insanlar için değişim söz konusu olmakla birlikte, son elli yılda önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak çapta ve hızda bir değişim gözlenmektedir. Küresel değişim, birey ve toplum hayatını kuşatıcı nitelik taşıdığı için, sadece belirli bir yönü (örneğin sadece siyasal, sadece hukuksal, sadece kültürel veya sadece ekonomik) üzerinde durularak tümüyle anlaşılabilir. Kapsayıcı ve bütüncül bir bakış açısı gerekmektedir. Bu bölümde küresel değişimin bütün yönlerine kısaca işaret edilecektir.

✓ Küreselleşme

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle de Sovyet Blokunun dağılmasıyla tek kutuplu bir dünyanın ortaya çıkmasına paralel biçimde, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin de ucuzlayarak hızla yaygınlaşması, ulusal devlet sınırlarının eski dönemlere göre daha az önemli hale gelmesi sonucu, bilim, sanat, hukuk, siyaset, kültür ve iktisadi alanlarda dünyadaki bütün ülkelerin birbirine daha çok bağımlı hale gelmeleri, ortak değer, yaklaşım ve tavırlar benimsemeye başlamaları süreci.

HANGİ KÜRESELLEŞME?

Son Küreselleşme

İnsanlığın mevcut birikimi göz önüne alındığında küreselleşmenin, aslında yüzyıllardan beri farklı düzeylerde devam eden bir sürecin adı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bugünün insanının kullandığı maddi ve maddi olmayan her türlü birikim, farklı coğrafyalardan, farklı kültürlerden binlerce insanın farklı zamanlardaki katkılarının biriktirilmesinin bir sonucudur. Günlük hayatımıza yerleşmiş yiyecek ve içeceklerin; seyrettiğimiz filmlerin, dinlediğimiz müziklerin, oynadığımız oyunların, okuduğumuz dergi veya kitapların ya da kafamızda dolaşan fikirlerin; kullandığımız, giysi, ev eşyası, araç gereç ve makinelerin, ne zaman ve kim tarafından ilk olarak düşünüldüğü, tasarlandığı, zaman içinde nasıl bir gelişim seyri izlediği, bugünkü haliyle hangi hammadde ve ara maddeler kullanılarak kimler tarafından üretildiğini düşündüğümüzde küreselleşmenin ne kadar hayatın içinde ve karmaşık bir süreç olduğunu kolayca fark ederiz.

Teknolojik aletlerin tarihi biraz yeni ama günlük hayatımızın bir parçası olan çay veya kahve ilk olarak nerelerde ve ne amaçla kullanıldı ve sonra hepimizin hayatına nasıl girdi? Bu alışkanlıkların hatırlayamayacağımız kadar eski dönemlerdeki küreselleşmenin birer sonucu olduğunu söylersek ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılır. Aynı şey atalarımızdan miras ve öz be öz bizim malımız diye düşündüğümüz, ekmek, çay, patates, tuz, pamuk ve şeker için de söylenebilir. Bitkilerin, iklimin, coğrafyanın, bilgi, teknoloji ve servet biriminin ayrı ayrı ya doğrudan bir küreselleşme ya da küreselleşmeye katkı öyküsü vardır.



Yaşamla İlişkilendir

“ Tarih eylemleri değişimin, gelişimin ve felaketlerin nedeni olarak gösterilen kadın ve erkeklerin başarılarıyla doludur. Bu olayların insanların doğrudan ve mutlak müdahalesi sonucunda gerçekleştiğinin söylenmesinden ve okunmasından hoşlanılmasına şaşmamak gerekir; zira insanlar zamanın akışını etkilediklerine ve zamanın akışına yön verdiklerine hep inanmak isterler. ... bitkileri tarihsel açıdan önemli olmadıkları gerekçesiyle göz ardı edersek, bütün doğa gözlemcilerinin itiraf etmek zorunda oldukları bir gerçeği de yadsımış oluruz. Dünya salt insan iradesiyle, bilinçli olarak yapılmış hareketler aracılığı ile gelişmez. Doğa kalkınmamızı durdurabilir veya destekleyebilir; insanın onun değişim tohumlarının yetiştiricisi olarak bu rolünü görmezden gelmesi aptallık olur.”

Kaynak: Henri Hobhouse, Değişim Tohumları: İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki, çev. Gülden Şen, 1. Baskı, 2007, İstanbul: Doğan Kitap, ss.17-20.

Yüzyıllar boyu, yaşadıkları toplumlardan kaçan, iklim değişikliğine bağlı olarak yeni yurtlar arayan veya sadece meraklarını gidermek gibi birbirinden çok farklı saiklerle yeni dünyalara doğru yelken açan *maceraperestler*; inançlarını dünyaya yaymak için bir daha geri dönmek için gidebildiği kadar uzaklara giden *din adamları*; mallarını satmak ve yeni mallar satın almak için yollara düşen *tacirler* ile yeni topraklar fethetmek isteyen *savaşçılar* bugün küreselleşme dediğimiz süreci adım adım şekillendirmişlerdir. Geçmiş dönemlerin küresel hareketlerini incelediğinizde ardında ağırlıklı olarak bu maceraperestler, din adamları, tacirler ve savaşçılar çıkar.

Olana yeni bir şey eklemek, onu olduğundan farklı hale getirmek anlamında değişim, insanlık tarihinin bütün dönemlerinde var olmuştur. Ancak son elli yılda gözlemlenen değişimin öncekilerden iki yönden farklılaştığını söyleyebiliriz. İlki değişimin hızıdır. Son küresel değişimin hızı, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak düzeyde artmıştır. Bu nedenle *değişimin* tarih boyunca yaşamış bütün insanların, *hızlı değişimin* ise çağımız insanının yakından tanık olduğu bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde yaşayanlar, geçmiş dönemlerde iki yüz yıllık bir dönem içinde görülebilecek değişimlere, hayatlarının sadece 20 yıllık bir döneminde şahit olmaktadır. Bir nesil birkaç köklü değişimi tecrübe eder hale gelmiştir. Bunun yarattığı birçok yan etki zamanla anlaşılacaktır.

Çağımızda tanık olduğumuz değişimin ikinci özelliği ise önceki dönemlerde görülmemiş biçimde *yaygın* olmasıdır. Geçmiş dönemlerde bir buluş,

bir inanç, bir değer hatta bir haber dünyanın bir tarafından diğer tarafına aktarılırken oldukça seçici bir yol izlerdi. Bu şekilde dış kaynaklı değişim ve yenilikler görece az insanın yaşadığı belirli şehir merkezleri arasında gerçekleşirdi. İnsanların çoğu kırsalda yaşadığı için yenilik ve değişikliklerin onlara ulaşması oldukça sınırlıydı ve ulaşsa da bu yüzyıllar gerektiren bir süre alırdı. Şimdi ise dünyada kısa bir tur yaptığınızda, farklılık, yenilik ve değişikliklerin kısa sürede her tarafa yayıldığını görürsünüz. İnsanlar büyük oranda metropol şehirlerde yaşadığı için, iletişim ve nakliye maliyetlerindeki hızlı düşüşün de katkısıyla, dünya nüfusunun büyük kısmına çok kısa sürede ulaşmak, onları yeniliklerle tanıştırmak ve dönüştürmek mümkün hale gelmiştir. Bu gün artık, iletişim, nakliye ve pazarlama ağlarının dünya ölçeğine yayılması, yeniliklerin en ücra yerlerde yaşayan ilgili herkese hızlı ulaştırılabilmesini mümkün hale getirmiştir.

Üretim yöntemlerinden pazarlamaya, tüketim kalıplarından yönetim biçimine, uluslararası örgütlerin etkinliğinden ulus-devletin egemenlik sınırlarının yeniden belirlenmesine kadar birçok alanda gözlenen büyük değişime şimdilik “son” küreselleşme diyelim. Ama bu “son” ne zaman yerini başka bir “büyük” değişim dalgasına bırakacağı şimdiden bilinmediği için tırnak içinde yazılmalı.

Küresel pazarların yerli ürünlere yeni fırsatlar sunması ile küresel güçlerin yerli pazarları silip süpürmesi iki farklı etkiyi göstermektedir. Bu iki etki güçleri farklı da olsa görülmektedir. Küreselleşmenin bu iki farklı yönünü *benzeştirici küreselleşme* ve *farklılaştırıcı küreselleşme* olarak niteleyebiliriz.



Yaşamla İlişkilendirir

“At, altı bin yıl öncesine ve deve üç bin yıl öncesine kadar evcilleştirilmemişti, yani Afrika’dan kaçıştan veya ataların Güney Amerika’nın en güney burnuna ulaşmasından çok sonra kullanılmaya başlanmıştı. Kadın ve erkeklerden oluşan küçük bir nüfus, daha iyi bir yaşam bulmak için yürümüştü. Onların çocukları, torunları ve sonraki iki bin nesil, yerleşecek bir yer buluncaya kadar yürümeyi sürdürmüştü. Bazıları göçebe hayatı yaşamaya devam ederken -bugün bile dünyanın her yerinde bulunan otuz kırk milyon pastoralcı gibi- diğerleri, tarım, balıkçılık, ve avcılıktan oluşan yerleşik bir düzen oturtmuştu. Atalarımızın dünyanın uzunluğunu yürüyerek aştığı, Buzul Çağı’nın sonundaki inanılmaz çetin hava koşullarını yaşayarak geçirdiği kırk elli bin yıl, bedenlerimizi şekillendirmiş, yüzlerimizi ve pigmentasyonumuzu değiştirmiştir. İlk küreselleşmenin –insanların dünyanın her yerine dağılmasının- etkisi, yüzyesnel olarak farklı insan türlerinin ortaya çıkmasıdır.”

Kaynak: Nayan Chanda, Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü: Tacirler, Maceraperestler ve Savaşçılar Globalizmi Nasıl Şekillendirdiler? Çev. Dilek Çençiler, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 21.

Benzeştirici Küreselleşme

Küreselleşme dendiğinde akla hemen dünya ölçeğinde süreçlerin birbirine benzemesi gelir. Bu küreselleşmenin en önemli özelliklerinden biridir. Bir çok yerde ve durumda küresel aktörler ulusal ve yerel unsurları tümüyle tasfiye etmektedirler. Küresel düzeyde faaliyet gösteren devlet, şirket, kurum veya örgütlerin nüfuz ettikleri her yerde yerel dinamikleri geliştirme ve onlarla işbirliği içinde uzlaşma arama yerine, sürekli kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda faaliyette bulunmaları; daima iktidar, etki veya nüfuzlarını artırma arayışı içinde olmalarına *dayatmacı* veya *yırtıcı küreselleşme* denir.

✓ Dayatmacı Küreselleşme

Küresel aktörlerin yerel unsurları kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeye, dönüşmeye, bunun mümkün olmaması halinde yok olmaya zorlayan küresel eğilimler.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, bilinen ve en yaygın şekliyle McDonald’s firması tarafından uygulanan, ancak başta eğitim, sağlık, ulaştırma, gıda, medya, eğlence, turizm, enerji olmak üzere, kitlesel tüketim talebi olan tüm alanlarda bazı mal ve hizmetlerin önceden belirlenmiş standartlara göre girdi ve çıktı özelliklerinin sıkı biçimde denetlendiği, küresel ölçekte üretilmesiyle ortaya çıkan tektipleşmeye de *McDonalddlaşma* denmekte-

dir. Buna göre küreselleşen dünyada hem giderek tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzlarının birbiriyle benzeşmesi, hem de benzer zevk ve eğilimleri olan bireylerin uzak coğrafyalarda yaşamalarının kolaylaştırılması amacıyla, küresel ölçekte faaliyet gösteren firma veya kurumlar, dünyanın farklı coğrafyalarındaki şubelerinde aynı nitelikte mal ve hizmet sunarak özel küresel müşteri profili oluşturmaktadırlar.

✓ McDonalddlaşma

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, bilinen ve en yaygın şekliyle McDonald’s firması tarafından uygulanan, ancak başta eğitim, sağlık, ulaştırma, gıda, medya, eğlence, turizm, enerji olmak üzere, kitlesel tüketim talebi olan tüm alanlarda bazı mal ve hizmetlerin önceden belirlenmiş standartlara göre girdi ve çıktı özelliklerinin sıkı biçimde denetlendiği, küresel ölçekte üretilmesiyle ortaya çıkan tektipleşme.

Aslında McDonalddlaşma, standart ve bilinen hizmetlerin yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden daha çok kişiye ulaşabilmek, daha çok kişi tarafından benimsenebilmek ve oluşan küresel kültürün bir parçası olabilmek için birçok firma, nitelikleri önceden kolay anlaşılabilir, ölçülebilir, maliyet etkin ürün ve süreçler tanımlamaya başlamıştır.

Yeni bir ürünü piyasaya çıkardığınızda, yaygın kabul görebilmesi, yenilik içermesi yanında, diğer ürünlerin bilinen özellikleri yoluyla onun kullanılabilir olmasına da bağlıdır. Televizyon kumandaları, cep telefonu ekranları; buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ayar ve kumanda düğmeleri, araba aksesuarları ve kullanım yöntemleri, süpermarket reyonları, otel, lokanta, uçak, tren veya otobüslerdeki hizmetler, banka otomatları, firma veya kurumların web sayfası menüleri, ders kitaplarının konu ve pedagojik tasarımı, gittikçe daha çok birbirine benzemeye başlamaktadır. Çünkü alışıldık ve bilinenden uzak yeniliklerin benimsenmesi ve benimsense bile daha çok kişiye ulaşması anlamında yaygınlaşmasının zorlukları vardır. Mal ve hizmetlerin özgün ve farklı özellikleri olsa da, onları kullanıcılara kolay sunmak için bile o alanda standartların oluşturulması ve oluşan standart kültürün ortalama kullanım bilgisinden yararlanabilmek için tektiplilik önem kazanmaktadır.

✓ Benzeştirici Küreselleşme

Dünya ölçeğinde üretim yöntemleri ve ürünlerin, tüketim kalıplarının, yönetim biçimlerinin ve inanç, değer ve kültürlerin giderek birbirine benzer hale gelmesi.

Farklılaştırıcı Küreselleşme

Küreselleşmenin sonuçları bakımından en çok üzerinde durulan konulardan biri, küresel değişimin aktörleri, ile yerel aktörler karşılaştığında bunun farklılıkları artırıcı etkilerinin olup olmadığıdır. Bazen küresel aktörler ulusal veya yerel ile karşılaştığında kaybolmaya yüz tutmuş yerel değerlerin ortaya çıkarılmasına büyük katkı sağlarlar. Küreselleşmenin bir sonucu olarak özellikle turistik ziyaretlerin artması ile unutulmaya yüz tutmuş ya da önemi kaybolmuş geleneksel veya yerel kültürel unsurların değerlerinin artması, tarihi eserler ile belirli bir bölgeye özgü müzik, giysi ve yemeklerin, hatta bitki veya meyvelerin yeniden değer kazanması, bölgeye özgülüklerin kıymetli hale gelmesi mümkündür. Özellikle uluslararası turizm yerel giyim, el sanatları, yemek, eğlence, kültürel ürün, tarihi mekanlar veya o yöreye özgü doğal ürünlere talep oluşturmak suretiyle onların canlandırılması biçiminde yerelleşmeyi özendirir. Buna küreselleşmenin *yerlileştirme* etkisi diyebiliriz.

Küreselleşmeyle birlikte dışarıdan gelen ile yerli kültürün birbirini yok etmek yerine karşılıklı etkileşimi sonucu her ikisinden de farklı üçüncü bir kültürün oluşmasına da yol açılabilir. Buna da kültürlerin *melezleşmesi* diyebiliriz. Özellikle müzik, giyim ve yemek alanında görülen bu durumun iki farklı kültürün etkileşiminin, birinin diğerini dönüştürmesi şeklinde değil, her ikisinin de kendisine ait unsurları diğer kültürden aldıkları ile yeniden şekillendirip daha farklı ve yeni şeyler yaratması mümkündür.

✓ Yerlileştirme

Küreselleşmenin, bir bölgeye veya bir ülkeye hatta bir ülkenin içinde oldukça yerel bir coğrafyaya ait olan yerel unsurların küresel aktörlerin devreye girmesiyle canlanması ve daha değerli hale gelmesine yol açması.

✓ Melezleşme

Küreselleşmenin bir sonucu olarak dışarıdan gelen ile yerli kültürün birbirini yok etmek yerine karşılıklı etkileşimi sonucu her ikisinden de farklı üçüncü bir kültürün oluşması.

✓ Farklılaştırıcı Küreselleşme

Küreselleşmenin yerel unsurlarla karşılaştığında onları canlandırması, küresel ölçeğe taşınması, onlarla küresel eğilimlerden farklı yeni sentezler oluşturması veya küresel ve yerelden tümüyle farklı yeni oluşumlara sebep olması.

Dünyanın her yerini egemenlerin denetiminde birbirine benzeten, batı kültürünü, onun da en güçlü konumundaki Amerikan kültürünü egemen kılmaya çalışan, diğer kültürler üzerinde de sömürgeci ve kendine bağımlılık sağlayacak etkilerde bulunan süreçlere benzeştirici küreselleşme denir. Batı merkezli tek tip modernleşme getiren ve sonunda imtiyazlı Batı kültürünün merkezinde bulunduğu ve medeniyetlerin sonu olacak bir Batı medeniyeti oluşturur. Bu benzeştirici özellikler küreselleşme hikayelerinde biraz kaba ve oldukça ikna edici biçimde göze batır. Ama hikaye sadece bundan ibaret de değildir. Küreselleşme hikayelerinde, öncekiler kadar baskın olmasa da, özgürlüklerin

önündeki yerel ve ulusal bariyerlerin kalkmasıyla küresel ölçekte bir özgürleşmenin yaşandığı, çoğulcu kültürel yapı ve kimliklerin öne çıktığı, sadece egemenlerin arzu ettikleri değil melez kültürel yapıların, dolayısıyla farklı modernleşme tarzlarının da yeşerdiği, sonunda birbirinden farklı bireylerin ulusal çatılar altında yaşamaları gibi farklı alt kimliklerle dünya vatandaşlığı kimliği altında yaşanabileceğini gösteren özelliklerin de izdüşümlerini görmek mümkündür.

Tablo 3.1 Benzeştiren veya Farklılaştıran Küreselleşmenin Bazı Tezahürleri

Benzeştirici Küreselleşme	Farklılaştıran Küreselleşme
Kültür emperyalizmi	Kültürel çoğulculuk
Kültürel bağımlılık	Kültürel özgürlük
İmtiyazlı batı kültürü	Sentez yapma, melezleşme
Tek tip modernleşme	Farklı tarz modernleşmeler
Batılılaşma	Küresel karışım
Dünya medeniyeti	Küresel vatandaşlık

Öğrenme Çıktısı



1 Küreselleşmenin insanlık tarihine uzanan seyrini açıklayabilme

Araştır 1

Küresel aktörler yerel unsurlarla karşılaşınca başlıca hangi tür sonuçlar ortaya çıkar?

İlişkilendir

Büyük alışveriş merkezlerinde satılan mallar ile yöresel ürün satılan yerlerdeki malları fiyat ve yaygın kullanım açısından karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Ankara'nı Beypazarı ilçesinin kısa sürede çekici bir turizm merkezi olmasında küreselleşmenin bir etkisi olabilir mi?

EKONOMİ, SİYASET VE KÜLTÜR ALANINDA KÜRESELLEŞME

Küreselleşme, öncü aktörleri, etki alanları ve biçimleri bakımından çok boyutlu bir süreçtir. Ekonomi alanındaki gelişmelerden başlayarak, siyasal ve kültürel alanlara uzanan karmaşık ilişkilerin anlaşılabilmesi için her bir alanı ayrı ayrı ele alıp incelemek gerekir. Öncelikle ekonomiden başlayalım.

Ekonomi

Günümüz toplumlarında ekonomi, ortak yaşamın çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ekonomik göstergeler, neredeyse toplumun ortak dili, para da nesnel iletişimin en temel aracı haline gelmiştir. Finans piyasasında sürekli geliştirilen yeni araçlar, gelecek ile bugünü birbirine yakınlaştırmış, geleneksel ekonomiler hızlı ve köklü bir dönüşüm sürecine girmişlerdir.

Nakliye, haberleşme ve iletişim alanındaki hızlı gelişmeler, dünyanın bir yerinde geliştirilen mal, hizmet, fikir, tutum ve davranışların başka yerlere aktarılmasını eskiye göre daha kolay ve düşük maliyetle mümkün hale getirmiştir. Özellikle internetin yaygınlaşması iletişim ve haberleşme maliyetlerini dramatik denebilecek biçimde düşürmüş malların, fikirlerin ve tutumların dolaşımını dünya ölçeğinde tarihte hiç görülmemiş biçimde kolaylaştırmıştır.

Son elli yıl içinde bu alanda ne tür gelişmeler olduğuna şöyle bir göz atalım. Ulus üstü veya çok uluslu şirket sayılarında ve faaliyet hacimlerinde büyük artışlar meydana gelmiş, uluslararası hukuk kurallarının benimsenmesi ve uygulanması hızlanmış, bankalar ve diğer finansal işlem yapan kurumlar kelimenin tam anlamıyla uluslararasılaşmıştır. Bu sürede ulusal ekonomilerden daha büyük cirosu olan dünya şirketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin 2016 yılında ekonomik olarak ilk yüz büyüklük içinde ulusal ekonomiler yanında 43 şirket bulunmaktadır.

Tablo 3.2 2016 Yılı Ülke GSMH ve Şirket Gelirleri

Sıra	Ülke/Şirket	GSMH/Gelir (Milyon \$)	Sıra	Ülke/Şirket	GSMH/Gelir (Milyon \$)
1	Amerika Birleşik Devletleri	18.569.100	51	Berkshire Hathaway	223.604
2	Çin	11.199.145	52	Bangladeş	221.415
3	Japonya	4.939.384	53	Apple	215.639
4	Almanya	3.466.757	54	Exxon Mobil	205.004
5	İngiltere	2.618.886	55	Portekiz	204.565
6	Fransa	2.465.454	56	Vietnam	202.616
7	Hindistan	2.263.523	57	McKesson	198.533
8	İtalya	1.849.970	58	Yunanistan	194.559
9	Brezilya	1.796.187	59	Çekya	192.925
10	Kanada	1.529.760	60	Peru	192.094
11	Güney Kore	1.411.246	61	Romanya	186.691
12	Rusya	1.283.162	62	BP	186.606
13	İspanya	1.232.088	63	Yeni Zelanda	185.017
14	Avustralya	1.204.616	64	UnitedHealth Group	184.840
15	Meksika	1.045.998	65	CVS Health	177.526
16	Endonezya	932.259	66	Samsung Electronics	173.957
17	Türkiye	857.749	67	Glencore	173.883
18	Hollanda	770.845	68	Irak	171.489
19	İsviçre	659.827	69	Daimler	169.483
20	Suudi Arabistan	646.438	70	General Motors	166.380
21	Arjantin	545.866	71	AT&T	163.786
22	İsveç	511.000	72	Cezair	156.080
23	Walmart	485.873	73	EXOR Group	154.894
24	Polonya	469.509	74	Katar	152.469
25	Belçika	466.366	75	Ford Motor	151.800
26	Tayland	406.840	76	Industrial & Commercial Bank of China	147.675
27	Nijerya	405.083	77	AmerisourceBergen	146.850
28	İran*	393.436	78	China State Construction Engineering	144.505
29	Avusturya	386.428	79	AXA	143.722
30	Norveç	370.557	80	Amazon.com	135.987
31	Birleşik Arap Emirlikleri	348.743	81	Hon Hai Precision Industry	135.129
32	Mısır	336.297	82	China Construction Bank	135.093
33	Hong Kong	320.912	83	Kazakistan	133.657
34	İsrail	318.744	84	Honda Motor	129.198
35	State Grid	315.199	85	Total	127.925
36	Danimarka	306.143	86	General Electric	126.661

37	Filipinler	304.905	87	Verizon	125.980
38	Singapur	296.966	88	Macaristan	124.343
39	Malezya	296.359	89	Japan Post Holdings	122.990
40	Güney Afrika	294.841	90	Allianz	122.196
41	İrlanda	294.054	91	Cardinal Health	121.546
42	Pakistan	283.660	92	Costco	118.719
43	Kolombiya	282.463	93	Walgreens Boots Alliance	117.351
44	Sinopec Group	267.518	94	Agricultural Bank of China	117.275
45	China National Petroleum	262.573	95	Ping An Insurance	116.581
46	Toyota Motor	254.694	96	Kroger	115.337
47	Şili	247.028	97	Kuveyt	114.041
48	Volkswagen	240.264	98	SAIC Motor	113.861
49	Royal Dutch Shell	240.033	99	Bank of China	113.708
50	Finlandiya	236.785	100	BNP Paribas	109.026

* İran GSMH'sı 2015 yılına aittir.

Kaynak: Dünya Bankası (Ülke Gayri Safi Milli Hasılları), Fortune (Şirket Gelirleri)

Üretim küreselleşmesi. Üretim alanında küreselleşme, bir ürünün değişik bölümlerinin maliyet avantajlarına göre farklı ülke sınırları içinde üretilmeye başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir ürünün farklı parçalarını dünyanın farklı yerlerinde üretilmeye başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir ürünün farklı parçalarını dünyanın farklı yerlerinde üretilmeye başlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu şekilde üretimde küreselleşmeyi ortaya çıkaran faktörleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Ülkeler arasında mal ve hizmetlerin hareketliliğinin önündeki engellerin kalkması
- Hammadde kaynaklarına yakın yerlerde üretimin yapılmasının maliyetleri düşürmesi
- Ürünlerin satıldığı piyasalara yakın yerlerde üretim yapmanın pazarlama maliyetlerini düşürmesi
- Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde işgücü maliyetlerinin düşüklüğü
- Üretim farklı ülkelere dağıtılması gibi yöntemlerle stok ve nakliye masraflarının azaltılması
- Gelişmiş ülkelerde sıkı takip edilen istihdam ve üretim standartlarının, çevre dostu üretim için konan kısıtların olmadığı yerlerde üretim yapmanın firmaların maliyetlerini düşürmesi

- Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde yabancı üreticilerden alınan vergi oranlarının düşüklüğü
- Gelişmiş ülkelerde tepki toplayan kirli ve ağır işçilik gerektiren üretimlerin diğer ülkelere kaydırılması
- Tüm dünyaya hitap eden güçlü Ar-Ge merkezlerinin kurulması
- Bölge veya ülke esaslı yaygın pazarlama ağının oluşması
- İhtiyaçlara göre hızla değiştirilebilen esnek idari yapılanmalara gidilmesi
- Üretim farklı ülkelere yayılmasıyla risk dağıtımının yapılması

Küreselleşen üretim küresel pazara, yani tüm dünyaya yönelik olarak gerçekleştirilir. Bu küresel firmalar için ülkeler arasındaki maliyet farkları bir avantaj olarak görülür. Bu maliyet farkları aynı marka ürünün farklı ülkelerde farklı fiyatlardan satılmasında esneklik ve kolaylık sağlar. Bu esneklik, üretim maliyetleri yüksek olan yerlerde aynı ürünü daha yüksek, düşük olan yerlerdeki piyasalarda ise daha düşük fiyattan satma imkanı verir. Böylece farklı pazarlar için optimum üretim imkanı oluşur. İşçilik maliyetleri düşük olan ülkelerin gelir düzeyi de düşük olduğu için aynı ürün o ülkelerde, o ülkeden dışarıya yeniden satılmamak kaydıyla, daha düşük fiyatlandırılır. Böylece firma fiyat farklılaş-

tırması yaparak farklı piyasaları elinde tutma imkanı bulur. Şirketler sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak ve fason imalat yaparak üretim faaliyetlerini uluslararası alana taşıdıklarında ülke risklerini de minimize ederler. Çünkü bütün yatırım tek bir ülkede ve o ülke kurallarına göre yapıldığında, firmanın değişime uyum sağlama esnekliği azalmakta, ülke odaklı siyasi olaylardan etkilenme riski artmaktadır. Ayrıca dünya çapındaki büyük şirketlerin, yeni ürün geliştirmek için büyük ölçekli araştırma ve geliştirme yatırımları yapmaları gerekir. Ar-Ge laboratuvarlarında yüksek ücretlerle dünyanın en kapasiteli beyinlerini istihdam etmekte, geliştirdikleri ürünleri oluşturdukları temsilcilikler yoluyla dünyanın her tarafına yaklaşık aynı günlerde kolaylıkla ulaştırabilme imkanına kavuşmaktadırlar.

Finansın küreselleşmesi. Finansın küreselleşmesi hem tasarruf sahipleri hem de fon arayan girişimciler için yeni ve geniş imkanlar sunmaktadır. Ulusal finans sistemlerinin ekonomide devlet denetimini sağlamak için koydukları faiz veya döviz işlemlerinde kontrollerin kalkması sermaye hareketlerini kolaylaştırmaktadır. Ulusal piyasalarda yeterli sermaye bulamayan girişimciler veya elindeki tasarrufları değerlendirmek için uygun yer arayanlar için finans piyasasının liberalizasyonu büyük esneklik sağlamıştır. Girişimciler ulusal faizlerden daha uygun faizle dışardan borç alabilmek veya borsadaki şirketlerinin hisselerini yabancılara satarak kaynak temin etmek için uluslararası finans piyasalarına yönelmektedirler. Tasarrufları yatırımlara aktarmayı amaçlayan aracı kurumlardan oluşan finans sektörü, ekonomiler içinde finansmanı kolaylaştırıcı işlemlerin yanında binlerce insanın çalıştığı başlı başına bir hizmet sektörü yaratmaktadır.

Vade, risk dağıtımı, ödeme araçları ve ödeme usulüne göre oldukça çeşitlenen finans araçları, ulus devlet otoritelerinin özellikle de merkez ban-

kalarının para ve kredi hacmini denetim altında tutmalarını zorlaştırmaktadır. Tasarruflarını farklı farklı ülkelerin menkul kıymetlerine yatıran tasarruf sahipleri hem kar maksimizasyonu yapma hem de bir sepet oluşturmak suretiyle risklerini dağıtmaktadırlar. Finans piyasalarının şeffaf ve düşük maliyetle izlenebiliyor olması, finansı uluslararası düzeyde dengeli dağıtmakta *risk* ve *getiri* dengesinin hızlıca kurulmasını sağlamaktadır. Bir ülkede çok karlı bir menkul kıymet sepeti varsa uluslararası sermaye hızlıca oraya akmakta ve karlılık kısa sürede normal düzeylere çekilmektedir. Bu dünyadaki finans sisteminin, tek bir piyasa gibi çalışmasını sağlamakta, en hızlı küresel etki bu alanda ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY). Doğrudan yabancı yatırımlar dünya ekonomisinin küreselleşmesinde önemli işlev görür. Doğrudan yabancı yatırım, yabancıların hisse senedi veya tahvil alarak devlete veya şirketlere sıcak para akışıyla kısa dönemli finansman sağlamak şeklinde değil, üretim yapmak üzere şirket kurmak veya mevcut şirketlerin yönetimini devralmak şeklindeki yatırımlarıdır. DYY hem küreselleşmenin hem de gelecek için umut vadeden bir ekonomi olmanın çok önemli bir göstergesidir. Çünkü bir yabancıнын başka bir ülkede o ülkenin kurallarına göre faaliyette bulunan bir şirket kurması veya kurulmuş bir şirketi satın alması, sadece o ekonominin karlılığını değil aynı zamanda yabancıların o ülkeye uzun vadede güven duyduklarını da gösterir. Bu yüzden hukuki alanda gerekli düzenlemeleri yapmayan, üretim üzerindeki vergi ve diğer idari yükleri makul oranlarda tutmayan ve siyasal rejimi istikrarlı olmayan ülkelere doğrudan yabancı sermaye pek ilgi göstermez. Yatırım dostu olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile daha güvenli bir kalkınma stratejisi uygulayabilirler. Doğrudan yabancı sermaye girişi olan ülkelere baktığınızda bunu çok açık biçimde görebilirsiniz.

Tablo 3.3 2016 Yılında En Büyük Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) Giren ve Çıkan Ülkeler ve Türkiye

Sıra	Ülke	Giren DYY (Milyon \$)	Sıra	Ülke	Çıkan DYY (Milyon \$)
1	Amerika Birleşik Devletleri	391.104	1	Amerika Birleşik Devletleri	299.003
2	İngiltere	253.826	2	Çin	183.100
3	Çin	133.700	3	Hollanda	173.658
4	Hong Kong	108.126	4	Japonya	145.242
5	Hollanda	91.956	5	İngiliz Virgin Adaları	94.820
6	Singapur	61.597	6	Kanada	66.403
7	İngiliz Virgin Adaları	59.097	7	Hong Kong	62.460
8	Brezilya	58.680	8	Fransa	57.328
9	Avustralya	48.190	9	İrlanda	44.548
10	Cayman Adaları	44.968	10	İspanya	41.789
...
26	Türkiye	11.987	40	Türkiye	2.869

Kaynak: UNCTAD

Tablo 3.4 2016 Yılı İtibariyle En Büyük Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) Stoğuna Sahip Ülkeler ve Türkiye

Sıra	Ülke	Giren DYY Stoğu (Milyon \$)	Sıra	Ülke	Çıkan DYY Stoğu (Milyon \$)
1	Amerika Birleşik Devletleri	6.391.293	1	Amerika Birleşik Devletleri	6.383.751
2	Hong Kong	1.590.808	2	Hong Kong	1.527.880
3	Çin	1.354.404	3	İngiltere	1.443.936
4	İngiltere	1.196.520	4	Japonya	1.400.694
5	Singapur	1.096.320	5	Almanya	1.365.375
6	Kanada	956.065	6	Çin	1.280.975
7	İrlanda	839.563	7	Fransa	1.259.385
8	Hollanda	801.136	8	Hollanda	1.255.954
9	İsviçre	793.124	9	Kanada	1.219.992
10	Almanya	771.010	10	İsviçre	1.130.909
.....
37	Türkiye	132.882	46	Türkiye	38.020

Kaynak: UNCTAD

Ticaretin küreselleşmesi. Üretimin ülkeler arasında dolaşımı ticaret aracılığı ile olur. Bu yüzden küreselleşmenin seyri en iyi uluslararası ticaret hacminin seyriden anlaşılır. Uluslararası ticaret hacmi 1950 yılından itibaren yaklaşık 30 kat artışla (2005 27 kat) 10 trilyon (2005 8 trilyon) dolara ulaşmıştır. Bu ticaret artışında iki faktörün büyük etkisi olduğu söylenebilir. Birincisi ülkeler arasında ticareti kolaylaştıracak, malların serbest dolaşımını sağlayacak gümrük düzenlemelerinin yapılmış olmasıdır. Ülkeler arasındaki ticarete konu olan malların üzerine konan vergiler veya ülkeye girişlerde belirlenen miktar sınırlamaları ha-

fiyetildiğinde, firmalar karlı buldukları pazarlara doğru mal akımını hızlandırmışlardır.

Dünya ticaret hacminin artmasına yol açan ikinci önemli faktör ise teknolojik gelişmelerle taşıma ve haberleşme maliyetlerinin düşmesi, mal ve hizmet naklinin kolaylaşması ve ucuzlamasıdır. Dev nakliye gemileri, ürünlerin uzun süre bozulmadan muhafaza edilmesine imkan sağlayan soğutucu depolar, ucuzlayan karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığı nakliye maliyetlerini büyük ölçüde düşürmüştür. Üretimin küreselleşmesi bölümünde söylendiği üzere üretim merkezlerinin çoğaltılması da nakliye maliyetlerinde önemli tasarruflar sağlamıştır.

Hatta gemilerde kurulan montaj bantları yardımı ile fazla zaman kaybetmeden farklı yerlerden toplanan parçaların, yolda montajı yapılarak zamanında yerine teslim edilmesi bile mümkün hale gelmiştir. Bu nedenle bazı devasa nakliye gemileri aynı zamanda imalat veya paketleme ünitelerine dönüşmüştür.



Yaşamla İlişkilendir

25 yıl kadar önce, şimdilerde Eng Teknoloji Holdings Bhd (ENGTEK) olarak bilinen kuruluş Malezya'da bir arka bahçede delme kalıpları üreten küçük bir aile şirketi olarak 200 USD sermaye ile faaliyete başlamıştı. Bugün ise aynı şirket dört ülkede yedi yan kuruluşu bulunan bir bilgisayar sabit disk sürücü ve yarı iletken sanayi-ne tedarikçi şirket olarak global bazda girdi sağlayan bir şirket oldu. Geçen yıl, 2000 çalışanı toplam 63 milyon USD tutarında ciro yarattı. 1993 yılından beri Kuala Lumpur Menkul Kıymetler Borsası'nda yer alıyor ve 1999 yılından beri ana tahtada işlem görüyor. ENGTEK'in uluslararası hale gelmesinde en büyük etkenler arasında; yatırımcı ve girişimci ruhunu ve idarenin özverili çalışmaları ile girişimcileri teşvik eden ortamın sağlanmasında öncü olan milli politikalar ve bu politikaya uyumun var olmasıydı. Bir başka anahtar faktör de, ENGTEK'in TNC'ler ile yakın ve sıkı bir işbirliği içinde ortaklık yapmış

olmasıydı. Örneğin; Intel 1981 yılında yarı otomatik tel yapıştırıcı üretmesi için şirkete ihtiyaç duyduğu mali ve teknik yardımı sağladı. Advanced Micro Devices (AMD), Bosch, Fujitsu, Hewlett Packard, Maxtor, Readrite ve Seagate gibi çalışma ortakları ile ENGTEK ürünlerinin tasarımına katkıda bulundu ve bu vesile ürün geliştirme konusunda kendi özel tecrübesini yansıtmaya imkanını bularak potansiyel rakipler nezdinde önemli avantajlar elde etti. İlk sıradaki tedarikçi şirket olarak ENGTEK TNC müşterilerinin global üretim sistemlerini daha da yüksek bağlantı seviyelerine getirdi ve zaman içinde değer zincirini yükseltmeyi başardı. Kurulan ortaklıklar sayesinde de ENGTEK kendi çapında bir TNC olma ve uluslararası hale gelme fırsatını yakaladı.

Kaynak: <http://unctad.org/Sections/press/docs/pr0122tur.pdf> erişim 24.11.2017

Bütün bu gelişmeler sonunda dünya *ticaret* hacmi dünya üretim hacmine göre daha yüksek oranda büyümüş, bugün dünya üretiminin yaklaşık yüzde otuzuna ulaşmıştır. Üretilen her on birim ürünün en az üçü üretilen ülke dışındaki alıcılar için üretilmektedir.

Ekonomik küreselleşmede eşitlik. Ekonomik küreselleşme bütün ülkeleri aynı şekilde etkilemektedir. Tüm dünyada toptan bir refah artışı olmasına rağmen bu artıştan gelişmiş ülkeler daha fazla pay almaktadır. Her ne kadar dev uluslararası şirketler hammadde tedariki, yerinde üretim veya bazı ara malları yereldeki küçük ve orta boy ulusal işletmelerden temin etmek, ürünlerin pazarlanmasında ulusal ve yerel ağları geliştirmek ve kullanmak biçiminde ulusal ekonomik birimlerle yakın işbirlikleri yapıp onların da gelişmesine katkı sağlasa da, sürecin kumanda merkezinde gelişmiş ülkeler yer aldığı için ekonomik küreselleşmenin, son

tahlilde, onlara daha çok yaradığı söylenebilir. Bu nedenle uluslararası piyasaların gelişmesinin dünya ölçeğinde zenginliği artırırken hem ülkeler arası hem de ülkelerin kendi içindeki gruplar arasında gelir dağılımında eşitsizliklerin arttığına işaret etmek gerekir. Bu konuya küreselleşmeye yöneltilen eleştiriler başlığında daha ayrıntılı değineceğiz.

Siyaset

Küreselleşmenin siyasal alandaki en önemli etkisi politik alana ilişkin talep ve algıların değişmesine yol açmasıdır. Hem devletlerin resmi olarak imzaladıkları uluslararası anlaşmaların hem de küresel medyanın sağladığı iletişim imkanlarının bir sonucu olarak ülke halkları, özellikle insan hakları ve siyasal özgürlükler konularında, uluslararası normlara uyulması konusundaki taleplerini daha yüksek sesle ve etkili biçimde dile getirmektedirler. Bu yüzden, zaman zaman bazı ulus devletler belirli bir toprak parçası üye-

rinde mutlak egemenlik sağlama gücünde kayıplar yaşamaktadırlar. Devletler için artık *mutlak ulusal egemenlik*, bir nevi *uluslararası toplumdan oluru alan ulusal egemenliğe* doğru evrilmektedir.

Küreselleşmenin siyasi alandaki ikinci etkisi, ülkeler arasındaki ikili, çok taraflı veya bölgesel diplomatik ilişkilerin hızla gelişmesidir. Dünya ölçeğinde ülkelerin birbirini tanımak, ilişkilerini geliştirmek için daha çok ülkede büyükelçilikler veya temsilcilikler açmaları söz konusudur. Ülkeler arası ilişkiler arttığı için bu ilişkilerin devlet ayağını yürütmek üzere çalıştırılan diplomatik insan sayısında da artışlar olmuştur. İşlem hacmi yüksek olan yerlerde bazı devletler, doğrudan diplomatik personel sayısını artırmak yanında maliyetleri düşürmek ve işlemlerin sonuçlanma

sürelerini kısaltmak için vize işlemlerini bile özel firmalar aracılığı ile yapmaktadırlar.

Küreselleşme uluslararası düzeyde yeni bir yönetim biçimi ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede ulus devletlerin egemenlik gücünde zayıflamaya paralel biçimde, Birleşmiş Milletler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Gıda ve Tarım Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi, devletlerin üye olduğu resmi örgütlerin gücünde ise görece artış ortaya çıkmıştır. Yeryüzü Doktorları, Uluslararası Af Örgütü, Sınır Tanımayan Doktorlar, Kızılay, Kızılhaç, Greenpeace, gibi sivil örgütlerin faaliyetleri ve etkinlikleri de artmaktadır. Sonuç olarak dünya ölçeğinde baskın yönetim biçimi olarak demokrasinin popülaritesi her geçen gün artmaktadır.

Tablo 3.5 Zaman İçinde Demokrasi İle Yönetilen Ülke Sayılarındaki Değişim (1974 - 2005)

Yıl	Demokrasi ile yönetilen ülke sayısı	Toplam ülke sayısı	Demokrasi ile yönetilen ülkelerin oranı
2005	123	192	64.1
2000	120	192	62.5
1995	117	191	61.3
1990	76	165	46.1
1974	39	142	27.5

Kaynak: Freedom House

Tablo 3.6 Yıllar İtibariyle Dünyada Ulus Devletlerin Sayısal Gelişimi

Dönem	Dönem aralığında tanınan ulus devlet sayısı	Dönem aralığında tanınan toplam ulus devlet sayısı
1800 öncesi	14	14*
1800 - 1914	37	51
1915 - 1939	11	62
1940 - 1959	22	84
1960 - 1989	72	156
1990 - 2011	52	208

*Osmanlı, Rus, Çin ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları dahil değil.

Kaynak: Cohen, Robin; Kennedy, Paul ve Perrier, Maud (2013). Global Sociology, third edition, New York: Palgrave, Macmillian, s. 91.

Küreselleşmeyle birlikte çözümü sadece bir ya da birkaç ülkeye bağlı olmayan dünya ölçeğinde terör, kirlilik, siber suçlar, uyuşturucu ve insan ticareti, göç, iklim değişikliği gibi sorunlara karşı duyarlılıkta artış ortaya çıkmıştır. Ülke içinde veya uluslararası alanda politika yapımcılarının gündemlerinde artık bu gibi konular eskisinden daha fazla ağırlıklı yer tutmaya başlamıştır.

Yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler temelinde ülke içi işlere dış müdahalelerin yapılmasının makul karşılanması; dil, din, etnik köken, bayrak vb. siyasal-kültürel semboller düzeyinde monolitik bir yapıya dayanan ulus devletinin yerine insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı, kültürel çoğulculuğu öne çıkaran bir devlet modelini giderek daha fazla öne çıkarmaktadır.

Kültür

Küreselleşme, şimdiye kadar hiç olmadığı ölçüde toplumlar arasındaki iletişimi artırmış, kültür unsurlarını uluslararası alana taşımıştır. Cep telefonu kullanımı artmış, televizyon uyduları, internet, kişisel bilgisayarların yaygınlaşması dünyayı küçülterek uzakları yakına getirmiş; yüz yüze görüşme, yerini büyük ölçüde görüntülü ve sesli iletişim araçlarına bırakmıştır. Cep telefonu ile yapılan iletişimlerde, uzun dönemde sosyolojik ve psikolojik etkileri henüz tam bilinmeyen yeni bir iletişim tarzı ortaya çıkmıştır. Her geçen gün giderek daha çok sayıda insan dünya ile aynı anda güncel bilgilere ulaşabilir hale gelmiş, bu bağlamda uluslararası medyanın gücü ve rolü önemli ölçüde artmıştır.

Ekonomik ve siyasal küreselleşme bir yandan da yeni bir uluslararası kültür oluşturmuştur. Uluslararası turizmin hızla artması, bütün toplumlarda giderek daha çok sayıda bireyin medya araçlarının yanı sıra aracısız olarak başka kültürlerden olan insanlarla tanışma imkanı oluşturmuştur. Bu tanıma ve tanışma süreci vatandaşların diğer ülke vatandaşları hakkındaki imajlarını yenilemiş ve öğrenci arkadaşlığı, internet arkadaşlığı, iş veya yolculuk arkadaşlığı gibi doğrudan tanışma biçimlerinde artışları beraberinde getirmiştir. Hatta ayrı milliyetten insanların bir araya geldiği uluslararası evlilikler de bu süreçte artmaya başlamıştır. Sadece gezme, görme eğlenme amaçlı değil, eğitim ve çalışma amaçlı olarak yurt dışı ziyaretlerde de büyük artışlar olmuştur.

Bütün ülkelerde “çalış ve gez” başta olmak üzere, öğrenci veya çalışan hareketliliğini artıracak özel programlar büyük ilgi görmeye başlamıştır. OECD rakamlarına göre 2014 yılında dünyada kendi ülkesi dışında eğitim gören uluslararası öğrenci sayısı dört milyon civarındadır. Bunun 2020’de 7 milyona ulaşacağı tahmin ediliyor. Gelecekteki küresel

leşmeye önemli ölçüde yön verecek olan bu gençlerin taşıyıcılık özelliklerine dikkat çekmek gerekir. Gençler, gittikleri yerlere ülkelerinin rekabet edebilir gördükleri kültürlerini götürmekte, oralardan da beğendikleri ve etkilendikleri kültürel birikimi ülkelerine taşımaktadırlar.

Dünya ölçeğinde yüksek düzeyde insan hareketliliğine bağlı olarak alışveriş yerleri, binalar ve altyapılar bakımından büyük şehir merkezleri de giderek birbirine daha çok bezemeye başlamıştır. Bu yüzden yurt dışı ziyaretlerde turistler, bugünkü insanların yaşadığı mekanlar birbirine çok benzediği için ziyaret yerleri olarak daha çok, geçmiş dönemlerde kullanılan ve restore edilen yerleri tercih ederler. Geçmişe ait kültür unsurlarının, özellikle de doğal yapıların restorasyonu oldukça maliyetli bir iştir. Turizme kazandırılmak amacıyla restore edilip kullanıma sunulan birçok tarihi eser, canlandırılan eski kültür, küreselleşme sayesinde ayakta durmaktadır. Bu yönüyle bu *son küreselleşme* döneminde, ulusal, bölgesel veya yerel geçmiş dönemlere ait kültür varlıklarının kıymetlenerek korunması, turizme açılarak dünyanın diğer yerlerinde yaşayan insanlara da tanıtıldığı için sadece bugünkü değil, geçmiş dönem kültürleri de biraz geç kalmış da olsa küreselleşmektedir.

Günümüzde televizyon programları, oyunlar, filmler, kitaplar ve diğer kültürel ürünler daha kolay, hızlı ve ucuz biçimde dünya üzerinde yer değiştirir hale gelmiştir. Kültürün maddi olmayan değer ve inanç kısımlarında da değişiklikler yaşanmaktadır. Bu bağlamda ulus devletlerin elitlerinin vatandaşlarının algılarını tümüyle yönetme devri büyük oranda sona ermiş, algı yönetiminde merkez giderek küresel güçlere kaymıştır. Bu da gelecekle ilgili belirsizlikleri artıran önemli bir dönüştürücü unsur olarak karşımızdadır. Küresel kültür aktörleri, çıkardıkları kitaplar, yayınladıkları dergiler, çevirdikleri çocuk ve yetişkin filmleri, geliştirdikleri bilgisayar oyunları ile tüm dünyada birbirine benzeyen ama sonunda ne olacağını kimsenin öngöremediği yeni bir kültürü de tetiklemektedirler.

Benzer şekilde, kültürler arası alış-verişin hızlanması, sosyal ve kültürel sembollerin sınır ötesinde tanınır hale gelmesi, giyim kuşam, yemek ve eğlence başta olmak üzere ana “zevkler ve renkleri” birbirine daha çok benzer hale getirmiştir. Yerel dondurmalar, soğuk içecekler, kahveler de içilmeye devam edilmekte ama uluslararası markalar daha çok tanınıp bilinmekte, dünyanın her yerinde aynı

standartı tutturdıkları için giderek daha büyük bir kitle tarafından tercih edilmekte, sürekli işyeri zincirlerine yeni halkalar eklemektedirler.

Kültürlerin birbiri içine girmesi, hem fiziksel hem de enformatik ve sanal anlamda ülkeler arasındaki duvarlar yıkılırken birbiriyle teması hızlanan kültürler arasındaki etkileşim de artmıştır.

Küreselleşme sürecinin etkisiyle yerel kültürlerin akıbetinin ne olacağı konusunda homojenleşme, kütüplaşma ve melezleşme olarak özetlenebilecek başlıca üç görüş vardır. Birincisi egemen uygarlığın kültürünün yerel kültürleri içinde eritip yok edeceğini, sonuçta ortaya tek boyutlu homojen bir kültürün çıkacağını öne sürmektedir. Buna göre, uluslararası markaların bütün büyük şehirlerde mağazalar açmaları bunun açık göstergesidir. Yerel olarak tutunarak direnen bazı firmalar da yüksek bedeller verilerek satın alınmakta, zamanla küresel zincirin bir parçası haline gelmektedirler.

İkinci görüş, farklı uygarlıkların özünde çatışma eğiliminde oldukları varsayımından hareketle küreselleşme sürecinin sonunda farklı uygarlıkların ortaya çıkardığı kültürlerin birbirine düşman olacağı ve dünyanın zorunlu bir kütüplaşmaya gideceğini ileri sürmektedir. Buna göre farklı medeniyetlerin kültürleri, eninde sonunda kimin kazanacağı şimdiden belli olmayan bir savaşa tutuşacaklardır. Dünyanın farklı yerlerinden gittikçe sayıları artan terör örgütleri ile farklı inanç, etnik köken ve kültürlerin sözcüsü rolüyle ortaya çıkan radikal gruplar bu çatışmaya işaret olarak alınabilir.

Bu konudaki üçüncü görüş ise küreselleşmenin farklı kültürlerden çeşitli unsurları bir araya getiren, tek başına hiçbir devlete veya uygarlığa ait olmayıp çeşitli uygarlıkların katkılarıyla ortaya çıkmış melez bir kültüre kapı aralayacağını öngörmektedir. Önceki iki yaklaşımda, küreselleşmenin sonuçları bakımından baskın özellik karamsarlık, bu son yaklaşımın ise iyimserlik hakimdir. Umarız gelişmeler üçüncü yaklaşımın öngördüğü istikamette seyreder.

Tablo 3.7 Küreselleşme İndeksi

Genel Küreselleşme			Ekonomik küreselleşme		Sosyal küreselleşme		Siyasal küreselleşme	
Sıra	Ülke	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
1.	Hollanda	92.84	4.	93.06	4.	90.71	5.	95.41
2.	İrlanda	92.15	2.	94.65	3.	90.99	25.	90.47
3.	Belçika	91.75	6.	90.08	6.	90.34	3.	95.79
4.	Avusturya	90.05	16.	85.50	5.	90.62	7.	95.15
5.	İsviçre	88.79	22.	82.76	2.	91.13	10.	93.40
6.	Danimarka	88.37	15.	85.76	9.	87.54	11.	92.84
7.	İsveç	87.96	17.	85.48	16.	84.66	4.	95.56
8.	Birleşik Krallık	87.26	20.	82.99	13.	85.83	8.	94.67
9.	Fransa	87.19	30.	79.41	11.	87.11	1.	97.29
10.	Macaristan	86.55	7.	88.75	23.	81.16	23.	90.94
11.	Kanada	86.51	31.	79.08	8.	89.22	15.	92.45
12.	Finlandiya	86.30	18.	84.20	18.	83.81	16.	92.34
13.	Portekiz	85.04	23.	82.71	19.	83.39	26.	90.24
14.	Kıbrıs Rum Kesimi	85.00	14.	86.64	10.	87.17	59.	79.98
15.	Çek cumhuriyeti	84.88	13.	86.90	22.	82.19	41.	85.88
16.	Almanya	84.57	34.	78.06	14.	85.49	18.	91.71
17.	İspanya	84.56	37.	77.50	20.	83.38	6.	95.23
18.	Slovak Cumhuriyeti	84.36	12.	87.00	21.	82.76	50.	83.11
19.	Lüksemburg	84.21	3.	94.06	28.	79.39	63.	77.98

20.	Singapur	83.64	1.	97.77	1.	91.61	134.	54.77
21.	Norveç	83.50	49.	73.39	12.	86.31	12.	92.74
22.	Avustralya	82.97	41.	76.17	17.	84.13	27.	90.17
23.	İtalya	82.19	48.	73.43	29.	79.37	2.	97.25
24.	Hırvatistan	81.39	45.	75.37	15.	85.29	47.	83.93
25.	Polonya	81.32	39.	77.06	27.	79.82	33.	88.82
26.	Yunanistan	80.60	52.	72.13	24.	80.74	21.	91.33
27.	ABD	79.73	54.	71.58	30.	78.82	19.	91.43
28.	Estonya	79.27	10.	87.54	39.	73.81	69.	75.91
29.	Katar	78.49	25.	81.45	26.	80.05	82.	72.57
30.	Yeni Zelanda	78.29	28.	80.97	38.	73.99	57.	80.57
:	:	:	:	:	:	:	:	:
:	:	:	:	:	:	:	:	:
40.	Şili	72.23	29.	80.18	89.	52.05	31.	89.01
41.	Litvanya	71.45	21.	82.80	44.	70.43	130.	58.20
42.	Türkiye	71.33	101.	58.61	49.	68.22	17.	91.88
43.	Bahreyn	70.80	11.	87.37	41.	71.88	151.	48.01
44.	Tayland	70.76	55.	71.20	57.	64.23	61.	78.95
:	:	:	:	:	:	:	:	:
:	:	:	:	:	:	:	:	:
188.	Batı Şeria ve Gazze	30.93	207.	.	96.	49.01	191.	6.72
189.	Komoros	30.84	171.	.	158.	27.62	171.	35.16
190.	Mikronezya	27.96	188.	.	144.	33.71	189.	20.28
191.	Ekvator Ginesi	26.16	175.	.	173.	23.67	179.	29.49
192.	Eritre	25.07	176.	.	175.	23.28	182.	27.47
193.	Solomon Adaları	23.98	198.	.	179.	22.49	184.	25.97

Kaynak: <http://globalization.kof.ethz.ch/>, erişim 23.11.2017.

Küreselleşmeyi ölçmek için bazı göstergelere ihtiyaç vardır. Farklı araştırma kurumları bu alanda değişik göstergeler üretmektedir. Bunlardan biri de KOF Küreselleşme İndeksi'dir. Bu indeks 23 alt değişkenin bir araya getirildiği ekonomik (ağırlığı %36), sosyal (ağırlığı %37) ve siyasal (ağırlığı %27) olmak üzere üç ana boyutta oluşturulmaktadır. Bu indekste Türkiye, 2014 verilerine göre, 207 ülke arasında ekonomik küreselleşmede 101. sırada, politik küreselleşmede 17. sırada, sosyal küreselleşmede de 49. sırada olmak üzere toplamda 42. sırada yer almaktadır.

Görünmeyen Kıtanın Keşfi

Tarih veya coğrafya kitaplarında genelde coğrafi keşifler diye bir bölüm olur. Bu bölümde bugün

bilinen kıtaların Avrupalı insanlar tarafından ne zaman ve nasıl keşfedildiği anlatılır. Küreselleşmeyle birlikte tüm insanlar aynı anda yeni bir kıta keşfetmişlerdir. Şu anda üretim ve tüketimin üzerinde yapıldığı, önceki kıtalar hiç benzemeyen bir kıtamız daha vardır. Bu üzerinde yapılan işlemler ve onunla irtibatlı olarak yaşayan insanlar göz önüne alındığında dünyamızın en büyük kıtasıdır.

✓ Görünmeyen Kıta

Dünya üzerindeki üretime, tüketime ve yeni fırsatlara ev sahipliği yapan mevcut 7 ana kıtanın gördüğü işlemlerin büyük kısmını gören sanal internet dünyası.

Tarihte yeni kıtaların keşfi merak yanında yeni yerleşim yerlerinin, yeni ticaret yollarının, yeni doğal kaynakların bulunması amaçlıydı. İnsanlar daha önce keşfettikleri kıtaları büyütme gibi bir işleme tabi tutmamışlardır. Bu yeni kıta, öncekilerden farklı olarak önce icat edilmiş ardından keşfedilmiş, her yeni kişi keşfe katıldıkça da kıtamız büyümeye başlamıştır. Keşfedildikten sonra büyümeye başlayan ve hala büyümeye devam eden bu 8. kıta bilgisayar teknolojisi ile yaratılan *internet dünyasıdır*. Buna Kenichi Ohmae *görünmeyen kıta* adını vermektedir. Hepimizin nerdeyse günlük olarak ulaştığı, bir şekilde işlem yaptığı ama diğer kıtalar gibi fiziksel varlığını, dağlarını denizlerini, bitkilerini göremediği, ucunu bucağını bilemediği bir kıta. Bu kıta üzerinde, aradığınız nerdeyse her şeyin çevrim içi veya çevrimdışı olarak bulunduğu; zaman zaman ulusal otoriteler tarafından daraltılsa da sınırları tahayyüllerle çizilen sanal bir alem var. Dünyanın en büyük alışveriş merkezleri, bankaları, seyahat acenteleri, kütüphaneleri, müzeleri, müzik ve film arşivleri, eğlence salonları, eğitim kurumları, yardım kuruluşları, hobi bahçeleri daha aklınıza gelebilecek her şey orada bulunuyor. Üstelik ulaşımı kolay ve zahmetsiz isteyen herkese cep telefonu veya bilgisayar kadar yakın bir kıta.



Yaşamla İlişkilendir

Ankara'da ikamet eden ve aynı zamanda bu kitabın yazarları arasında da yer alan bir öğretim üyesi, dünyanın 20 değişik ülkesinde ikamet eden ve birbirleriyle fiziksel ortamda hiç karşılaşmayan öğrencilerden oluşan 30 kişilik bir gruba, ABD'de bir üniversitenin gözetiminde internet ortamından her yıl düzenli olarak kurs verebilmektedir. Dönem sonunda, gerekli alıştırmaları yapan ve başarı ile kursu tamamlayan öğrenciler de bunu belgeleyen bir sertifika almaktadırlar. Böyle bir eğitimin yapılmasında ortak payda, mekansal birliktelik değil, ortak bir dile sahip olma ve internet kullanabilmedir. Yani bir öğrencinin Amerika'daki bir üniversitenin ev sahipliğinde verilen derslere katılıp sertifika alması veya herhangi bir ülkede yaşayan bir öğretim üyesinin Amerika'daki bir üniversitenin programında ders verebilmesi için artık Amerika'da bulunmasına, hatta daha önce oraya gitmiş olmasına gerek bulunmamaktadır.

Mekanın Dönüşümü

Bu yeni keşif, sadece üretim ve tüketimde değil, mekan kavrayışında da köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Mekan, artık o eski mekan değildir. Mekanın, insanların birbiriyle olan ilişkilerinde temel ortak payda olma özelliği tarihe karışmak üzeredir. Bu *görünmeyen kıta* sayesinde ortak iş yapmak, görüş alışverişinde bulunmak hatta dostluklar geliştirmek için fiziksel yakınlık kurmaya ihtiyaç kalmamıştır. Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı önündeki vergiler, kotalar veya yasaklar kalkınca bu alanda büyük hareketlilik görülmeye başlandı. Özellikle vasıflı işgücü de, mal ve hizmetler kadar olamasa da, uluslararasılaşma yolunda epeyce mesafe aldı. Daha iyi koşullarda yaşamak için yapılan uluslararası göç, daha iyi bir geleceğe hazırlanmak için başka ülkelerde alınan uluslararası eğitim fiilen fiziksel mekandan insanları koparıırken, internetin sunduğu uzaktan her türlü alışveriş ve çalışma imkanları da mekana bağlılığı azaltarak yurt edinmeyi de önemli ölçüde dönüştürmeye ve ulus kimliğine veya ulusal aidiyetlere ve mekanlara bağlı yurttaşlık yerine daha küresel yurttaşlık, başka bir yönden bakıldığında da bir nevi *yurtsuzlaşmaya* yol açmıştır.

Fiziksel mekan olarak oldukça uzaklarda olan insanlarla telefon, internet ve diğer iletişim araçları yardımıyla çok samimi *mesafeli dostluklar* kurabilen insanların, aynı zamanda bir kaç metre uzaklıktaki mekanlarda uzun süre bir birleriyle kişisel olarak hiç tanışmadan *kopuk komşuluklar* yapmaları da söz konusudur. Küreselleşmenin uzakları yakın, yakınları da uzak hale getiren bu *görünmeyen kıtası* üzerinde *mesafeli dostluklar* ile *kopuk komşuluklar* bütün insan topluluklarını içine almaktadır. Bu yeni görünmeyen kıta yeterince büyük olduğu için orada isteyen herkese yetecek kadar yer bulunmaktadır.

Yurtsuzlaşma

İnsan ve eşya hareketliliğinin önündeki engellerin azalması nedeniyle daha kolay mekan değiştirme ile internet dünyasının sunduğu imkanlar sonucu ekonomi, siyaset ve kültürel alanlarda coğrafi yer ve mesafelerin öneminin azalması.

✓ Kopuk Komşuluk

Büyük kentlerde, özellikle büyük apartman ve sitelerde uzun süre aynı mekanda ve yan yana yaşamasına rağmen yakın çevresinde bulunan insanlar hakkında çok sınırlı bilgi sahibi olma ve çok az ilişki kurma.

✓ Mesafeli Dostluk

Maliyetleri düşen ve kolaylaşan iletişim imkanları sonucu mekan olarak çok uzaklarda olan insanlarla, en yakınındakiler gibi bazen onlardan da daha sıkı duygu birliği ve ilişki içinde olma.

Öğrenme Çıktısı

2 Küreselleşmenin başta ekonomi, siyaset ve kültür olmak üzere farklı alanlardaki tezahürlerini ayrıştırabilme

Araştır 2

Ekonomide küreselleşmenin izdüşümlerini günlük hayatımızda nasıl anlayabiliriz?

İlişkilendir

Acaba sosyal medya araçlarının yaygınlaşması, sizin diğer insanlarla olan ilişkileriniz üzerinde daha çok olumlu mu yoksa olumsuz mu etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?

Anlat/Paylaş

Hangi alanda küreselleşme diğerlerine göre daha hızlı gerçekleşmektedir? Niçin?

KÜRESEL DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ

Bu küresel değişim sürecinde bütün kurumlar hem birbirini etkilemekte, hem de birbirinden etkilenmektedir. Bu yüzden küresel değişimi, *anlayış, kurum, kural ve aktörlerin karşılıklı etkileşimi* sonucu ortaya çıkan çok yönlü bir süreç olarak görmek gerekir. Ancak burada küresel değişim sürecine, tüm aktörlerin (kurum, kişi, ülke, devlet) aynı yoğunlukta ve aynı seviyede katıldıklarını ve sonuçlarından eşit biçimde etkilendiklerini söylemek de mümkün değildir.

Bir toplumda ortaya çıkan değişim ya *içsel* ya da *dışsal* dinamiklerin baskısıyla meydana gelir. Değişimin sadece bu ikisinin birinden değil her ikisinin ortak etkisiyle de meydana gelmesi mümkündür.

İçsel Dinamikler

İçsel değişim talebi, temelde toplumların daha iyi, daha özgür ve daha güven içinde yaşama isteğinden kaynaklanır. Dolayısıyla bu talep, top-

lum olmanın, diğer insanlarla bir arada yaşamaya karar vermek veya bir arada yaşamaya razı olmanın ana gerekçesine dayanır. Çünkü insanlar tek başlarına yapamadıklarını yapmak, birbirinin yeteneklerinden karşılıklı yararlanmak için toplu halde yaşarlar. Birlikte yaşam, bir topluluğun geçmişten devraldığı ile yetinme şeklinde veya ona yeni şeyler ekleyerek de devam edebilir. Daha iyi, daha özgür, daha güvenli yaşama arzusu değişim isteğini sürekli canlı tutar. Değişim yavaş, aşamalı veya hızlı sıçramalı olabilir. Küreselleşmede olduğu gibi hızlı değişim ortamlarında, kurumlar, kurallar ve anlayışlar çok hızlı ve köklü biçimde dönüşür, yeni kurumlar oluşturulur, eskileri dönüştürülür veya terkedilir. Ancak böyle köklü ve hızlı değişim her zaman barışçıl biçimde gerçekleşmeyebilir, Çünkü değişim, Schumpeter'in nitelemesiyle, bir *yaratıcı yıkım* sürecidir. Schumpeter yaratıcı yıkım kavramıyla, yeniliklerin aynı zamanda yerine geçtikleri kurumları yıktıklarını dile getirmektedir. Köklü değişim, aynı toplumdaki bireylerin bir kısmına kazanımlar sağlarken bir kısmının da statülerini,

gelirlerini ve sahip oldukları diğer imkanları kaybetmeleri veya bunların el değiştirmesi sonucunu doğurur. Böyle bir değişime karşı ciddi bir içsel direncin oluşması gayet normaldir. Bu yüzden bir toplumdaki tüm bireylerin onayını alan bir değişim talebine rastlamak pek mümkün değildir. Günümüzde hukuki değişimi sağlamak için kararlarda aranan çoğunluk genelde oylamaya katılanların en az yarısı olur. Kararın daha çok kişinin uzlaşmasını gerektirdiği düşünüldüğünde bu oran üçte ikiye kadar çıkarılır. Buradaki mantık, değişime ilgili herkesi ikna etmek mümkün olmadığı için hiç olmazsa belirli bir kısmını ikna ederek değişimi sağlamaktır.

✓ Yaratıcı Yıkım

Toplumda ortaya çıkan yeniliklerin, eski teknoloji, üretim biçimi yahut mamulleri tasfiye etmeleri, yeni firmaların eski firmaları, yeni ürünlerin eski ürünleri, yeni teknolojilerin eski teknolojileri piyasadan kovması biçiminde ortaya çıkan toplumsal gelişmenin yeni ile eski arasında görülen dinamik çelişki süreci.

Ancak değişimin bir toplumun çoğunluğu için *meşru* olup olmadığı, salt yol açtığı maliyetlere değil, toplam getirisine bakılarak belirlenebilir. Yol açtığı toplumsal maliyetleri, getirisinin gerisinde kalan bir değişim talebinin, hem dile getirilme hem de başarıya ulaşma şansı görece yüksek olacaktır. Böyle bir getiri-götürü muhasebesinin yapılıp sonucunun değişme veya değişmeme biçiminde ortak karar süreçlerine aktarılıp aktarılamaması da başka bir sorundur. Bu konudaki kararı iki koşul belirler. İlki, toplum bireylerinin ne oranda doğru bilgilenme imkanına sahip olduklarıdır. İnsanlar çevrelerinde olup bitenlerle ilgili farklı yorum ve açıklamaları, özellikle internetin sağladığı ucuz bilgilenme yoluyla, önceki dönemlere göre daha kolay biçimde elde edebilmekte, kendilerine sunulan resmi doğruları sorgulama imkanına kavuşmaktadırlar. Bu nedenle totaliter yönetimler interneti pek sevmemektedirler. İkincisi, bireylerin edindikleri bilgiler doğrultusunda oluşturacakları kanaatlerini ne oranda siyasi ve idari karar süreçlerine yansıtılabildikleridir.

Dışsal Dinamikler

Değişimin dışsal dinamikleri ise bir toplumu içinde yer aldığı dünyanın diğer toplumlarının beklentilerine göre şekillendirme arzusunun sonucu olarak ortaya çıkar. Bu tür değişim baskısı, içsel taleplerle uyumuyorsa toplumlarda ciddi çatışmalara ve kurumsal meşruiyet krizlerine yol açabilir.

Toplumun karar süreçlerinin başında bulunanlar, dış dünyanın beklentilerine uygun düzenlemeler yapmayı istemeyebilirler. Bunun için birçok neden ileri sürebilirler. Değişim talebi, ülke insanının genel olarak arzulamadığı şeyleri yapma yükümlülüğü getirebileceği gibi, yönetici elitin konumunu ve imkanlarını değiştirmeyi de gerektirebilir. Ama her iki durumda da yönetici elitler, dışardan gelen değişim talebinin, toplumun tümü aleyhine sonuçlar doğuracağını ileri sürmeyi yeğler. Çünkü elitler konumlarının sorgulanmasını istemez, bu anlama gelebilecek tutum ve yorumlara karşı toplumun ortak hassasiyetlerini harekete geçirmekte hiçbir mahsur görmezler.

Küreselleşme, yönetimlerin performanslarını kaba ama daha kolay karşılaştırma imkanı sunduğu için başarısızlığın kendilerinden kaynaklandığının farkında olan yönetici elitler, dışsal değişim baskılarının öncelikle kendi konumlarını olumsuz etkileyeceğini de fark ederler. Bu yüzden özellikle yönetici elitlerin küreselleşmeye karşı itirazlarına ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Değişim talebinin, hem içsel hem de dışsal dinamiklerin ortak etkisiyle meydana gelmesi, bir yandan iç çatışmaları azaltırken öte yandan sürecin hızının artmasına yol açar. İçinde yaşadığımız küresel değişim süreci, buna örnek olarak verilebilir. Çünkü dünyanın merkezinde yer alan egemen güçler, ortak bir dünya için normlar geliştirmekte ve bunu tüm toplumlara yaymak için her türlü aracı kullanmaktadırlar. Bu, çevredeki gelişmekte olan ülkeler ve toplumlar için dışsal değişim baskısı yaratmaktadır. Ancak süreç tek yanlı işlemektedir. Daha iyi bir yaşam arzulayan ve bunun örneklerini yaygın iletişim araçları yoluyla gelişmiş ülkelerde gözleyebilen çevre ülkelerinde de, küresel eğilimlere yönelik bir içsel talep oluşmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlar arasında, gerekliliklerini yerine getirip getiremeyeceğine bakmaksızın, gelişmiş dünyanın saygın bir üyesi olma arzusu hızla yayılmaktadır. Böylece dışsal olarak oluşan küresel değişim süreci içsel dinamiklerin de katkısıyla hem hız kazanmakta, hem de meşruiyet bulmaktadır.



Yaşamla İlişkilendir

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecindeki konumu, elitlerin tutumu ile halkın beklentileri arasındaki kopukluğa örnek verilebilir. İflasa sürüklenen ekonomiyi düzeltmek için çıkarılan yasalar ve alınan kararlar, açık biçimde AB'ye uyum, IMF ve Dünya bankası baskısı altında yönetici elitler tarafından biraz "gönülsüzce" gerçekleştirilmiştir. Bu tür durumlarda toplumsal kurumların değişiminde toplumun dış faktörlere umut bağlama eğilimi artmaktadır. Örneğin 2001 öncesinde toplumun yüzde 70-80 arasındaki bir çoğunluğu AB'ye üyeliği arzulamakta ancak aynı zamanda yüzde 65'i de hükümetlerin bu konuda gerekli çabayı göstermediğini düşünmektedir.

Kaynak: Anar (Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi), (2001) Türkiye Gündemi 2000 Araştırmaları, Ankara: Anar Yayınları, ss. 103-107.

Doğal veya Üretilmiş Riskler

İnsanoğlunun ürettiği kurumların en önemli özelliklerinden biri, birey ve toplum hayatını mümkün olduğu ölçüde *belirli kılmak*, beklenmedik olayların gerçekleşmesini önlemek ve bireyler için olası riskleri azaltmaktır. Çünkü hayatın içindeki risk ve belirsizlikler insanlar için önemli bir kaygı nedenidir. Bir bireyin ömrü boyunca hangi şartlarda ve ne kadar çalışabileceği, ne zaman ve ne şiddetle hasta olacağı, toplamda ne kadar yaşayacağı ve ömrü boyunca ne kadar mali kaynak veya sosyal desteğe ihtiyaç duyacağını bilmiyor olması, en önemli kaygı sebepleri arasındadır. Bu kaygıyı azaltmak amacıyla bireyler için belirsizlikleri ve olası riskleri ortadan kaldıracak birçok kurum ihdas edilmiştir. Başta hukuk sistemi olmak üzere eğitim, sağlık ve emeklilik sistemleri ile her türlü yardımlaşma kurumlarının dolaylı bir işlevi de, belirsizlikleri ortadan kaldırmak, bunun mümkün olmaması durumunda en aza indirmek ve olası riskleri mümkün olan en az maliyetle bertaraf etmektir.

✓ Doğal Risk

Fırtına, dolu, su baskını, deniz suyunun yükselmesi, iklim değişikliği, yanardağ canlanması, doğa yangınları gibi insanoğlunun oluşumuna doğrudan katkısı olmayan ve insanlığı tehdit eden tehlikeli durumlar.

Bu amaçla sürekli yeni teknolojiler geliştirilmektedir. Ancak yeni teknolojiler, bir yandan hayatın kolaylaştırılması konusunda muazzam imkanlar sunarken, diğer yandan da *tüm insanlığı* tehdit eden hayati riskler ortaya çıkarmaktadır. Geçmiş dönemlerde insanlar için büyük felaketler daha çok iklim değişiklikleri, yangın, sel, deprem gibi doğal sebeplerle ortaya çıkıyordu. İnsanların yol açtığı felaketler savaşlarla sınırlıydı. Şimdi ise küreselleşmenin de katkısıyla benzer sonuçları olan riskler daha çok insan eliyle üretilir hale gelmiştir.

Laboratuvarlarda üretilen ve binlerce insanı zehirleme gücü olan kimyasallar, sanayi üretimi sonucu ortaya çıkan her türlü kirlilik, internet yoluyla bulaşan virüslerle kurumlara ve bireylere verilen zararlar, internetin bilgi akışı ve haberleşmeyi kolaylaştırıcı özelliğine benzer yaygınlık ve büyüklükte ortaya çıkan siber suçlar insanoğlu için doğal risklere ek olarak yeni riskler meydana getirmektedir.

Bu yeni risklerin ana özelliği, tüm insanları yaygın biçimde etkileme potansiyeli taşınmaları ve ülkeler özelinde alınacak tedbirlerle bu risklerin bertaraf edilmelerinin pek mümkün olmamasıdır. Atmosfere salınan gazlar nedeniyle delinen ozon tabakasının tamiri, atıklarla kirlenen yeryüzü, okyanuslar ve atmosferin temizlenmesi, herkesin evine giren internetin güvenli hale getirilmesi, bir ülkenin tek başına başarabileceği bir iş gibi değildir. Risk küresel olduğu için tedbir ve mücadele de küresel ölçekte olmalıdır ve uzun dönemli bir çaba gerektirmektedir. Olası üretilmiş

riskler sadece kirlilik ve savaş konularında değildir. Gen teknolojilerindeki gelişmeler, GDO'lu ürünlerin yayılması, ortaya çıkan yeni hastalıklar, hayvan ve insanların klonlanması, nesli tükenen hayvan ve bitkilerin yol açacağı bilinmeyen olumsuz sonuçlar küresel toplumun önünde bekleyen büyük riskler arasında sayılabilir. Bunlarla nasıl mücadele edileceği, ne tür tedbirlerin alınacağı küreselleşmenin seyrini etkileyecek düzeyde önemlidir.

✓ Üretilmiş Risk

İnsanlar tarafından geliştirilen yeni ürünlerin biyolojik yapılar üzerindeki negatif etkileri, üretim artışı olarak sebep olunan çevre kirlilikleri, yapılan büyük binalar ve yeni ürünlerin insan ilişkileri üzerinde istenmeyen sonuçları gibi doğa ve insana bilinen veya tam olarak bilinmeyen olumsuz sonuçları olan müdahale sonucu insanlığa zarar veren durumlar.

Öğrenme Çıktısı



3 Küresel değişimin ülkelerin içlerinde oluşan talepler ile dışardan gelen baskıların bileşimi olarak seyrettiğini açıklayabilme

Araştır 3

Toplumsal değişim taleplerinin siyasi ve idari karar mekanizmalarına yansımaları neye bağlı olabilir?

İlişkilendir

Demokrasi ile kalkınma birbiriyle nasıl ilişkili olabilir?

Anlat/Paylaş

Ülkeler niçin küreselleşmeye farklı farklı tepki verirler?

KÜRESELLEŞMEYE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Küreselleşme sonunda *kazananları* ve *kaybedenleri* olan *engellenemez* veya *geri çevrilemez* bir süreçtir. Küresel değişim konusunda iki uç yaklaşım vardır. Bunlardan birincisi, küreselleşmenin gelişmiş kapitalist ülkelerin çıkarları doğrultusunda dünyayı yeniden şekillendirme arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve çevre ülkelerini tehdit ettiğini ileri sürmektedir. İkinci yaklaşım da küreselleşmeyi, özgürleştirici ve yeni fırsatlar yaratıcı yönüne vurgu yaparak, tümüyle sınırların ortadan kalkacağı, her yönüyle yeni oyun kurallarının egemen olacağı sınırsız bir dünyaya açılan kapı olarak görmektedir. Belki analitik açıdan bu iki uç yaklaşım, konunun tüm yönlerini ortaya koymak bakımından yararlı olabilir ancak küreselleşmeyi, sadece bu şekilde ya fırsat veya tehdit ikilemi çerçevesinde değerlendirmek çok sağlıklı bir bakış açısı değildir. Küreselleşmenin, fırsat ve tehditleri aynı anda sunduğunu söylemek mümkündür.

Küreselleşme dünya üzerindeki her ülkeyi ve her ülkede yaşayan herkesi aynı şekilde etkileyen bir süreç olmadığı için, farklı ülkelerde yaşayan farklı toplum kesimlerinde farklı tepkiler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda küreselleşmeye karşı tutumları bakımından *ilgisizler*, *reformcular*, *tarafhtarlar* ve *karşı olanlar* olmak üzere dört ana insan grubundan bahsedebiliriz.

İlgisizler

Küreselleşme dünya ölçeğinde etkili bir süreç olmakla birlikte dünyada yaşayan herkesi aynı şekilde etkilediği ve ilgilendirdiği söylenemez. *Etkilenmek* ile *ilgilenmek* birbiriyle yakından ilişkilidir. Çünkü, bir şeyden etkilenmeyen onunla ilgilenmesi de pek anlamlı olmaz. Dünya üzerinde yaşadığı coğrafya itibarıyla bazı bölgelerde yaşayanlar ile her toplum içinde alt grup olarak bulunan bazı kesimler için kü-

reselleşme pek bir anlam ifade etmiyor. Küreselleşmenin ne nimetlerinden faydalandıklarını ne de külfetinden etkilendiklerini düşünen bu gruplar hangileridir? İlk olarak üretim yöntemlerinde ve ürün çeşitlerinde farklılık yapmak istemeyen hatta buna karşı tutum geliştiren küçük ölçekli yerel işletmeleri sayabiliriz. Müşteri sayısını artırmak istemeyen, yeni pazarlar aramayan kendine yeter bir ekonomi içinde faaliyet gösteren bu gruplar küreselleşme ile pek ilgilenmemektedirler. İkinci olarak yerel tarım yapan aileler de küreselleşme konusuna ilgisizdirler. Üçüncü grup ise çevre ve doğa odaklı yaklaşımları olan anarşistlerden oluşmaktadır. Bu üç grup insan için küreselleşme ne fırsat ne de tehdit içerir. Bu yüzden ilgisiz bir tutum takınırlar.

Reformcular

Bazıları küreselleşmenin yararlı bir potansiyeli ifade ettiğini ancak kapitalizmin ehilleştirilmeye, evcilleştirilmeye, vahşi ve yıkıcı kapitalist özelliklerinin törpülenmeye ihtiyacı olduğunu, bu yüzden geniş kitlelere fayda sağlayan yönleri korunarak reforme edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu çerçevede aşağıdaki önerileri yapmaktadırlar:

- Dezavantajlıların lehine olacak küresel hareketlerin desteklenmesi
- Rekabeti olumsuz etkileyecek tekelleşmeleri önleyici ve tüm ülkeleri bağlayıcı uluslararası düzenlemelerin yapılması
- Sadece ulusal veya uluslararası aktörlerin değil, sıradan insanların da sesinin duyulmasına imkan sağlayan sosyal medya imkanlarının genişletilmesi
- Çevrenin korunması
- *Üretilmiş küresel risklerin azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması*

Reformcular, taraftarlar gibi şartsız destek yerine, küreselleşmenin eleştiri alan unsurlarının ayıklanmasını, geleceğe dair iyimser beklentilerin gerçekleşmesi yönünde örgütlenilmesini, karşıtlar gibi de gerçekçilikten uzaklaşılmasını yönünde tutum alan her kesimden taraftar bulan oldukça geniş bir gruptur.

Taraftarlar

Küreselleşmeyi destekleyenlerin temel tezi, insan, mal, hizmet ve fikirlerin serbest hareketinin her zaman *insanlığın yararına* olduğudur. Bunlara

göre, modern dönemlerde oluşan ulus devlet sınırları, tüm insanlar için daha iyi olabilecek sonuçları engelleyici özellikler taşımaktadır. Küreselleşme bu *yapay* sınırları ortadan kaldırdığı için insanlığın yararına bir süreçtir.

Küreselleşme taraftarları, karşı çıkanların ileri sürdüğü gibi, bireylerin, önüne geleni süpüren küresel kasırgalar önündeki saman çöpü konumunda olmadığı, küresel süreçler içinde birey, grup, kurum, örgüt veya ülkeler organize olup süreçlerin kendi aleyhlerine olmayacak biçimde seyretmesi için tedbir alma, kendi tercih ve gerekçelerini özendirme, savunma ve geliştirme konusunda önceki dönemlerden daha çok araçlara sahip olduğu görülmektedir. Sonuçta, onlara göre, küreselleşme bu aktörlerin faaliyet ve çabalarına göre şekillenecektir ve özünde özgürleştirici ve *zenginleştiricidir*.

Peki bu şekilde düşünebilenler daha çok hangi profildeki kesimlerdir?

- Açık ekonomiden yaralanan uluslararası ve ulus üstü bankalar, havayolu şirketleri, seyahat acenteleri
- Dünyaya mal ve hizmet satan her çeşit şirket ve işletmeler
- Küresel şirketlerin rekabeti sonucu, bol çeşitli ve daha ucuz mal ve hizmet tüketme imkanı elde eden tüketiciler
- Farklı ülkelerde çalışma imkanı bulan yüksek gelirli işlerde çalışan iyi eğitilmiş uluslararası göçmenler
- Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi dünya çapında üretimi teşvik eden organizasyonlar
- Bilimsel verilerin, kitap ve diğer yayınların, sanat ve spor ürün ve etkinliklerinin dünya ölçeğinde paylaşımının iyi bir şey olduğuna inananlar
- İnternet ortamında bilgi paylaşımıyla, görüşlerini web üzerinden dünyanın dört bir yanına yayabilenler
- Demokratikleşme ve uluslararasılaşmanın iyi bir şey olduğuna inananlar
- Ulus devletlerin veya yerel yönetimlerin, insan hakları ve temel özgürlükler konuları başta olmak üzere, katı ve otoriter uygulamalarını uluslararası kamuoyu baskısı ile değiştirip dönüştürmek isteyenler.



Yaşamla İlişkilendir

“Uluslararası fakirlik” sözü, akla Kalküta kaldırımları üzerinde yatıp kalkan perişan dilencileri ve çöl kumları üzerinde sürünen aç Afrikalı çocukları getirmektedir. Bu sahneler elbette ki gerçektir ve milyonlarca insan kardeşimiz bizlerin yardımına muhtaç durumdadır ve buna lâyıktırlar. Mamafih, üçüncü dünyanın en kasvetli fotoğrafları, aynı zamanda en gerçek fotoğrafları değildir. Daha kötüsü, dikkatlerimizi, toplumlarının servetini yaratabilmek için akla gelen ve gelmeyen her türlü engeli aşarak harikalar yaratan küçük müteşebbislerden başka şeylere celbederek bizi yanıltmaktadırlar. Daha gerçek bir fotoğrafın, kendileri ve çocukları için bir ev inşa edebilmek ve kimsenin hayal bile edemeyeceği yerde bir teşebbüs kurmak için bin bir acıyla para biriktirmiş bir çifti göstermesi gerekir. Böyle kahraman müteşebbislerin, küresel fakirliğin müsebbipleri olarak görülmesinden hicap duyarım. Problem onlar değildir. Onlar çözüm yoludur.

Amerikan İç Savaşı'nı müteakip yıllarda Russel Conwell adlı bir öğretmen Amerika'yı baştan başa kat ederek milyonlarca insanı heyecanlandıran bir mesaj iletmıştır. Bir kâhin, kendisine, şayet hâzinesini arayacak olursa hayal bile edemeyeceği kadar zengin olacağını bildirdiği bir Kızılderi tacirin hikâyesini anlatmıştır. Tacir bütün dünyayı dolaşmış, ancak evine yaşlanmış, bedbaht ve eli boş olarak dönmüştür. Metruk evine tekrar girip de su içmek istediğinde kuyusunun taş toprakla dolmuş olduğunu görmüştür. Bitkin bir 'hâlde küreğini almış ve yeni bir kuyu kazmıştır —ve tesadüfen dünyanın en zengin elmas yatağı Golconda'yı bulmuştur.

Kaynak: Hernando De Soto, Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batıda Zafer Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız? Ankara: Liman Kitapları, 2005. s. 22.

Karşı Olanlar

Küreselleşmenin yarattığı dönüşüm birçok toplum kesiminde tepkiler almaktadır. Bu küresel süreç birçok fırsat sunma yanında birçok kişinin de işini, itibarını, kimliğini, gelecek umudunu, kendine güvenini kaybetmesine yol açan bir belirsizlik ortamı da meydana getirmektedir. Ayrıca küresel aktörlerin gelişmekte olan veya az gelişmiş bölgelerin insanların kullanabileceği kaynakları kendi ülkelerine transfer ettiklerini düşünenler de küreselleşmeye tepki duymaktadır. Kimdir küreselleşmeye karşı olanlar?

- Ulus devletlerin sunduğu statü ve gelir imkanlarından memnun olanlar, dolayısıyla tekrar ulus devletlerin güçlü egemen ülkeler haline gelmesini arzu edenler
- Ulus sınırları içinde sosyalist veya daha eşitlikçi, kolektivist politikaları hayata geçirmek isteyen sol siyasal eğilimliler
- Kendi ülkesindeki şirketleri uluslararası rekabetten korumak gerektiğine, daha pahalı veya düşük kalitede de olsa ulusal mal tüketmenin daha doğru olduğuna inananlar

- Korumacılığı savunan daha çok milliyetçi tonu ağır basan siyasal eğilimliler
- Sosyal bütünleşme, dindarlık, ulusal bütünlük veya ulusal kültürün korunması açısından yabancı kültürleri tehdit olarak görenler
- Yabancı firmalarla rekabet etmek istemeyen ulusal üreticiler

Görüldüğü gibi her ülkede az ya da çok küreselleşme sürecinin zararlı olduğunu düşünen oldukça farklı kökenleri olan insan toplulukları bulunmaktadır. Dünyada birçok eyleme konu olan, akademik literatürde de taraftar bulan küreselleşme karşıtlığının gerekçelerini *ulusal kimliğin aşınmasına tepki, elitlerin statü kaybı, kaybedenlerin isyanı* olmak üzere üç ana başlıkta toplayabiliriz.

Ulusal kimliğin aşınmasına tepki. Küresel değişime karşı duruşun en yaygın kabul gören *birinci* nedeni, ulus-kimliğin korunması arzusudur. Küresel değişimden çevrede kalan ve süreçten pasif bir biçimde etkilenen ulus devlet bireylerinin oluşturdukları kolektif kimliklerinin (mesela ulusal onurlarının) zedelenmesi ciddi bir tepki oluştur-

maktadır. Bu durum, ulusal ölçekte değişime karşı oluşan direncin, açıktan ifade edilmese de, en yaygın olarak paylaşılan esas gerekçesidir. Gelişmekte olan ülkelerde dışsal küresel değişim baskısı, kolektif kimliğe yönelik bir tehdit oluşturmakta, bu yolla da kitleler üzerinde bir tedirginlik meydana getirmektedir. Fakat toplumsal değişim, sadece şimdi değil, bütün zamanlarda kitleler üzerinde tedirginlik yaratmıştır. Tarihte değişim, alışkanlıkların, bilinenlerin, güvenilenlerin, inanılanların değiştirilmesini gerektirdiği ölçüde tepki toplamış ve dirençle karşılaşmıştır. Küresel değişim de, yaklaşık yüz elli yıllık bir dönemde yerleştirilmeye çalışılan ulus-devlet merkezli ekonomik, siyasi ve kültürel anlayışların kısmen veya tamamen değiştirilmesini öngörmektedir.

Ulus devlet elitlerinin statü kaybı. Küresel değişime karşı oluşan direncin *ikinci* nedeni, küresel rekabet ortamında ulus-devlet elitlerinin statü kaybına uğrama korkusu taşımalarıdır. Küresel değişim, oluşturulan kapalı devre iktidar alanlarını parçalamakta, toplumlarının geri kalmışlığının sorumlusu olarak görülen başarısız yönetici elitleri, hem kendi toplumlarına hem de dış dünyaya karşı hesap verme durumu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu da yönetici elitlerin konum ve icraatlarının meşruiyetlerinin sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Küresel dünya ekonomisinde, ulus-devlet hükümet üyelerine, yürüttükleri ekonomilerin enflasyondan, para arzından ve istihdamdan sorumlu direktörleri gözü ile bakılmakta, siyasetçilere ürettikleri refah düzeyine göre değer biçilmektedir. Bu da, toplumlarına yeterli refah sağlayamayan siyasi yöneticileri ve onlarla işbirliği içinde olan diğer elitleri, doğal olarak, paniğe sevk etmektedir.

Bazı elitlerin, geleneksel söylemlerinden vazgeçmemek uğruna veya toplumsal statülerinde oluşabilecek değişikliklere dolaylı biçimde tepkilerini dile getirmek amacıyla, bireysel hayatlarında sonuna kadar küreselleşmenin imkanlarından yararlanmalarına rağmen beşeri sermayesi düşük kesimleri adeta istismar ederek, onları küreselleşmeye karşı kışkırtıcı tutum takındıkları da görülmektedir.

Kaybedenlerin isyanı. Küresel değişime karşı oluşan direncin *üçüncü* nedeni, kaybedenlerin isyan etmesidir. Daha önce vurgulandığı üzere değişim bir yönüyle de *yaratıcı yıkım* getiren bir süreçtir. Her toplumda küresel değişimden avantaj sağlayan kesimler olduğu gibi olumsuz etkilenen sosyal kesimler de bulunmaktadır. Özellikle rekabet gücü

düşük sektörlerde çalışanlar ve vasıfsız işgücü bu değişim dalgasının en önemli mağdurlarıdır. Üstelik bu mağdurlar, küçümsenmeyecek sayıdadır ve dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. İleri teknoloji eşliğinde sadece vasıf işgücüne gereksinim duyan küresel değişimin yarattığı üretim artışının bu kesimlerin hoşnutsuzluğunu telafi edip edemeyeceği, ekonomiden ziyade demokrasinin gelişme düzeyine bağlıdır.

Küreselleşmenin Kayıp ve Kazançları

“İçinde bulunduğumuz dünya, ekonomik, siyasi ve kültürel yönlerden nasıl bir yöne doğru evriliyor” sorusunun en kısa cevabı, muhtemelen “hepimiz küreselleşiyoruz” biçimindedir. Küreselleşmeyi dünyanın gidişini ifade eden tarafsız bir tanımlama olarak aldığımızda olumsuz ve olumlu sonuçları birlikte barındırdığını görürüz. Günün sonunda küreselleşmenin getiri ve götürülerini sayabilir miyiz? Daha önce ifade edildiği üzere hiçbir sosyal süreç etkilediği herkesi aynı yönde ve aynı oranda etkilemez. Bazılarını olumlu bazılarını da olumsuz yönde etkiler. Bazılarını bir yönden olumlu diğer yönden olumsuz etkiler. Olumlu ve olumsuz etkilenmenin de kısa, orta ve uzun dönemlerdeki etkilerinin de farklılaşması mümkündür. Bazı etkiler kısa dönemde olumlu, uzun dönemde olumsuz olur. Bazıları ise tersi. Örneğin kira fiyatları düşerse, kiracılar için kısa vadede ucuz evde oturma imkanı verdiği için olumlu; ev sahipleri için ise daha az gelir elde edecekleri için olumsuz bir durum ortaya çıkar. Ama düşük kira geliri, başkalarına kiralamak üzere satın alınan ev sayısını azaltır, bu da inşaat sektöründe daralmaya yol açarsa uzun dönemde konut kıtlığı, dolayısıyla da kiralarda hızlı artışa yol açabilir. Küreselleşme süreçleri de her ülkeyi olduğu gibi, aynı ülkede yaşayan her bireyi farklı farklı etkiler. Çok uluslu bir şirketin iç piyasaya girmesi nedeniyle iflas eden birisi, küreselleşmeden olumsuz etkilenir. Ama bu kişinin çocuklarını, başka ulus aşırı bir şirketten ya da küreselleşmeyi teşvik eden özel veya kamusal bir kaynaktan burs alarak yurt dışında eğitim alıp, uluslararası şirketlerde çok daha yüksek ücretle çalışma imkanına kavuşursa küreselleşme onları olumlu yönde etkiler. Zor soru şu: Bu aile toplamda küreselleşmeden olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilenmiştir? Bu soruya cevap vermenin zorluğu, küreselleşmenin son tahlilde iyi mi kötü mü olduğuna karar vermenin zorluğu ile benzerdir. Bu yüzden kazanç ve kayıpları sıralayıp takdiri, okuyucuya bırakalım.

Okuyucu bu kazanç ve kayıpları kafasında ağırlıklandırıp kendi kararını versin.

Küreselleşme Kaynaklı İyi Haberler

Küreselleşme her zaman, herkes için, her yerde aynı sonucu vermemekle birlikte aşağıdaki başlıklarda daha çok olumlu haberlere konu olmaktadır. Bunlara küreselleşmenin kazançları da diyebiliriz.

- **Kişi Başına Düşen Milli Gelir.** Küreselleşmeyle birlikte, hem dünya üretim ve gelirinde mutlak rakamlar itibariyle hem de ülkeler özelinde kişi başına düşen gelire baktığımızda gözle görülür bir artış ortaya çıkmıştır. Bütün ülkelerde geçmişe doğru bakıldığında kişi başına gelir oranlarında iyileşmeler söz konusudur. Denebilir ki, savaşla veya doğal afetlerle yıkılan yerler gibi özel istisnalar dışında, dünyanın neresinde yaşıyor olursa olsun bugünün ortalama bireyi tükettiği mal ve hizmet bileşenleri itibariyle yüzyıl önceki atalarından daha yüksek bir yaşam standardına sahiptir.
- **Çocuk Ölüm Oranı.** Çocuk ölümleri tüm dünyaya büyük düşüş göstermiştir. Özellikle düşük gelirli ülkelerde 1960 yılında 1.000 canlı doğumda 165 olan bebek ölümleri 2000 yılında 56'ya gerilemiştir.
- **Ortalama Ömür.** Doğuştaki beklenen yaşam süresi düşük gelirli ülkelerde 1960'da 40'tan 2000'de 64'e yükselmiştir.
- **Okuryazarlık.** Okuryazarlık oranı 1960'da yüzde %16'dan 2000'de yüzde 75'e yükselmiştir.
- **Fakirlik/Yoksulluk.** İnsanlığın fakirliğe karşı verdiği mücadele sayesinde fakirlikte, geçen 60 yılda, önceki yüzyıllarla mukayese edilmeyecek derecede bir azalma gözlenmiştir. Dünyada açlık sınırında yaşayanların oranı 1960'larda %40'da iken 2000'de bu oran %20'ye gerilemiştir. Son 40 yıl içinde iki milyardan daha fazla insan yoksulluk nedeniyle olası ölümden kurtulmuştur.
- **Sağlık ve Hijyen.** Temiz suya erişim ve hijyen konularında son 50 yılda insanlık tarihinin daha önceki dönemlerinde görülmemiş oranda gelişme sağlanmıştır. Tıptaki gelişmeler sayesinde salgın hastalıklardan toplu ölümler tarihe karışmıştır.

- **Demokrasi ve Özgürlük.** Ortalama insanlar için özgürlükler ve demokrasilerde ilerlemeler görülmüştür. Daha çok ülke serbest seçimlerle seçilen liderler tarafından yönetilmektedir.
- **Bilgi ve Teknoloji.** İnternet ve diğer günlük hayatı kolaylaştıran teknolojiler hayatın her alanına yayılmıştır. Günlük hayatında herkes teknolojinin sağladığı kolaylıklardan 50 yıl öncesine göre çok daha fazla yararlanmaktadır. Her türlü bilgiye ulaşma, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar kolaylaşmış, ucuzlaşmış ve bilgi hiç olmadığı kadar tabana yayılmıştır. Ayrıca her alanda hiçbir dönemde olmadığından daha fazla bilgi üretilmektedir.
- **Kültür ve Sanat.** Kültür ve sanat alanında ortalama bir insan için geçmişteki bütün dönemlerden daha çok sanatsal faaliyetlere katılma veya onlardan yararlanma imkanı ortaya çıkmıştır. Her ne kadar egemen kültürlerin diğerlerini bastırdığı bir süreçten bahsetmek halen mümkünse de, alt kültürlerin yaşama ve kendilerini tarih sahnesinde daha kalıcı hale getirmek için eskiye göre daha maliyeti düşük ve yeni teknolojik imkanlara kavuşmuş olduklarını da görmezden gelemeyiz.
- **Çatışma.** Ülkeler arası sıcak savaşlarda azalma, sorunları görüşme ve müzakereler yoluyla çözüme konusunda iyileşmeler görülmektedir.

Küreselleşme Kaynaklı Kötü Haberler

Küreselleşme iyi haberlere olduğu kadar bazı kötü haberlere de kaynaklık etmektedir. Bu kötü haberlerin bir kısmının nüfus artışı gibi faktörleri aynen koruyup sadece küreselleşmeyi aradan çıkardığımızda ne olacağını tam olarak bilmek mümkün olmadığı için küreselleşmenin işleri kötüleştirdiğini kesin olarak söylemek biraz zor olmakla birlikte eldeki kötü havadisler aşağıda sıralanmıştır.

- **Ulusal Egemenlik.** Ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkilerin iç içe geçmesi nedeniyle oluşan karşılıklı bağımlılık yüzünden ulusal egemenlik kullanan kurumlar eski güçlerini kaybetmişlerdir. Bunun bakılan yere göre hem iyi hem de kötü bir şey olduğu söylenebilir.

- **Çevre ve Kirlenme.** Büyük çaplı üretim, büyük çaplı atıklar/atıklar ortaya çıkardığı için kara, deniz ve havada kısaca dünyada, önceki yüzyıllara göre çok daha fazla kirlenme ortaya çıkmıştır. Salınan sera gazları yüzünden küresel ısınma hızlanmaktadır.
- **Demokratik Katılım.** Demokrasi ile yönetilen ülkeler artarken kişilerin siyasal karar süreçlerine katılım arzusunda bir gerileme ortaya çıkmıştır.
- **İşsizlik.** Yeni teknolojiler işsiz sayısında artışa yol açmaktadır. Özellikle düşük vasıflı işçiler için işsizlik oranı sürekli artış göstermektedir. Gelecekte de bu kesimler için bunun tersine dönme ihtimali çok düşüktür.
- **Gelir Dağılımı.** Mutlak fakirliğin azalmasına karşın en zengin ile en fakir arasındaki mesafe önceki yıllara göre daha da açılmış durumdadır. Gelir dağılımı gelişmiş ülkeler ve vasıflı işgücü lehine giderek daha da bo-

zulmaktadır. Dünya nüfusunun yüzde 20'si dünya kaynaklarının %86'sını, nüfusun %80'i de, kaynakların geri kalan %14'ünü kullanmaktadır. Küresel rekabet için vergilerin azaltılması nedeniyle, gelir dağılımındaki kutuplaşmayı kısmen de olsa azaltacak gelişmiş ülkelerdeki sosyal yardım fonları da bütçe açıkları gerekçesiyle kesintiye uğrama baskısı altında tutulmaktadır.

- **Terör.** Teknoloji birçok yararlı sonuçları yanında, ortak kuralları hiçe sayarak insan hayatına kasteden teröristlerin de işini kolaylaştırmış, terör örgütleri ortalama bireyin hayatını daha çok tehdit eder hale gelmiştir.
- **Hastalıkların Yayılması.** Küreselleşmeyle birlikte oluşan yoğun ulus aşırı seyahatler yoluyla, AIDS gibi bazı hastalıklar dünyanın en ücra yerlerinden hızla dünyanın merkezine taşınmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

4 Küreselleşmeye hangi kesimlerin niçin ve nasıl tavır aldığını ortaya koyabilme

Araştır 4

Küreselleşmeden kaybedenlerin ona karşı direnme güçleri var mı?

İlişkilendir

Sizce kişisel durumlar küreselleşmeyle ilgili görüşleri ne düzeyde etkiler?

Anlat/Paylaş

Küreselleşmenin kaybedenleri mi yoksa kazananları mı daha inandırıcı açıklamalar sunuyor?

KÜRESELLEŞMENİN GELECEĞİ

Küreselleşme içinde olduğumuz, çok farklı boyutları olan ve halen ne olduğunu anlamaya çalıştığımız bir süreçtir. Bugün itibariyle tamamlanmış ve tarihi yazılacak bir durum değildir. Bu yüzden insanların kafasında "acaba nereye doğru gidiyoruz" diye kaygı ile karışık bir soru bulunur. Bu soruyu sağlıklı biçimde cevaplamak için halen ne olduğunu iyi anlamaya ve bunun gelecekte nasıl evrileceğine dair ipuçlarını bulmaya çalışabiliriz. İlgisiz, reformcu, taraftar ve karşıtlarıyla küreselleşmeye nasıl bakıldığını bir önceki bölümde gördük. Küreselleşmenin geleceği konusunda da, çok kaba hatları ile, bu yaklaşımların dile getirdiği olumlu ve olumsuz özellikleri içinde barındıran bir süreç yaşanacağı söylenebilir.

Bu bölümde önce *küreselleşmeme direncinin* dayanıklılığı, ardından da küreselleşmenin geleceğini şekillendirecek *karşılıklı bağımlılık, belirsizlik, işgücü ve teknoloji* üzerinde duracağız.

Küreselleşmeme Direnci

Tarihin hangi yönde seyredeceği önceden tam olarak bilinemez. Geriye dönük biçimde tarih yazıldığında görülen netlikte gelecek görülemez. Ancak mevcut şartlar altında doğrudan mağduru olsun veya olmasın bir topluluğun (cemaat, ulus veya bölge insanı) küresel değişime karşı etkili biçimde direnç geliştirebilmesinin bazı şartlarından bahsetmek herhalde çok yanlış olmaz.

Eğer bu sürece karşı bir direnç göstermenin anlamlı olduğu düşünülüyorsa bunun tutarlı ve etkili bir çerçevede yapılması gerekir. Bu anlamda çok genel olarak küreselleşmeye karşı üç etkin direnç biçiminden bahsetmek mümkündür. Kısaca bunlara bakalım:

Küreselleşmeye karşı etkin bir direnç oluşturabilmenin yollarından biri, küreselleşmenin genel olarak toplumun çoğunluğu için “kötü” şeyler getirdiğine inanılmasını sağlamaktır. Bunun için de sürekli küreselleşmenin *olumsuz* sonuçlarına dikkat çekilir. Bu, yaygın başvuru olan bir direnme stratejisidir. Bu bağlamda küreselleşmenin gelir dağılımında adaletsizliği körüklediği, yoksulluğu artırdığı çok sık dile getirilmektedir. Buna karşılık küreselleşmenin hem yoksul hem de zengin ülkelerin yoksullukla etkin mücadele edebilmek için önemli imkanlar sunduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu tür eleştirilerde, küreselleşmeye toptan karşı çıkmak yerine, olumsuz sonuçlarına işaret etmek tercih edilmektedir.

Küreselleşmeye etkili direnç gösterebilmenin *ikinci* yolu, küreselleşmenin toplum bireylerine vadedtiklerini, ondan daha iyi biçimde, üstelik küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından etkilenmeden, yapabileceğini gösteren alternatifler sunmaktır. Böylece küreselleşme bireyler için cazip bir amaç olmaktan çıkarak, her toplum kendine özgü yöntemlerle başka ülkelere özenmeden birlikteliğini sürdürme, güçlendirme imkanına kavuşacaktır.

Küreselleşmeye karşı direnç oluşturmada izlenebilecek *üçüncü* yol, toplumun bireylerinin isteklerinin denetlenmesi ve bu isteklerin küreselleşme sürecinin öne çıkardığının dışındaki amaçlara yönlendirilmesidir. Böylece toplumsal kurumlar dışsal

değişim baskılarına karşı daha kolay direnir hale gelir ve bunun için yöneticiler de yaygın toplumsal destek bulurlar. Gerekirse yeni amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak yeni kurumlar geliştirir ve “mutlu” yaşantılarını sürdürürler. Küresel değişim onları içine almak istemesine rağmen buna karşı başarıyla direnebilirler.

Günümüz dünyasında, gelişmekte olan ülkelerin bu üç direnç noktasında da çok iyi bir konumda oldukları söylenemez. Bu toplumlarının hem refah düzeyi, yaşam kalitesi ve organizasyon güçleri düşük, hem de egemen toplumsal kurumlar ve onların baş aktörleri toplum bireylerinin *beklentilerini denetleme* gücünden yoksundurlar. Sadece ulus-devlet kimliğinin korunması güdüsünün köklü ve uzun soluklu bir direnç için yeterli olduğu düşünülemez.

Bu durumda küreselleşme, sanki bir zorunlu kader gibi, tüm dünya ülkelerini değişik düzeylerde sürükleyecek bir değişim dalgası görüntüsündedir. O zaman yapılması gereken, rasyonalitesi zayıf biçimde geçmiş dönemlerin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilen kurum ve anlayışları korumak ve onlara dayalı oluşan duyarlılıkları yeniden üretmeye çalışmak değil, birlikte yaşayan insanların birlikteliğinin anlamını koruyacak, mümkünse artıracak yeni yapılanmalara izin vermek, onların önünü açmaktır. Bunun, devasa dalgaların sarstığı büyük bir okyanusta tekneyle sefere devam etme anlamına geldiği söylenebilir. Burada dalgaların büyüklüğüne bağlı olarak, birçok geminin batması mümkündür. Ama aynı zamanda bu, büyük dalgalara dayanıklı, daha güçlü gemi teknolojilerinin geliştirilmesine de yol açacaktır.

Karşılıklı Bağımlılığın Etkileri

Toplumlar arasındaki ilişkiler bağımlı, bağımsız ve karşılıklı bağımlı olmak üzere üç şekilde cereyan eder. *Bağımsızlık* bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir topluluğun kendi kaderiyle ilgili konularda kendi başına, başka bir otoriteden izin veya onay almadan karar verebilecek devlet araçlarına sahip olmasıdır. *Bağımlılık* bunun tersi, *karşılıklı bağımlılık* ise tarafların birbirine zorunlu olarak ihtiyaç, bağlılık veya sorumluluk duymalarını ifade eder. Karşılıklı bağımlılık, ekonomik, çevresel, moral veya duygusal boyutlarda olabilir. Modern dönemde ülkelerin öne çıkardığı değer *bağımsızlıktır*. Küreselleşen dünyada ise karşılıklı bağımlılık öne

çıkılmaktadır. Ülkeler ürettikleri mal ve hizmetlerin kalite standartları konusunda, çalışma hayatına hazırladıkları işgücününün sahip olması gereken bilgi, beceri ve yetkinlikler konusunda, çevre, insan hakları ve demokrasi konularında önceki dönemlerde olduğundan daha çok birbirine bağımlı hale gelmektedirler.

✓ Karşılıklı Bağımlılık

Tarafların kendi isteklerinin gerçekleşmesinin zorunlu olarak karşı tarafların belirli isteklerinin gerçekleşmesine bağlı olduğu ilişki türü.

Ekonomik güç, *değişime rağmen korunabilirdiği* sürece veya *değişimle birlikte elde edilebildiği* ölçüde sürekli kılınabilir. Bu nedenle değişim dalgası, büyük-küçük, gelişmiş-gelişmekte olan bütün ekonomileri tedirgin etmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir ekonomik kriz, kullanılan ortak para ve finansal araçlar nedeniyle hızla diğer ülkelere de sirayet edebilmektedir. Bu yüzden küresel değişim, ülkelerin tek başlarına başarılı olacakları çözümlere kolay kolay izin vermemektedir. Buradan çıkarılacak en önemli ders, yeni dünyada insanların birbirlerine eskisinden daha bağımlı hale geldikleri ve bunun için eskisinden daha çok işbirliği yapmak zorunda olduklarıdır. Dünyada karşılaşılan sorunları çözmek ve ortaya çıkan yeni fırsatları değerlendirmek arzusu, ülkelerin işbirliği ihtiyacını giderek daha da artırmaktadır. Bu nedenle küresel egemen siyasal söylem, *bağımsızlığa* değil, *işbirliğine* vurgu yaparak *karşılıklı bağımlılığı* öne çıkarmaktadır.

Küresel değişim, iktidar ilişkisinin de küreselleşmesine yol açmaktadır. İktidar kullanımı, bir yandan işbirliğinin gerçekleşmesine uygun ortamın oluşturulması için bir ön gereklilik iken, diğer yan-

dan da yeni çıkar çatışmalarının doğmasının sebebi durumdadır. Küresel değişim sürecinin hayata geçirdiği yeni egemenlik ilişkisi, devlet ve birey ilişkilerinin yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Ekonomik çıkar öncelikli olarak şekillenen bu iktidar oluşumu, ulus devletlerinin politika oluşturma alanlarını daraltmaktadır. Küreselleşme ile uluslararası ilişkiler ve siyasetin ana öznesi olan ulus-devletin öneminde görece azalma, egemenlik alanında da bir daralma ortaya çıkmış, buna karşılık sınır tanımayan dünya ekonomisi, küresel sivil toplum gibi yeni güç merkezlerinden bahsedilir olmuştur.

Uluslararası ilişkilerde bağımsızlık bir dönemin mitiydi. Her ne pahasına olursa olsun bağımsızlık mücadelesi, tüm ülkeler için tartışmasız bir ortak değeri ifade ediyordu. Ancak bugün toplumlararası kalıcı iş ve güç birliği yapabilmek, koşulsuz bağımsızlıktan ziyade karşılıklı bağımlılığı gerekli, hatta zorunlu kılmaktadır. Bu da ulusların tek başlarına yapabileceklerinden daha fazlasını yapmak için işbirliği yapmalarını özendirilmektedir.

Bu nedenle küreselleşmeyi, büyük aktörlerin her şeyi kendi istedikleri gibi yönlendirme gücüne sahip oldukları bir süreç olarak tanımlamak eksik bir betimleme olur.

11 Eylül'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terör saldırısı, bu bağımlılığın ne kadar önem taşıdığını gösteren kayda değer örneklerden biridir. Bu saldırıya hiçbir şekilde taraf olmayanlar da dahil, tüm ülkeler bu terör olayından olumsuz etkilenmiş ve tedirgin olmuşlardır. Burada, New York'taki İkiz Kulelere yapılan saldırının dünyanın diğer ülkelerinde de büyük bir dehşet uyandırmasının, dünya ülkelerinin birbirine bağımlılığından çok, tek taraflı bir şekilde dünyanın tüm ülkelerinin ABD'ye bağımlılığını gösterdiği de ileri sürülebilir. Böyle bir yaklaşım, küresel "karşılıklı" bağımlılık ilişkilerinde de sahip olunan gücün etki ve sonuçlarının farklılaştırabileceğini göstermektedir.



Yaşamla İlişkilendir

...Bu konuyu kapatmadan, televizyon programlarından aklımda kalan iki olayı da anlatmak isterim: Birincisi Antalya'da geçiyor. Bir belgeselde Antalya'nın kumu, denizi, şelaleleri, temiz havası, tarihî yerleri ve yaylaları tanıtılıyor. Sunucu bu güzellikleri tek tek saydıktan sonra, son yıllarda hızlı yapılaşmanın buraları yaşanmaz hale getirdiğinden, bu gidişin doğal, kültürel ve tarihî değerleri tehdit ettiğinden bahsediyor. Programın en sonunda mikrofonu orta yaşlı yerli birisine uzatıyor, biraz da sorumluluklarını hatırlatır bir ima ile “Buraların kıymetini biliyor, gereğini yapıyorsunuz değil mi?” diye soruyor. Antalya yerlisi “Bol bol dağa bakıyorum, temiz havayı soluyorum, fırsat buldukça da denize giriyorum. Buranın kıymetini bilmek için daha ne yapayım?” diye cevap veriyor. Bu cevap sanki bireye, gücünü aşan sorumluluklar yüklenmesine verilen bir tepkidir.

İkinci olay Fırtına Vadisi'nden. Bu sefer bölgedeki bir tartışma üzerine kameraman haber yapmak üzere Karadeniz'in bu nadide yöresine geliyor. Tarafları dinliyor, görüşlerini objektif biçimde ekrana yansıtıyor. Sorun şu: Bir köyün sakinleri köye elektrik hattı döşenmesini istiyor. O köyden olup, sadece yazın kısa süreliğine oraya gelen diğer arazi sahipleri ise buna karşı çıkıyorlar. Elektriğin gelmesini isteyenler, evlerinde buzdolabı olmadığı için ürünlerin kısa sürede bozulduğunu, hayatlarını kolaylaştıracak elekt-

rikli ev aletlerinin hiç birini kullanamadıklarını; televizyon olmayınca torunlarının yanlarına gelmek istemediğini, benzer sebeplerle diğer genç aile fertlerinin de burada uzun süre yaşamak istemediklerini ifade ediyorlar. Karşı çıkanlar ise elektriğin gelmesiyle köyün her yönden değişeceğini, otantik idare lambalarının yerlerini floresanlara terk edeceğini; televizyon gelince de köydeki günlük hayatın ve komşuluk ilişkilerinin yok olacağını; elektrikli aletlerin de sessiz ve sakinliği ile tanınan köye gürültü kirliliği getireceğini; sonuçta buranın diğer yerlerden hiçbir farkının kalmayacağını, bu durumda da buraya yazın dinlenmek için gelme sebeplerinin tümüyle ortadan kalkacağını, bu yüzden elektriğin buraya getirilmemesi gerektiğini savunuyorlar. Haber programının sonunda mikrofon bir yaşlı kadına uzatılıyor, “Sen ne diyorsun bu işe nine?” diye soruyor spiker. Yaşlı kadın şöyle cevap veriyor. “Ha bu aletirik gelmesun diyenler var ya. Onların karıları Rize'de ikinci kata esasörülen çıkayı. Anladun mi kızum.” Doğallığı koruma ile ihtiyaçları karşılama arasındaki dengenin sağlanmasında dürüstlüğün önemi bundan daha iyi nasıl anlatılabilir ki!

Kaynak: Ömer Demir, Anzer: Bulutlara Komşu Şifalı Bal Diyarı, Rize Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, Ankara: Kalkan Yayıncılık, ss. 146-147.

Belirsizliğin Belirleyiciliği

Küresel ekonomik gücün ulus devletlerinin politika üretme imkanlarını daraltması, ulus devlet vatandaşları için hem dezavantaj hem de avantaj sağlayabilecek bir durumdur. Bu, söz konusu ülkelerin daha hızlı ve rasyonel politikaları hayata geçirmelerine imkan sağlayabileceği gibi, onları, kaderleri hakkında yeterince kaygı duymayan üçüncü şahıs veya kurumların eksik, özensiz ve yetersiz politikalarının kucağına da itebilir. Bu ikinci ihtimal, soğuk savaş dönemi alışkanlıklarının devam ettiği bir ortamda daha muhtemeldir.

Küreselleşme sürecinde Amerika, Almanya, Japonya veya Çin gibi baskın ülkeler, tümüyle sonuçlarının şimdiden öngörülebilir ve denetlenebilir politika üretmekten yoksundur ve geçmişte olduğundan daha çok bilinmeyen bir geleceğe doğru adım atmaktadırlar. Bu nedenle, geleceğin nasıl olacağı konusunda, sadece şimdinin baskın güçlerinin iradesi değil, o güçlerin iradeleri karşısında şimdi baskın olmayan diğer güçlerin tavırlarının ne olacağı da belirleyici etkiye bulunacaktır. Çünkü küresel ekonomi, sahip olduğu yeni araçlarının hızlı hareket kabiliyeti, sınırların belirsizliği ve denetim zorluğu gibi nedenlerle daha önceki dönemlerdeki ekonomilerden çok daha fazla sürprizlere açıktır. Ekonomik güçleri, siyasal sınırlar içinde ve ekonomi dışı amaçların denetiminde tutmak eskisi kadar kolay değildir. Bu durum hiçbir güç için tam güvenlik vadetmemektedir. Bu belirsizlik, aktörlerinin beceri ve öngörü yeteneklerine bağlı olarak, gelişmekte olan ekonomiler için bir fırsat ve ümit kaynağı da olabilir.

İşgücü ve Teknolojinin Rolü

Küreselleşme sürecinin geleceğine rengini verecek ana unsurların iş gücü ve teknolojinin konumu olduğu söylenebilir. Görüldüğü kadarı ile çok belirgin bir biçimde sermaye ve vasıflı işgücü hızla küreselleşirken, vasıfsız işgücü çok istese de *küreselleşmemekte*, teknoloji üretimi de bilerek ve isteyerek, hatta bu konuda koruyucu tedbirler alınarak *küreselleşmemektedir*. Küreselleşemeyen vasıfsız işgücü ile küreselleşmek istemeyen teknoloji geliştirme arasındaki çatışmanın çözümü kolay görülmemektedir. Öncü teknolojiler geliştirerek katma değeri yüksek ürünler üretmek suretiyle refah düzeyini artıran gelişmiş ülkelerin diğer ülkeler tarafından aynen taklit edilmeleri iki nedenle zor görülmektedir.

İlki öncü teknoloji geliştirme, araştırma ve geliştirme çalışmalarına yüklü miktarda (örneğin GSYİH'nın %3'ü) yatırım yapmayı, bu düzeyde Ar-Ge yatırımı yapmak için de diğer alanlardaki temel sorunları bir ölçüde çözmüş olmayı, yani kişi başına yüksek gelir sahibi olmayı gerektirdiği için bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler Ar-Ge harcamalarına gelişmiş ülkeler kadar kaynak ayıramadıkları için yeni teknoloji geliştirememekte, yeni teknoloji üretmedikleri için de ekonomik olarak yeterince gelişmemektedirler. Aynı zamanda eğitimden sanayiye Ar-Ge'yi destekleyen düzenlemelere ve yeniliği ödüllendiren bir çalışma kültürü olan yenilik ekosisteminin oluşturulması gerekir.

Tablo 3.8 2015 Yılında Ar-Ge Harcamalarının GSYİH' ya Oranına Göre İlk On Ülke ve Türkiye

Sıra	Ülke	Ar-Ge Harcaması/GSYİH (%)
1	İsrail	4,25
2	Güney Kore	4,23
3	İsviçre	3,42
4	Japonya	3,29
5	İsveç	3,28
6	Avusturya	3,12
7	Tayvan	3,05
8	Danimarka	2,96
9	Almanya	2,93
10	Finlandiya	2,90
..
33	Türkiye	0.88

Kaynak: OECD

Az gelişmiş ülkelerin Ar-Ge'ye daha fazla kaynak ayırarak gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkmalarının zor olmasının ikinci nedeni, mantıksal muhakememizle ilgili bir yanılsamadan kaynaklanmaktadır. Her gelişmek isteyen ülke Ar-Ge yaparsa gelişmiş ülkeler düzeyine çıkabilir hatta onları geçebilir düşüncesi, mesai saatinin bitmesinden makul süre önce trafiğe çıkan kişiye bakıp "hepimiz erken çıkarsak trafiğe takılmayız" akıl yürütmesine benzerdir. Evet, her birimiz ayrı ayrı diğerleri çalışırken erkenden trafiğe çıktığımızda evine daha erken varıyor iken hep birlikte erken çıktığımızda aynı sonucun olmayacağını biliyoruz. Kitabınızın ilk bölümünde bu gibi bir bütünün parçaları için geçerli olanın, her durumda bütün

için de geçerli olacağını düşünmeye *terkip hatası* dendiğini öğrenmiştik. Öncü ülkelerin yüksek teknolojik ürünlerden yüksek kar elde etmeleri, o alanda elde ettikleri tekel konumlarına bağlıdır. Bir kamyon domatesin bir paket geliştirilmiş domates tohumu ile değiştiriliyor olmasının sebebi, tüm domates üreticilerinin melez tohum geliştirememesidir. Herkes melez tohum geliştirdiğinde bu refahı artıracak ama görece fiyatlar şimdiki gibi olmayacaktır ve bazıları şimdi olduğu gibi biyo teknolojik gelişmelerden aşırı kazançlar elde edemeyecektir. Herkesin tekel olduğu yerde hiç kimse tekel olmayacak, eve erken gidelim diyerek mesaiden erken çıkanların sayısı arttıkça trafikte bekleme süresi de artacaktır. Bu arada küreselleşmenin istenmeyen sonuçlarından biri olan bu artan trafik sorununa da, "mesaiden topluca erken çıkma" şeklinde olmayan rasyonel bir çözümün bulunması gerektiğini de belirtelim.

İşte teknolojinin küreselleşmemesi, küreselleşmenin hegemonik yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Doğal olarak teknolojiyi denetleyenler ekonomiyi de denetleme imkanı elde etmektedir. Bunun aşırı yorumu, küreselleşme ile dünyanın sınırlı sayıda gelişmiş ülkesinin, diğerlerini kendi istekleriyle sömürge haline getirmeyi arzuladıklarıdır.

Küreselleşmenin dinamiklerinde böyle bir arzunun olduğu veya olabileceği söylenebilir. Nitekim tüm iktidar ilişkilerinin temelinde, karşı tarafı boyun eğdirme ve ona egemen olma arzusu yatar. Ancak bundan yola çıkarak, iktidar kullanımının daima öteki tarafların aleyhine sonuçlar doğuracağı söylenemez. İktidar kullanımında meşruluk, ortak normların hakemliğinde ve karşılıklılık temelinde ortaya çıkar. Yine de egemenlik ilişkisinin karşılıklılık özelliği göz ardı edilerek küresel süreçleri anlamak ve açıklamak çok gerçekçi bir yaklaşım olmaz.



Yaşamla İlişkilendir

İleri teknoloji ile çok ucuz mal üreten gelişmiş ülkelerin pazarları gelişmekte olan ülkelerdir. Gelişmekte olan ülkelerin vatandaşlarının alım güçlerinin azalması, gelişmiş ülkelerin de pazarını daraltacaktır. Bu da onlar için küçülme ve sonuçta refah kaybı demektir. Bu şekilde pazarı daraltıcı her uygulama, uzun vadede gelişmiş ülkelerin de aleyhine sonuçlar verecektir. Açıktır ki, bir toplumun tüm üretim kapasitesi yok edilerek iyi bir pazar haline getirilmesi akılcı değildir. Alım gücü olmayan bir topluluğun başkalarının pazarı olmasının da bir anlamı yoktur. Buna cevap olarak, diğer ülkelerin tam bağımlı birer köle haline getirilmek istendiği söylenecek olursa, bunun da gelişmiş ülkeler için mantıklı bir strateji olduğu söylenemez. Kölelik ve sömürgecilik sistemi ile oluşturulan ekonomik değer, insanların özgürleştirilmesi ile sağlandıktan daha yüksek olsaydı, büyük ihtimalle, sanayileşme ve sermaye birikimi, özgürlüklerin artırılması ile sonuçlanmazdı. İnsanların her türlü bakımını üstlenerek onları

çalıştırmanın maliyeti, emeklerini satın almaya göre daha düşük olsaydı, işgücü piyasasının modern kurumlarının çoğunun ortaya çıkmasına şahit olamazdık. Yani, özgür emek, üretim maliyetlerini düşürmüş, üretimde etkinliğin artmasına yol açmıştır.

Verimlilik esasına göre rekabeti öngören bir ekonomik sistemin, bu tür bir kölelik sistemine geri dönüşü özendirmediğini düşünmek isabetli bir yaklaşım değildir. Tersine dünyanın gelişmiş ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerin, kendi kendilerini yönetmelerinin dünya düzeninin daha istikrarlı işlemesine katkı sağladığını gözlemişlerdir. Bir ülkenin doğrudan başka bir ülke tarafından yönetilmesi, kendi kendisini yönetmesinden çok daha zor, riskli ve maliyetlidir, dolayısıyla etkin bir seçenek değildir. Küresel dünyada geleneksel sınırlar (ülke, ekonomi, bilgi, coğrafya, iletişim, denetim) gittikçe bulanıklaştığı için, gelecekte tüm insanların birbirine olan bağımlılığı daha da artacaktır.

Öğrenme Çıktısı

5 Küreselleşmenin geleceğini nelerin belirleyeceğini açıklayabilme

Araştır 5

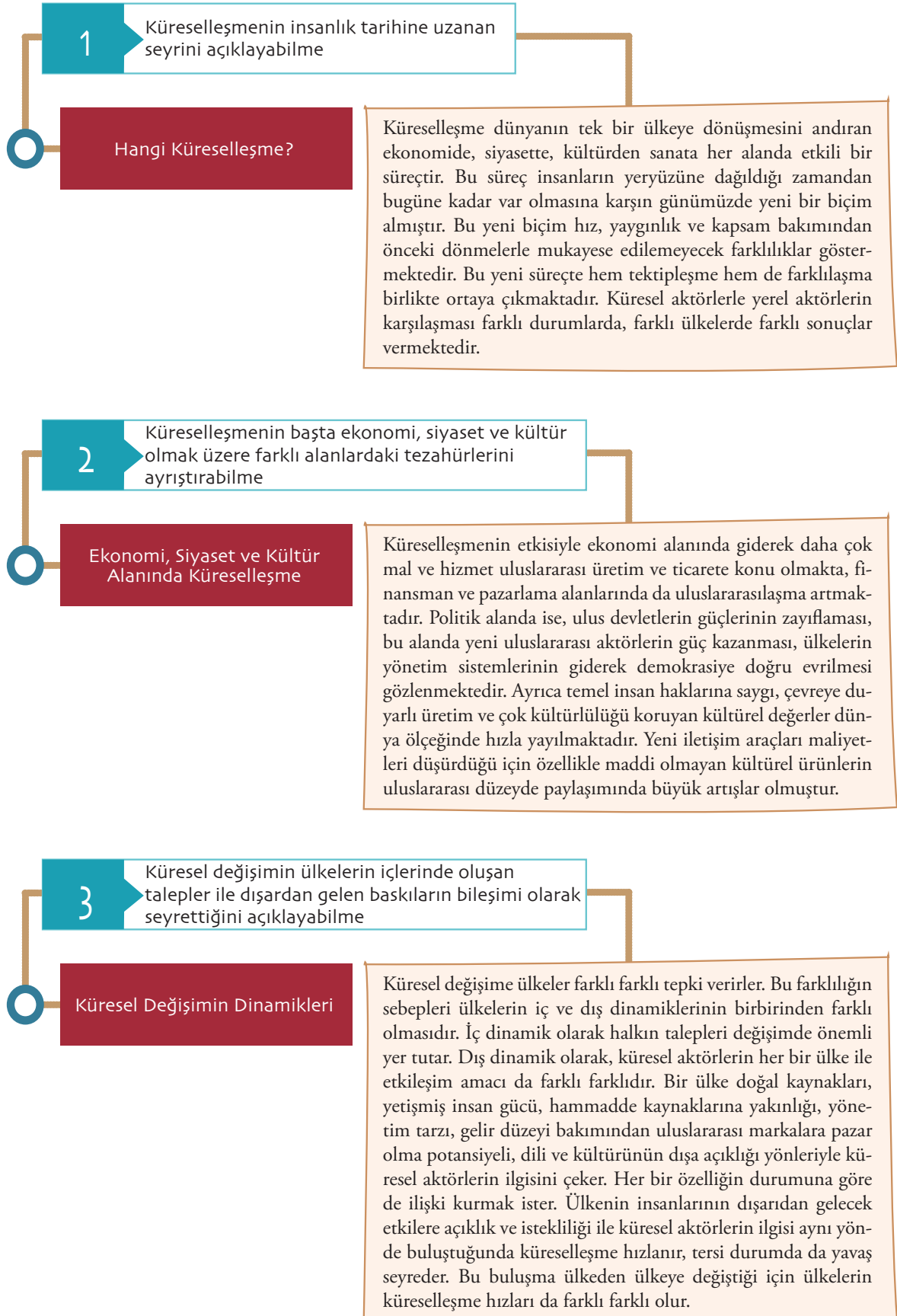
Niçin bütün az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler Ar-Ge harcaması yapıp yeni teknolojiler geliştirerek hızlı kalkınma gerçekleştiriyorlar?

İlişkilendir

Geçmiş dönemlerde günümüz için yapılan tahminlerin ne kadar isabetli olduğunu düşününüz.

Anlat/Paylaş

Küreselleşmenin geleceği şimdiden bilinebilir mi? Niçin?



4

Küreselleşmeye hangi kesimlerin niçin ve nasıl tavrı olduğunu ortaya koyabilme

Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar

Küreselleşmeyle olan tutumlar, *ilgisizler, reformcular, taraftarlar ve karşı olanlar* olmak üzere dört grupta toplanabilir. Küresel süreçlerle yolu kesilmeyenler arasında ilgisizler ağırlıktadır. Bunlar kendine yeter üretim yapanlar, doğayla barışık yaşama felsefesi güden küçük gruplar veya anarşistlerdir. Hem üretici hem de tüketici olarak küreselleşen ekonomiden yarar sağlayanlar ve küreselleşmenin engelleri kaldırıp özgürlükleri artırdığına inananlar küreselleşme taraftarı, işini veya pazarını kaybedenler, ulus devlet değerlerine sıkı sıkıya bağlı olanlar veya sosyalist toplum kurma ideali peşinde olanlar ile daha çok vasıfsız işgücüne dahil olanlar küreselleşme karşıtı, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarının izale edilebileceğini savunanlar da reformcular olarak nitelenebilir.

5

Küreselleşmenin geleceğini nelerin belirleyeceğini açıklayabilme

Küreselleşmenin Geleceği

Küreselleşme kazanan ve kaybedenleri olan önlenemez, geri döndürülemez bir süreçtir. Kazananların kaybedenlere göre daha büyük ve etkili kesimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Teknoloji üretme sınırlı ülkenin elinde bilerek ve isteyerek küreselleşmezken özellikle vasıfsız işgücü istese de küreselleşmektedir. Küreselleşmenin geleceğini belirleyecek olan istediği halde yeterince küreselleşmeyen işgücü ile istenmediği için küreselleşmeyen teknoloji geliştirme arasındaki ikilemin ülkeler arasında nasıl dağılacaktır.

1 Aşağıdakilerden hangisi bir toplumda ortaya çıkan yeniliklerin, mevcut yapılarda çatışma ve gerginlik meydana getirdiğini ifade eder?

- A. Yerlileştirme
- B. Küreselleşme
- C. Yaratıcı Yıkım
- D. Melezleşme
- E. McDonalddlaşma

2 Küreselleşme ile ilgili aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Küreselleşme istenirse geri çevrilebilir bir süreçtir.
- B. Küreselleşme hem yararlı hem de zararlı sonuçları olan bir süreçtir.
- C. Küreselleşme yerel değerlerin kıymetlenmesine de yol açabilir.
- D. Küreselleşme insanlık tarihiyle yaşıt bir süreçtir.
- E. Son küreselleşmenin farkı hızlı ve yaygın olmasıdır.

3 Aşağıdakilerden hangisi üretimde küreselleşmeye yol açan faktörlerden **sayılmaz**?

- A. Farklı ülkelerdeki vergi oranları
- B. Hammadde ve pazarlara yakın yerlerde üretimin maliyetleri düşürmesi
- C. Farklı ülkelerde işgücü maliyetlerinin farklı olması
- D. Farklı ülkelerde üretim yapmanın idari esneklik sağlaması
- E. Ülkelerin kültür ve inanç bakımından farklılaşması

4 Aşağıdakilerden hangisi küreselleşmenin insan ilişkileri üzerindeki etkilerinden biridir?

- A. Melezleşme
- B. Yerlileşme
- C. Mesafeli dostluk
- D. Sahtecilik
- E. Yabancılaşma

5 Aşağıdakilerden hangisi üretilmiş riskler arasında sayılabilir?

- A. Deprem
- B. Sel
- C. Volkan püskürmesi
- D. Hayvan klonlanması
- E. İklim değişikliği

6 Aşağıdakilerden hangisi küreselleşmenin kazandırdıkları arasında **sayılmaz**?

- A. Kişi başına düşen gelirden artış
- B. Ortalama ömrün uzaması
- C. Okuryazarlık oranının artması
- D. Yoksulluğun azalması
- E. Gelir dağılımının iyileşmesi

7 Aşağıdakilerden hangisi küreselleşmenin kayıpları arasında **sayılmaz**?

- A. Çevre kirliliğinde artış
- B. Siyasi katılım oranlarının gerilemesi
- C. Yoksullukta artış
- D. Düşük vasıflı işsizlikte artış
- E. Terörün artması

8 Küreselleşmenin geleceği aşağıdakilerden hangisine daha çok bağlı olduğu söylenebilir?

- A. Doğal kaynaklar
- B. Teknoloji
- C. Nüfus artış hızı
- D. Sermaye yoğunluğu
- E. Uzay çalışmaları

9 Küreselleşmenin geleceği ile ilgili aşağıdakilerden hangisi karamsar beklenti içindedir?

- A. Dünya Ticaret Örgütü
- B. Dünya Bankası
- C. Ulus üstü şirket yöneticileri
- D. Korumacılık taraftarları
- E. Uluslararası yayıncılar

10 Aşağıdakilerden hangisi küreselleşmenin geleceği konusunda iyimser beklenti içindedir?

- A. Ulus devletin güçlenmesini isteyenler
- B. Yerli malın yabancıya üstün olduğunu düşünenler
- C. Uluslararasılaşmanın iyi bir şey olduğuna inananlar
- D. Sosyalist idealleri savunanlar
- E. Dışa açıklığı milli birliğe karşı tehdit olarak görenler

1. C

Yanıtınız yanlış ise “Küresel Değişimin Dinamikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. A

Yanıtınız yanlış ise “Hangi Küreselleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. E

Yanıtınız yanlış ise “Üretimin Küreselleşmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. C

Yanıtınız yanlış ise “Görölmeyen Kıtının Keşfi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. D

Yanıtınız yanlış ise “Doğal ya da Üretilmiş Riskler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. E

Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşmenin Kayıp ve Kazançları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C

Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşmenin Kayıp ve Kazançları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. B

Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşmenin Geleceği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D

Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşmeye Taraftar Olanlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. C

Yanıtınız yanlış ise Küreselleşmeye Karşı Olanlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

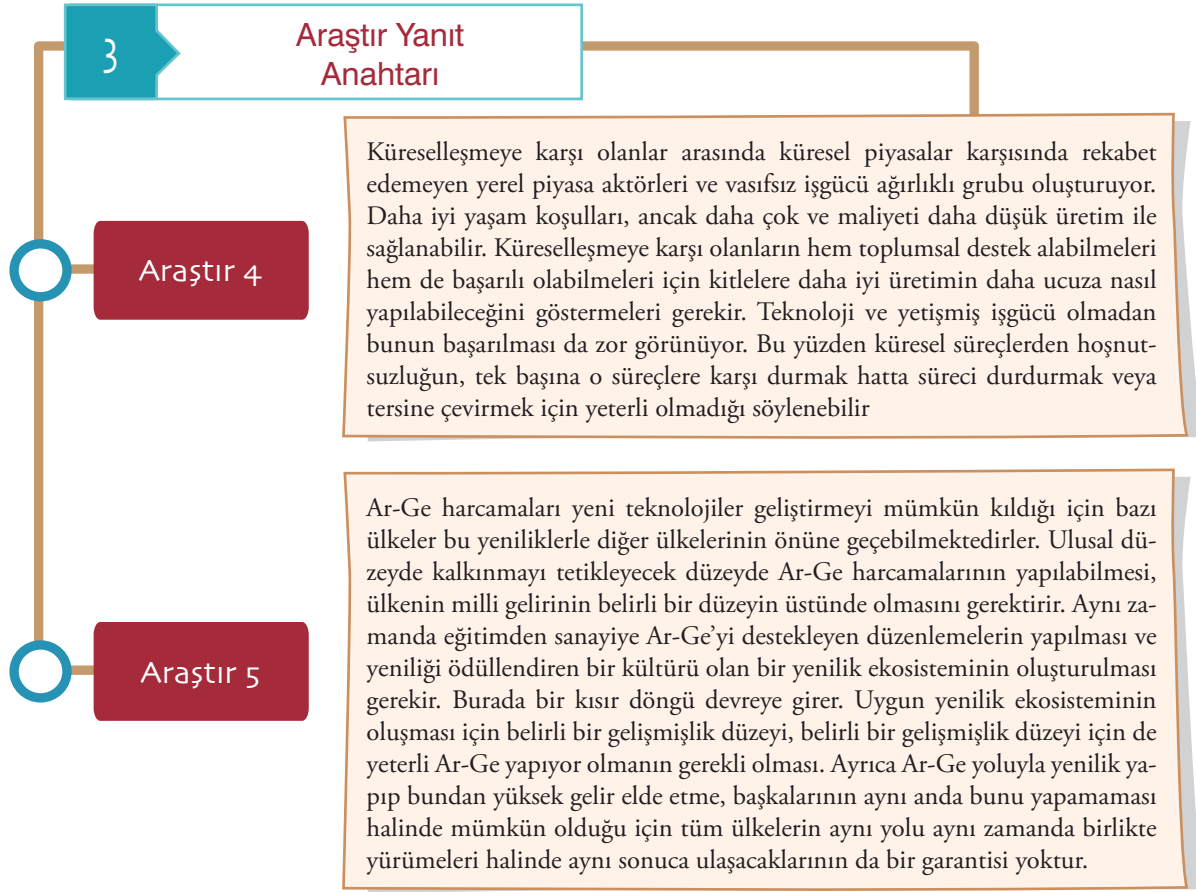
Küresel aktörler ile yerel aktörlerin karşılaşması, bazen yereli tümüyle tasfiye etme, bazen onu eskisinden daha etkili kılma, bazen onunla işbirliği ile melez sonuçlar üretme, bazen de küresel ve yerel dışında tamamen yenilikler ortaya çıkarma şeklinde sonuçlanırken, her duruma uyarlanamaz ve birbirine indirgenemez, tek bir yönlü olarak açıklanamaz ilişkiler ortaya çıkarmaktadır.

Araştır 2

Günlük alışkanlıklarımız uluslararası şirketlerin ürettiği mal ve hizmetlerle giderek daha çok şekillenmektedir. Döviz kurları ve uluslararası borsaların günlük seyri medyadaki en çok göz atılan haberlerin en önemli unsurlarıdır. İnternette alışveriş ulusal sınırların ötesine taşmış durumdadır. Bir gün içinde yiyip içtiğimiz yiyecek ve içeceklerin, giydiğimiz veya kullandığımız araçların menşeyini bir kağıda yazalım. Bazı ürünlerin içinde kullanılan hammaddelerin de nerelerden temin edildiğini not ettiğimizde birey olarak ne kadar küreselleştığımızı açıkça görebiliriz.

Araştır 3

Bir toplumda değişim talebi, bireylerin kendi durumları, ülkenin durumu ve yapılabilecekler konusunda bilgi ve ilgi sahibi olmalarına bağlı olarak oluşur. İnsanların değişim taleplerinin hayata geçmesi için de siyasi ve idari mekanizmaların buna elverişli olması gerekir. Halkın isteklerine duyarlı bir yasama, yürütme ve yargı sistemi olan ülkelerde değişim aşamalı ve şiddete gerek kalmadan gerçekleşir. İster iç isterse dış kaynaklı olsun değişim taleplerinin hayata geçmesi için işlevsel mekanizmaları olmayan ülkelerde değişim daha uzun süre alır ve zorluklar yaşanır.



Kaynakça

- Anar (Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi) (2001). **Türkiye Gündemi 2000 Araştırmaları**. Ankara: Anar Yayınları.
- Chanda, Nayan (2007). **Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü: Tacirler, Maceraperestler ve Savaşçılar Globalizmi Nasıl Şekillendirdiler?** Çev. Dilek Çençiler, Ankara, ODTÜ yayıncılık.
- Cohen, R., Kennedy, P. ve Perrier, M. (2013). **Global Sociology**, third edition, New York: Palgrave, Macmillian.
- De Soto, Hernando, (2005). **Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batıda Zafer Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?** Çev. Murat Aygen, Ankara: Liman Kitapları.
- Demir, Ömer (2006). **Anzer: Bulutlara Komşu Şifalı Bal Diyarı**, Rize Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara: Kalkan Yayıncılık.
- Demir, Ömer (2012). **Küresel Rekabette Etkin Devlet: Türkiye İçin Etkin Bir Devlet Oluşturulma İmkkanı**, Ankara: Nobel Basım Yayım. (Bu bölümdeki bazı kısımlar, bu kitaptan özetlenmiştir)
- Falk, Richard (2001). **Yırtıcı Küreselleşme: Bir Eleştiri**, Çev. Ali Çaksu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Hobhouse, Henri (2007). **Değişim Tohumları: İnsanlık Tarihini Değiştiren 6 Bitki**, Çev. Gülten Şen, 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ohmae, Kenichi (2000). **Görünmeyen Kıta: Yeni Ekonominin Dört. Stratejik Buyruğu**, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Toprak, Metin ve Demir, Ömer (2002). "Özgürlük, Ekonomik Gelişme ve Küreselleşme", *Liberal Düşünce*, 7(25/26), 115-141.

Bölüm 4

Küresel Zenginlik veya Refahın Gelişimi ve Göstergeleri

öğrenme çıktıları

1

Büyüme, Gelişme ve Refah

1 Büyüme, gelişme/kalkınma ve refah arasındaki ilişkileri açıklayabilme

2

Sermaye, Teknoloji ve Coğrafya

2 Fiziksel sermaye birikiminin ülke ekonomilerinde büyüme ve refah artışına katkısını açıklayabilme

3

Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye ve Yönetişim

3 Beşeri sermaye ve sosyal sermayenin farkını ayrıştırabilme ve bu ikisini refahla ilişkilendirebilme

4

Küresel Göstergeler ve İndeksler

4 Dünya üzerindeki farklı ülke veya ülke gruplarını karşılaştıran göstergeleri tanımlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Beşeri Sermaye • Beyaz Yakalı Suç • Ekonomik Büyüme
• Ekonomik Gelişme/Kalkınma • Fakirliğin Kısır Döngüsü • Gini Katsayısı • Refah
• Sosyal Sermaye • Sürdürülebilir Kalkınma • Yönetişim



GİRİŞ

Zenginlik hem sonuçları hem de onu ortaya çıkaran sebep ve süreçler bakımından edebiyat, felsefe ve sosyal bilimlerin ilgi odağı olan bir konudur. Zenginlik, arzulananın, değerli olanın, kısaca insanların sahip olmak istedikleri şeylerin “fazlalığı” anlamına gelir. Bu bağlamda kültürel zenginlik, doğal kaynak zenginliği, ekonomik zenginlik gibi zenginlik türlerinden bahsedebiliriz. Ayrıca sevgi ve merhametin bol olması anlamında gönül zenginliği de vardır. Bütün farklılıklarına rağmen bu zenginlik türleri birbirini çekebilir ve bir zenginlik türü diğerinin gelişmesine imkân sağlayabilir.

Doğada hazır bulunan doğal kaynak zenginliği, çok fazla insan çabası gerektirmez. Bunun dışındaki tüm zenginlik türleri belirli bir çabanın sonunda oluşur. O zaman da zenginliğe neyin yol açtığına belirlenmesi önemli bir soru haline gelir. Bu bölümde bu konuları ele alacağız.

BÜYÜME, GELİŞME VE REFAH

Ekonomik *büyüme* veya *gelişme*, sonunda refaha yol açacağı için genel olarak birey ve toplumlar için arzulan bir şey olarak kabul edilir. Çünkü ekonomi büyüdükçe, kişi başına düşen gelir artacak, kişi başına düşen gelir artışıyla da bireylerin, arzuladıkları mal ve hizmetlerden, hem çeşit hem de miktar olarak daha fazla tüketmeleri yoluyla, daha iyi bir hayat sürmelerine imkân sağlanmış olacaktır. Ekonomik gelişme ile sadece kişi başına düşen gelirden değil, sağlık, eğitim, güvenlik ve gelir dağılımı alanlarında da ilerlemelerin olması beklenir. Bu da, daha yüksek bir refah düzeyini ifade eder. Ekonomik büyüme ile başlayan refah artış sürecinin, gelir artışı yoluyla refahın diğer araçlarının da gelişmesini sağlayarak sürekli gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Bu yüzden refah artışını, belirli bir gelir artışı hedefinde durmayan, ucu açık ve sonu kesin tahmin edilemeyen, bir *birey ve toplum hayatını iyileştirme süreci* olarak tanımlayabiliriz.

✓ Ekonomik Büyüme

Bir ekonomide üretilen mal ve hizmet miktar ve çeşitliliğinin, dolayısıyla o mal ve hizmetleri satın alacak gelir düzeyinin artması.

✓ Ekonomik Gelişme/Kalkınma

Bir ülkede, ekonomik büyümenin yanı sıra, eğitim, sağlık, güvenlik, gelir dağılımı gibi konularda da iyileşmeler sağlanması.

✓ Refah

Kişi başına düşen yüksek miktardaki mal ve hizmetlerin yanında, adil gelir dağılımı, özgürlük ve demokratik katılım, çevreyle uyumlu gelişme gibi kişilerin kendilerini mutlu hissetmelerini sağlayan diğer unsurların da bulunması.

Refah da diğer göstergeler gibi çoğunlukla görece bir durumu ifade eder. Refah düzeyi yüksek toplum dendiğinde, belirli bir ekonomik zenginliğe ek olarak, çalışma ortamlarının yaratıcılığı özendirici ve yenilik dostu olması, hukuk kurallarının demokratik biçimde oluşturulup herkese eşit ve adil uygulanması, karar süreçlerine demokratik katılım, her düzeyde iyi yönetim, eğitim kalitesi ve beşeri sermayenin gelişme durumu, beden ve ruh sağlığı, koruyucu sağlık hizmetleri, ulusal ve kişisel düzeyde güvenlik, bireysel özgürlüklerin sağlanması ve hakların korunması, farklılıklara hoşgörü ortamı, sivil toplumun gelişmesi, bireylere destek sağlayan sosyal ağ yapıları, doğal dengenin korunması, çevre dostu kentleşme ve yapılaşma gibi birçok alanda mukayese edilen ülkelerden veya toplumlardan görece daha iyi durumda olma kastedilir.

Aynı şekilde bireysel düzeyde refah da kabiliyetlerini tam olarak geliştirebilme, gelir ve yaşam koşulları ile istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilme, toplamda yaşamdan memnuniyet duyma, kurum

ve düzenlemelerin kişisel ve sosyal ilişkilerin dengeli olarak devam ettirilmesinde diğer birey ve toplumlara göre daha iyi durumda bulunmayı anlatır. Dolayısıyla toplumsal faaliyetlerin önemli kısmının nihai amacının, refahın artırılması olduğunu söyleyebiliriz. Bunu sağlamanın ilk ve en önemli adımı gelir düzeyini artırmaktır.

Ancak büyümenin nereden kaynaklandığı ve bu kaynakların sürdürülebilir olup olmadığı, en az büyüme hızı kadar önemlidir. Zira, istikrarlı fiziki ve beşeri sermaye artışına dayanmayan bir büyüme, ciddi dalgalanma ve daha sonra sarsıcı bunalımlarla karşılaşabilir.

Ayrıca, ekonomik büyümenin çevresel etki değerlendirmesi ile birlikte ele alınması gerekir. Çünkü çok hızlı bir büyüme, özellikle yenilenebilir doğal kaynakları hızla tüketiyorsa ve çevreye büyük zararlar veriyorsa, bunun telafisi için şimdi ve gelecek kuşakların yapacağı harcamaların toplumsal maliyeti, büyümenin sağladığı refah artışıyla telafi edilemeyecek kadar yüksek olabilir. Bu yüzden kalkınma stratejileri belirlenirken sürdürülebilir kalkınma önem taşır. Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmadan bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma yöntemidir. Kaynaklarını "aşırı" kullanmayan, kimyasal artık veya kirliliği asgari düzeyde tutarak, doğal çevrenin kendini yeniden üretmesini engelleyen, belirli oranlarda da olsa, kullanılan doğal kaynakların yerine yenilerinin ikame edilmesiyle, gelecek kuşakları söz konusu kaynaklardan tamamen yoksun bırakmayan, böylece, kuşaklar boyu kendi kendisini sürekli yenileyebilecek kalkınmaya *sürdürülebilir* diyebiliriz.

Bu yüzden *sürdürülebilir kalkınma* sadece şimdiki kuşakların istek ve ihtiyaçları gözetilerek sağlanamaz. Doğa üzerinde gelecek kuşakların da hakları olduğunu unutmadan, özellikle ekolojik dengenin bozulmamasına, geri döndürülemez zararlar verilmemesine özen gösterilerek sağlanabilir. Bunun için aşağıdaki ilkeler gözetilerek yapılan kalkınma ancak *sürdürülebilir* olur.

- İnsan ve diğer canlılar için hayat kalitesinin bozulmamasına veya mevcuttan daha geriye götürülmesine yol açmamaya özen göstermek
- Tüm kararlarda hakkaniyet ve adaleti gözetmek
- Karar süreçlerine olabilecek tüm paydaşların katılımını sağlamak ve ortaklık içinde hareket etmek
- Çevreyi korumaya özen göstermek ve ekolojik kısıtlılıklara saygılı olmak, sınırları zorlamamak
- Sadece bugünkü değil gelecekteki nesilleri de düşünerek hareket etmek.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilir olması, geçici durum ve gelişmelere bağlı olmaması, ekolojik dengeyi tahrip eden özellikler taşımaması, sosyal sistemin kalıcı başarı göstermesi bakımından önemlidir.

Birleşmiş milletler koordinasyonunda dünya liderleri, 2030 yılına kadar, aşırı yoksulluğu sona erdirmeye, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele ve iklim değişikliğini düzeltmekten oluşan üç önemli amaç için 17 Küresel Hedef üzerinde uzlaşma sağlamıştır. Bu hedefler bütün ülkelerin sonuçlarını arzularıyla ama o sonuçları elde etmek için üstlerine düşeni yapmada aynı şekilde istekli olmadıkları hedeflerdir.

✓ Sürdürülebilir Kalkınma

Hem şimdi hem de gelecekteki ihtiyaç ve isteklerin daha iyi karşılanabilmesi için doğal kaynakların kullanımı, yatırımların yönetimi, teknolojik gelişme ve kurumsal değişimin birbiriyle uyumlu biçimde yürütüldüğü değişim süreci.



Yaşamla İlişkilendir

2030 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Merkezinde 25-27 Eylül 2015 tarihlerinde gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 193 ülkenin imzası ile kabul edildi. Bu yeni gündem insanlar, gezegen ve refah için bir eylem planıdır, aynı zamanda daha geniş özgürlük anlayışı içerisinde dünya barışını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

- Hedef 1. Her tür yoksulluğu, nerede olursa olsun sona erdirmek
- Hedef 2. Açlığı bitirmek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenme imkânlarını geliştirmek ve sürdürülebilir tarımı desteklemek
- Hedef 3. İnsanların sağlıklı bir yaşam sürmelerini ve herkesin her yaşta refahını sağlamak
- Hedef 4. Herkesi kapsayan ve herkese eşit derecede kaliteli eğitim sağlamak ve herkese yaşam boyu eğitim imkânı tanımak
- Hedef 5. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların ve kız çocuklarının toplumsal konumlarını güçlendirmek
- Hedef 6. Herkes için suya ve temel sağlık hizmetlerine erişimi garantilemek ve su ve temel sağlık hizmetlerinin yönetimini sürdürülebilir hale getirmek.
- Hedef 7. Herkes için erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji sağlamak
- Hedef 8. Sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınmayı temin etmek, herkese tam zamanlı, üretken ve insan onuruna yakışır işlerde istihdam sağlamak

- Hedef 9. Dayanıklı altyapı inşa etmek, sürdürülebilir ve kapsayıcı sanayileşmeyi ve yeni buluşları teşvik etmek
- Hedef 10. Ülkelerin içinde ve aralarındaki eşitsizlikleri azaltmak
- Hedef 11. Kentleri ve insan yerleşim yerlerini herkesi kucaklayan, güvenli, güçlü ve sürdürülebilir kılmak
- Hedef 12. Sürdürülebilir tüketimi ve üretimi sağlamak
- Hedef 13. İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acil olarak adım atmak
- Hedef 14. Okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını sürdürülebilir kalkınma için korumak ve sürdürülebilir şekilde kullanmak
- Hedef 15. Karasal ekosistemleri korumak, restore etmek ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak, ormanların sürdürülebilir kullanımını sağlamak, çölleşme ile mücadele etmek, toprakların verimlilik kaybını durdurmak ve geriye çevirmek ve biyoçeşitlilik kaybını durdurmak
- Hedef 16. Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve herkesi kucaklayan toplumları teşvik etmek, herkesin adalete erişimini sağlamak, her seviyede etkin, hesap verebilir ve kucaklayıcı kurumlar inşa etmek
- Hedef 17. Sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığın uygulama araçlarını güçlendirmek ve küresel ortaklığı yeniden canlandırmak

Kaynak: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

Ülkelerin başarı düzeylerini karşılaştırmak için ekonomik zenginlik ve refahın diğer unsurlarını birlikte ele alan göstergelere bölümün sonunda tekrar değineceğiz.

Milli Gelir Ekonomik Durumu Tam olarak Yansıtır mı?

Ülkelerin zenginliğini gösteren en önemli gösterge yıllık yapılan üretim ve o üretim karşılığı elde edilen gelirdir. Ulusal düzeyde gelir ile üretim madalyonun iki yüzü gibidir. Yapılan üretim, aynı zamanda yaratılan geliri gösterir. Bu gelirin nüfusa oranı farklı ekonomileri karşılaştırmak için kullanılır. Milli gelir

hesapları çok önemli objektif bir gösterge olmakla birlikte toplumun refah düzeyini tam olarak yansıtmayabilir. Bu yüzden kişi başına düşen milli gelir mukayeselerinde bazı konuların dikkatten kaçması gerekir.

Öncelikle, milli gelir hesaplarına kayıtlı veya kayıt dışı olsun sadece *piyasalaştırılan* ekonomik faaliyetler katılır. Kişilerin refahının önemli bir parçasını oluşturan para ödenmeden yapılan ev işleri, çocuk büyütme, yaşlılara bakma gibi hizmetlerinin hesaplanması görece zordur. Bazı mal ve hizmetler kayıt dışı olduğu için bazıları da piyasa dışı olduğu için gözden kaçmış olabilir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, dolaylı yöntemlerle hesaplamalara dahil edilmesine karşın piyasa dışı üretimler halen kapsam dışı kalmaktadır. Kreş ödemeleri milli gelir hesaplarına girer ama babaanne/anneanne veya dedelerin çocuklarıyla ilgilenmeleri, onların bakım ve yetiştirilmelerindeki rolleri kayıt dışı olduğu için değil, piyasalaştırılmayan işler içinde yer aldığı için kapsam dışında kalır.

İkinci olarak, bazı mal ve hizmetler toplum refahında diğerlerinden daha önemli olmasına karşın milli gelir hesaplarına hepsi parasal değerlerine göre yansır. Dolayısıyla ekonomik faaliyetleri tüm bireyler için önem sırasına göre önceliklendirip en temel alanlardaki üretim ile görece daha az önemli üretimleri farklılaştırarak hesaplara yansıtmak mümkün değildir.

Öte yandan kentleşmenin getirdiği ilave külfetler (yüksek kira, yoğun trafik vb.) gürültü, ses ve çevre kirliliği, suç oranı gibi refahı olumsuz etkileyen unsurlar da bu rakamlara yansımaz. Bu durum hem refahı olumsuz etkileyen mal ve hizmetler için yapılan ödemelerin milli geliri yükseltmesi, hem de bizatihi bu gelirlerin yarattığı faaliyetlerin refah üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle önemlidir.

Gelir düzeyi karşılaştırılan ülkelerdeki gelir dağılımını ve sosyal güvenlik sistemlerinin benzer olup olmadığını da dikkate almak gerekir. Ayrıca aynı gelir düzeyi aynı süre çalışma ile elde edilmemişse, bir ülke diğerine göre daha az mesai ile üretim yapıyorsa bireylerin boş vakti daha çok demektir. Refahın önemli bir parçası olan ve kişinin istediği gibi kullanabileceği zamanı ifade eden *boş vakit* de bireysel mutluluğun önemli bir bileşenidir.

Ülke içinde, küçük bir kasaba ile büyük bir şehirde yaşayanlar için bir karşılaştırma yapalım. Kasabada yaşayanların işlerine yaya olarak ortalama

on beş dakika yürümeyle, büyük şehirde yaşayanların ise bir saatte vardıklarını düşünelim. Toplu taşıma araçlarında seyahat etmenin vereceği olası faydaları göz ardı ettiğimizde, kasabada yaşayanlar büyük şehirde yaşayanlara göre günlük bir buçuk saat daha fazla kendilerinin kullanımında boş zamana sahiptirler. Bunlar refahı etkileyen unsurlardır. Çalışma saatleri açısından bakıldığında da, iki ülkenin kişi başı milli gelir rakamları aynı olmasına rağmen haftalık çalışma süresi birinde 40 saat, diğerinde 50 saat ise ilkinde insanların refah seviyelerinin daha yüksek olduğunu düşünebiliriz.

Bir ülkede güvenliğin sağlanması için yapılan harcama diğer ülkedekine göre kişi başı iki katına karşılık geliyorsa, çok harcama yapılan yerde refah daha yüksektir diyebilir miyiz?

Benzer şekilde kişi başı milli gelir rakamları aynı olan A ve B ülkelerini düşünelim. A ülkesinde bireylerin ortalama gelirinin yarısını, B ülkesinde ise beşte birini kiraya verdiklerini varsayalım. Bu iki ülkenin vatandaşlarının refah düzeyinin aynı olduğunu söyleyebilir miyiz? İki ülkenin milli gelir rakamlarına bakarak refah düzeyleri hakkında bilgi edinmek için burada bahsedilen, piyasalaştırılmayan ekonomik faaliyetler, çevre, boş zaman, gelir dağılımı, sosyal güvenlik, kentleşme, refahı olumsuz etkileyen harcamalar gibi diğer konularda da benzer bir yapıda olup olmadıklarının tespiti önemlidir. Bu yüzden, artık uluslararası karşılaştırmaların, sadece kişi başına düşen gelir üzerinden değil, mümkün olduğunca refahın diğer bileşenlerini de hesaba katan farklı indekslerle yapılması önerilmektedir. Bu indekslerin bir kısmı objektif, bir kısmı da; yaşam memnuniyetini ölçen anketlere verilen cevaplarda olduğu gibi, kişilerin görüş veya kanaatleriyle oluşan subjektif verilere dayanmaktadır.

Bugün tüm eleştirilere rağmen ekonomik büyüme sonucunda ortaya çıkan kişi başına gelirin, toplumların performansını gösteren en önemli göstergelerden biri olmaya halen devam ettiğini söylemeliyiz.

Toplumlar Arasındaki Gelişmişlik Farkı Ne Zaman Açılmaya Başladı?

Dünyanın farklı coğrafyalarında, ekonomik gelişme, kısaca zenginleşme konusundaki ideallerin birbirine çok benzemesine rağmen, bu ideallerin gerçekleşme düzeyleri birbirinden oldukça farklıdır. Benzer coğrafyalarda yaşayan bazı ülkeler çok

fakir, bazıları da çok zengindir. Dünyanın tüm coğrafyalarında ve tüm zamanlarda hem aynı toplum içindeki bireyler arasında hem de farklı toplumlar arasında gelir farklılıkları hep olagelmıştır. Hayatını sadece doğada bulduğu kendiliğinden büyüyen yenilebilir bitkiler ile avladığı yabani hayvanların etlerini tüketerek sürdüren basit toplumlarda bile avlanma yetenekleri ve iklim farklılıkları yaşam standartlarında farklılaşmalara yol açmıştır. Bu fark, tarım ve sulama teknikleri, kullanılan enerji ve geliştirilen teknolojiye bağlı olarak artmıştır.

Ancak toplumların refah düzeyleri arasındaki dramatik farklılaşmanın başlangıcı, yaklaşık iki asır öncesine dayanmaktadır. Ülkeler arasında gelir dağılımındaki önemli farklılaşmalar bundan sonra meydana gelmiştir. Yani, bütün farklılıklarına rağmen dünya üzerinde asırlar boyu insanlık, kişi başına oranla birbirine çok yakın bir üretim gerçekleştirmiş ve dolayısıyla toplumlar arasında benzer bir refah düzeyi korunmuştur.

Yapılan kaba hesaplara göre 1000 yılında, kişi başına düşen gelir ortalamasına göre, şimdiki gelişmiş ülkeler, geri kalmış ülkelerin, çok az da olsa, gerisindeydi. O devirlerde, şimdi gelişmiş başlığı altında gruplanan ülkelerde ortalama kişi başına düşen gelir yaklaşık 405 dolar, (1990 yılı dolar değerine göre) şimdi gelişmemiş başlığı altında toplanan ülkelerde ise 440 dolardı. Kişi başına düşen ortalama gelir rakamlarını birbirine oranladığımızda ($405/440 = 0.92$) şimdiki gelişmemiş ülkeler, o tarihlerde 0.08 puan daha zengin durumdaydı. Bu oran 1500'lü yıllarda 1.32, 1820 de ise ancak 1.97'ye ulaşabilmiştir. Yani 800 yıl boyunca şimdi gelişmiş olan ülkelerin gelir düzeyi, geri kalmışlara göre yaklaşık ancak iki kat artabilmiştir. 1820'den sonra, 180 yıl içinde, ara hızla açılmış; 1998 yılında gelişmiş ülkelerin kişi başı ortalama geliri 21.470 dolara yükselirken, geri kalmışları ise 3.102 dolarda kalmış; oran 6.92'ye çıkmıştır.

Bu farklılaşma, sadece ekonomi alanında değil, siyasi ve kültürel alanda da dünya düzeninde büyük değişikliklere yol açmıştır. Batı ülkeleri yükselişe geçmiş, diğerleri de onu izler ya da izleyemez konuma düşmüştür. Geçmişte çok farklı kulvarlarda seyreden insanlığın medeniyet oluşturma serüveni, bu keskin farklılaşmadan dolayı artık *Batı ve Gerisi* (West and Rest) olarak tasvir edilir duruma gelmiştir.

✓ Dünya ölçeğinde 1000'li yıllardan itibaren ekonomik gelişmeye dair en kapsamlı rakamsal veriler, Angus Maddison'un OECD tarafından 2001 yılında yayınlanan *The World Economy: A Millennial Perspective* isimli eseridir. Bu alanda büyük ilgi gören ve epeyce de eleştirilen ama halen en derli toplu veri seti olmayı sürdüren bu eserde Maddison verilerin bir kısmını ilgili kaynaklardan derlemiş bir kısmını da geliştirdiği özel bir yaklaşımla tahmin ederek serileri tamamlamıştır. Bu bölümde yer alan 1820 irtibatlı birçok bilgi söz konusu eserden alınmıştır. Kitap, farklı ülkeler ve bölgelerle ilgili özellikle geçmiş yüzyıllara uzanan ve uzun zaman aralıklarını kapsayan ayrıntılı verilere ulaşmak isteyen araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Zenginlik ve Refahın Kaynakları

Neden bazı ülkeler fakir kalırken diğerleri sürekli zenginleşmektedir? Tarih boyunca, bazı ülkelerin zengin, bazılarının da fakir olduğu gerçeğini gören birçok düşünür, zenginlik ve refaha neyin yol açtığı konusu üzerine düşünmüştür. İlginçtir, bunca teori ve açıklamaya rağmen bugün bile bu soruyu çok kolay cevaplayabilecek durumda değiliz.

Ülke ekonomisinin gelişmesinde birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bunlar arasında en önemlileri olarak, sahip olunan sermaye birikimi, vasıflı işgücü, verimlilik, coğrafya, iklim, kültür, yeniliklere açıklık, teknoloji üretebilme kapasitesi, çalışma ve tasarruf eğilimi, hukuk sistemi, tercih edilen kalkınma politikaları ve ülkelerin siyasi sistemleri ve kurumsal yapıları sayılabilir. Bütün bunlar, ekonomik gelişmeyi sağlayan sebepler gibi görünmekle birlikte, bir yönden de ekonomik gelişmişliğin göstergeleri olarak sonuç niteliği taşımaktadırlar. Örneğin, ilk olarak, sermaye birikimini ele alalım. Gerçekten üretim artışı için yeteri kadar hem maddi hem de beşeri sermayeye ihtiyaç vardır. Buradaki kritik sorular şunlardır: Sermaye birikimi neden bütün ülkelerde değil de, sadece belirli ülkelerde sağlanmıştır? Bu ülkelerde bireyler,

tüketimlerini aşan üretimi nasıl gerçekleştirmiş ve hangi gerekçe ve araçlarla artan üretimlerini tüketim yerine tasarrufa ayırmış, böylece bir sonraki dönemde üretimin katlanmasına yol açmışlardır? Bunu insanların sahip oldukları inanç ve değerlerle açıklamaya kalkarsanız, o zaman da bu inanç ve değerlerin niçin diğer toplumlarda değil de sadece o toplumda geliştiği sorusu gündeme gelmektedir.

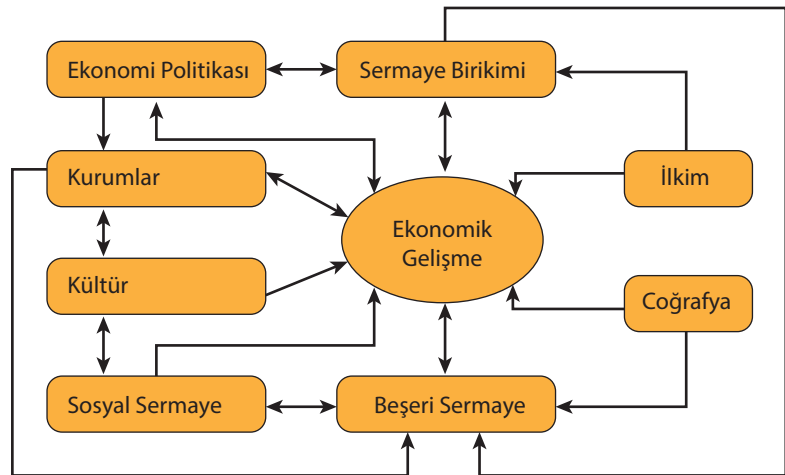
Aynı şekilde, ekonomik gelişmenin en önemli nedeni olarak coğrafya ve iklim olduğu görüşünü ele alalım. Başlangıç artık değerlerin topraktan elde edildiği varsayımıyla, ekonomik gelişmenin nedenleri arasında ülkenin bulunduğu coğrafya (toprağın üretime uygunluğu, sulama imkânları, pazarlara yakınlık, diğer ülkelerle ticaret yapabilecek bir konuma sahip olması vb.) ve iklim şartları ülkeleri farklılaştırıcı önemli unsurlar olarak görülebilir. Hatta, iklimin sadece tarımsal üretim ve doğal yaşam imkânlarının uygunluğu bakımından değil, insan davranışları üzerindeki etkisi nedeniyle de, ekonomik performansı etkilediği söylenebilir. Ancak bugün iklim ve coğrafi şartları birbirine çok benzer ülkelerin ekonomik performansları arasında da büyük uçurumlar bulunmaktadır. Niçin aynı iklim ve coğrafya, farklı ülkelerde farklı ekonomik performansa yol açmaktadır? Başladığımız yere geri dönmüş durumdayız.

Benzer biçimde işgücünün vasıflı hale gelmesi ile ekonomik gelişme arasında da bir ilişkiden bahsedilebilir. Ama bu ilişki bir nedensellikten ziyade karşılıklılık ilişkisine benzemektedir. Çünkü, ancak yeterli ekonomik kaynağın olması halinde, sağlık ve eğitime daha çok kaynak ayrılabilen, buna karşılık sağlıklı ve eğitilmiş kitleler de üretimde artış sağlamaktadır.

✓ İklimlerin birey davranışları üzerinde etkili olduğu görüşü ilk olarak Müslüman düşünür İbni Haldun tarafından meşhur Mukaddime adlı eserinde dile getirilmiştir. Daha sonra bu görüşler coğrafi yapısalcılık adıyla bir ekol haline gelmiştir.

Ekonomik gelişmeye yol açan diğer faktörler, verimlilik sağlayan üretim yöntemlerinin geliştirilmesi, yeni teknolojilerin üretilmesi ve rekabete açıklık niçin belirli yerlerde diğerlerinden daha kolay gerçekleşmektedir? Niçin bazı ülkeler dışa açık ekonomi politikaları benimserken, diğerleri ekonomilerini dışarıya kapatan politikaları tercih etmişlerdir (etmektedirler)? Acaba bu politika tercihi, bir yönüyle, ekonominin sahip olduğu rekabet gücü, dolayısıyla gelişmişlik düzeyinin bir sonucu değil midir? Yani ancak belirli düzeyde gelişerek rekabet edebilir duruma gelmiş ekonomiler mi diğer ülkelerle serbest rekabete açılabilirlerdir? İç içe geçmiş matruşka bebekleri gibi, verilen her bir cevap, neredeyse aynı ağırlıkta yeni bir soruya dönüşmekte, nihai ve tatmin edici açıklamaya bir türlü ulaşamamaktadır.

Bütün bunlar, ekonomik gelişmenin esas ve nihai sebebini bulma konusunda zorluk içinde olduğumuzu göstermektedir. Her şeye rağmen, ekonomik gelişmenin nedenlerini maddi altyapı, yani coğrafya, yer üstü ve altı zenginlikleri, iklim gibi faktörler ile maddi olmayan üstyapı, yani insanların üretimi sonucu ortaya çıkan, kurumlar, inançlar ve değerler olmak üzere iki ana gruba ayırıp ele alabiliriz. Birinci grupta yer alan değişkenlerin ekonomik gelişmeyi olumlu etkilediği açıklama gerektirmeyecek kadar apaçık. Verimli topraklarda ve daha uygun iklim şartlarında yaşayanlar diğerlerine göre daha müreffeh olabilirler. Ama bu günümüzdeki petrol benzeri zenginliğe sahip çok sınırlı sayıda ülkenin zenginlik nedenini açıklayabilir. Bunun dışındaki ülkelerin zenginlik nedenleri çok karmaşık süreçler içeriyor.



Şekil 4.1 Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Faktörler

Kaynak: Demir, 2013: s. 139.

Öğrenme Çıktısı



1 Büyüme, gelişme/kalkınma ve refah arasındaki ilişkileri açıklayabilme

Araştır 1

Her ekonomik büyüme refah getirir mi?

İlişkilendir

Okuduğunuz veya büyüklerinizden duyduğunuz şekliyle sizden birkaç nesil önceki dedelerinizle kendi yaşantınızı, sahip olduğunuz imkanlar ve tükettiğiniz mal ve hizmetler özelinde karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Dünya üzerinde 1000 yıldan beri ekonomik gelişmenin ana hatları ile nasıl bir seyir izlediğini anlatınız.

SERMAYE, TEKNOLOJİ VE COĞRAFYA

Zenginlik ve refah birey başına daha çok mal ve hizmet üretmek demektir. Daha çok mal ve hizmet üretebilmenin yolu, üretim alanında daha çok hammadde, daha çok (ya da etkili) üretim aracı, daha çok (ya da verimli) işgücü kullanmayla mümkün olur. Bu unsurlardan fiziksel sermaye birikimi, teknoloji geliştirme ve dünya üzerindeki konumun etkilerine biraz yakından bakalım.

Fiziksel Sermaye Birikimi

Günümüzdeki küresel üretimin kökeninde büyük oranda maddi (fiziksel) sermaye birikimi yatar. Fiziksel sermaye birikimi, toplumların ekonomik gelişmelerinde önemli bir faktördür. Fiziksel sermaye birikimi, hem teknolojik buluşlara paralel olarak eski üretim araçlarının yenilenmesi, yeni üretim araçlarının geliştirilmesi ve çoğaltılması, hem de talebe uygun nihai üretim için gerekli ara mal ve hammadde temini bakımından ekonomik gelişmenin en önemli itici gücüdür.

Fiziksel sermaye birikimi, hem üretim artışının nedeni, hem de sonucudur. Bir ekonomide yapılan yıllık üretimde ilgili nüfusun günlük ihtiyaçlarını karşılamaya ötesinde bir artış olmazsa, sermaye birikimi sağlanamaz. Bu yüzden sermaye birikimi, üretim artışının sonucunda ortaya çıkar. Öte yandan üretimin artışı da, gerekli sermaye birikimi

sağlanınca gerçekleşmektedir. Sermaye birikimi ile üretim artışı arasında bu şekilde döngüsel bir ilişki söz konusudur. Sermaye birikimi tasarrufla, tasarruf gelire, gelir de ancak sermaye ile artırılabilir. Az geliri olan bir ülke, ancak tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir gelire sahip olduğu için, daha az tasarruf yapmakta, daha az tasarruf yapınca da daha az sermaye biriktirmekte, daha az sermaye birikimi de daha az üretimle sonuçlanmaktadır. Bu kısır döngünün nasıl aşılacağı tüm gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir sorundur.

✓ Fakirliğin Kısır Döngüsü

Az gelirin az tasarrufa, az tasarrufun az yatırıma, az yatırımın da az gelire sebep olması nedeniyle fakirlikten kurtulamama.

Fakirliğin kısır döngüsü olarak görülen bu süreç, gelişmekte olan ülkelerin bir gün gelişmiş ülke haline gelme hayallerinin suya düşmesi ve az gelişmişliklerinin sürekliliğinden kurtulamama kaygısının yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Ancak küreselleşme süreci, sermayenin hareketliliğine getirdiği kolaylık ve hız bakımından gelişmekte olan ülkelerin büyüme için ihtiyaç duydukları sermayeyi bulmalarında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Tabii ki, kurumsal yapıların ve si-

yasal ortamın da buna elverişli olması gerekir. Bu bağlamda fiziksel sermayesi kıt olan ülkelere küreselleşme iyi bir imkan sunmaktadır.

Teknolojik Gelişme

Teknoloji, en basit biçimiyle üretim yöntemi bilgisi anlamına gelmektedir. Teknolojik gelişme, emek ve toplam faktör verimliliğindeki performans ile ölçülmektedir. Bu, üretim artışının, ya emeğin daha vasıflı hale gelmesinden, ya da sermayenin daha etkin kullanımından kaynaklandığı anlamına gelir. Bir üretim alanında bu iki üretim faktörünün katkısı ile açıklanamayan üretim artışının teknolojik gelişme sonucu ortaya çıktığı kabul edilir. Ancak üretimin nasıl yapılacağı konusundaki bilgiler yeni araçların geliştirilmesine, yeni araçlar da sermaye birikimine ihtiyaç gösterir. Teknolojik gelişme, sadece yeni üretim araçlarının, yeni iş imkanlarının geliştirilmesine yol açmakla kalmamakta, daha önce üretim ve tüketim sepetinde yer almayan üretim alanlarını da ortaya çıkarmaktadır.

Teknolojik gelişme üretim maliyetlerini düşürdüğü için üretim hem miktar olarak artmakta hem de çeşitlenmektedir. Bu yüzden teknolojik gelişme ile sermaye birikimi arasında sarmal bir ilişki vardır. Teknolojik gelişme ekonomik hayatın değişimi üzerinde en büyük etki yapan faktör olmasına karşın etkisinin boyutlarının ölçülmesi o kadar kolay değildir.

Yeni üretim yöntemleri bulmak, yeni bir hammadde bulmak, daha kolay veya ucuz bir üretim yöntemi keşfetmek, bu işlerin yapılabilmesine yeterli düzeyde vasıflı işgücü tahsis etmeyi ve onları destekleyecek maddi kaynak ayırmayı gerektirir. Günümüzde bunun göstergesi, ülkelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yaptıkları harcamalardır. Bir ekonomi, yılda ne kadar kaynağı, yeniliklere imkan sağlayacak araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ayırırsa o ekonominin gelecekte üretecek mal ve hizmetler için diğer ekonomilere göre avantajlı duruma geleceğini söyleyebiliriz.

19. yüzyıla kadar teknolojik buluşlar daha çok bireysel gayretlerin sonucu olarak ortaya çıkmakta, kurumsal özellikler taşımamaktaydı. Ancak 20. yüzyılın sonuna doğru bu tür gelişmeler için büyük ölçekli firmalar ve devletler önemli kaynaklar ayırarak teknolojiyi geliştirmeye çalıştılar. 19. yüzyılda, birinci dünya savaşı öncesine kadar, teknoloji geliştirmede öncülüğü İngiltere elinde tutmak-

taydı. Avrupa ülkelerinden bazılarının, örneğin Almanya'nın kimya sanayinde, büyük ilerlemeler göstermelerine karşın teknolojiyi üretime uygulamada İngiltere tartışmasız öncü durumdaydı. Bu dönemde Avrupa dışındaki ülkelerin karşılaştırmalarda yer alacak düzeyde bir teknoloji geliştirme öncülüğü görülmemektedir. 20. yüzyılda teknoloji geliştirmede öncülüğü Amerika eline geçirmiştir. 1913-1973 yılları arasında teknolojinin gelişme hızı, önceki yıllarda hiçbir zaman ulaşamadığı bir düzeydedir. Teknolojik gelişmenin bu denli hızlı olması, dünya ekonomisinin 20. yüzyılda önceki yüzyıllara göre niçin daha hızlı geliştiğini açıklayan önemli bir göstergedir.

Teknolojide Amerikan öncülüğü 1950'li yıllardan sonra yavaşlamaya Avrupa ve Japonya öne çıkmaya başlamıştır. Ancak dinamik bir ekonomik yapıya sahip olmasına karşın Japon ekonomisinde ortalama faktör verimliliği, Avrupa'ninkinden düşüktür.

Teknoloji tarihine bakıldığında, bütün ülkelerin aynı performansı göstermediği görülmektedir. Teknolojiyi önce ve hızlı geliştiren ülkeler, zamanla diğer ülkeler tarafından taklit edilmekte ve teknoloji ihracına başlamaktadırlar. Teknoloji üreten ülkeler, sadece üretim maliyetlerini düşürerek veya yeni bir mal üretilip piyasayı yönlendirme imkanı elde ederek önemli maddi kazanç sağlamakla kalmamakta, dünya ekonomisini yönlendiren lider ülke veya ülkeler arasına girerek büyük siyasal nüfuz da kazanmaktadırlar.

Teknolojinin gelişmesinde buluşların yapılması kadar, bu buluşların üretimde kullanılması ve bu yolla yaygınlık kazanmaları da önemlidir. Üretime uyarlanmayan/uyarlanamayan buluşlar ekonomik gelişmede etkili olmaz. Gelişmiş ekonomiler teknolojik buluşların sürekliliğini sağlamak ve buluş maliyetlerini diğer ülkelerle paylaşmak için teknoloji ihracı yapmak zorundadırlar. Bu yolla hem önemli kazançlar sağlamak, hem de yeni buluşlar için uygun pazarlar oluşturmaktadırlar.

Öte yandan teknoloji transferi, biri transfer ücreti diğeri de bağımlılık olmak üzere takipçi ülkelere iki yönlü maliyet yüklemektedir. Takipçi ülkelerin teknolojiyi uyarlamalarında katlandıkları maliyetlerin öncü ülkelerin teknoloji geliştirme maliyetlerine göre düşük olması bir avantaj olmakla birlikte, teknolojinin yenilenmesi ve sürekli öncü ülkelerin inisiyatifinde gelişmesi, teknolojik

bağımlılık yaratmaktadır. Bu bağımlılık, temelde ekonomik nitelikli olmasına rağmen öncü ülkelerin ekonomik olmayan dayatmalarına da boyun eğmeyi gerektirdiği için, zamanla siyasal bağımlılığa dönüşebilmektedir. Ülkeler arası ilişkilerde, sürekli başka ülkelere bağımlı olmak, onların isteklerine boyun eğmek zorunda kalmak bağımlı ülke için ekonomik maliyetlerin yanı sıra siyasal maliyetler de getirmektedir.

Teknolojik ilerleme veya bir buluş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bir teknolojik gelişme veya verimlilik artışı olduğu zaman bu, fiyatların düşmesi ve ücretler ile diğer faktör paylarının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Aynı şekilde gelişmekte olan ülkelerde bir teknolojik gelişme ortaya çıktığında, sosyal güvenlik sistemlerinin ve sendikal hakların zayıf olması, tarımsal üretimde rekabetin yoğun olması gibi nedenlerle, verimlilik artışı faktör gelirlerinin artmasıyla değil, fiyatların düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu da, bir ekonomik olgunun sonuçlarının, siyasal, kurumsal, kültürel yapıları nasıl etkilediğine güzel bir örnektir.

Coğrafi Konum veya Ekonomilerarası Etkileşim

Gerek coğrafi konum gerekse siyasal ve kültürel ortam bakımından bir ekonominin diğer ekonomilerle yakınlığı da ekonomik performansını yakından etkiler. Aslında bir ülke ekonomisinin gelişmesi ile bir kişinin zenginleşmesinin temelde benzeştiğini söyleyebiliriz. Başkalarıyla işbirliği ve bunun sonucu olarak işbölümü yapan kişi, sınırlı kaynaklarını daha etkin kullanma imkanı elde eder. Yetenekli ve avantajlı olduğu alanlarda yoğunlaşarak üretimini artırır, ürettiği ihtiyaç fazlasını da diğer insanların üretimleriyle takas ederek refahını artırır. Eğer tüm ihtiyaçlarını kendisi üretmeye kalkarsa, birinci duruma göre ihtiyaçlarının çok daha azını karşılayabilir. Bu durumun, ülkeler arasındaki ilişkiler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. İçine kapalı, sahip olduğu hammadde ve geliştirebildiği teknoloji ile yetinen bir ekonominin, başka ülkelerle teknoloji alışverişi yapan, ara mal ve nihai mal ticaretinde bulunan, işgücü mübadelesinde bulunan bir ekonomiye göre gelişme hızı daha yavaş olur.



Yaşamla İlişkilendirir

Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin 1990-2005 yılları arasındaki ekonomik performanslarını analiz eden bir çalışmada, komşu ülkelerin durumunun ekonomik performans üzerinde anlamlı düzeyde etki de bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynak: Parent, Oliver ve Zouache, Abdallah (2011). "Geography versus Institutions: New Perspectives on the Growth of Africa and The Middle East", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 168, 488-518.

Dünya ekonomisinin büyüme hızı ile ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin artması arasında doğru yönlü ilişki bulunmaktadır. Örneğin 1820'de dünya üretiminin sadece yüzde 1'i ihraç edilmekteydi. Bu oran 1913'de 8.7'ye, 1992'de de 13.5'e yükselmiştir. Genellikle ulusal ekonomilerin diğer ekonomilerle olan ilişkilerini arttırmak suretiyle etkinliklerini artırarak daha hızlı büyüme sağladığını görmekteyiz.

Diğer ekonomiler ile etkileşimin olabilmesi, ekonominin dünya üzerindeki yeri ve diğerleriyle bağlantı imkanlarına bağlıdır. Bu yüzden ulaşımın zor ve pahalı olduğu, kara, deniz, demir veya hava yolu ulaşım imkanlarının az olduğu yerlerde üretim patlamasını beklemek pek gerçekçi olmaz. Coğrafi konumun uygunluğu, diğer ekonomilere coğrafi bağlantıya uygunluk ile ilgili olduğu kadar ulaştırma teknolojisindeki konumla da yakından ilgilidir. Gemi teknolojisinde iyi iseniz, uzun mesafeleri çok büyük yük gemileri ile kısa sürede aşarak öne geçersiniz. Bu duruma örnek olarak, daha kestirme yollar bulmak, bu amaçla Süveyş ve panama kanalının açılmasının etkilerini düşünebilirsiniz.

Öğrenme Çıktısı

2 Fiziksel sermaye birikiminin ülke ekonomilerinde büyüme ve refah artışına katkısını açıklayabilme

Araştır 2

Teknoloji geliştirme ile sermaye birikimi birbiri ile nasıl ilişkilidir?

İlişkilendir

Panama ve Süveyş kanallarının açılmasının dünya ticaretini nasıl etkilediğini karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Coğrafya ekonomik gelişmede ne tür bir role sahiptir ve neler onu değiştirebilir? Anlatınız.

BEŞERİ SERMAYE, SOSYAL SERMAYE VE YÖNETİŞİM

Üretimin artması ve refahın yayılmasında insan faktörü çok büyük yer tutar. Geçmiş dönemlere baktığımızda ortalama ömrün tüm dünyada şimdiki ile karşılaştırıldığında çok düşük olduğu, bireyin verimlilik döneminin çok az olduğu, bu yüzden toplumların en önemli faaliyetlerinden birinin, bir sonraki kuşak için fiziksel sermaye biriktirmekten ziyade, bir sonraki kuşağın var olmasını temin etmek olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi düşük toplumlarda doğum oranlarının yüksek olmasının arkasındaki sebeplerden biri, bu toplumun devamlılığını sağlama güdüsüdür.

Tablo 4.1 Dönemler İtibariyle Batı Ülkeleri ve Dünya Ülkelerinde Ortalama Doğuştan Beklenen Yaşam Süresi

Yıl	Dünya Ortalaması	Batı Ülkeleri Ortalaması	Batı ülkeleri dışındaki ortalama
1000	24	24	24
1820	26	36	24
1900	31	46	26
1950	49	66	44
2003	64	76	63

Kaynak: Angus Maddison, *Contours of the World Economy, 1–2030AD Essays in Macro-Economic History*, 2007, New York: Oxford University Press. s. 72

Tahminlere göre 1000’li yıllarda ortalama bir çocuk 24 yaşına kadar yaşayabilirdi. Canlı doğan bebeklerin yaklaşık üçte biri doğumunun üzerinden bir yıl geçmeden ölüverirdi. 1820 yılında yaşam ümidi dünyanın diğer yerlerinde çok az bir iyileşme gösterirken Batı’da 36’ya yükseldi. Daha sonra da bu ara açıldı.

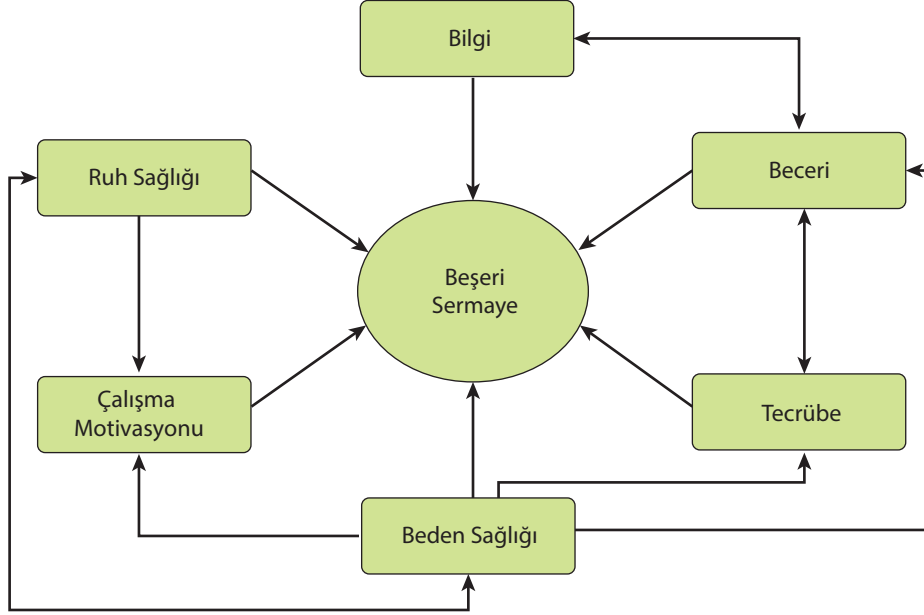
Beşeri Sermaye

Dünya ekonomisindeki en önemli gelişmelerden birisi beşeri sermayenin gelişmesi alanındadır. Beşeri sermaye, kısaca insanın üretime katkı sağlayan *eğitim*, *beceri*, *tecrübe* ve *düzenli çalışabilme gücünü* ifade eder. Hangi tür üretim olursa olsun, bireylerin üretimde bulunabilmek için, yaptıkları işin niteliğine göre farklılaşan *bilgi*, *beceri*, *tecrübe* ve *çalışma arzusu* ile belirli düzeyde *kas* veya *beyin gücüne* sahip olmaları gerekir. Bunlardan birisi eksik olursa beşeri sermaye tam olarak üretime dönüşemez. Örneğin kişi eğitilmiş ve tecrübeli ama bedensel olarak hasta veya bedensel olarak da sağlam ama zihinsel olarak işine yoğun-

laşabilecek durumda değilse, diğer yeteneklerinin üretime dönüşmesi yeterli olmaz. Bedenen veya ruhen sağlıklı ama üretimin gerektirdiği bilgi, beceri ve tecrübeden yoksunsa, yine üretime yeteri kadar katkıda bulunamaz. Dolayısıyla etkin bir üretim için, beşeri sermayenin tüm unsurlarının birlikte hazır olması gerekir.

Beşeri Sermaye

İnsanın üretime katkı sağlayan eğitim, beceri, tecrübe ve düzenli çalışabilme gücü.



Şekil 4.2 Beşeri Sermayenin Unsurları

Kaynak: Demir, 2013: s. 153.

Beşeri sermaye bilgi, beceri, tecrübe ile beden ve ruh sağlığının etkileşimiyle oluşur. Çalışma motivasyonu ise hem beşeri hem de sosyal sermayenin bir unsurunu oluşturur.

Sosyal Sermaye

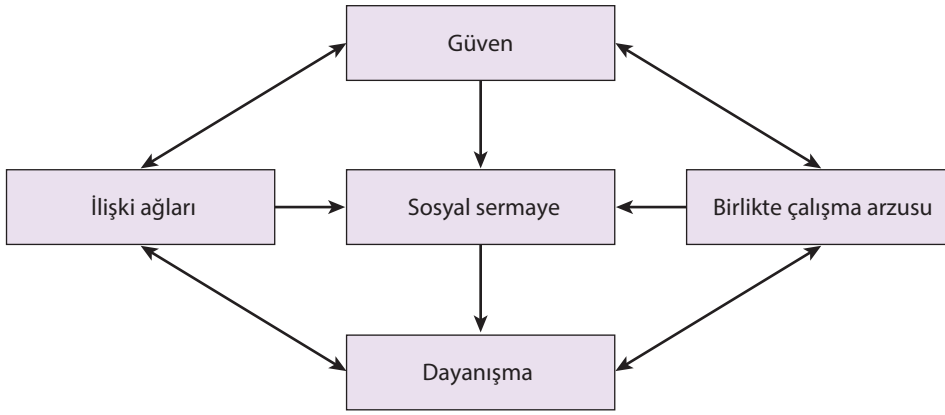
İnsanlar elleri altındaki üretim faktörlerini birbirleriyle *anlaşarak* bir araya getirir ve işbirliği yaparak mal ve hizmet üretimini gerçekleştirirler. Üretim sonucu elde edilen iktisadi değerlerin bölüşümü de yine insanlar arasındaki örtük olarak var olan veya açık biçimde belirtilen anlaşmalarla sağlanır. Kimin ne kadar hakkının olduğu, mevcut ahlâk ve hukuk çerçevesinde işleyen kurallara bağlı olarak, çoğu zaman da kendiliğinden işliyormuş gibi gözükürken süreçlerle belirlenir.

Zaman zaman hayret içinde gözlemleriz ki, aynı düzeyde bilgi, beceri ve tecrübe ile donatılmış insan gücü, farklı ortamlarda farklı üretim performansları ortaya koyar. İnsanların birbirinin sözüne güvenerek iş yaptığı, “sözün senet yerine geçtiği” bir piyasa ortamı ile herkesin kendisini başkalarının hilelerinden korumak için bireysel tedbir almasının gerektiği bir piyasa ortamında aynı yetenekler çok farklı üretim performanslarına yol açar. İnsanlar yüz yüze veya gıyaben bir üretim veya mübadele ilişkisinde buldukları muhataplarının taahhütlerini zamanında yerine getireceklerine ne kadar çok güvenirlerse, onlar ile o kadar rahat ve düşük işlem maliyetli ilişki kurarlar. Bu güven, aynı konuda geçmiş tecrübeler ve devlet veya daha küçük ölçekte topluluklar adına meşru yaptırım gücüne sahip kurumların, taahhüt veya sorumluluklarını yerine getirmeyen bireylere karşı ayırım yapmaksızın gerekli yaptırımları zamanında uygulamasına bağlı olarak oluşur.

Ortak kurallara, toplumun ilave bir kaynak harcamasına gerek kalmadan, kendiliğinden uyulması, ortak hedeflere yönelik olarak çalışmak, bedavacılık yapmamak, asimetrik bilgiden istifade ederek başkalarının aleyhine fırsatçılık yapmamak, böylece en yakınında bulunanlardan başlayarak, doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişki kurulan uzaktakilere de güven vermek ve onlara güven duymak da işlem maliyetlerini etkilediği için, toplumun üretim ve refah yaratma kapasitesini yakından ilgilendirir.

Sosyal sermayeyi, bireylerarasındaki ilişki ağı, formel ya da enformel kural ve güvene bağlı olarak ortak hedeflere yönelebileme veya insanların bir grubun üyesi olmaları nedeniyle çevresindekilere duydukları *güven* ve *dayanışma hissi* sonucu oluşan üretim imkânları olarak tanımlayabiliriz.

İktisadi açıdan bu sermaye türü etkin ekonomik performans, toplum sağlığı ve mutluluğu, suçun azaltılması, eğitim ve etkin bir devlet mekanizması oluşturulması bakımından son derece önemlidir.



Şekil 4.3 Sosyal Sermayenin Unsurları

Kaynak: Demir, 2013: s. 163.

Bir toplumda sosyal sermaye bireyler arasındaki güven, dayanışma, birlikte çalışma arzusu ve bunu mümkün kılan ilişki ağlarının karşılıklı etkileşimi sonucu oluşur.

Sosyal sermayenin ulus, grup ve birey ölçeğinde ekonomik sonuçları birçok bilimsel çalışmada irdelenmiştir. Hepsinde sosyal sermaye ile ekonomik gelişme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Bir toplumda üretimin ve onun sonucu olarak refahın artması, insanların *eğitilmiş*, *tecrübeli*, *becerikli* olmaları kadar çalışkan, *gayretli* ve *dürüst* olmalarını da gerektirir.

Toplumdaki bireylerin yaptıkları bütün işlerde kendilerine kazandırılan beşeri sermayeyi en iyi şekilde kullanıp kullanmadıklarını denetlemek bir yana, bilmek bile çoğu zaman mümkün olmayabilir. Örneğin bir doktorun hastasını muayene ederken tüm dikkatini toplayarak bilgi ve tecrübesinin gereğini sonuna kadar yapıp yapmadığını sadece kendisi bilebilir. Aynı şey bir duvar ustası, terzi, kasap, aşçı, pazarlamacı hatta üniversite hocası için de söylenebilir. Çoğunlukla asimetrik bilginin yol açtığı bu gibi durumlarla, araba tamircisininin faaliyetlerinden borsa danışmanının tavsiyelerine, pazarlamacıdan terziye kadar, her meslek ve işkolunda bir şekilde karşılaşılır. Bireylerin söz ve davranışları arasında uyumun

✓ Sosyal Sermaye

Bireyler arasındaki ilişki ağı, formel ya da enformel kural ve güvene bağlı olarak ortak hedeflere yönelebileme sonucu oluşan üretim imkânları.

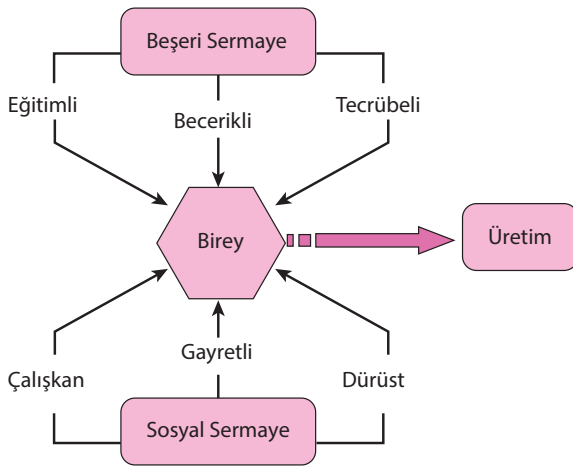
✓ Sosyal sermaye ve ekonomik gelişme ilişkisi bağlamında yapılan çalışmaların literatür özeti için bkz. Krishna, Anirudh (2008). "Social Capital and Economic Development", İçinde Dario Castiglione, Lan W. Van Deth ve Guglielmo Wolleb (der.), The Handbook of Social Capital, (ss. 438-466). Oxford: Oxford University Press.

az olduğu, kişilerin ellerine geçirdikleri ilk fırsatta taahhütlerinden caydığı bir ortamda, yani düşük sosyal sermayenin bulunduğu bir ortamda, aynı beşeri sermaye ile ancak potansiyel üretim düzeyinin altında bir üretim gerçekleştirilebilir. Bu da açıkça toplumun tümü için bir refah kaybı anlamına gelir.

Toplumsal işbölümü arttıkça, işler daha ayrıntılı uzmanlık gerektirmeye başladıkça, sosyal sermayenin önemi daha çok ortaya çıkar. Çünkü bugünün profesyonel mesleklerinin gerektirdiği bilgiler o kadar uzmanlaşmayı gerektirmektedir ki, meslek sahiplerinin suç işleme durumu tespiti bile kolay kolay mümkün olamamaktadır. Bu yüzden her geçen gün ancak çok iyi eğitilmiş, çok yetenekli ve deneyimli kişilerin işleyebileceği beyaz yakalı suçlarda artış ortaya çıkmaktadır.

✓ Beyaz Yakalı Suç

Toplumun eğitilmiş, yetenekli ve yüksek statüde kişileri tarafından işlenen, hile ve aldatma ağırlıklı suçlar.



Şekil 4.4 Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye ve Üretim ilişkisi

Kaynak: Demir, 2013: s. 167.

Siyasal, Kültürel, Hukuki ve Kurumsal Ortam

İlk bakışta ekonominin doğrudan alanına gireceği düşünülmeyen birçok faktör ekonomik gelişme, bozulma ya da geri gitme üzerinde etkili olur. Bu yüzden ekonomik faaliyetin çerçevesini çizen birçok ekonomi dışı olarak tanımlanan unsurun da göz önüne alınması gerekir. Doğrudan insan davranışlarını düzenleyici veya yol gösterici kurum ve değerler bu faktörlerin başında gelir.

Kurumlar Önemlidir

Ekonomik büyüme ve gelişme, sadece “ekonomik” olarak adlandırılan faktörlerin sonucu olarak oluşmaz. Piyasaların rekabetçi biçimde oluşmasına imkan sağlayan bir sanayi organizasyonu, mülkiyet haklarını ve piyasa kurallarının devamını sağlayıcı sağlam bir hukuk sistemi, yatırımcıları gelecekte ne olabileceği konusunda kuşkuyla, belirsizliğe düşürmeyen bir siyasi istikrar ortamı da ekonomik gelişme için sosyal ve beşeri sermaye kadar önemlidir. Hatta sosyal sermayenin oluşumu, siyasi, kültürel, hukuksal ve kurumsal faktörlerin etkin etkileşiminin bir sonucu olarak da görülebilir. Bu bağlamda, yolsuzluk, tasarruf davranışları, savunma ve askeri harcamaların boyutu, vizyon sahibi liderliğin olup olmaması da ekonomik performansı etkileyen faktörler arasında yer alır.

Bu kurumsal ve siyasi ortamın bir bölümü, doğrudan devlet örgütlenmesinin niteliği ile bir kısmı da toplumun ekonomiyi etkileyen kültürel alışkanlık ve değer yargılarıyla ilişkilidir. Ortaklaşa girişimlerde bulunmaya yatkın olma veya bireyci girişimciliğe kuşku ile yaklaşma gibi kültürel unsurlar ekonomik performansı doğrudan etkiler. Hatta bazı araştırmacılar, dünya üzerindeki bazı bölgelerde hümanist düşüncelerin egemen olmasının, bölgenin ekonomik performansını da olumlu biçimde etkilediğini ileri sürmektedirler. Ayrıca güven ortamını artırıcı sonuç doğuran her kültürel ve kurumsal unsur, yatırım ve üretim üzerinde olumlu etkide bulunur.



Yaşamla İlişkilendir

Hollanda, Belçika ve Lüksemburg ülkeleri arasındaki hızlı refah artışında hümanist fikirlerin katkısını inceleyen bir makale için bkz. Krug, Barbara (1999), “On Custom in Economics: The Case of Humanism and Trade Regimes”, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 155, 405-427.

Ekonomik kalkınmada ekonomi dışı faktörlerin etkisi konusundaki en önemli tezlerden biri Weber’e aittir. Bilindiği üzere Max Weber kapitalizmin gelişiminde ahiret selametinin bu dünyada çok çalışan ancak münzevi yaşayan bireylerin davranışlarında teşekkül edeceğini öngören Kalvinist bir Hristiyanlık yorumunun belirleyici etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bkz.

Weber, Max, (1985), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Rubu*, (çev. Zeynep Aruoba), İstanbul: Hil Yayınları. Ünlü İktisat tarihçisi David Landes Weber’in bu tezinin revize edilmiş bir yorumunun, Avrupa’daki Kuzey-Güney kutuplaşmasını açıklamada da işlevsel olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Landes, David S. (1999) *The Wealth and Poverty of the Nations: Why Some Are Rich and Some So Poor*, London: W W Norton & Company, ss. 174-178.

Güvenin ekonomideki rolü konusunda kapsamlı bir araştırma için bkz. Fukuyama, Francis (1998) *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, (çev. Ahmet Buğdaycı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yönetişim

Küçük gönüllü organizasyonlardan, büyük şirketlere, belediyelerden ulus devletlere, uluslararası formel örgütlerden küresel gönüllü kuruluşlara kadar her çeşit ve düzeydeki karar alma ve uygulama süreçlerinde uygulanan yeni bir karar alma ve yönetme tarzıdır. Yönetişimde, katı ast üst ilişkisine dayalı hiyerarşik konuma göre değil, sorumluluklar çerçevesinde karşılıklı etkileşimle kararların alınması ve uygulanmasını öngörülür. Bu yeni yönetme tarzının iki temel amacı vardır.

Birincisi, olabilecek en geniş bilgiye, en etkili yollarla ulaşma ve onları karar süreçlerinde değerlendirmedir. Bu çerçevede her ölçekte formel bilgi akışının yanında hiyerarşide yeri olmayan, bazı durumlarda konunun paydaşı veya uzmanı dahi olmayanların da katılıp görüş bildirdikleri, bu yolla olabilecek her türlü öneri ve yaklaşımın değerlendirilmesine imkan sağlayan “beyin fırtınası” tarzı bilgilenme toplantıları oldukça ilgi görmektedir. Bu tür “beyin fırtınası” tarzı toplantılar, daha sonra ortaya çıktığında “keşke önceden bilseydik” denebilecek bilgilerin zamanında toplanmasını ve karar süreçlerinde kullanılmasını sağlar.

✓ Yönetişim

İş süreçlerinde yer alan herkesin kabiliyetlerinin ortaya çıkarılması ve olası tüm katkılarının alınmasını sağlamaya dönük, her düzeydeki kişilerin görüşlerine önem ve değer veren, yukarıdan aşağıya doğru katı talimatlarla iş görme yerine şeffaf ve karşılıklı görüş alışverişini öne çıkarmayı amaçlayan yönetme biçimi.

Yönetişimin ikinci amacı, karar veren ve uygulayanlara, karar ya da uygulama aşamalarında hem yapabileceğini düşündükleri azami katkıyı yapmalarına imkan verilmesi, hem de önceden açıklanan şeffaf süreçlerle katkı vadeden herkesin taahhütlerini yerine getirmesi temin edilerek her düzeyde hesap verebilirliği artırılmasıdır.

Yönetişimin, işlerin şeffaflık çerçevesinde yürütülmesi ve *hesap verebilirliğin* artırılmasıyla mevcut sosyal sermayenin etkili biçimde kullanılmasına ve artırılmasına katkıda bulunması beklenir. Çünkü karar süreçlerine geniş katılım sağlanması, kararların şeffaf biçimde paylaşılması ve ilgililerin katkılarıyla ortaklaştırılmasının verimliliği artırdığı, bu yolla sosyal sermayenin gelişmesine ve etkinleşmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Bazı ülkeler neden fakir kalıyor sorusuna kurumsal yapıların önemine dikkat çekerek cevap arayan yaklaşımlardan biri Daron Acemoğlu ve James Robinsin'a aittir. Oldukça ilgi çeken ve Türkçeye *Ulusların Çöküşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* başlığı ile çevrilen *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty* isimli 2012 yılında yayınladıkları eserde yazarlar yoksul ve zengin milletler arasındaki farkın açıklanmasında *kapsayıcı* (inclusive) ve *dışlayıcı* (ext-

ractive) kurum farklılaşmasına dikkat çekmektedirler. Bir topluluğun bireylerinin yeteneklerini en iyi şekilde göstermelerini sağlayacak eşit şartlar sağlayabilen, özgürlük ve zenginliği daha geniş kitlelere yaymayı özendiren kurumları *kapsayıcı*; tam tersine, geniş toplum kesimlerinin siyasal ve ekonomik faaliyetlere katılmalarını sınırlandıran, görece daha küçük bir kesiminin yararı için diğer geniş kesimlerin önünü kapayan, bireylerin yeteneklerini kullanmalarına yeterince fırsat vermeyen kurumları da *dışlayıcı* olarak tanımlamaktadırlar. Kısaca kitlelerin yararını daha çok gözeten kurumları *kapsayıcı*, elitlerin yararını daha çok gözetilen kurumları da *dışlayıcı* olarak tanımladıklarını söyleyebiliriz. Zenginlik ve fakirliğin açıklamasında birçok faktörün etkisi olmakla birlikte, onlara göre, dünyanın farklı coğrafyalarında ve farklı dönemlerdeki sistemler incelendiğinde öne çıkan en önemli farklılaştırıcı ölçüt, toplumların daha çok *kapsayıcı* yoksa *dışlayıcı* kurumlar mı geliştirdikleridir. Eser baştan sona bu yaklaşımı somutlaştırmaya çalışan örneklerle doludur. Bu yaklaşıma göre, bir toplumun kurumlarının *kapsayıcı* veya *dışlayıcı* niteliklerinin baskınlığı, onun gelecekte fakirliğe mi yoksa zenginliğe mi evrileceğinin en önemli somut göstergesidir.



Yaşamla İlişkilendir

Oysa kapsayıcı ekonomik kurumlar, gücü geniş bir biçimde yayan ve keyfi kullanımına sınırlamalar getiren kapsayıcı siyasal kurumların belirlediği esaslara göre düzenlenir. Bu tür siyasal kurumlar başkalarının güce el koymalarının kapsayıcı kurumların temellerine zarar vermesini de güçleştirir. Gücü kontrol edenler onu kendi çıkarları gereği sömürücü kurumlar oluşturmak için kolayca kullanamazlar. Kapsayıcı ekonomik kurumlar ise kaynakların daha adil bir biçimde dağıtılmasını sağlayarak kapsayıcı siyasal kurumların devamlılığına katkıda bulunurlar.

Kaynak: Daron Acemoğlu ve James A. Robinson *Ulusların Çöküşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, çev. Faruk Rasim Velioğlu, 9. Baskı, 2015, İstanbul: Doğan Kitap, s. 82.

Öğrenme Çıktısı

3 Beşeri sermaye ve sosyal sermayenin farkını ayırtılabilmek ve bu ikisini refahla ilişkilendirebilmek

Araştır 3

Sosyal sermaye beşeri sermayeyi nasıl daha etkili hale getirir?

İlişkilendir

Gelir düzeyi düşük ülkelerde doğum oranlarının yüksek olmasının beşeri sermaye birikimi ile nasıl bir ilişkisi olabilir?

Anlat/Paylaş

“Okumuş ama adam olmamış” sözünü beşeri ve sosyal sermaye ilişkisi bağlamında tartışınız.

KÜRESEL GÖSTERGELER VE İNDEKSLER

Günümüzde ekonomi, bir toplumun, bir topluluğun veya bir ulusun kurumlarının performansının ölçülmesine imkan veren en nesnel ve ölçülebilir verilerin bulunduğu faaliyet alanıdır. Bu nedenle, ekonomik veriler, toplumların performans karşılaştırmasında başlıca göstergeler olarak kabul edilmektedir. Ancak ekonomik performans da, sadece ekonomik faktörlerin değil, diğer kurumsal unsurların etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu yüzden ekonomik başarı, sadece ekonomik olarak nitelenen faktörlerin değil, başta bireysel ve toplu davranışları etkileyen kültürel unsurlar olmak üzere, hukuk sistemi, servet oluşturma ve onu nesilden nesile aktarma usullerini de kapsayacak her türlü kurumsal düzenlemeyi içine alacak biçimde karma faktörlerin bileşiminin bir sonucudur. Ekonomik başarının arkasındaki diğer kurumsal unsurları göz ardı edip sadece görünürdeki etmenlere bakarak toplumsal değişimin dinamikleri anlaşılabilir, belirlenemez.

Bugün, dünyada ekonomilerin başarı düzeyini belirlemeye yönelik çeşitli kriterler geliştirilmiştir. Bir toplumun başta ekonomisi olmak üzere, karşılaştırılabilir alanlarda ne düzeyde başarılı olduğu bu kriterlere göre değerlendirilmektedir. Ancak her kriter, toplam performansın ağırlıklı bir yönü üzerinde durduğu için sağlıklı bir değerlendirme, ancak bir çok kritere birlikte bakmakla mümkündür. Toplumun diğer alanlarındaki başarı veya başarısızlıkları ekonomiye de bir şekilde yansıdığı için, ekonomik

başarı, ülkenin başarısını büyük ölçüde temsil eder niteliktedir. Ülkelerin performanslarının karşılaştırılmasında kullanılan başlıca kriterlere bir göz atalım.

Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Bir ekonominin başarı düzeyi, en genel ve kaba hatlarıyla, kişi başına düşen milli gelir seviyesine göre ortaya konabilir. Yukarıda da bahsedildiği üzere milli gelir hesaplarının karşılaştırılmasında birçok arka plan bilgisine ihtiyaç olmasına ve sadece gelirin bütün diğer başarı göstergelerini özetler nitelik taşımasına rağmen, nesnel olması ve tüm ülkelerde hesaplanma konusunda, diğer kriterlere göre daha yerleşik yöntemlerinin olması nedeniyle kişi başına düşen milli gelir en yaygın kullanılan göstergedir.

Bugün dünyada kişi başına düşen milli gelir, ülkeden ülkeye yıllık 300 dolarla 94.000 dolar arasında değişmektedir. Bu mukayeselerde kullanılan dolar kuru kaynaklı farklılıklar ortaya çıkar. Ülke içinde yaşayan bireylerin refah düzeylerinin karşılaştırılmasında satın alma gücü paritesine göre dolar kuru en uygun göstergedir.

Zenginliğin ortaya çıkmasında, başta petrol ihrac eden Arap ülkeleri olmak üzere doğal kaynaklarının zenginliği nedeniyle kişi başına düşen geliri yüksek olan ülkeler bir kenara bırakılacak olursa, kişi başına düşen gelirin yüksekliği ile beşeri ve fiziksel sermaye stoku arasında çok doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Vasıflı işgücü oranı yüksek ve sermaye stoku fazla olan ülkelerin zenginleşmesi ve kişi başına düşen ulusal gelirlerini artırmaları mümkün olmaktadır.

Tablo 4.2 Bazı Ülke ve Ülke Gruplarının Ortalama Kişi Başına Düşen Gelirleri (2010 yılı ABD doları)

Ülkeler veya Ülke Grupları	Kişi Başına Gayrisafi Milli Gelir
Ağır Borç Yükü Altındaki Ülkeler	803
Güney Asya	1.687
Arap Dünyası	6.406
Küçük Karayip Ülkeleri	8.723
Avrupa ve Merkezi Asya	24.903
Latin Amerika ve Karayipler	9.033
Avro Alanı	39.164
Kanada	49.556
Norveç	94.384
Avustralya	47.620
Fransa	42.953
Birleşik Arap Emirlikleri	40.000
İtalya	34.343
Portekiz	21.873
Suudi Arabistan	21.823
Polonya	14.474
Türkiye	13.924
Bulgaristan	7.823
Tayland	5.592
Endonezya	3.840
Ukrayna	2.875
Burundi	216

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.KD>. Erişim.4.12.2017

Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Ekonomik büyüme, önceki yıla göre ekonominin mal ve hizmet miktarındaki yüzde artışı ifade eder. Brüt büyüme oranından nüfus artış hızı çıkıldığında net büyüme oranı elde edilir. Net büyüme oranı pozitifse, bu, o toplum, refah seviyesini bir önceki yıla göre artırıyor demektir.

Kişi başına düşen milli gelirin artması, ekonomik büyüme ile sağlanabilir. Daha hızla büyüyen bir ekonomi, bir yandan daha çok mal ve hizmet üretirken öte yandan o mal ve hizmetlerin satın alınması için daha çok gelir oluşturur. Ekonomilerin gelişmesinde, teknolojik gelişme, fiziksel sermaye birikimi, beşeri sermaye birikimi, coğrafi konum ve kurumsal yapı olmak üzere beş önemli faktörün oldukça etkili olduğunu daha önce ifade etmiştik.

Bir ekonominin büyüklüğünü ölçmek için kullanılan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH-GNP) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH-GDP) olmak üzere iki ana ölçü birimi vardır. Uyrak merkezli bir ölçü birimi olan GSMH, bir ülke vatandaşlarının bir yıl içinde, kendi ülkelerinde veya diğer memleketlerde elde ettikleri toplam kazançları ifade eder. Coğrafya merkezli bir ölçü birimi olan GSYİH ise, bir ülkenin sınırları içerisinde, o ülke vatandaşlarının veya yabancıların bir yıl içinde gerçekleştirdikleri üretimi gösterir. Dolayısıyla, iki ekonominin performansı karşılaştırılacağı zaman uygun gösterge GSYİH; iki ülke insanının ekonomik performansı karşılaştırılacağı zaman uygun gösterge GSMH'dır. GSMH'nın GSYİH'dan büyük olması, o yıl içinde ülkeye net kaynak girdiğini, tersine GSYİH, GSMH'dan büyükse yabancıların o yıl içinde ülke içinde yaptıkları ekonomik faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerin, o ülke vatandaşlarının başka ülkelerden getirdiklerinden daha çok olduğunu, bu yüzden dışarıya net kaynak çıkışı olduğunu gösterir. Küreselleşen dünya ekonomisinde, ekonomik faaliyetlerde ulusal aidiyeti belirlemek hem zor hem de çok anlamlı olmadığı düşünüldüğü için, ulusal ekonomilerin performans karşılaştırmalarında daha çok GSYİH büyüklüğü ve artış oranı kullanılmaktadır.

İstidam ve İşsizlik

İşsizlik, çalışma çağında ve hevesinde olan bireylerin iş bulamama durumudur. Bir ekonomide işsizlik oranının yüksekliği, ekonominin performansının pek iyi olmadığını gösterir. İşsizlik oranının sıfır olması pek beklenmez, çünkü daha iyi iş bulma amacıyla mevcut işinden ayrılan ve yeni iş arama sürecinde olan, iş yeri kapanan, kişisel sorunları nedeniyle işinden ayrılan/atılan insanlar her zaman olacaktır. Bu yüzden gelişmiş ekonomilerde de yüzde 3 ile 10 arasında bir doğal işsizlik oranından bahsedilir. İşsizliğin her ekonomi için ayrı olarak hesaplanan bu doğal işsizlik oranı üzerinde olması, bir ekonomik sorun olarak görülür. Buna zorunlu işsizlik denir.

İşsizlik oranı, ekonominin işgücü faktörünün ne kadarının ekonomide istihdam edilmediğini, böylece olabilecek en yüksek üretim düzeyine ulaşmadığını, yani ekonominin bir nevi atıl kapasitesini göstermesi bakımından önemli bir göstergedir.

Bu, aynı zamanda gelir dağılımının iyi olmadığını, toplumsal düzenin sağlıklı işleminin önünde engeller bulunduğunu da ima eder. Bu nedenle, işsizlik oranının yüksekliği, ekonomik sonuçlarıyla sadece üretim faktörlerinin eksik kullanımı olarak değerlendirilemez. Örneğin bir ekonomide atıl sermayenin bulunması da üretimin olabilecek en yüksek seviyenin altında olduğu anlamına gelir. Yani sermaye kapasitesinin eksik kullanımı söz konusudur. Ama bu durum, işsizliğin potansiyel olumsuz sonuçlarını çığırıştırır.

Çünkü işsizlik, üretimin tam istihdam seviyesinin altında gerçekleşmesi nedeniyle bir çok sorunun ortaya çıkmasına yol açar. Bunlar:

- Toplumun tümü için üretim, gelir ve dolaşısıyla refah kaybı
- Devlet için vergi kaybı
- (varsa) İşsizlik ödemelerinin artması nedeniyle çalışanlar üzerinde vergi yükünde artış
- İşsizler ve yakınlarında ruhsal çöküntü veya 'işe yaramazlık' duygusunun oluşması
- Toplumsal sisteme yabancılaşma ve bunun sonucu olarak toplumsal kurallara uymama (suç işleme) eğiliminin artması
- Nüfusun bağımlılık oranının artması nedeniyle çalışanların reel kazançlarının azalması

İşsizliğin yol açtığı sorunların siyasal ve sosyal alanda sarsıcı etkileri olduğu için ulusal ve uluslararası politik karar mercileri işsizliğe karşı diğer sorunlara göre daha fazla duyarlı davranırlar.

Bu yüzden işsizlik oranının yüksek veya düşük olması, sadece ekonominin değil, sosyal sistemin başarısını gösteren önemli bir gösterge olarak kabul edilir.

Tablo 4.3 Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları (2016)

Ülke	İşsizlik Oranı (%)
İzlanda	3,0
Japonya	3,1
Kore	3,7
Meksika	3,9
Çek Cumhuriyeti	4,0
Almanya	4,1
Norveç	4,7
İsrail	4,8
İngiltere	4,8
ABD	4,9
Yeni Zelanda	5,1
Macaristan	5,1
Rusya	5,5
Avustralya	5,7
Hollanda	6,0
Avusturya	6,0
Polonya	6,2
Danimarka	6,2
Lüksemburg	6,3
İsveç	7,0
Kanada	7,0
Belçika	7,8
İrlanda	7,9
Finlandiya	8,8
Kolombiya	9,3
Letonya	9,6
Slovakya	9,7
Fransa	10,1
Türkiye	10,8
Portekiz	11,1
İtalya	11,7
İspanya	19,6
Yunanistan	23,5
AB28	8,5
AB19	10,0
OECD	6,3

Dışa Açıklık ve Ekonomik Özgürlük Düzeyi

Ekonomilerin başarılarında dışa açıklık derecesi büyük önem taşır. Dış ticaretin toplam GSMH içindeki oranı ile ölçülen dışa açıklık derecesi, ekonomilerin serbest piyasa ortamında diğer ekonomilere olan bağımlılığını ve gücünü gösterir. Dışa açıklık derecesi yüksek olan ekonomiler, diğer ekonomilerle sağlıklı ilişki kurabilen ekonomilerdir. Bu, aynı zamanda bir ekonominin uluslararası normlara uygun üretim yapabilme yeteneğini de ortaya koymasından çok önemli bir göstergedir. Sadece mal ve hizmet mübadelesinde değil, teknoloji transferi ve sermaye girişi sağlanmasında da dışa açıklık önemli avantajlar sağlar.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, gelişmenin itici güçlerinden birisi ekonomiler arası etkileşimdir. Mal, hizmet ve sermaye hareketliliği yüksek olan bir ekonomide, sonuçları uzun dönemde ortaya çıkabilecek yanlış politikaların sinyalleri, faiz ve kur baskısı biçiminde erkence görülmeye başlar. Uluslararası alandaki bu rekabet, ekonomi ile ilgili karar birimlerini ve siyasetçileri hızlı karar almaya ve gerekli düzenlemeleri çabucak yapmaya zorlar.

Aslında siyasal aktörlerin daima ekonomiye müdahalesi mümkündür, ancak ekonominin dışa açılması, faiz, fiyat ve kurların serbest olması, müdahaleye verilecek tepkinin boyutlarını artırır, sonuçlarını kontrol edilemez hale getirir. Yani, ekonomiye keyfi müdahalenin riski yükselir. Siyasilerin yanlış bir kararı, anında kurların yükselmesi veya düşmesi, faizlerin yükselmesi, ülkeden hızlı sermaye çıkışı, borsanın dalgalanması gibi tepkilerle karşılık görür. Bu aynı zamanda, ekonominin dışa açıklık derecesi ve serbestlik oranı yükseldikçe, vatandaşların hükümetin uygulamalarına karşı kendilerini korumak için yeni araç ve imkanlara kavuştukları ve bu böylece seçim dışı yollarla da yöneticileri denetleyebildikleri anlamına gelir. Bu bağlamda ithalat amacı dışında satın alınan her döviz, ulusal paranın değerini düşüren hükümet politikalarına verilen bir olumsuz oy olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca keyfi müdahalenin olmadığı bir ekonomide istikrarı sağlamak ve bu yolla yabancı yatırımcıları çekmek kolaylaşır.

GSMH'nin oranı olarak vergiler ve kamu harcamalarının yüksekliği, ekonomiye devlet müdahalesinin büyüklüğüne, dolayısıyla ekonomik özgürlük alanının daraldığına işaret eder.

Ulusal ekonomilerin başarı düzeyi ve dünya ekonomisi ile olan ilişkileri, ekonomik özgürlüklerin sağlanma oranıyla yakından ilgilidir. Bir ekonominin ne düzeyde özgür olduğu aşağıdaki kriterler çerçevesinde belirlenir:

- Dış ticarete getirilen sınırlamalar
- Devlet harcamalarının ve vergilerin GSMH içindeki payının az veya çok olması
- Sözleşmelerin işlerlik kazanabilmesi için mahkemelerin karar alma hızı ve alınan kararların yaptırım gücü
- Çalışma hayatına ilişkin düzenlemeler
- Sermaye hareketleri ve bankacılık faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalar
- Kayıt dışı ekonominin boyutları

Ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme ve refah artışı arasında doğru yönlü bir ilişkiden bahsedilebilir. Ekonomik özgürlüğün daha yüksek olduğu ekonomiler daha çok refah yaratabilmektedir.

Gelir Dağılımı

Bir sosyal sistemin başarısı, ekonomisinin gelir yaratma kapasitesi kadar, yaratılan gelirin nasıl bölüştüğüne de bağlıdır. Servetin sınırlı sayıda kişinin elinde toplandığı ekonomilerde, hem toplumsal barışı korumak zorlaşmakta hem de ekonominin büyüme istikrarı tehlikeye girmektedir.

Adil bir gelir dağılımı, çalışma koşullarının iş gücünün tümünü içine alacak biçimde düzenlenmesi, çalışma çağındaki nüfusun yeterli donanımına sahip olup olmamasıyla yakından ilgilidir. Bu sebeple adil gelir dağılımı, eğitimin düzey ve niteliği, istikrarlı ve güvenli bir çalışma ortamının olduğunu da gösterir.

Gelir dağılımında eşitsizliğin ölçümünde Gini katsayısı yaygın kullanılan göstergelerden biridir. Bu katsayı 0 ile 1 arasında bir sayıdır. 0 tam eşitliğin olduğu durumu, 1 de gelirin tek bir kişinin elinde toplandığı ve geri kalanların hiç gelirin olmadığı hipotetik durumu ifade eder. Gerçek hayat bu ikisi arasında bir yerdedir. Gini katsayısı bire yaklaştıkça gelir dağılımının bozulduğunu anlarız.

✓ Gini Katsayısı

Sıfır ile bir arasında değişen ve sıfıra yaklaştıkça nüfusun yüzde oranları ile gelirin elde edildiği yüzdelik dilimlerin daha çok örtüştüğünü, bire yaklaştıkça da gelir dağılımının bozulduğunu ifade eden bir katsayı.

Tablo 4.4 Gini Katsayılarına Göre Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye (2014)

Ülke	Gini katsayısı 0= tam eşitlik 1=tam eşitsizlik
İzlanda	0.246
Danimarka	0.256
Finlandiya, Norveç	0.257
Belçika	0.266
Almanya	0.289
Fransa	0.297
Polonya	0.298
Kore	0.302
Hollanda	0.305
Kanada	0.313
İtalya	0.326
Avustralya	0.337
Yunanistan	0.339
İspanya	0.344
İsrail	0.365
ABD	0.395
Türkiye	0.398
Meksika	0.459

Kaynak: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>, erişim 6.12.2017.

Beşeri Kalkınma

Başta söylediğimiz gibi bir ülkede kişi başına düşen gelirin artması, *beşeri kalkınma* anlamına gelmeyebilir. Ülkede, savunma ve silah sanayi başta olmak üzere bireylerin refah seviyesinin yükselmesine doğrudan katkısı olmayan alanlarda yapılan üretim artışı ile kişi başına düşen gelir yükseltilebilir. Yine yukarıda bahsedildiği üzere yüksek gelir, yaşam kalitesinde iyileşmelere yol açmayabilir. Bu nedenle ekonomik büyümenin sonucu ortaya çıkan kişi başına düşen gelirin ötesinde ülke insanların refah seviyelerinin karşılaştırılmasında beşeri kalkınma kriteri geliştirilmiştir.

Beşeri kalkınma, ortalama yaşam süresi, okuma yazma oranı ve kişi başına düşen milli gelirden oluşan bir karma göstergedir. Kalkınmayı, yaşam kalitesindeki gelişmelerle birlikte ele almak için ülkenin beşeri kalkınma indeksindeki yerine bakmak gerekmektedir.

Fiyat İstikrarı

Bir ülke ekonomisinin başarısında önemli makro göstergelerden biri de fiyat istikrarıdır. Fiyat istikrarı içinde, mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artış oranı, yani *enflasyonun* yanı sıra, *döviz kuru* ve *faiz* oranları da önemli yer tutar. Enflasyon, ülke parasının mal ve hizmet alımında değerini ne düzeyde koruduğunu, döviz kuru, ülke parasının diğer ülke paraları karşısında nasıl bir değere sahip olduğunu, faiz ise yatırım için sermaye temininin maliyet durumunu gösterir. Kur, faiz ve enflasyon oranları görece düşük ve istikrarlı bir seyir izleyen ekonomilerde üretim, yatırım ve tasarruf kararları daha sağlıklı ve uzun dönemli olarak yapılır. Bu da istikrarlı büyüme demektir.

Fiyat istikrarsızlığı, sadece fiyat konusunda belirsizlik yaratmakla kalmaz, diğer ekonomik dengelerin de bozulmasına yol açar. Bu bakımdan makro fiyatlarında istikrar, (enflasyon, kur ve faiz oranlarının istikrarı) bir ekonominin çok önemli bir performans ölçütüdür. Düşük faiz oranına karşın sermayenin bir ekonomi içinde kalması, o ekonomiye sermaye sahiplerinin güvenini gösterir. Aynı şekilde bir ülke parası, diğer ülke paraları karşısında istikrarlı biçimde değerini koruyorsa, o ülkenin parasının elde tutulmasından bireylerin bir değer kaybı kaygısı taşımadıklarını, yani ülke parasının alım gücünün düşmeyeceğini beledikleri anlamını çıkarabiliriz. Bu da ekonominin üretim kapasitesinin basılan parayı karşılayacak düzeyde olduğuna dair bir güveni ifade eder. Çünkü ülkenin parasının değeri, gerektiğinde ülkedeki mal ve hizmetlere dönüştürülebilme durumunu gösterir.

Küresel Karşılaştırma İndeksleri

Her bir ülkenin gelir düzeyi, gelir dağılımı, eğitim, hukuk, sağlık ve siyasal sisteminin değişik olması, yaşam memnuniyetini etkileyen, iklim, çevre, kültürel koşulların farklı olması tüm ülkelerin bir arada değerlendirilmesini alabildiğine zor-

laştırmaktadır. Ülkelerin veya ekonomilerin farklı yönlerini öne çıkaran çok sayıda uluslararası göstergenin geliştirilmiş olması bu zorluğu azaltacağı yerde artırmaktadır. Çünkü bu göstergelerin bir çoğu birbirine paralellik gösterse de çoğu durumlarda bir göstergeye göre iyi durumda olan bir ülke diğerine göre geride kalmakta başka bir göstergeye göre de ortalarda seyrettiğinde onun konumunu belirlemek daha da zorlaşmaktadır. Bu yüzden birden çok göstergeyi bir araya getiren ve her bir göstergenin önem ve ağırlığına göre sonuçları farklılaşabilen indeksler üretilmeye başlanmıştır. Genelde bu indeksler üniversitelerin belirli alanlarda uzmanlaşmış araştırma merkezleri, uluslararası resmi kuruluşlar veya vakıflarca kurulan özel amaçlı araştırma enstitülerince hazırlanıp kamuoyuna açıklanmaktadır. Her bir indeksin hangi alt bileşenlerden oluştuğu, verilerin hangi kaynaklardan alındığı açık bir şekilde belirtildiği için indeksler yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Tüm diğer uluslararası göstergeleri olduğu gibi bu küresel karşılaştırma indekslerini de okurken iki konuya özellikle dikkat edilmelidir. İlki tüm uluslararası göstergelerde olduğu gibi indekslerden de sağlıklı veri sorunu henüz çözülmüş değildir. Amaca uygun kayıt veya veri toplamanın zorluğu ve maliyetli oluşu, ülkelerin idari kayıt sistemlerinin farklılığı, tüm ülkelerde aynı standartta ve aynı zaman dilimlerinde veri teminini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bütün verilerin aynı güvenilirlikte olmayabileceği gözden kaçırılmamalı, resmi verilere kaynak teşkil eden kayıt sistemlerinin eksik ve hatalı olması ve resmi veri üretimi için yeterince kaynak ayrılmaması sonucu özellikle düşük gelirli coğrafyalara ait verilerin sıhhati konusunda özellikle ihtiyatlı olunmalıdır. Verilerden kaynaklanan sakıncaların

giderilmesi için genelde ya uluslararası kurumların verileri ya da ülkelerin resmi istatistikleri kullanılmaktadır. Bu durum sağlıklı veri toplamış olmayı değil tartışmalı veri kullanmayı sonlandırır.

İkincisi, her bir indeks, oluşturuluş amacına göre farklı değişkenlere birbirinden farklı ağırlıklar verdiği için indekslere oluşturuluş amacı dışındaki konuları açıklayıcı bir işlev yüklenmemelidir. Ayrıca bütün ülkelerde bu değişkenlerin yeri ve önemi aynı ağırlıkta olmayabilir. Örneğin kentleşme düzeyleri oldukça farklı olan ülkelerin indekslerde, kişi başı milli gelirin ağırlığının aynı olması iki ülkenin refah düzeyinin karşılaştırılmasında tam bilgi vermeyebilir. Bu yüzden sonuçları, indeksteki değişkenlerin ağırlık oranlarının hangi amaçla oluşturulduğunu dikkate alarak okumak önemlidir.

Ayrıca zaman zaman bazı ülkelerin en güvenilir verilerinin değil, ülkeyle ilgili basmakalıp yargıları destekleyen verilerinin indekslere dahil edilmesi de mümkündür. Ancak bu çok sınırlı durumlarda olabilecek bir konudur.

Uluslararası karşılaştırılabilirlik için farklı amaçlarla hazırlanmış indekslerde ilk on ülke ve Türkiye'nin konumunu karşılaştıran Tablo 4.8 incelendiğinde, bazı ülkelerin tüm göstergelerde dünya ölçeğinde ilk sıralardaki konumlarını hep korudukları, indekslerin ağırlık verdiği konulara bağlı olarak bazı ülkelerin de görece avantajlı oldukları değişkenlerin ağırlıklı olduğu indekslerde ilk on listesine girdikleri görülmektedir. Türkiye'nin konumunun da belirli bir sıralamada yerini koruduğu anlaşılmaktadır. Ülkelerin durumlarını görmek için indekslerin daha detaylı incelenmesi için detaylı verilerin bulunduğu ilgili web sayfaları tablo altında verilmiştir.

Tablo 4.5 Toplumların Karşılaştırılmasında Kullanılan Çeşitli Göstergelere Göre İlk 10 Ülke ve Türkiye

Sıra	Kişi Başına Millî Gelir ¹	Küresel Rekabet İndeksi ²	Ekonomik Özgürlük ³	İnsanı Gelişime İndeksi ⁴	Küresel Refah İndeksi ⁵	Küreselleşme İndeksi ⁶	Yaşam memnuniyeti ⁷
1	Norveç	İsviçre	Hong Kong	Norveç	Norveç	Hollanda	Norveç
2	İsviçre	ABD	Singapur	Avustralya	Yeni Zelanda	İrlanda	Danimarka
3	Katar	Singapur	Yeni Zelanda	İsviçre	Finlandiya	Belçika	İsviçre
4	Lüksemburg	Hollanda	İsviçre	Almanya	İsviçre	Avusturya	İzlanda
5	Makau, Çin	Almanya	Avustralya	Danimarka	İsveç	İsviçre	Finlandiya
6	Avustralya	Hong Kong	Estonya	Singapur	Hollanda	Danimarka	Hollanda
7	Danimarka	İsveç	Kanada	Hollanda	Danimarka	İsveç	Kanada
8	İsveç	İngiltere	Birleşik Arap Emirlikleri	İrlanda	Kanada	İngiltere	Yeni Zelanda
9	ABD	Japonya	İrlanda	İzlanda	Avustralya	Fransa	İsveç
10	Singapur	Finlandiya	Şili	Kanada, ABD	İngiltere	Macaristan	Avustralya
---
	Türkiye (63)	Türkiye (66)	Türkiye (60)	Türkiye (71)	Türkiye (88)	Türkiye (42)	Türkiye (34)

Kaynak: 1.<http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>, erişim 4.12.2017. 2.<https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, erişim 4.12.2017. 3.http://www.heritage.org/index/pdf/2017/book/index_2017.pdf, erişim 4.12.2017. Başka bir kurumun ekonomik özgürlük indeksi için Bkz. <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2017.pdf>. 4.<http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>, erişim 4.12.2017. 5.<http://www.prosperity.com/rankings>, erişim 4.12.2017. 6.http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2017/04/19/rankings_2017.pdf, erişim 4.12.2017. 7. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>, erişim 4.12.2017.

Öğrenme Çıktısı



4 Dünya üzerindeki farklı ülke veya ülke gruplarını karşılaştıran göstergeleri tanımlayabilme

Araştır 4

İki farklı ekonominin GSMY ve GSYİH göstergeleri neyi ifade eder?

İlişkilendir

Ülkelerin ekonomik özgürlük indeksindeki konumları ile kişi başına düşen gelirler arasında nasıl bir ilişki olabilir?

Anlat/Paylaş

Bir ekonomide faiz, döviz kuru ve enflasyon birbiriyle nasıl ilişki içindedir? Tartışınız.



3

Beşeri sermaye ve sosyal sermayenin farkını ayrıştırabilme ve bu ikisini refahla ilişkilendirebilme

Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye ve Yönetişim

Beşeri sermaye daha çok üretim için gerekli olan bilgi, beceri, tecrübeye işaret eder. Üretim için bu üçünün varlığı, değişik oranlarda da olsa mutlaka gereklidir. Fakat bir kişinin alanında bilgili, yetenekli ve deneyimli olması (beşeri sermaye), bir arada çalışma, ortak amaçlara dönük olarak tüm enerjisini harcama, sözünde durma, güvenilir ve dürüst olma özellikleri (sosyal sermaye) ile birleşmezse, bilgi, beceri ve deneyimlerinin verimli bir üretime dönüşmesi zordur. Beşeri sermayesi yüksek buna karşılık sosyal sermayesi düşük kişilerin yararlı olmak bir yana tersine topluma büyük zarar verme ihtimalleri artar. Beyaz yakalı suç olarak isimlendirilen suçlar, ancak beşeri sermayesi yüksek kişilerce işlenebilir. Bu nedenle beşeri sermayedeki artışların sosyal sermaye ile desteklenmesi durumunda refah artışına daha çok katkı sağlar.

4

Dünya üzerindeki farklı ülke veya ülke gruplarını karşılaştıran göstergeleri tanımlayabilme

Küresel Göstergeler ve İndeksler

Ülkelerin veya ekonomilerin mevcut durumlarını veya kaydettikleri gelişmeleri görmek ve karşılaştırmak için, kişi başına düşen milli gelir, gelirin ülke içindeki nüfusun yüzdelik dilimlerine göre dağılımı, her yıl gerçekleşen ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, faiz oranları ile döviz kurları gibi bir çok gösterge kullanılır. Bu göstergeler ulusal istatistik ofisleri tarafından veya doğrudan Birleşmiş Milletler, OECD, Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşlarca hesaplanır. Her biri ekonominin veya toplumsal sistemin bir yönünü resmeden bu çok sayıdaki göstergenin karşılaştırılmasının zorluklarını aşmak için farklı değişkenlere farklı ağırlıklar vermek suretiyle uluslararası kabul gören yeni yeni indeksler oluşturulmaktadır. Daha çok uluslararası kuruluşlar veya özel amaçlı kurulan enstitülerce hazırlanan bu indeksler kısa yoldan ülkeleri karşılaştırma imkanı sağladığı için hem araştırmacılar hem de medya kuruluşlarınca yakın ilgi görmektedir. İnsanı gelişmişlikten küresel rekabete, ekonomik özgürlüklerden, küreselleşme düzeyine, yaşam memnuniyetinden politik özgürlüklere kadar her alandaki bu indeksler, amaca göre ülkelerin gruplanması ve karşılaştırılmasını kolaylaştırmaktadır.

1 Aşağıdakilerden hangisi ekonomik büyüme ile gelişme arasındaki farklılığı ortaya koyan göstergeler arasında **yer almaz**?

- A. Kişi başına düşen milli gelir
- B. Okulda geçirilen ortalama toplam süre
- C. Yükseköğretim okullaşma oranı
- D. Okuma yazma bilme oranı
- E. Doğum sırasında ölen anne oranı

2 Aşağıdakilerden hangisi daha yüksek ulusal refah düzeyini gösteren kriterler arasında **yer almaz**?

- A. Kişi başı güvenlik harcamalarının yüksek olması
- B. Çalışma ortamlarının yaratıcılığı özendirici ve yenilik dostu olması
- C. Hukuk kurallarının demokratik biçimde oluşturulup herkese eşit ve adil uygulanması
- D. Karar süreçlerine demokratik katılımın yüksek olması
- E. Firma ve ülke düzeyinde iyi yönetişimin olması

3 Aşağıdakilerden hangisi sürdürülebilir kalkınmayı tanımlayan özellikler arasında **yer almaz**?

- A. İnsan ve diğer canlılar için hayat kalitesinin bozulmamasını veya mevcuttan daha geriye götürülmesine yol açmamaya özen göstermek
- B. Ekonomiye dair kararlarda hakkaniyet ve adaleti gözetmek
- C. Karar süreçlerine olabilecek tüm paydaşların katılımını sağlamak
- D. Çevreyi korumaya özen göstermek ve ekolojik kısıtlılıklara saygılı olmak
- E. Sadece bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını gözetmek

4 Aşağıdakilerden hangisi, kişi başına düşen milli gelir oranları aynı iki ülkenin refah düzeylerinin farklılaşmasına **yol açmaz**?

- A. Kentleşme düzeyi
- B. Haftalık ortalama çalışma süresi
- C. Kayıt dışı ekonomi
- D. Gelir dağılımı
- E. Ülkelerin para birimleri

5 Aşağıdakilerden hangisi ekonomik gelişme üzerinde etkili **değildir**?

- A. İklim
- B. Kültür
- C. Sosyal sermaye
- D. Doğal kaynaklar
- E. Milliyet

6 Aşağıdakilerden hangisi beşeri sermayenin belirleyicileri arasında **yer almaz**?

- A. Bilgi
- B. Dürüstlük
- C. Beceri
- D. Deneyim
- E. Beden sağlığı

7 Aşağıdakilerden hangisi sosyal sermayenin belirleyicileri arasında **yer almaz**?

- A. Dürüstlük
- B. Tecrübe
- C. Güven
- D. İşbirliği
- E. Dayanışma

8 Aşağıdaki göstergelerden hangisi, genelde siyasi karar vericileri en çok endişelendirir?

- A. Faiz oranının yükselmesi
- B. Enflasyonun artması
- C. Özgürlük indeksinde ülkenin gerilemesi
- D. İşsizliğin artması
- E. Ulusal paranın döviz karşısında değer kazanması

9 Aşağıdakilerden hangisi bir ekonominin özgürlük düzeyini **etkilemez**?

- A. Dış ticarete getirilen sınırlamalar
- B. Devlet harcamalarının ve vergilerin GSMH içindeki payının az veya çok olması
- C. Ticari mahkemelerin karar alma hızı
- D. Ülkelerin en çok kullandığı yabancı para birimleri
- E. Sermaye hareketleri ve bankacılık faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalar

10 Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- A. Büyüme, gelişme ve refah eşanlımlı kelimelerdir.
- B. Bugünün zengin ülkeleri, tarihin ilk dönemlerinden beri hep zengin ülkeler arasında yer almışlardır.
- C. Sosyal sermaye beşeri sermayeyi daha verimli hale getirir.
- D. Kalkınma sürecinde çevrenin korunması bütün dönemlerde birinci öncelik verilen konu olmuştur.
- E. Sürdürülebilir kalkınmanın ana kaynağı yer atlı zenginlikleridir.

1. A

Yanıtınız yanlış ise “Büyüme, Gelişme ve Refah” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. A

Yanıtınız yanlış ise “Büyüme, Gelişme ve Refah” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. E

Yanıtınız yanlış ise “Büyüme, Gelişme ve Refah” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. E

Yanıtınız yanlış ise “Milli Gelir Ekonomik Durumu Tam olarak Yansıtır mı?” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. E

Yanıtınız yanlış ise “Zenginlik ve Refahın Kaynakları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. B

Yanıtınız yanlış ise “Beşeri Sermaye” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. B

Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Sermaye” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “İstihdam ve İşsizlik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D

Yanıtınız yanlış ise “Dışa Açıklık ve Ekonomik Özgürlük Düzeyi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. C

Yanıtınız yanlış ise “Kitabın Bu Bölümünü” yeniden gözden geçiriniz.

4

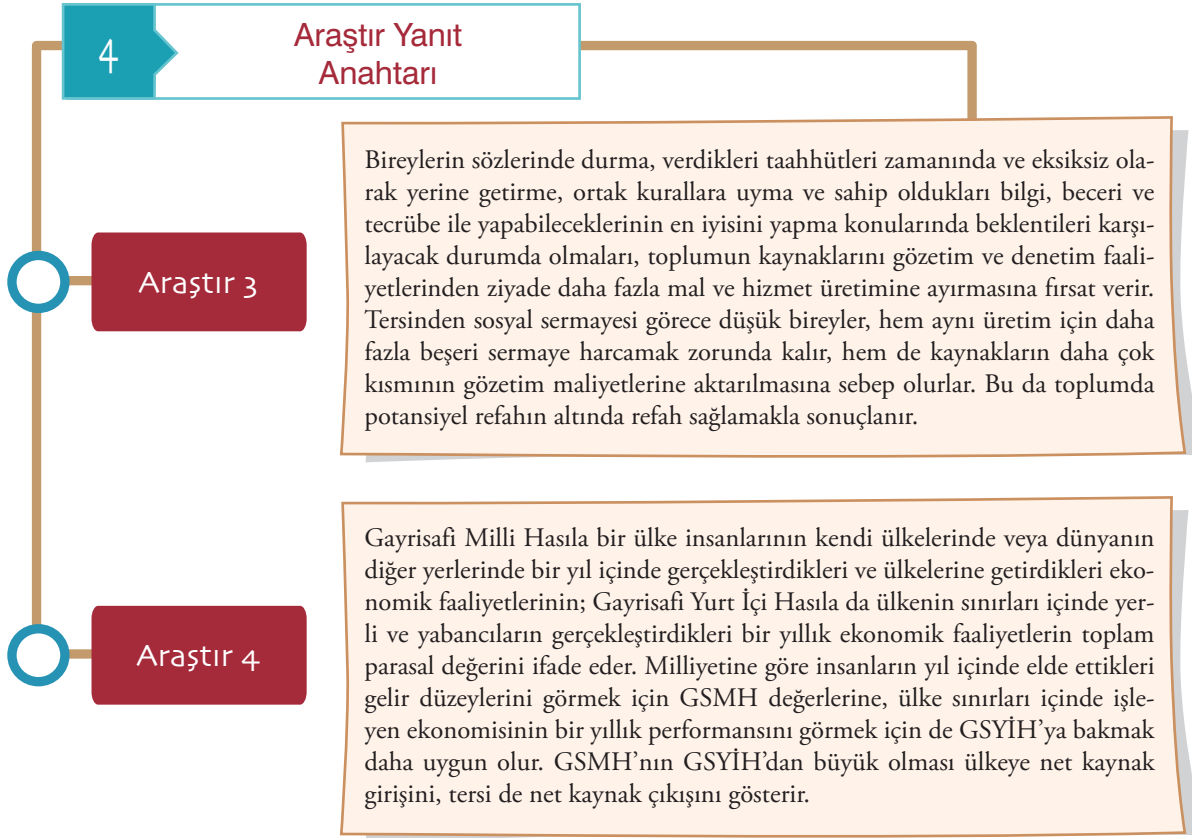
Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Ekonomik büyüme refahın önemli bir unsurudur. Ancak yaşam memnuniyetinin oluşması için sadece belirli düzeyde gelirin olması yeterli değildir. Refah için, gelirin yanı sıra bireylerin temel sağlık, eğitim ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan, insan haklarını ve özgürlükleri koruyan, bir arada yaşamayı kolaylaştıran ve cazip kılan kurumsal altyapı ve hukuki düzenlemelerin de olması gereklidir. Bir ülke bireylere hayatın devamı için makul ve istikrarlı gelir elde etmelerini mümkün kılan bir ekonomik ortam hazırlar ve bunu sağladığı kolaylıklarla yaşanılmak istenen ülke olma özelliği ile birleştirdiğinde kalıcı refah artışı sağlayabilir.

Araştır 2

Teknoloji, üretimi kolaylaştıracak üretim yöntemi bilgisi ve gerekli maddi araçları ifade eder. Hem bireylerin yeniliklere özendirilmesi ve yönlendirilmesi, hem de yeniliklerin yapılabilmesi bireylerin ve toplumun bu iş için vasıflı işgücünü bu alana yönlendirilmesi ve o işgücünün uygun koşullarda araştırma, geliştirme ve yenilik yapabilmesi için maddi kaynaklarla desteklenmesi gerekir. Ülkelerin bu amaçla yaptıkları ar-ge harcamalarının gayrisafi milli hasıla içindeki payı, gelecekte ekonomide meydana gelebilecek olumlu gelişmeler konusunda ön fikir verebilir. Ar-ge'ye ne kadar çok kaynak ayrılırsa, o kadar teknoloji geliştirme imkanı olacağı beklenir.



Kaynakça

- Acemoğlu, Daron ve Robinson, James A. (2015). **Ulusların Çöküşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri**, Çev. Faruk Rasim Velioglu, 9. Baskı, 2015, İstanbul: Doğan Kitap,
- Demir, Ömer (2013). **Din Ekonomisi: İnanç, Zenginlik ve Mutluluk**, Bursa: Sentez Yayınları. (Bu bölümdeki bazı paragraflar ve şekiller bu eserden uyarlanmıştır.)
- Fukuyama, Francis (1998). **Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**, Çev. Ahmet Buğdaycı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Krug, Barbara (1999). "On Custom in Economics: The Case of Humanism and Trade Regimes", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 155, 405-427.
- Landes, David S. (1999). **The Wealth and Poverty of the Nations: Why Some Are Rich and Some So Poor**, London: W W Norton & Company.
- Maddison, Angus (2001). **The World Economy: A Millennial Perspective**, OECD Publication.
- Maddison, Angus (2007). **Contours of the World Economy, 1-2030AD Essays in Macroeconomic History**, New York: Oxford University Press.
- North, Douglass, C. (2005). **Understanding the Process of Economic Change**, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Weber, Max, (1985). **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu**, Çev. Zeynep Aruoba, İstanbul: Hil Yayınları.

Bölüm 5

Küresel Para ve Ekonomi Sistemi

öğrenme çıktıları

Ülke Paralarının Değeri ve Birbirine Dönüştürülmesi

- 1 Devalüasyon-revalüasyon ile paranın değersizleşmesi-değerlenmesi arasındaki farkı izah edebilme ve döviz kurlarının değişmesine yol açan faktörleri sıralayabilme

Döviz Kuru Sistemleri ve Altın Standardı

- 2 Döviz kuru sistemlerini tanımlayıp birbirinden ayırt edebilme

IMF ve Uluslararası Ödemeler Sisteminde IMF'nin Rolü

- 3 IMF'nin kuruluş hikâyesi ve uluslararası ödemeler sistemi içindeki rolünü açıklayabilme

Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sistemi ve Esnek Kur Sistemi

- 4 Ödemeler bilançosunun ana hesaplarını ve bunların içeriğini izah edebilme

Anahtar Sözcükler: • Altın Standardı • Bretton Woods Sistemi • Cari İşlemler Dengesi • Devalüasyon • Esnek Döviz Kuru Sistemi • Ödemeler Bilançosu/Dengesi • Revalüasyon • Rezerv Para • Sabit Döviz Kuru Sistemi • Sağlam Para • Satılma Gücü Paritesi • Sıcak Para • Zayıf Para



GİRİŞ

Uluslararası para ve finans sistemi uluslararası ticaret ve yatırımların finansmanı başta olmak üzere, ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerin yürütülmesini mümkün kılan parasal ve finansal kurallar, araçlar ve kurumlar bütünüdür. Bu sistemin temel kurumları Uluslar arası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve önceleri Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 1995'ten itibaren de Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'dür.

Küreselleşme süreci ülkeler arasındaki duvarları yıkmış, ekonomileri birbiriyle entegre hale getirmiş, buna bağlı olarak uluslararası para ve finans sistemi de kendi içinde evrilmiş, piyasaların birbiriyle entegre olduğu bir manzara ortaya çıkmıştır. Bugün finans piyasaları, borsalar, bankalar ve öteki para-kredi kuruluşları birbiriyle sıkı ilişkiler geliştirmiş olup, her gün trilyonlarca Dolar tutarında para 24 saat boyunca dünya üzerinde dolaşmaktadır. Atalarımız “su uyur, düşman uyumaz” demişlerdi. Bu sözden ilham alarak, konumuz bağlamında, küreselleşme çağında dünya üzerinde günün yirmidört saati boyunca paranın hareket halinde olmasını vurgulamak üzere “insan uyur, para uyumaz” diyebiliriz.

Bu bölümde küresel para ve finans sistemi ele alınacaktır. Uluslararası ticaretin finansmanı, dış yatırımlar, sermaye akımları ve turizm faaliyetleri her ülkeyi başka ülkelerin paralarıyla haşır neşir hale getirmektedir. Başka ülkelerin parasını alıp satma ve kasada bulundurma da döviz kuru, devalüasyon, revalüasyon, paranın değer kazanması, değer kaybetmesi ve satınalma gücü paritesi gibi bazı kavramları günlük hayatımıza sokmaktadır.

Ülkeler ihtiyaç duydukları ama kendi üretemedikleri veya görece daha pahalıya üretebildikleri mal ve hizmetleri başka ülkelere satın alma yoluna giderler. Böylece ihtiyaçlarını daha ucuza temin etme imkânına kavuşurlar. Dolayısıyla uluslararası ticaret bütün ülkelerin iktisadi hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır.

Ticaretin iki yüzü vardır. Bir yüzünde alış-veriş konu olan mal ve hizmetler, bir yüzünde ise o mal ve hizmetler karşılığında ödenen veya tahsil edilen paralar. Her bağımsız ülkenin kendine ait bir parası vardır. Bazı durumlarda birçok ülke ortak bir para kullanmayı tercih etmekte, böylece paralarını birbiriyle değiştirme mecburiyetinden kurtulmaktadır. Örneğin günümüzde bölgesel ekonomik

entegrasyonların en başarılı örneklerinden biri olan Avrupa Birliği *Avro* adında ortak bir para birimi kullanmaktadır.

Uluslararası para ve finans sisteminin ele alınacağı bu bölümde önce döviz kurları üzerinde durulacaktır. Sağlam para, zayıf para, devalüasyon, revalüasyon, nominal ve reel döviz kuru ve satınalma gücü paritesi gibi kavramlar tanımlanacaktır. Ardından döviz kurlarının hangi durumlarda değiştiği irdelenecek, döviz kurlarındaki değişimin ülkelerin dış ticaretini ve dış dengelerini nasıl etkilediği izah edilecektir.

ÜLKE PARALARININ DEĞERİ VE BİRBİRİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Ülkelerin birbiriyle ticareti ve karşılıklı yatırımları, borç-alacak ilişkileri söz konusu olduğu müddetçe ulusal paraları da birbirine dönüştürme ihtiyacı doğmaktadır. Bu çerçevede bir ülke parasının başka bir ülke parası cinsinden değerine **döviz kuru** adı verilir. Döviz kuru doğal olarak bir ülkenin dışarıdan aldığı her şeyin fiyatını etkilediği gibi, dışarıya sattığı her şeyin fiyatını da etkiler. Özel kişiler, ticari şirketler, bankalar, finans kuruluşları, yatırımcılar, turistler,... kısaca bir şekilde kendi ülkesinin sınırları dışına adım atma ihtiyacı duyan herkes döviz kurlarıyla muhatap olmakta, döviz kurundaki oynamalardan etkilenmektedir.

✓ Döviz kuru

Bir ülke parasının başka bir ülke parası cinsinden değeri.

Döviz, Sağlam Para, Zayıf Para ve Rezerv Para

Döviz kurlarındaki değişim, bir ülkenin izlediği döviz kuru sistemine göre, ya para otoritesinin kararı ya da piyasanın kararı, yani döviz arz ve talebi tarafından döviz kurlarının belirlenmesi olmak üzere iki şekilde olabilir.

Bir ülke parasının diğer ülke paraları karşısındaki fiyatının piyasada döviz arz ve talebi tarafından serbestçe belirlendiği, döviz arz ya da talebinde meydana gelebilecek değişimlere göre düşüp yükselebildiği sisteme esnek ya da dalgalı kur sistemi denir. Dalgalı kur sistemi, saf biçimiyle hiç bir ülkede uygulanama-

makta, uluslararası dengeleri sarsmaya başladığında başta merkez bankaları olmak üzere çeşitli araçlarla denge döviz kurlarına müdahale edilmektedir.

Ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerini kamu otoritesinin belirlediği, döviz kurlarının sabit tutularak arz ve talebe göre kurların dalgalanmasına izin verilmeyen sisteme de sabit kur sistemi denir.

Dünya ekonomisinde kayda değer payı olan ülkelerin paraları ile ekonomisi çok büyük olmasa da siyasal ve ekonomik açıdan istikrarlı ülkelerin paralarına daha çok güven duyulur. Bu paraların temsil ettiği ekonomilerin durumu ve paraların değeriyle ilgili risk ve belirsizlikler nispeten az olduğundan diğer ülkeler bu paraları, dış ticaretlerinin finansmanında kullanmak veya olağanüstü hallerde müracaat etmek üzere kasalarında rezerv para olarak bulundurmak isterler. Bu paralara iktisat literatüründe ve uluslararası ekonomik ilişkilerde **sağlam para** adı verilir. Bugün dünyada en çok müracaat edilen sağlam paralar ABD doları, Euro (AB ortak parası), Japon Yeni ve İsviçre Frangı olarak sıralanabilir. ABD Doları II. Dünya Savaşı'ndan bu yana dünya rezerv parası olarak işlev görmektedir.

✓ Sağlam para

Ekonomisi güçlü ve istikrarlı ülkelerin çıkardığı, alım gücü nispeten yüksek, değeri istikrarlı paralar.

Dünya ekonomisi içinde belirli bir ağırlığı olmayan, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sorunu yaşayan, uluslararası diplomaside adı pek geçmeyen ülkelerin paraları kendi sınırları dışında talep edilmez, dış ticaretin finansmanında kullanılmaz, rezerv para olarak saklanmaz. Bu tür paralara **zayıf para** adı verilir.

✓ Zayıf para

ABD, Kanada, AB, İngiltere, Japonya ve İsviçre dışında kalan, özellikle de iç savaş ve istikrarsızlık yüzünden ekonomisi zayıf düşen ülkelerin paraları.

✓ Rezerv para

Değeri istikrarlı, başka ülkeler tarafından dış ticaretin finansmanı ve yatırım amacıyla alınıp satılan ve ülkelerin Merkez Bankası kasasında rezerv olarak tutulan para.

Döviz kurlarının çeşitli türlerinden söz edilebilir. Bunlardan en yaygın olarak kullanılan üçü nominal döviz kuru, reel döviz kuru ve satınalma gücü paritesidir.

✓ Nominal döviz kuru

Bir ülke parasının başka bir ülke parasıyla bankada, döviz bürosunda değiştirildiği kur.

✓ Reel döviz kuru

İki ülke parası arasındaki kurun ülkeler arasındaki enflasyon farkına göre yeniden ayarlanmış hali.

✓ Satınalma gücü paritesi

Ülke paralarının birbirine karşı değerinin belirli bir mal ve hizmet sepeti üzerinden satınalma gücü esas alınarak belirlenmiş olan değeri.

Birçok uluslararası karşılaştırma satınalma gücü paritesine göre hesaplanan kur üzerinden yapılır. Buna göre, örneğin, orta halli bir ailenin bir aylık tüketimine dahil olan gıda, giyim, eğitim, sağlık, ulaşım gibi mal ve hizmetlerden oluşan bir sepet Türkiye'de 2000 TL'ye, ABD'de 1000 \$'a alınabiliyorsa, satınalma gücü paritesine göre 1\$=2 TL demektir. Türkiye gibi mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının nispeten daha ucuz olduğu ülkelerde satınalma gücü paritesiyle hesaplanan döviz kuru nominal kurdan daha düşük, yani TL'nin alım gücü nominal kurun ima ettiğinden daha yüksek demektir.

Tek tek bazı mallara, meselâ yüksek teknoloji ürünü cep telefonlarına bakarak Türkiye'nin pahalı bir ülke olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Zira satınalma gücü paritesi hesaplanırken tek tek birkaç ürün değil, orta halli bir ailenin bir ayda tükettiği bütün mal ve hizmetler dikkate alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Avrupa ve ABD'ye kıyasla yarı yarıya daha ucuz bir ülkedir. Yabancı turistlerin az bir dövizle Türkiye'de uzunca bir süre tatil yapabilmeleri bundandır. Yine 2016 yılı için nominal kurdan hesaplanan kişi başına gelir 11.230 Dolar iken, satınalma gücü paritesine göre Türkiye'de kişi başına gelir 23.679 Dolar'dır. Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/country/turkey?view=chart> (06.01.2018); Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/turkey/gdp-per-capita-ppp> (06.01.2018)

✓ Para-güç ilişkisi

Paranın bizatihi kendisi karın doyurmaz; ama karın doyuracak mal ve hizmetleri satın almaya yarar. Para ile güç arasında doğrudan ve yakın bir ilişki vardır. “Parayı veren düdüğü çalar” demiş atalarımız. Kendi adına para basmak bir ülke için egemenlik göstergesidir. Rezerv para sahibi olmak da o ülke için güç ve prestij işaretidir.

Devalüasyon ve Paranın Değer Kaybetmesi/Değersizleşme

Ülkeler birbiriyle dış ticaret yaparken ihracatları ile ithalatları birbirine eşit olmayabilir, dış ticaret açığı verebilirler, buna bağlı olarak cari işlemler açığı verebilirler. Zaman zaman siyasi gelişmelerin etkisiyle ekonomik istikrar sorunu yaşayabilirler. İhracatı teşvik etmek, döviz gelirlerini artırmak isteyebilirler. Bu tür durumlarda dış dengeyi sağlamaya yardımcı olmak üzere döviz kurunu değiştirmek, yerli paranın değerini yabancı paralar karşısında düşürmek isteyebilirler. Bu çerçevede, sabit döviz kuru sistemi uygulayan bir ülkede para otoritesi (genellikle Merkez Bankası) tarafından döviz kurunun yükseltilerek yerli paranın değerinin düşürülmesine **devalüasyon** denir. Esnek kur sisteminde arz ve talep koşullarındaki değişimler sonucu yerli paranın değer kaybetmesi, döviz kurunun yükselmesi devalüasyon olarak değil, değer kaybı olarak isimlendirilir.

✓ Devalüasyon

Para otoritesi tarafından yerli ülke parasının yabancı ülke parası karşısında değerinin düşürülmesi.

✓ Revalüasyon

Para otoritesi tarafından yerli ülke parasının yabancı ülke parası karşısında değerinin yükseltilmesi.

Revalüasyon ve Paranın Değer Kazanması/Değerlenme

Devalüasyon için söylediğimiz tam aksine, sabit kur sisteminde çeşitli gerekçelerle para otoritesi tarafından yerli paranın değerinin yükseltilmesine de **revalüasyon** adı verilir. Ülke dış ticaret fazlası, buna bağlı olarak da cari işlemler fazlası veriyor olabilir; ticaret ortaklarıyla arasında ödemeler dengesi bağlamında sorunlar yaşayabilir; mevcut nominal döviz kuru yerli parayı çok düşük değerli gösteriyor olabilir. Normal şartlarda dış fazla veren bir ülkenin parasının değerlendirilmesi beklenir. Sabit kur sisteminde böyle durumlarda para otoritesi tarafından yerli paranın değerinin artırılması yoluna gidilebilir. Benzer biçimde esnek kur sisteminde arz ve talep koşullarındaki değişimler sonucunda yerli paranın değer kazanması, döviz kurunun düşmesi, revalüasyon değil, değerlendirme olarak isimlendirilir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus şudur: devalüasyon ile paranın değer kaybetmesi genellikle birbirine karıştırılır, veya aynı şey zannedilir. Aynı karıştırma revalüasyon ile paranın değerlendirilmesi için de geçerlidir; ikisi aynı şey zannedilir. Oysa bunlar –sonuçta döviz kurunda aynı yönlü bir değişime işaret etseler de– aynı şey değildir. Bu konuda kavramsal ve zihinsel bir netlik sağlamakta yarar vardır. Bu bağlamda, akılda tutulması gereken en önemli nokta, devalüasyon ile revalüasyonun sabit kur sistemi, paranın değer kaybetmesi veya değerlendirilmesi kavramlarının ise esnek kur sistemine ait kavramlar olduklarıdır. Devalüasyon ve revalüasyon para otoritesinin kararıdır; oysa paranın değer kaybetmesi veya değerlendirilmesi arz ve talep koşullarına bağlı olarak piyasanın kararıdır. Döviz kuru sistemleriyle ilgili aşağıda daha detaylı bilgi verilmiştir.

Döviz kurları denince altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, döviz kurundaki her değişimin bir ülkenin dışardan satın aldığı ve dışarıya sattığı her şeyin, yani ithalat ve ihracata konu bütün mal ve hizmetlerin fiyatını değiştirdiğidir. Nominal döviz kuru yükselince bir ülkenin ihraç ettiği mallar görece ucuzlarken ithal ettiği mallar pahalıdır.

Buna karşılık, nominal döviz kuru düşünce o ülkenin ihrac ettiği mallar görece pahalılaşırken ithal ettiği mallar ucuzlar. Buna bağlı olarak, diğer faktörler sabitken (ceteris paribus) döviz kurunun yükselmesi ihracatın artmasına ve ithalatın azalmasına, döviz kurunun düşmesi ise tam tersine ihracatın azalmasına ve ithalatın artmasına yol açar.

Bu çerçevede özellikle döviz kıtlığı ve ödemeler dengesi sorunları yaşayan gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarındaki değişimler dış ticaret dengesi ve buna bağlı olarak da cari işlemler dengesini etkiler. Cari açıkların sermaye girişleriyle dengelenememesi halinde dışardan borçlanma ihtiyacı doğar, dış borçların kabarması, hele zamanı gelen borçların ödenmesi konusunda yaşanacak bir sıkıntı başka sorunlara yol açabilir, bu da giderek bir ekonomik krizi tetikleyebilir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları ve 1980'li yıllarda yaşanan dış borç krizleri gelişmekte olan ekonomilerin çoğunu etkilemiş krizlerdir. Kısaca döviz kurlarındaki değişim ülkelerin dış ticaretini, yatırımlarını, yabancı sermaye girişlerini, cari işlemler dengesini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen önemli bir etmendir. Bu nedenle ödemeler dengesi ya da cari açık sorunları yaşayan ülkeler zaman zaman döviz kurlarını bilinçli olarak değiştirmek ve bu suretle dış dengeyi etkilemek amacıyla döviz piyasasına müdahalede bulunmak isterler.

Döviz kurlarındaki değişim dış ülkelere seyahat edecek kişileri de etkiler. Döviz kurunda yükselme dış seyahati yerli para cinsinden daha pahalı hale getirirken, döviz kurunda bir düşme aksine dış seyahati daha ucuz hale getirir. Buna karşılık döviz kurunda bir yükselme (yerli paranın değer kaybetmesi) yabancı turistler açısından bu ülkeye yapılacak seyahatleri daha cazip hale getirirken, döviz kurunda bir düşme yabancı turistler açısından planlanan turistik seyahatleri caydırıcı rol oynar.

Ancak döviz kurlarındaki değişimin bankacılar, döviz alım-satımı yapanlar ve yatırımcılar açısından turistlere kıyasla çok daha önemli olduğunun altını çizmek gerekir. Çünkü kurlardaki değişim büyük mablağlarda yatırım yapacak yatırımcılar açısından da, yabancı ülkelere döviz cinsinden borçlanan ve kredi veren bankalar açısından da kâr ve zararlarında büyük değişimlere yol açacaktır. Benzer şekilde, döviz alıp-satan ve kasalarında yüklü miktarda döviz bulunduran döviz büroları da kur değişimlerinden ve bunun döviz talebinde yaratacağı değişimlerden büyük ölçüde etkilenir. Alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki kâr marjı düşük olsa bile, kurların oynak olduğu, yerli paranın değerinin istikrarlı olmadığı ortamlarda "dolarizasyon" ya da yerli paradan kaçış söz konusu olabilmekte, bu da döviz bürolarından döviz satın alma ve bozdurma talebini artırmaktadır. İşlem hacmi arttıkça küçük kâr marjları büyük miktarda kârlar doğurabilmektedir.

Tablo 5.1. seçilmiş ülkelerde son dört yıllık dönemde Ekim sonu itibariyle döviz kurunda yaşanan değişimi özetlemektedir.

Tablo 5.1 Seçilmiş Ülkelerin Döviz Kurları (1 ABD Doları karşılığı ulusal para, 2013-2017)

Ülke	Para Birimi	31 Ekim 2013	31 Ekim 2017	Değişim (%)
AB	Euro	0,73	0,86	17,8
İngiltere	Pound	0,62	0,76	22,6
Kanada	Kanada Doları	1,05	1,28	21,9
Meksika	Peso	12,89	19,15	48,6
Japonya	Yen	98,2	113,15	15,2
Çin	Renminbi	6,14	6,63	8,0
Hindistan	Rupi	61,41	64,77	5,5
Brezilya	Real	2,18	3,28	50,5
G. Kore	Won	1060,7	1120,4	5,6
Rusya	Ruble	32,06	57,87	80,5
G. Afrika	Rand	9,86	14,10	43,0
Malezya	Ringit	3,16	4,23 ^a	33,9
Endonezya	Rupiah	11234	13492 ^a	20,1
Türkiye	Lira	1,99	3,77	89,4

^a Eylül 2017.

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=61545862>

Tablo 5.1'deki verilerden, altıncı bölümde daha ayrıntılı biçimde tartışılmış olan *küresel ekonomik kriz*in etkilerinin hâlâ kısmen devam ettiği bu dönemde gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan bütün ülkelerde döviz kurunun önemli oranlarda değiştiği, bu ülke paralarının dolar karşısında çeşitli oranlarda değer kaybettiği görülmektedir. Örneğin AB ortak para birimi Euro bu dönemde ABD Doları karşısında %17,8 oranında değer kaybederken, İngiltere parası Pound %22,6, Kanada Doları ise %21,9 oranında değer kaybetmiştir. Aynı dönemde döviz kuru en fazla yükselen ülke Türkiye olup, döviz kurundaki yükselme, yani TL'deki değer kaybı oranı %89,4'tür. Türkiye'yi %80,5 ile Rusya, %50,5 ile Brezilya ve %48,6 ile Meksika izlemektedir. Söz konusu dönemde ABD Doları karşısında parasının değeri görece en istikrarlı olan ülkeler Hindistan (%5,5), G. Kore (%5,6) ve Çin'dir (%8).

Tablodaki döviz kuru değişim oranlarına bakarak bu dönemde yatırımcıların ne kadar kâr veya ne kadar zarar ettiklerinin kolayca hesaplanması mümkündür. Buna göre örneğin, 31 Ekim 2013'te elindeki 100 bin TL'yi Dolara çevirerek yaklaşık 50 bin Dolar almış bir Türk vatandaşının, 4 yıl sonra döviz kurundaki değişme sayesinde parası 188,500 TL'ye ulaşmıştır. Kurlardaki değişme oranı yükseldikçe kazananların kazancı, kaybedenlerin de kaybı artmakta, kurlardaki oynaklık yerli paraya güveni sarsmakta, "dolarizasyon" denen yerli paradan kaçış süreci başlamaktadır. İnsanların kendi paralarına güvenmesi için kendi ekonomisine ve hükümetine güvenmesi gerekmektedir; bunun için de siyasi ve ekonomik istikrar son derece önemlidir.

Döviz Kurları Niçin Değişir?

Acaba döviz kurları neden, hangi durumlarda değişir? Ne olur da dün başka olan döviz kuru bugün başka olur? Döviz kurlarını indirip çıkararak ne gibi gelişmeler olabilir? Döviz kurlarında değişmeye sebep olabilecek birçok ekonomik ve siyasi faktörden söz etmek mümkündür. Bunların başlıcaları şu şekilde sıralanabilir:

- Paranın değerlenmesi veya değer kaybetmesi,
- Döviz kurunun bilinçli olarak değiştirilmesi (manipülasyon),
- Bir paranın değerinin başka bir paraninkine sabitlenmiş olup olmaması,

- Faiz oranlarının değişmesi,
- Enflasyon oranında meydana gelen değişmeler,
- Spekülasyon (paradan para kazanma girişimi).

Şimdi bunların her birindeki değişimin döviz kurlarını nasıl değiştireceğini açıklayalım.

Paranın Değerlenmesi veya Değer Kaybetmesi

Arz ve talep koşullarında meydana gelen değişimler bir paraya olan talebi artırabilir, veya azaltabilir. Paraya talebin artması o parayı öteki paralar karşısında daha değerli kılar; bu şekilde bir paranın değişim fiyatının artması o paranın değerlenmesi demektir, bu durumda döviz kuru düşer. Tersinden, bir paraya olan talebin azalması ise o parayı yabancı paralar karşısında daha az değerli kılar, değişim değerini düşürür; böylece söz konusu para değer kaybeder, bu durumda döviz kuru yükselir. Değer kazanma ve kaybetme çift yönlü ve eşzamanlı olgulardır. TL'nin Dolar karşısında değerlenmesi demek, Doların TL karşısında değer kaybetmesi demektir.

Döviz Kurunun Bilinçli Olarak Değiştirilmesi (Manipülasyon)

Bir sonraki alt bölümde açıklanacağı üzere, bir ülkede sabit kur sistemi uygulanıyorsa, döviz kurları siyasi otorite ile istişare halinde para otoritesi tarafından belirlenir; sistemin mantığı bunu gerektirir. Buna karşılık, şayet esnek kur sistemi uygulanıyorsa, normal şartlarda döviz kurlarının piyasadaki döviz arz ve talebi tarafından belirlenmesi beklenir. Oysa bu her zaman böyle olmaz.

Bazen siyasi otoritenin yönlendirmesi veya doğrudan doğruya kendi inisiyatifiyle para otoritesi tarafından döviz piyasasına bilinçli olarak müdahale edilir; piyasadan döviz çekilerek (döviz arzı daraltılarak) döviz kurunun yükselmesi, veya piyasaya döviz sürülerek (döviz arzı artırılarak) döviz kurunun düşmesi sağlanabilir.

Bu bağlamda örneğin cari açık sorunu yaşayan ülkelerde siyasi otorite ithalatı azaltıp döviz tasarrufu sağlamak ve dış açığı azaltmak amacıyla döviz kurunu yükseltmek, bu suretle yabancı malları daha pahalı hale getirip ithalatı azaltmak, buna karşılık yerli malları görece ucuzlatıp ihracatı canlandırmak

isteyebilir. Ancak döviz piyasasına bu şekilde müdahale edilmesinin bir de arzu edilmeyen, niyetlenilmemiş sonucunun olduğu vurgulanmalıdır.

Şayet ülke teknolojide ve üretim için ihtiyaç duyduğu girdilerde dışa bağımlı ise, yani üretim yapabilmek için gereken teknolojiyi ve hammadde ve aramalı gibi üretim girdilerini yurt dışından satın alıyorsa, döviz kurunun yükselmesi yabancı malları daha pahalı hale getireceğinden teknoloji transferi yavaşlar, üretim için gerekli hammadde, aramalı ve yatırım malları (makine, alet, edevat vs.) ithal edilemez olur. Bu ise bir sonraki adımda yerli üretim ve ihracatı olumsuz etkiler. Dolayısıyla döviz kurunu yükselten manipülasyondan umulan fayda elde edilmez. Uzun dönem ortalamaları itibarıyla ithalatının yaklaşık %85'inin hammadde ve diğer girdilerden oluştuğu Türkiye için bu söylediğimiz tehlike özellikle geçerlidir.

Bazı gelişmekte olan ülkeler ise, silah, gıda, mamul mallar ve petrol gibi kritik ürünlerin ithalatını kolaylaştırmak amacıyla, döviz kurunu düşürüp paralarını aşırı değerli hale getirmeyi tercih etmektedirler.

Bir Paranın Değerinin Başka Bir Paraninkine Sabitlenmiş Olması

Bazı ülkeler, enflasyonla mücadele, fiyat istikrarı, finansal istikrar ya da ekonomik entegrasyon gibi nedenlerle kendi paralarının değerini sağlam bir paranın değerine sabitleyebilmektedir. Böyle bir durumda referans para ya da çıpa olarak kabul edilen paranın öteki paralar karşısında değeri değiştikçe, yerli paranın değeri de buna bağlı olarak değişmekte, referans para dışında kalan paralar ile yerli para arasındaki döviz kuru da otomatikman değişmektedir. Örneğin TL'yi Dolara sabitlediğiniz takdirde, Doların uluslararası piyasalarda değeri değiştikçe, TL'nin de Dolar dışındaki paralarla arasındaki kurlar otomatik olarak değişecektir. Diyelim ki Dolar-Euro kuru $1\$=0,9\text{Euro}$ iken TL'yi Dolara $1\$=3,5\text{TL}$ olarak sabitledik. Bu durumda TL-Euro kuru $1\text{Euro}=3,89\text{TL}$ olacaktır ($1/0,9*3,5$). Bir süre sonra meselâ Dolar Euro karşısında değer kazanıp $1\$=1,1\text{Euro}$ olsa, TL'nin değeri Dolara sabitlenmiş olduğu için yeni Euro kuru $1\text{Euro}=3,18\text{TL}$ olacaktır ($1/1,1*3,5$).

Faiz Oranlarının Değişmesi

Döviz kurlarını değiştiren faktörlerden biri de faiz oranları ve yatırımların getirisidir. Faiz oranları ile döviz kurları arasında bu anlamda aynı yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Bir ülkede faiz oranları düşünce, o ülkenin parasına talep düşer, zira o ülkenin devlet tahvili, hazine bonusu gibi kıymetli kağıtlara, faiz getirisi olan yatırım araçlarına olan dış talep azalır. Örneğin Türkiye'de faizler düşünce yabancı yatırımcıların Türk parası cinsinden çıkarılan kıymetli kağıtlara olan talebi azalacak, bu da Türk lirası talebini azaltacaktır. Bu şekilde dış yatırımcıların TL talebinin azalması TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerini de olumsuz etkileyecektir. Buna karşılık Türkiye'de faizlerin yükselmesi TL cinsinden faiz getirisi olan yatırım araçlarına olan talebi, dolayısıyla TL'ye olan talebi artıracak, bu da TL'nin değer kazanmasına yol açacaktır.

Enflasyon Oranında Meydana Gelen Değişmeler

Döviz kurları enflasyon farkından etkilenir. Normal şartlar altında, öteki faktörler sabitken, bir ülkede enflasyon o ülkenin ticaret ortağı olan öteki ülkelerden yüksek ise, o ülkenin parası öteki ülke paraları karşısında enflasyon farkı kadar değer kaybeder. Bilindiği gibi enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin artması demektir. Enflasyonu yüksek olan ülkede fiyatların yükselmesi yerli paranın alım gücünü düşürür, düşen alım gücünün döviz kuruna yansımaları döviz kurunun yükselmesi şeklinde olur. Ayrıca, yerli malların enflasyon nedeniyle pahalalanması o mallara olan dış talebi olumsuz etkiler. Ülke mallarının dış piyasalarda rekabet gücünü koruması için, döviz kurunun yükselmesi, yerli paranın değer kaybetmesi gerekir.

Bunun aksine, enflasyonu düşük olan ülkenin parasının alım gücü yükselir; alım gücü yükselen para daha fazla mal ve hizmete hükmedebilir hale gelir; buna bağlı olarak o ülkenin parası değerlenir, yani döviz kuru düşer. Bu durumda döviz kurunun değişmesi enflasyonun görece düşüklüğü nedeniyle paranın alım gücündeki artışın döviz kuruna yansımalarıdır.

Spekülasyon

Genel anlamda spekülasyon, çok sağlam temellere dayanmayan argümanlarla olay ve olguların gidişatı, yakın gelecekte neler olacağı vs. konusunda

yapılan dedikodu-tahmin karışımı yorum ve değerlendirmelerdir. İktisadi anlamda spekülasyon, bir mal veya hizmeti ucuz alıp pahalıya satarak kâr etme çabası, paradan para kazanma girişimidir. Daha dar anlamda para ve döviz piyasaları bağlamında spekülasyon ise, ilerde fiyatının artacağı beklentisiyle bugün ucuz olduğu düşünülen dövizden alıp, bir süre bekledikten sonra fiyat beklenen seviyeye geldiğinde satma eylemidir.

Yukarda da vurgulandığı gibi, normalde bir paranın değeri, kendi ülkesinde satın alabildiği mallar, hizmetler ve yatırımların değerine bağlı olarak artıp azalır. Oysa döviz spekülâtorleri devreye girdiğinde döviz kuru bundan bağımsız olarak da değişebilir. Örneğin ilerde Doların değerleneceği yönünde kuvvetli bir beklenti oluşursa veya ellerindeki araçlar böyle bir öngöründe bulunmalarına yol açarsa, döviz spekülâtorleri bugün ucuzken Dolar alıp, ilerde değerlenince satmak için harekete geçebilirler. Şayet bunu büyük miktarlarda yapmaya kalkarlarsa veya çok sayıda spekülâtor aynı şeyi yaparsa, bu hareket bizatihi döviz kurunu artırıcı rol oynayarak, literatürde yaygın olarak kullanılan bir deyimle “kendi kendini gerçekleştiren kehanet”e dönüşebilir: “Dolar ilerde pahalı olacak” diye bir tahminde bulunursunuz, pahalı olmadan alayım diye harekete geçer, Dolar toplamaya başlarsınız, çok sayıda kişi de sürü psikolojisiyle aynı şeyi yaparsa Dolarlara olan talep birdenbire patlayacak, aşırı talep döviz kurunu yükseltip Doları şimdiden pahalıdır. Bu durumda Doların fiyatındaki artış piyasadaki reel arz ve talep koşullarında bir değişimin değil, “Dolar pahalı olacak” kehanetinin sonucudur.

Nihayet, döviz kurlarında dalgalanma yaratan bir olgu da, sıcak para hareketleridir. Bir ülkenin hisse senedi ve hazine bonosu gibi faiz getirisi olan veya kâr payı dağıtan kıymetli kağıtlarına yatırım amacıyla dışardan gelen kısa vadeli nakit yabancı sermayeye **sıcak para** adı verilmektedir. Sıcak para girişleri büyük miktarlarda olduğunda bu paranın yöneldiği piyasalarda fiyat balonları oluşmakta, herhangi bir kriz ihtimali belirlediği zaman sıcak paranın aniden ülkeyi terk etmesi balonların sönmeye, fiyatların aniden düşmesine ve döviz kurlarında ciddi dalgalanmalara yol açmaktadır.

İzleyen bölümde döviz kuru sistemlerine değinilmiş, bunlardan Altın Standardı sistemi detaylı olarak incelenmiştir.

✓ Sıcak para

Faiz/getiri farkından dolayı yerli ülkenin hisse senetleri, hazine bonosu, devlet tahvili gibi kıymetli kağıtlarına yatırım yapmak üzere dış ülkelere gelen para.

Öğrenme Çıktısı



1 Devalüasyon-revalüasyon ile paranın değersizleşmesi-değerlenmesi arasındaki farkı izah edebilme ve döviz kurlarının değişmesine yol açan faktörleri sıralayabilme

Araştır 1

Döviz kurundaki değişimler bir ülkenin dış ticaretini nasıl etkiler?

İlişkilendir

Döviz kurları turistleri mi, bankacı ve yatırımcıları mı daha fazla etkiler, neden?

Anlat/Paylaş

Finans piyasalarının bütünleşmesinin avantaj ve dezavantajları neler olabilir?

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE ALTIN STANDARDI

Önceki bölümde tanımlandığı üzere, esas itibarıyla iki döviz kuru sisteminden söz edilebilir: sabit kur sistemi ve esnek kur sistemi. Esnek kur sisteminin teorik olarak tam esnek versiyonu da olmakla birlikte, pratikte daha çok “yönetimli dalgalanma,” “kontrollü esnek kur,” ya da “ayarlanabilir dalgalı kur” adıyla anılan çeşitli versiyonlarına rastlanmaktadır. Günümüzde dünyanın hemen her ülkesinde, belki birkaç istisna dışında, uygulanan kur sistemi budur.

Sabit kur sisteminde döviz kurunu para otoritesi (Merkez Bankası) belirler. Sistemin mantığı gereği sabit kur sisteminde belirlediği döviz kurunu desteklemeye hazır bir para otoritesi vardır. Döviz kuru herhangi bir nedenle belirlenen seviyenin üstüne çıkma eğilimi gösterdiğinde para otoritesi piyasaya müdahale eder, döviz satarak kuru destekler. Aksine döviz kuru belirlenen seviyenin altına inme eğilimi gösterirse bu kez piyasadan döviz satın alarak kuru belirlenen düzeyde sabit tutar. Bir başka deyişle, sabit kur sisteminde para otoritesi, belirlenen kurdan isteyene istediği kadar döviz satmaya, isteyenenden de istediği kadar döviz satın almaya hazırdır.

Döviz kurunu belirlenen seviyede destekleyebilecek yeterli miktarda döviz rezervi olduğu sürece pek sorun olmasa da, döviz rezervinin yeterli olmadığı ülkelerde sabit kur sistemi sürdürülebilir değildir. Nitekim 1940’lı yılların ortalarından 1971’e kadar bütün dünyada uygulanan sabit kur sistemi daha fazla sürdürülememiş, bu tarihten itibaren esnek kur sistemine geçilmiştir.

Öte yandan **esnek kur sisteminde** ise döviz kuru piyasa koşulları, yani döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Mal ve hizmet ihracatı, dış yatırımlardan elde edilen kârların transferi, işçi dövizleri, dış yardımlar ve turizm gelirleri başlıca döviz arzı kaynaklarıdır. Buna karşılık mal ve hizmet ithalatı, yabancıların kendi ülkelerine kâr transferi, yabancı uyruklu işçilerin döviz transferi ve dış turizm harcamaları döviz talebinin başlıca kaynaklarıdır. Esnek kur sisteminde döviz kuru döviz piyasasında gününbirlik oluşan döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Döviz aşırı talep varsa döviz kuru yükselir, yabancı paraların değeri artar; aksine piyasada döviz bolluğu varsa bu defa döviz kuru düşer, yabancı paralar değer kaybederken yerli para değer kazanır. Döviz kurunu belirli bir seviyede destekleyen bir Merkez

Bankası olmadığından, esnek kur sisteminde belirsizlik ve kur riski daha yüksektir. Belirsizlik ve risk ise siyasi otoriteler, yatırımcılar ve karar alıcıların pek hoşlanmadığı bir olgudur. İnsanların da ezici çoğunluğu “riskten kaçınan” bir mizaca sahiptir. Zaman zaman arz ve talep koşullarında meydana gelen ani değişim, buna bağlı olarak ortaya çıkan ciddi dalgalanmalar yatırımcıları olduğu kadar siyasi otoriteleri de zor durumlara sokabilmektedir. Bu nedenle tam esnek kur sistemi, yani piyasaya hiçbir müdahalenin söz konusu olmadığı ve döviz kurunun belirlenmesinin tamamen piyasaya bırakıldığı bir sistem pek yaygın değildir.

Daha yaygın bir uygulama, yukarıda sözü edilen, esnek kur sisteminin “yönetimli dalgalanma,” “kontrollü esnek kur,” ya da “ayarlanabilir dalgalı kur” adıyla anılan versiyonlarıdır. Uygulamada hükümetler ve para otoriteleri anlaşılabilir sebeplerle kontrollü esnek kur sistemini tercih etmektedirler. Bu sistemde döviz piyasasına gününbirlik müdahale edilmez, döviz kurlarının belirlenmesi piyasaya bırakılmıştır; ancak kurlardaki oynama belirgin bir hal alıp, belirli bir alt veya üst limiti aşınca para otoritesi devreye girmekte, kuru tekrar belirlenen aralığa dönmesi sağlanmaktadır. Örneğin aşırı talep veya spekülasyon nedeniyle döviz kuru çok yükselince Merkez Bankası piyasaya döviz satarak kuru aşağı çekmekte, aksine aşırı döviz bolluğu yüzünden kurlar fazlaca düşüp ihracatçıların şikayetlerine konu olduğunda ise bu defa Merkez Bankası piyasadan döviz satın alarak kuru istenen limitler dahiline dönmesini sağlamaktadır.

Döviz Kuru Sistemlerinin Tarihi Seyri

Uluslararası ekonomik, ticari ve parasal ilişkilerin günümüzdekini andırır biçimde daha görünür bir boyut kazandığı dönem, 19. yüzyıldır. Daha önceki yüzyıllarda hem ülkeler arası dış ticaret hem de para ve sermaye akımları daha sınırlı düzeyde kalmış, bugünkü anlamda küresel bir finans sisteminin söz edecek bir ortam doğmamıştı. Bu çerçevede içinde bugünküne benzer bir küresel ekonominin ortaya çıktığı 19. yüzyıldan bugüne kadar dünyada başlıca üç döviz kuru sistemi kullanılmıştır: Altın standardı, Bretton Woods sistemi, günümüz (kontrollü esnek) kur sistemi.

Bunlardan **altın standardı** 19. yüzyılın ikinci yarısı ile I. Dünya Savaşı arasında, **Bretton Woods sistemi** 1944-1971 arasında yürürlükte kalmış,

1971 sonrasında da günümüz döviz kuru sistemi devreye girmiştir. Altın standardı da, Bretton Woods sistemi de esas itibarıyla sabit kur sistemi idi. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyada egemen olmuş günümüz kur sistemi ise esnek kur sistemi ve bunun çeşitli versiyonlarıdır.

Aşağıda bu sistemlerden tarihi süreç itibarıyla daha kıdemli olan Altın Standardı sistemi üzerinde durulmuştur. Diğer kur sistemleri daha sonraki bölümlerin konusudur.

Altın Standardı

Önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, küreselleşme ilk kez yirminci yüzyılda ortaya çıkmış bir olgu değildir. Ekonomiler arasında iktisadi bütünleşme, mal-hizmet, para ve sermaye akımları bugünküne benzer biçimde 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kayda değer oranda artmıştı. Dolayısıyla uluslararası parasal ilişkiler ve döviz kuru sistemi bu tarihlerden itibaren daha belirgin biçimde uluslararası ekonomik ilişkilerin bir parçası olmuştur.

Tarihi perspektif içinde bakıldığında ilk kayda değer döviz kuru sistemi de 19. yüzyılda ortaya çıkmış, I. Dünya Savaşı'na kadar da yürürlükte kalmıştır. Söz konusu dönemde uygulanan döviz kuru sistemine **altın standardı** veya klasik altın standardı adı verilmektedir; zira iktisadın felsefeden bağımsızlaşarak ayrı bir sosyal bilim dalı olarak doğuşuna öncülük eden Klasik iktisatçılar otomatik denkleme mekanizmasına dayalı altın standardı sistemi öngörmüşlerdi.

Esas itibarıyla sabit kur sistemine dayalı klasik altın standardı sisteminde ülkelerin her birinin parasının değeri altın fiyatına endekslidir. Bu yüzden günümüzde hükümetlerin sıklıkla başvurduğu karşılıksız para basma o dönemde yoktur; para basımı ya da piyasaya para sürme ancak altın karşılığı yapılmaktadır. Buna bağlı olarak döviz kurları da altın fiyatları ile irtibatlıdır; ulusal paraların değeri altın fiyatlarına sabitlenmiştir. O dönemde Adam Smith, David Hume ve David Ricardo gibi isimlerin öncülük ettiği klasik liberal iktisadi öğretinin öngördüğü "otomatik denkleme mekanizması" olarak adlandırılan ve dış ödemeleri kendi kendine düzenleyen bir mekanizma yürürlükteydi.

Buna göre şayet bir ülke dış açık verirse, yani dışarıya yapmak durumunda olduğu ödemeler dışardan elde ettiği kazançları aşarsa, ücret ve fiyat

ayarlamaları üzerinden işleyen otomatik bir denkleştirme mekanizması devreye girmektedir. Dış açığı kapatmak için ülke altın ihraç etmekte, bunun sonucunda ülkedeki altın stoku azalmakta, bu da para arzını sınırlandırmakta, faizleri yükseltmekte, sıkı para politikalarına ve hükümet harcamalarının kısılmasına yol açmaktadır. Yükselen faizlerin ülkeye kısa vadeli yabancı sermaye çekmesi, böylece açıkların kapatılması öngörülmektedir. Para ve maliye politikası yerli paranın altına olan konvertibilitesini sürdürme hedefini gerçekleştirmeye dönük olarak ayarlanmaktadır.

19. yüzyılda dünyanın siyasi, askeri ve iktisadi açıdan egemen gücü İngiltere idi. İngiltere çok sayıda sömürgesiyle birlikte "üzerinden güneş batmayan ülke" konumundaydı. Buna bağlı olarak da İngiliz Sterlini dünyanın en sağlam parasıydı. Bugün ABD Dolarının uluslararası para sisteminde gördüğü işlevi o dönemde Sterlin görüyordu. Dünyada iktisadi büyüme yavaşladığında uluslararası ekonomik aktiviteyi canlandırmak amacıyla İngiltere ihtiyaç duyan ülkelere borç veriyordu.

Esas itibarıyla bir sabit kur sistemi olan altın standardı karşılıksız para basmayı sınırlaması, dahilili para ve maliye politikalarının dış dengeyi gözetecek şekilde uygulanmasını öngörmesi ve ülke paraları arasında altın fiyatı üzerinden sabit bir kuru garanti etmesi gibi özellikleri sayesinde genel küresel finansal sistem üzerinde "istikrar sağlayıcı, eşitleyici, dengeleyici ve güven inşa edici bir etkiye sahipti." Ancak I. Dünya Savaşı, dünyada pek çok başka şey gibi, altın standardının da sonunu getirmiştir. Gerçi 1930'ların başlarında bir süre için altın standardını yeniden devreye sokma girişimleri olmuşsa da çok geçmeden uluslararası ilişkilerin yeniden gerilmesi ve ardından da II. Dünya Savaşı'nın çıkması yüzünden sistem yürümemiştir. Altın standardının neden çöktüğü konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Bir görüşe göre altın standardının çökmesinin nedeni İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonunda –savaş masrafları yüzünden- borç veren bir ülke olmaktan çıkıp borçlu bir ülke haline gelmesi, buna bağlı olarak Sterlinin dünyanın en sağlam ve güvenilir parası olmaktan çıkması, yerini Amerikan Dolarına bırakmasıdır. Hegemonik istikrar teorisini savunanlara göre, bu durumda ABD'nin yeni egemen güç olarak ekonomik ve askeri gücünün gerektirdiği sorumlulukları üstlenmek yerine kendi çıkarlarını önceleyen bir tutum takınması, altın standardının sonunu getirmiştir.

Başka bir görüş, altın standardının çöküşünü, ekonomik bakımdan önde gelen ülkelerde merkezdeki elitlerin liberal iktisadi değerlere bağılyken, bunun aksine kamu politikasının çoğu kez işçi sendikalarının, yoksulların ve sömürgelede para politikasını yönlendiren yabancı yatırımcıların büyüyen etkisini yansıması gerçeğiyle irtibatlandırmaktadır. Demokrasinin gelişimine bağıly olarak giderek yaygınlaşan seçimlerin yöneticiler üzerindeki baskısı, hükümetleri, altın standardının gerektirdiği otomatik ayarlamaları bir kenara bırakıp, dahili talepleri karşılamak için devlet müdahalelerine yönlendirmiştir. Örneğin bazı devletler ekonomik büyümeyi yavaşlatmak ve kamu harcamalarını kısmak yerine, paralarının değerini düşürüp ihracatı canlandırmayı tercih etmişlerdir. Pek çoğu ekonomilerini dış şoklardan izole hale getirmek için sermaye akımlarını sınırlandırmışlardır.

Bazı iktisatçılar ise ekonominin kendi kendine dengeye geldiği yönündeki liberal iktisadi önermelerin kriz zamanlarında işe yaramadığını ileri sürmüş, altın standardının çökmüş olmasını da buna örnek göstermişlerdir. Bu görüşün öncüleri arasında Karl Polanyi gibi sosyalist-yapısalcı ya da ve John Maynard Keynes gibi müdahaleci görüşleri savunan isimler yer almaktadır. Örneğin Polanyi, *The Great Transformation* (Büyük Dönüşüm) adlı eserinde dünyanın gidişatı ve ortaya çıkan koşullar karşısında liberal iktisadi fikirlerin artık işe yaramadığının görülmesiyle, I. Dünya Savaşı sonu itibariyle yüz yıllık görelî siyasi ve iktisadi istikrar döneminin sona erdiğini söylemektedir.

Altın standardından sonra küresel çapta uygulanmış döviz kuru sistemi Bretton Woods sistemidir. Bu sistemin anahtar kurumlarından biri IMF'dir. İzleyen bölümde IMF'nin kuruluşu ile uluslararası finans ve ödemeler sistem içindeki rolü ve görevlerine değinilmiştir. Onun ardından ödemeler bilançosu ve dış denge sorunları, Bretton Woods ve esnek döviz kuru sistemi incelenmiştir.

✓ Altın standardı

I. Dünya Savaşı öncesi dönemde kullanılan, paranın altın karşılığında piyasaya sürüldüğü, dolayısıyla paranın değerinin altın fiyatına sabitlendiği sistem.)

✓ Sabit kur sistemi

Döviz kurunun para otoritesi tarafından belirlendiği ve desteklendiği, yerli paranın yabancı paralar cinsinden değerinin sabit olduğu sistem.

✓ Esnek kur sistemi

Döviz kurunun döviz arz ve talebi tarafından piyasada belirlendiği, para otoritesinin kur garantisinin olmadığı, kurların gñübürlük değıştiği sistem.)

Öğrenme Çıktısı

2 Döviz kuru sistemlerini tanımlayıp birbirinden ayırt edebilme.

Araştır 2

Altın standardı sistemi ne demektir, avantaj ve dezavantajları nelerdir?

İlişkilendir

Günlük iktisadi faaliyetleri döviz arz ve talebi ile ilişkilendiriniz: hangi faaliyetler döviz kazandırır, hangileri döviz harcattırır?

Anlat/Paylaş

Tek para kullanmanın avantaj ve dezavantajları neler olabilir?

IMF VE ULUSLARARASI ÖDEMELER SİSTEMİNDE IMF'NİN ROLÜ

II. Dünya Savaşının sonlarına doğru, 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods kentinde, uluslararası ticaret, para ve finans sistemine yeniden çeki düzen verme amacıyla Bretton Woods müzakereleri adı verilen bir dizi görüşme yapılmıştır. Bretton Woods görüşmeleri sonucunda IMF, Dünya Bankası ve -sonradan DTÖ'ye dönüşecek olan- GATT sistemi kurulmuştur.

1929'da ortaya çıkan ve uzun süre bütün dünya ekonomisini etkilemiş olan Büyük Bunalım sırasında uluslararası para ve finans düzeni allak bulak olmuştu. Her ülke kendi derdine düşmüş, içe kapanmış, gümrük duvarlarını yükseltmiş, başka ülkelere ve uluslararası sisteme vermesi muhtemel zararlara aldirmeden korumacı politikalara sarılmıştı. Paraların konvertibl olmaması ve yüksek tarifeler yüzünden uluslararası ticaret ve ödemelerde tıkanmalar olmuş, ulus devletlerin komşunun durumuna aldırmayan bu "komşuyu fakirleştiren" içe kapanmacı ve korumacı tutumları da güvensizlik ve düşmanlığı tırmandırarak II. Dünya Savaşı'na giden yolun taşlarını döşemişti. 1939'da çıkan ve 5 yıl süren II. Dünya Savaşı milyonlarca insanın ölümüne yol açmış, Avrupa ekonomilerini yıkıp yerle bir etmişti. Savaşa bir son vermek, ülkeler arasında güveni yeniden tesis etmek ve uluslararası para-finans sistemine yeniden çeki düzen vermek gerekiyordu.

Bu koşullar altında ABD ve müttefikleri Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında toplandılar. 55 ülke temsilcisinin katıldığı konferansın amacı savaşın yaralarını sarmak, yıkılan ekonomileri yeniden ayağa kaldırmak, Büyük Bunalım sırasında uygulanan komşuyu fakirleştiren devalüasyonlar ve korumacı dış ticaret politikalarına son vermek, istihdamı artırmak, yatırımları teşvik etmek ve nihayet, bu amaçlara hizmet edecek yeni bir uluslararası ticaret, para ve finans sistemi inşa etmektir.

Savaş sonrası uluslararası ekonomik düzenin yeniden tasarlanmasında rolü olan şahsiyetlerden biri de, önerdiği devletçi-müdahaleci reçetelerin 1970'li yıllara kadar bütün dünyada etkili olduğu ünlü İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'dir. Keynes'in fikirlerinden hareketle ortaya çıkan *Keynesyen Uzlaş* devletlerin dâhilde ekonomik faaliyeti

canlandırmak için piyasaya müdahale etmesine izin verirken, uluslararası alanda IMF gözetimi altında uzun vadede finansal piyasalar ve ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikaların tasarlanıp uygulanmasını öngörmektedir.

Bretton Woods müzakereleri sonunda bugün hâlâ küresel finans ve uluslararası ticaret sisteminin temel unsurları konumundaki üç kuruma vücut verilmiştir: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund: IMF), Dünya Bankası (World Bank: WB) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade: GATT).

Bunlardan Dünya Bankası'nın görevi yıkılan ekonomilerin yeniden inşası ve kalkınma sorunlarıyla ilgilenmek, -1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (World Trade Organization: WTO) dönüşmüş olan- GATT'ın görevi uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, bu amaçla gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve ticareti engelleyen öteki bariyerlerin kaldırılması ve ülkeler arasında ayrımcı ticaret uygulamalarına son verilmesiydi. Sistemin diğer anahtar kurumu IMF idi.

Uluslararası Para Fonu (IMF)

Bretton Woods müzakereleri sonucunda, Aralık 1945'te kurulup 1 Mart 1947'de faaliyete geçmiş olan IMF'nin kuruluş amacı, yukarıda belirtildiği gibi 1930'lu yıllardaki Büyük Buhrana ve onu izleyen dünya savaşına katkıda bulunan yıkıcı ekonomik politikaların tekrarını önleyecek ekonomik işbirliği için bir çerçeve oluşturmaktı. Savaşın sona kurulan yeni düzenin döviz kuru sistemi ve uluslararası ödemeler bağlamında kilit kurumu olan IMF'ye verilen görevler, istikrarlı, düzenli işleyen bir uluslararası para ve ödemeler sisteminin tesisi ve dış ödemeler konusunda sıkıntı yaşayacak ülkelere yardım etmek suretiyle uluslararası ticaret ve yatırımların düzgün işlenmesini sağlayacak önlemlerin alınmasıydı.

Kuruluşunun üzerinden yaklaşık 70 yıl gibi uzun bir zaman geçmiş olan IMF bugün küresel düzeyde parasal konularda işbirliğini geliştirmek, finansal istikrar oluşturmak, uluslararası ticareti kolaylaştırmak, yüksek istihdam ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi desteklemek ve dünya çapında yoksulluğu azaltmak için çalışan uluslararası bir kuruluştur. Merkezi Washington, D.C. (ABD)'de olan IMF'nin toplam 189 üyesi vardır. Dış ödeme-

ler konusunda başı derde giren ülkelere finansman kolaylığı sağlamak IMF'nin başlıca görevleri arasındadır. Dış ödemelerde yaşanacak sorun doğrudan doğruya ülkeler arası dış ticaret ve yatırımlara yansıtılacak, bu da dünya ticaretinde ve uluslararası ekonomik ilişkilerde tıkanmalara yol açacaktır. Dolayısıyla IMF'nin dış ödeme kolaylığı sağlaması son tahlilde uluslararası ticaretin kolaylaştırılması, döviz kurlarında istikrar sağlanması ve ülkeler arası ilişkilerin barışçı bir zeminde devam etmesini sağlamaya yöneliktir. Özellikle 1990'lı ve 2000'li yıllarda gelişmekte olan ülkeler ve hatta tüm dünyanın yaşadığı küresel krizlerden sonra IMF'nin görevleri arasına finansal piyasalarda istikrarı sağlama ve krizleri önlemeye yönelik adımlar atmak da dâhil edilmiştir.

Uluslararası Para Fonu (IMF) IMF, ekonomik sıkıntı içindeki ülkelere ekonomik ve politik tavsiyeler sunar ve finansman sağlar; aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerle işbirliği yaparak onların makroekonomik istikrara ulaşmalarına ve yoksulluğu azaltmalarına yardım eder.

IMF'nin ülkelere sağladığı destekler şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik eğilimlerin ve ülkeler arası ekonomik ilişkilerin analizlerine dayanarak hükümetlere ve merkez bankalarına politik tavsiyeler yapmak,
- Küresel, bölgesel ve bireysel ekonomi ve piyasaların takibine dayalı araştırma, istatistik, tahmin ve analizler yayımlamak,
- Ülkelerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, döviz darboğazı ve ödeme sorunlarını aşmasına yardımcı olmak için kredi vermek,
- Gelişmekte olan ülkelere yoksullukla mücadele etmek için imtiyazlı krediler temin etmek,
- Üye ülkelerde ekonomi yönetiminin geliştirilmesine yardımcı olmak için teknik yardım sağlamak, eğitimler vermek.

Üye bir ülke kredi almak için IMF'ye başvurduğunda muhtemelen ekonomik bir krizin eşliğindedir veya kriz patlak vermiştir; para birimi döviz piyasalarında değer kaybetmiş, döviz rezervleri tükenmiş ya da büyük ölçüde azalmış, dış ödeme güçlüğüne düşülmüş, ekonomik durgunluk ya da çöküş sürecine girilmiş olabilir.

IMF, ülkelere kredi verirken belli bir program dâhilinde ve belirli şartlara bağlı olarak verir. Kredi şartlarını üyelerin birbirinden farklı seviyelerdeki politika ve ekonomik durumlarına göre belirler.

IMF ilgili ülke ile sorunlara etkili çözümler getirecek olan ekonomik politikaları tartışır. IMF ve hükümet belirli hedefleri başarmada gerekli olan programın politikaları konusunda uzlaşmaya varır. Örneğin ülke kamu bütçe dengesi ya da yabancı rezerv hedeflerinde anlaşılır.

Krediler genel olarak program süresince belirli sayıda taksitlere bölünür ve her taksit hedeflerin yerine getirilmesine dayanır. Programlar genelde ülkenin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak en fazla 3 yıl sürer, ancak gerektiğinde yeni bir programla takip edilir. Hükümet ekonomik programının detaylarını "niyet mektubu"nda IMF'nin Yönetim Kurulu'na açıklar. Şartlar değişirse bu mektuplar gözden geçirilir.

IMF'nin mali kaynakları temelde ülkelerin bu kuruluşa üye olduklarında sermaye katkısı olarak ödedikleri para anlamına gelen kotalardan gelir. Kotalar kabaca her ülkenin ekonomisinin çapını yansıtır: bir ülkenin ekonomisi üretim açısından ne kadar büyük ve ticaret yaptığı alanlar ne kadar çeşitli olursa, kotası da genel olarak o kadar büyük olur. Örneğin, dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan ABD aynı zamanda IMF'deki en büyük kotaya da sahiptir. Her üyenin hakkı olan, eşit sayıdaki temel oyla birlikte, kotalar üyelerin oy gücünü yansıtır. Aynı zamanda, üyelerin IMF'den ne kadar borç alabileceklerini ve kendilerine (IMF'nin 1969'da oluşturduğu rezerv aracı olan) Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights – SDR) türünden tahsis edilecek payı gösterir. Özel Çekme Hakkı'nın değeri, küresel ekonomik sistemde önemli yer tutan ülkelerin (ve parasal birliklerin) para birimlerinden oluşan bir sepet esas alınarak belirlenmekte ve söz konusu sepetin bileşimi her 5 yılda bir gözden geçirilmektedir.

Türkiye-IMF İlişkileri

Türkiye 1947 yılında IMF'ye üye olmuştur. Türkiye zamanla dünya ile ticari ilişkilerini artırmaya başlamış ve dış dünyaya daha entegre bir hale gelmiştir. Ancak, ilerleyen yıllarda ödemeler dengesinde yaşadığı güçlükler veya dünya ya da Türkiye ekonomisinden kaynaklanan krizler nedeniyle Türkiye'nin IMF ile olan ilişkileri önem kazanmış-

tır. 1960-2000 arası 40 yılda IMF ile 19 anlaşma yapmak durumunda kalması esasen Türkiye ekonomisinde istikrarsızlık sorununa işaret etmesi bakımından altı çizilmesi gereken bir husustur. Türkiye bugüne kadar IMF ile 19 adet Stand-by düzenlemesi ile yaklaşık 38 milyar SDR tutarında bir kaynaktan yararlanmak üzere anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmalar kapsamında 1961 yılından itibaren yaklaşık 33 milyar SDR tutarında kredi kullanmıştır. Son olarak 2002 ve 2005 yıllarında gerçekleştirilen iki Stand-by düzenlemesi ile Türkiye'ye toplam 28 milyar Dolar tahsis edilmiştir. Türkiye, en son düzenlemeden kaynaklanan IMF'e olan borcunun son kısmını 2012 ve 2013 yıllarında ödeyerek, tüm borcunu kapatmıştır.

Özetle, herhangi bir sebeple dış açıklarını finanse etmekte güçlük çeken ülkelerin ekonomisi darboğaza girdiğinde bu ülkeler bir anlamda "son başvuru mercii" olarak IMF'ye müracaat etmekte, IMF de belirli şartlarla bu ülkelere düşük faizli kredi vererek dış ödeme kolaylığı sağlamaktadır.

IMF reçetelerinin yararlı mı zararlı mı olduğu sık sık tartışmalara konu olmaktadır. Her iki görüş de kendi bakış açısından haklı gerekçeler ileri sürebilmektedir. Ancak bu konuda bir genelleme yapmak yerine tek tek olaylara bakmanın daha isabetli olacağı söylenebilir. IMF reçeteleriyle düzleşmiş ülke örnekleri de, aksine krizden çıkamamış ülke örnekleri de bulunabilir. Her şeyden önemlisi IMF'nin durup dururken kimseye zorla borç ya da kredi vermediği, zorla reçete dayatmadığı unutulmamalıdır. İçeride dengeleri tutturamayan, istikrarı sağlayamayan ya da yatırımcıya güven veremeyenler, ulusal otoritelerdir. Krize girip IMF'den finansman kolaylığı talep etmiş bir ülkeye verilen kredinin usulüne uygun harcanıp harcanmadığının denetlenmesi bir noktada doğal karşılanmalıdır. Yine hatırlanmalıdır ki, Türkiye 2000'li yıllarda yakaladığı siyasi ve ekonomik istikrar sayesinde hızla büyümüş, büyüdükçe IMF'ye olan borçlarını ödemiş, nihayet 2013 yılında IMF boyunduruğundan kurtulmayı başarmıştır. Bu bağlamda belirleyici olan IMF reçeteleri değil, Türkiye'nin kendi iradesi ve politikalarıdır.

Öğrenme Çıktısı



3 IMF'nin kuruluş hikâyesi ve uluslararası ödemeler sistemi içindeki rolünü açıklayabilme

Araştır 3

IMF reçetelerinin ülkelere yardım mı ettiği, yoksa batırdığı mı konusunda ileri sürülen görüşler nelerdir? Türkiye-IMF ilişkileri nasıl bir seyir izlemiştir?

İlişkilendir

Türkiye'nin 2000'li yıllardaki yükseliş öyküsü ile IMF'ye olan borçların seyrini ilişkilendirebilir misiniz?

Anlat/Paylaş

Türkiyenin IMF'ye olan borçlarını ne zaman ve nasıl tamamen ödeyebildiğini anlatınız.

ÖDEMELER BİLANÇOSU, BRETTON WOODS SİSTEMİ VE ESNEK KUR SİSTEMİ

Önceki bölümde belirtildiği üzere, IMF II. Dünya Savaşı sonrasında dünya yeniden şekillendirilirken uluslararası finans yapısının istikrara kavuşturulması, ödemeler dengesi sorunlarının giderilmesi ve ticaretin canlandırılması amacıyla kurulmuş üç önemli kuruluşun biridir. Bretton Woods müzakereleri sırasında IMF, Dünya Bankası ve GATT tasarlanırken başlıca iki plan öne çıkmıştır. *Keynes Planı* I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan hatanın tekrarlanmamasını, ekonomilerin yeniden yapılandırılmasının yükünün sadece yenilenlerin ve borçlu ülkelerin omzuna yıkılmamasını önermişse de, sonunda Keynes Planı yerine, savaşın yaralarının sarılması ve ekonomilerin yeniden yapılandırılmasının maliyetini daha çok borçlu ülkelerin omzuna yıkan, alacaklı ülkelere fazla bir fedakârlık istemeyen *White Planı* kabul edilmiştir. Bunda

çok şaşırtıcı bir şey de yoktur; şairin Şeyh Bedrettin destanındaki “yenenler yenilenlerin dikişsiz ak gömleğine sildiler kılıçlarının kanını” dizesinde ifadesini bulan kural burada da işlemiş, galiplerin çıkarlarını gözetten bir plan kabul edilmiştir. Savaşta zaferle çıkan ABD, dünyanın en büyük alacaklı ülkesi olarak II. Dünya Savaşı sonunda dünya egemenlik tahtına oturmuştur.

Bretton Woods Sistemi: Altına ve Dolara Endekli Sabit Kur Sistemi

Bu çerçevede IMF, bütün borçlu ülkelere, ekonomik yapılarını yükselen uluslararası iktisadi koşullara uyarlama çabaları sırasında geçici yardım sağlamak üzere tasarlanmıştır. Uyumun maliyeti Keynes'in önerdiği gibi borçlular ve alacaklılar arasında dengeli dağıtılmamış, White'ın önerdiği gibi büyük ölçüde borçlu ülkelere yüklenmiştir. O zaman IMF rezervleri içinde %31'le en büyük paya sahip ülke olan ABD, “parayı veren düdüğü çalar” ilkesi uyarınca IMF politikalarında da belirleyici rol oynamıştır. Sonuçta ulusal paraların birbirine dönüştürülmesinde ayırım gözetmeyen, güven telkin eden ve likidite sağlayan düzenli bir liberal finansal sistem öngörülmüştür. ABD'nin yönlendirmesiyle sabit kur sistemine dayalı eski altın standardının biraz değiştirilmiş bir şekli, Bretton Woods sistemi adıyla benimsenmiştir.

Yeni sistemin özü, uluslararası ödemeler sisteminin altına ve dolara endeksenerek döviz kurlarının sabitlenmesi olarak ifade edilebilir. Başka bir deyişle **Bretton Woods sistemi** adı verilen yeni sistem esas itibarıyla yine sabit kur sistemine dayalıdır; ancak eskisine kıyasla piyasa güçlerinin etkisine daha açıktır, ama siyasi otoritenin müdahalesinden de tamamen bağımsız değildir.

Yeni sistemin merkezinde altın ve ABD Doları vardır. ABD doları 1 ons altın=35\$ üzerinden altına sabitlenmiş, öteki bütün ulusal paralar da belirli oranlar üzerinden Dolara sabitlenmiştir. Başka bir deyişle Bretton Woods sisteminde bütün paralar Dolara, Dolar ise altına endeklidir. Ulusal paraların değerinin Dolara karşı belirlenen kurların yüzde 1 altı ile yüzde 1 üstü arasında dalgalanmasına izin verilmiş, dalgalanma bu sınırların dışına taştağında ulusal merkez bankalarının piyasaya müdahale ederek kurları belirlenen limitler içine çekmesi, böylece döviz piyasasında istikrarı sağlama öngörülmüştür. Merkez bankaları ayrıca dış

dengeyi sağlamak üzere altın alıp satmaya da yetkili kılınmıştır. Dolayısıyla Bretton Woods sistemi esasen sabit kura dayalı altın standardı ile esnek kur arasında, piyasa koşullarına göre kurların dar bir bant içinde dalgalanmasına izin veren bir sistemdir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD, dünyada -parasını desteklemek için kullanabileceği- en büyük altın stokuna sahip ülke olarak öne çıkmıştı. O dönemde dünyadaki toplam altın rezervinin yaklaşık %40'ı ABD'nin elindeydi. Bretton Woods sistemine duyulan güvenin kaynağı, belirlenen sabit fiyat üzerinden eldeki Dolarların istendiğinde altına çevrilebilmesiydi. (Nitekim, ilerde değinileceği üzere, bu güven sarsıldığı zaman sistem çökmüştür.)

Savaşın bitmesiyle dünya ABD'nin liderliğinde Batı, Sovyetler Birliği'nin liderliğinde Doğu olmak üzere iki bloğa ayrılmış, 1947'den itibaren iki blok arasında -1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kadar sürecek- Soğuk Savaş başlamıştır. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte ABD, 19. yüzyılda İngiltere'nin üstlendiği role benzer şekilde hegemonik güç rolü üstlenmiş, müttefiklerinin güvenliğini (NATO üzerinden) sağlamaya başlamıştır. Bu durum Batı Avrupa ve Japonya'ya hızlı bir ekonomik toparlanma imkânı sunmuş, bu ülkeler savunma ve askeri harcamalar için fazla bir kaynak ayırmak zorunda kalmadan, savaşta ağır hasar görmüş ekonomilerini düzeltmek üzere kaynaklarını kalkınmaya yönlendirebilmişlerdir. Ayrıca ABD'nin verdiği Marshall yardımları ve Dünya Bankası üzerinden sağlanan uzun vadeli düşük faizli kalkınma kredileri de Avrupa ve Japonya'nın hızlı toparlanmasına katkıda bulunmuştur.

ABD hegemonik güç olunca ABD Doları da sağlam para, en çok aranan ödeme aracı haline gelmiştir. Ülkeler gerek yatırımlarını ve gerekse dış ticaretlerini finanse etmek için ABD Doları talep etmiş, bu da Doları en çok aranan para haline getirmiştir. Dolar aynı zamanda **rezerv para** olmuştur, zira beklenmedik durumlarda kullanılmak üzere merkez bankalarının kasasında bir değer saklama aracı olarak biriktirilmiştir. Bu ise ABD'ye gerektiğinde Doları bir dış politika aracı ve *senyoraj* (para basarak gelir yaratma) kaynağı olarak kullanma imkânı vermiştir.

Hatırlanacağı üzere IMF'nin önemli yükümlülükleri arasında, dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesine yardım etmek de bulunmaktadır.

Aşağıda ödemeler dengesi, dış açıklar, uluslararası sermaye akımları ve bunların birbirine etkisi konusu daha detaylı olarak ele alınmıştır.

Ödemeler Bilançosu/Ödemeler Dengesi

Ödemeler bilançosu, ya da daha yaygın adıyla *ödemeler dengesi*, belirli bir dönemde bir ülke vatandaşlarının başka ülkelerin vatandaşlarıyla yaptığı bütün uluslararası iktisadi-parasal işlemlerin dökümüdür. Ödemeler dengesinin dört ana kalemi vardır: cari işlemler hesabı, sermaye ve finansman hesabı, rezervlerde değişme, net hata ve noksan (Tablo 5.2).

Normal şartlar altında, kayıp-kaçak olmadığı ve muhasebe kayıtları doğru tutulduğu takdirde, ödemeler dengesindeki ana hesaplardan birindeki bir fazla, başka bir hesaptaki bir açıkla dengelenir, dolayısıyla bakiye normal şartlarda sıfır olmalıdır. Bir başka deyişle, muhasebe tekniği ve tanımı gereği *ödemeler bilançosu daima dengede* olmak zorundadır. Oysa günlük konuşmalarda sık sık “ödemeler dengesi açıkları”ndan, veya “ödemeler dengesi fazlası”ndan söz edilir. Bu ifade “galat-ı meşhur” olarak yaygın biçimde kullanılsa da, teknik anlamda doğru değildir. Gerçekte açığı veya fazlası olan hesaplar *cari işlemler hesabı* ile *sermaye hesabı*dır. Dolayısıyla, “cari işlemler açığı” veya “cari işlemler fazlası”ndan söz etmek anlamlıdır; ama ödemeler dengesi açığı veya fazlasından söz etmek anlamlı değildir.

✓ Cari işlemler açığı

Mal ve hizmet (dış ticaret) dengesi artı yatırımlardan elde edilen kâr ve faiz kazançları dengesi artı karşılıksız transferler dengesinin negatif bakiye vermesi. Bir ülkenin bir yılda dışardan elde ettiği gelirlerin dışarıya yapması gereken ödemeleri karşılayamaması durumu.

Ödemeler bilançosunun ana kalemleri, bunların nelerden oluştuğu ve nasıl muhasebeleştirildiği Tablo 5.2’de özetlenmiştir. Tablodan da izlenebileceği gibi ödemeler bilançosunun dört ana kalemi vardır: Cari işlemler hesabı, sermaye ve finansman hesabı, rezervlerde değişme, net hata ve noksan. Bunlardan ilk ikisi ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan asıl (çizgi üstü) kalemler, diğer ikisi ise iktisadi faaliyetlerin bedeli olan gelir ve giderlerde bir dengesizlik olduğunda, bunlara bağlı olarak artıp azalan, denkleştirici (çizgi altı) kalemlerdir. Aşağıda bunların her biri kısaca açıklanmıştır.

Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosunun en önemli kalemi cari işlemler hesabıdır; dış açık veya fazladan kasıt altında cari işlemler açığı ya da fazlasıdır. Ödemeler dengesi açığı/fazlası olmaz; cari açık/fazla olur. Cari işlemler üç önemli alt kalemden oluşur: birincisi, mal ve hizmet ticareti dengesi (İhracat-İthalat), ki buna **dış ticaret dengesi** de denir. Özellikle istihdam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle dış ticaret dengesi çok önemli bir kalem olup ülkelerin karar mercileri tarafından ayrıca ve yakından takip edilir. İkincisi, yatırım ticareti dengesidir ki, yerli vatandaşların yurtdışındaki yatırımlarından elde ettikleri kâr ve faiz kazançlarından, yabancıların yurtiçindeki yatırımlarından elde edip ülkelerine gönderdikleri kâr ve faiz kazançlarının çıkarılmasıyla elde edilen bakiyedir. Üçüncüsü karşılıksız transferler dengesi olup, yurtdışından gelen hibeler ve insani amaçlı yardımlar ile yurtdışında yaşayan vatandaşların gönderdikleri işçi dövizleri toplamından, yurtdışına gönderilen hibeler ve insani amaçlı yardımlar ile varsa yabancı uyruklu kişilerin kendi ülkelerine gönderdikleri paraların düşülmesiyle elde edilen bakiyedir. Üçü toplanınca cari işlemler dengesine ulaşılır. Bakiyenin negatif olması cari işlemler açığı olarak adlandırılır. Cari açık demek dışarıya yapılan ödemelerin (çıkışların) dışardan elde edilen gelirlerden (girişlerden) daha fazla olması demektir ve milli geliri azaltıcı etkisi vardır.

Tablo 5.2 Ödemeler Bilançosunun Ana Hesapları

Cari İşlemler Hesabı	Cari İşlemler Dengesi (CİD)	Sermaye ve Finansman Hesabı (SHD)
Mal ve hizmet ticareti dengesi (Dış ticaret dengesi) Yatırım getirileri dengesi Karşılıksız transferler	Cari işlemler açığı: Cari işlemlerin negatif bakiye vermesi (toplam ödemelerin toplam gelirleri aşması durumu)	Yerli varlıkların yabancı sahipliğinde (yabancıların mülkiyetine geçen yerli varlıklarda) artış: "borçlu" ülke. Teknik olarak, cari işlemler açığını dengelemek üzere, sermaye ve finansman hesabı fazlası olarak adlandırılır.
İhracat-İthalat (X-M) (yatırımlardan elde edilen) Kâr+faiz (girişler-çıkışlar) Karşılıksız transferler (gelen-giden)	Cari işlemler fazlası: Mal ve hizmet ihracat gelirleri, dış yatırımlardan elde edilen kâr ve faiz gelirleri ve karşılıksız transfer girişlerinin muadili giderleri (ithalat harcamaları, kâr ve faiz çıkışları, transfer çıkışları) aşması durumu	Sahip olunan net dış varlıklarda (yerlilerin yabancı varlık sahipliğinde) artış: "alacaklı" ülke. Teknik olarak sermaye ve finansman hesabı açığı olarak adlandırılır, cari işlemler fazlasını dengeler.
Rezervlerde değişme (ΔR)	Merkez Bankası döviz rezervlerinde dönem içindeki değişme	Rezervlerde artış negatif, rezervlerde azalma pozitif işaretle muhasebeleştirilir.
Net hata ve noksan (NHN)	Denkleştirici kalem	$CİD+SHD+\Delta R+NHN=0$ eşitliği sağlanacak şekilde, gereken düzeltme yapılır.

Türkiye gibi ithalatı ihracatından çok fazla, dış ticareti açık veren, kâr-faiz ve karşılıksız uluslararası transferlerle bunu dengeleyemeyen ülkeler cari açık vermektedir. Türkiye'nin cari açığının temel nedenleri başta enerji açığı olmak üzere hammadde, aramalı ve yatırım mallarında büyük oranda dışa bağımlılık, bunun, yaprağın arka yüzündeki izdüşümü olarak da, iç tasarrufların yetersizliğidir.

Sermaye ve Finansman Hesabı

Ödemeler bilançosunun diğer "çizgi üstü" önemli kalemi sermaye ve finansman hesabıdır. Bu hesapta ülkeye yabancı sermaye girişleri, borçlanmalar, borç vermeler, vb. her türlü uluslararası yatırım ve sermaye akımları muhasebeleştirilir. Bir ülkeye yabancı sermaye girişleri iki kanaldan olabilir: doğrudan dış yatırım (DDY) ve portföy yatırımları. **Doğrudan yabancı sermaye yatırımları** da denen DDY ülkede iş yapmak, üretim, dağıtım ve ticaret yapmak, doğal kaynakları işletmek veya gayrimenkul satın almak amacıyla gelen, istihdam yaratan, daha kalıcı olan yatırımlardır. Buna karşılık ülkeler arasındaki faiz ve kâr beklentisi farklarından yararlanmak amacıyla dışardan gelen ve hisse senedi, devlet tahvili, hazine bonusu gibi kıymetli kağıtlara yapılan yatırımlara **portföy yatırımları** denir. Portföy yatırımları daha kısa ömürlüdür, ürkektir, belirsizliklerden hiç hazzetmez, en küçük bir karışıklık veya iktisadi dalgalanma olup risk arttığında hemen ülkeyi terk etmek eğilimindedir. Bu nedenle kıymetli kağıtlara yatırım amacıyla ülkeye gelen paraya, daha önce belirtildiği üzere, **sıcak para** adı verilir. Sıcak para ülkenin tasarruf açığını kapamaya ve dış açıkları finanse etmeye yarsa da, kriz belirtisi olan dalgalanmalar sırasında aniden ülkeyi terk ederek krizin büyümesine yol açabilmektedir.

Sermaye hesabı bir bütün olarak bakıldığında, iktisadi işlemlerin bir ülkenin dış ülkeler nezdinde sahip olduğu net dış varlıklar üzerindeki etkisini yansıtır. Şayet cari açığı kapatmak üzere ülkeye net sermaye akımı varsa, yani sermaye hesabının bakiyesi pozitif ise, ülke net "borçlu" ülke konumundadır, gelen para

ülkenin varlıklarından bir kısmını satın alıyor demektir, bu da yerli ülkenin sahip olduğu net dış varlıklarda bir azalma demektir. Bunun tersine şayet sermaye hesabının bakiyesi negatifse, ülkeden net sermaye çıkışı olmuşsa, giden para yabancı ülkelerde menkul kıymetlere veya gayrimenkule yatırılacağı için ülkenin net dış varlıklarında bir artış oluyor demektir; ülke net borç veren veya alacaklı demektir.

Rezervlerde Değişme

Ödemeler bilançosundaki çizgi altı denkleştirici kalemlerden biri rezervlerde değişmez. Bu hesabı Merkez Bankası tutar. Dış ticaret ve yatırım işlemlerinde ortaya çıkan bir açık sermaye hesabındaki fazlalıkla kapatılmıyorsa, yatırımcılar ve tacirlerin başvuracağı nihai kaynak Merkez Bankasındaki döviz rezervleridir. Rezervlerdeki azalma, aynen ticari işletmelerde kasadan para çıkınca kasa hesabının alacaklı olması gibi pozitif işaretlerle, rezervlerdeki artış ise negatif olarak muhasebeleştirilir. Rezervlerin azalması net çıkışa, rezervlerin artması ise net girişe işaret eder.

Net Hata ve Noksan

Nihayet ödemeler bilançosunun son denkleştirici kalemi net hata ve noksan olarak anılır. Normalde cari açık sermaye hesabı fazlasıyla dengelenir. Bu olmadığı takdirde aradaki fark rezervlerde azalma ile kapatılır. Dolayısıyla cari denge+sermaye hesabı dengesi+rezervlerde değişimin toplamının sıfır olması gerekir. Şayet olmuyorsa ya muhasebe kayıtları düzgün tutulmamış, ya da kayıt dışı döviz giriş ve çıkışları olmuş demektir. Fark ters işaretli olarak kayda geçilir; böylece ödemeler dengesi olması gerektiği gibi sıfıra eşitlenir. Başka bir deyişle net hata ve noksan kaleminin kabarıklığı kayıt dışı döviz giriş ve çıkışlarının yüksekliğine ve muhasebe kayıtlarında hataların varlığına işaret eder. Türkiye'nin ödemeler dengesinde görülen yüksek miktarda net hata ve noksan, Suriyeli göçmenlerin getirdiği dövizler, gurbetçi işçilerimizin tatile gelirken yanlarında getirdiği dövizler veya yabancı turistlerin Türkiye'de yaptığı alış-verişler sırasında satın aldıkları hediyelik eşyalar karşılığı ödedikleri, ama –faturası kesilmediği için- kayıtlara girmemiş olan dövizlerden kaynaklanmaktadır.

Bütün bu söylenenleri özetleyen, ödemeler dengesi formülü şudur: $CİD+SHD+\Delta R+NHN=0$

Tablo 5.3 seçilmiş bazı ülkelerin cari işlemler dengesini ve dış servet (yatırım) fonlarını göstermektedir. Görüldüğü üzere, bazı ülkeler cari işlemler açığı verirken, bazıları cari işlemler fazlası vermektedir. Örneğin AB, Çin, Japonya, Güney Kore ve Rusya 2016 yılsonu itibarıyla kayda değer oranda cari işlemler fazlası verirken, Türkiye, İngiltere, Kanada, Meksika ve Brezilya gibi ülkeler milyarlarca dolarlık cari işlemler açığı vermektedir. Cari açık ve fazla bağlamında gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bir genelleme yapmak mümkün değildir.

✓ **Cari işlemler fazlası veren ülkeler**
Almanya, Çin, Japonya, S. Arabistan, Rusya, G. Kore.

Cari işlemler açığı veren ülkeler
Türkiye, ABD, Meksika, Brezilya, Kanada, Avustralya, Fransa, İngiltere, İtalya.

Tablo 5.3 Seçilmiş ülkelerin cari işlemler dengesi ve dış yatırım/servet fonları (milyar \$)

Ülke	Cari İşlemler Dengesi (2016)	Ülke	Dış Servet Fonları (SWF) (Haziran 2017)
AB	398	BAE	828
İngiltere	-158	Çin	1 255
Kanada	-51	Norveç	954
Meksika	-23	Kuveyt	524
Japonya	187	S. Arabistan	516
Çin	196	Hong Kong	500
Hindistan	-12	Katar	320
Brezilya	-23	Singapur	359
G. Kore	99		
Rusya	26		
G. Afrika	-9		
Malezya	7		
Endonezya	-16		
Türkiye	-33		

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, (Erişim: 25 Aralık 2017), <http://data.imf.org/regular.aspx?key=61468205>

Sovereign Wealth Fund Institute, Haziran 2017, <https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/> (erişim: 25 Aralık 2017)

İdeal olan cari işlemlerin dengede olması, yani dış dünyaya yapılacak ödemelerin dış dünyadan elde edilen gelirlerle karşılanabilmesidir. Oysa pratikte istisnalar dışında bu pek mümkün olmamaktadır. İthalatını ihracatıyla finanse edemeyen, yatırım getirilerinde denge sağlayamayan ülkeler cari açık vermekte, bunu da ülkeye gerek doğrudan gerekse portföy yatırımları üzerinden yabancı sermaye çekerek, bir başka deyişle varlıklarını yabancılara satarak finanse etmeye çalışmaktadır.

Öte yandan yine Tablo 5.3'te görüldüğü üzere, bazı ülkelerin hayli kabarık dış servet ya da yatırım fonları mevcuttur. Dış servet fonu daha çok dış fazla, daha doğrusu cari işlemler fazlası veren ülkeler ile petrol ihraç eden ve büyük miktarlarda “petrodolar” birikimi olan ülkelerin ellerindeki birikmiş döviz stoklarını değerlendirmek üzere oluşturdukları uluslararası yatırım fonlarına verilen isimdir.

Tablo 5.3'teki veriler, Haziran 2017 itibarıyla Çin'in 1,3 trilyon dolar, Norveç'in 954 milyar dolar, Birleşik Arap Emirlikleri'nin 828 milyar dolarlık dış yatırım fonu olduğuna işaret etmektedir. Bu ülkeleri Kuveyt, S. Arabistan ve Hong Kong gibi ülkeler izlemektedir. Bu ülkelerin ortak özelliği dış ticaret ve cari işlemler dengesinde fazla veren, ya da petrol ihraç eden ülkeler olmalarıdır. Söz konusu fonlar, ABD gibi büyük miktarda dış açık veren ülkelerin açıklarını finanse etmek için ihtiyaç duydukları fonlardır.

ABD ile Çin arasındaki stratejik rekabetin zaman zaman gerilimlere yol açmasına rağmen çatışmaya dönüşmemesi ekonomiler arasındaki bu tür karşılıklı bağımlılık sayesinde olmaktadır. ABD dış açıklarını devlet tahvili ve hazine bonusu satarak finanse edebilmekte, bunları satın alacak dış fazla da Çin ve petrol zengini ülkelerin elinde bulunmaktadır. Dünya ekonomisinin lokomotifleri olarak nitelenen, hegemon güç olarak uluslararası sisteme yön veren ABD'nin dış açıkları ile öteki ülkelerin dış fazlaları birbiriyle irtibatlıdır. ABD'nin ithalatını kısmak suretiyle dış açığını azaltması demek, ABD'ye çok miktarda mal satan Çin ve Japonya ile petrol ihraç eden S. Arabistan'ın da ihracatının, dolayısıyla dış fazlasının azalması demektir.

✓ Dış Servet/Yatırım Fonu (Sovereign Wealth Fund/SWF)

Çoğunlukla cari işlemler fazlası, resmi döviz işlemleri, özelleştirme gelirleri, kamu transfer harcamaları, bütçe fazlası ve doğal kaynak ihracatı gelirlerinden oluşturulan, devlet mülkiyetindeki yatırım fonu.

Bretton Woods Sisteminin Yıkılması: Esnek Döviz Kuru Sistemi

Bretton Woods Sistemi II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra devreye girmiş, bir dönem başarıyla işledikten sonra 1960'lı yılların sonlarına doğru tıkanmaya başlamış, nihayet 1971 yılında da sona ermiştir. Sistemin yıkılmasını hazırlayan başlıca sebepler arasında şunlar sıralanabilir:

- ABD'nin Vietnam savaşının finansmanı ve dahildeki sosyal programlar için cömertçe kamu harcamalarını artırması, parasal genişlemeye gitmesi ve bu suretle dışarıya enflasyon ihraç etmesi
- Marshall yardımları, Dünya Bankası kredileri ve NATO'nun sağladığı güvenlik şemsiyesi sayesinde Batı Avrupa ve Japonya'nın iktisaden hızla toparlanması ve ellerinde fazla miktarda Dolar birikmesi
- ABD'nin elindeki altın rezervlerinin zamanla erimesi ve parasını destekleyemez hale gelmesi.

Esnek Döviz Kuru Sistemi

Esnek döviz kuru sistemi döviz kurlarının arz ve talep koşullarına göre piyasa tarafından belirlendiği sistemdir. Bu sistemde para otoritesinin garanti ettiği ya da desteklediği bir kur söz konusu değildir. Arz ve talepteki değişmeye bağlı olarak kurlar gününbirlik değişebilir. Döviz bolluğu olduğunda, bollaşan bir nesnenin fiyatının düşmesini öngören arz-talep kanunu gereğince, dövizin fiyatı düşer, yerli para değer kazanır. Aksine döviz kıtlığında, yine arz-talep kanunu gereğince döviz pahalıdır, kur yükselir, yerli para değer kaybeder.

Ancak pratikte döviz piyasasına hiçbir müdahalenin olmaması durumu nadirdir. Daha çok rastlanan durum, döviz ve finans piyasalarında istik-

rarı sağlayıp belirsizliği azaltma, böylece ekonomik canlanmaya katkı amacıyla para otoritesinin, siyasi otorite ile koordineli biçimde, döviz piyasasında aşırı dalgalanmaya müsaade etmemesi, kurların belirli alt ve üst limitler içinde dalgalanmasını sağlamasıdır. Buna "kontrollü dalgalanma" veya "yönetimli dalgalanma" sistemi denmektedir. 1971 yılında Bretton Woods sisteminin sona ermesiyle esnek kur sistemine geçilmiş, bazı ülkeler zaman zaman geçici olarak sabit kur sistemine dönmüşse de, dünya genelinde uygulanan hâkim sistem esnek döviz kuru sistemi olmuştur.

Bretton Woods sisteminin neden çöktüğüne dair birçok görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan öne çıkan üçü yukarıda sıralanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın galibi ve dünya liderliğini İngiltere'den devralan hegemonik gücü olarak ABD sistemin merkezinde yer alıyor, sisteme güvenlik hizmeti sağlama karşılığında bazı parasal avantajlar da elde ediyordu. ABD doları rezerv paraydı, uluslararası ticaretin ve yatırımların finansmanı için bütün ülkelerce talep ediliyordu. Bu durumdan istifadeyle ABD bolca Dolar basıp bir yandan ülke içinde uyguladığı sosyal programları, bir yandan da Vietnam savaşını finanse edebiliyordu. Doların değeri altına karşı sabitlenmiş olduğu için bolca basılmasına rağmen Dolar, yapay biçimde, değerini koruyordu.

Ancak bu sistem hiç de sürpriz olmayan biçimde zamanla tıkanmaya doğru yol almıştır. Yapay biçimde değerli duran Dolar ABD mallarına olan talebi azaltmış, bu da Batı Avrupa ve Japonya'ya ihracatlarını artırma ve iktisaden toparlanma konusunda avantaj sağlamıştır. Batı Avrupa ve Japon ekonomileri toparlandıkça ellerinde bol miktarda Dolar birikmeye başlamıştır. Biriken dolarların altına çevrilmesi ABD altın stoklarını eritiyor, bu da sistemin sürdürülebilirliği bakımından tehlike arz ediyordu. ABD'nin uzun süre dahili sosyal programlar ve savaş harcamaları için bolca Dolar basması ve dış açıklar vermesi sistemin mantığı gereği ABD'nin dışarıya enflasyon ihraç etmesi anlamına geliyordu. Batı Avrupa bankaları ulusal paralarının Dolar cinsinden değerini sabit tutabilmek için fazla dolarları piyasadan çekmek durumundaydılar.

Bu şekilde Batı Avrupa bankalarında biriken Dolarlar bir süre sonra yoğun biçimde şikayet konusu olmaya başlıyor, ABD ile müttefikler arasındaki siyasi ilişkiler bundan olumsuz etkileniyor, ABD'den kamu harcamalarını kısması ve Avrupa ve Japonya'nın elinde biriken fazla dolarları altın

karşılığı geri alması talepleri yükseliyordu. Sabit kur sistemi müttefiklerin ekonomik büyümesi üzerinde sınırlandırıcı etki yapıyor, hükümetleri siyaseten kabul edilebilir olmayan seçeneklerle yüz yüze bırakıyordu. Sistem ülkeleri kendi yoluna gitmekten alıkoyuyor, büyük ölçüde ABD'ye bağımlı kılıyordu.

Nihayet ABD ekonomisinde baş gösteren resesyonu önlemek ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla dönemin ABD Başkanı Nixon'un Ağustos 1971'de tek yanlı bir kararla doların altına konvertibilitesine son verildiğini açıklamasıyla sistem çökmüş oldu. Dış açıkları azaltmak için Dolar devalüe edildi, ithalat üzerine gümrük vergileri kondu. Avrupa ve Japonya Doların değer kaybetmesinden zarara uğradılar.

Bireysel ilişkilerde olduğu kadar toplumsal ilişkilerde de genellikle suçla suçlanmaz, eskilerin deyişiyle "suç ortada garip kalır." Bu defa da öyle olmuş, Bretton Woods sisteminin çökmesi konusunda ABD ve Batı Avrupa birbirlerini sistemin devamı için gereken fedakârlığı göstermemekle suçlamışlardır. ABD Avrupa'yı kendisinden yeterince ithalat yapıp ABD'nin dış açıklarını azaltmaya yardımcı olmamakla suçlarken, Avrupa da ABD'yi dâhilde kamu harcamalarını kısmamakla ve Vietnam işgaline son vermemekle suçlamıştır.

Sistemin çökmesinden sonra döviz kurları dalgalanmaya bırakılmış, ülkeler kendi menfaatleri ve büyüme hedefleriyle baş başa kalmıştır. Birçok Batı Avrupa ülkesi Avrupa Ekonomik Topluluğu çerçevesinde işbirliği yapma yoluna gitmiş, bu işbirliği girişimi zamanla tek para kullanan Euro Bölgesi'ne evrilmiştir.

Doların değer yitirmesinden uğradıkları zararı telafi etme gayretiyle OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını yüksek oranlarda artırmaları 1970'li yıllarda petrol şoklarına, buna bağlı olarak sanayileşmiş ülkelerde ekonomik durgunluk ve gelişmekte olan ülkelere dış borç sorunlarına yol açmıştır. 1973 ve 1979'da petrole yüzde 300-400 oranında yapılan zamlar petrol tüketen gelişmiş ülkelerde maliyet artışları ve olumsuz arz şokları üzerinden ekonomileri durgunluğa iterken, Batılı bankalarda biriken petrodolarların bolca borç verildiği gelişmekte olan ülkeler vadesi gelen borçlarını ödeyememiş, böylece dış borç krizleri 1980'li yıllara damgasını vurmuştur.

1980'li yıllar ve sonrasında dünya ekonomisinde yaşanan sorunlar ve krizler bir sonraki bölümün konusudur.

Öğrenme Çıktısı

4 Ödemeler bilançosunun ana hesaplarını ve bunların içeriğini izah edebilme

Araştır 4

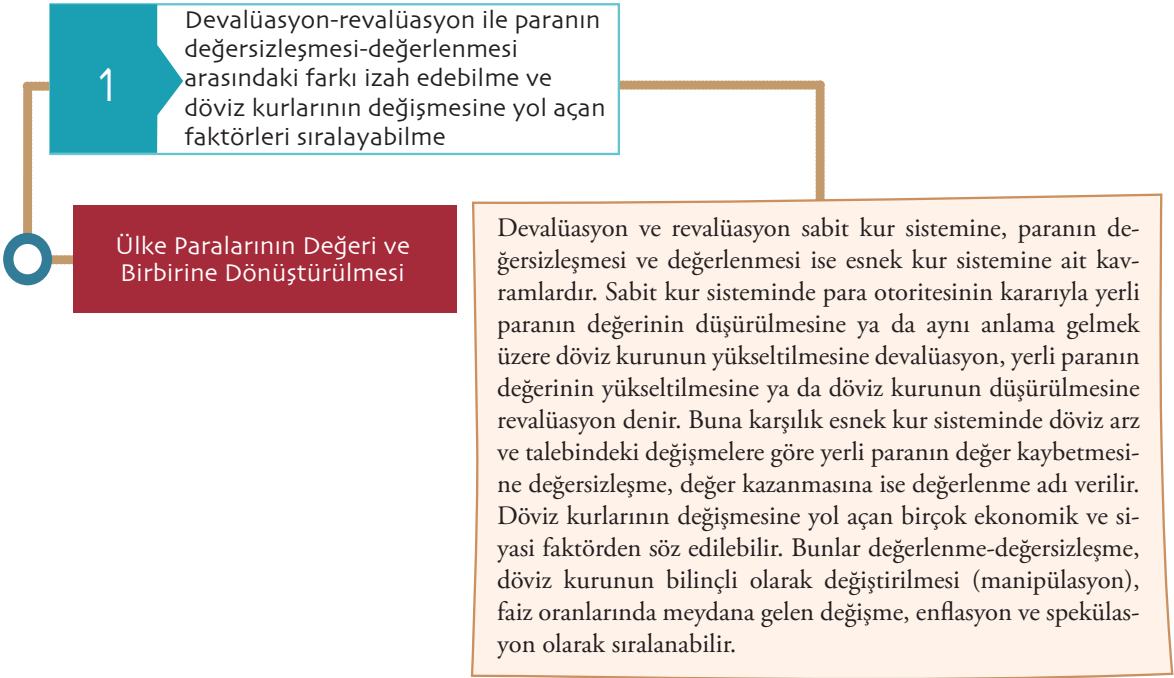
Bretton Woods sistemi ne demektir, avantaj ve dezavantajları nelerdir?

İlişkilendir

Para-güç ilişkisi bağlamında Bretton Woods sisteminin yıkılmasını dünya güçler dengesindeki gelişmelerle ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

Türkiye neden sürekli cari açık vermektedir? Azaltmak için neler yapılabilir?



3

IMF'nin kuruluş hikâyesi ve uluslararası ödemeler sistemi içindeki rolünü açıklayabilme

IMF ve Uluslararası Ödemeler Sisteminde IMF'nin Rolü

IMF II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni para ve finans sisteminin üç temel kurumundan biridir. Bretton Woods konferansları sonucunda kurulan diğer iki kurumdan Dünya Bankası yıkılan ekonomilerin tamiri ve kalkınma sorunlarına, GATT ise uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve ayrımcı uygulamalara son verilmesi üzerinde odaklanırken, IMF'ye uluslararası ödemeler sisteminin düzenli işleminin sağlanması ve ödeme güçlüğüne düşen ülkelere yardım görevi verilmiştir. Dış ödemelerde sorun yaşayan, cari işlemler açığını finanse etmekte zorlanan ve döviz krizi ile yüz yüze kalan ülkeler IMF'ye müracaat etmekte, IMF de belirli şartlar altında bu ülkelere likidite ve kredi sağlamaktadır.

IMF reçetelerinin ülkeleri kurtarıcı mı, yoksa batırıcı bir işlev mi gördüğü öteden beri tartışılmalı bir olgudur. Bu sorunun mutlak bir doğru cevabı yoktur; cevap nereden ve kimin açısından bakıldığına bağlı olarak değişebilmektedir. Öncelikle vurgulanması gereken IMF'nin durup dururken hiçbir ülkeye kendiliğinden para vermediği, reçete de dayatmadığıdır. Önce bir ülke krize girmekte ve IMF'ye başvurmaktadır. IMF'den borç alan ülkenin bu parayı nasıl, nerede ve ne kadar etkin kullandığı önemlidir. Yardımın bağlandığı şartların o ülkenin durumuna ne kadar uyup uymadığı, yan etkilerinin ne kadar göze alınıp alınamayacağı da elbette tartışılabilir.

4

Ödemeler bilançosunun ana hesapları ve bunların içeriğini izah edebilme

Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sistemi ve Esnek Kur Sistemi

Ödemeler bilançosunun 4 ana hesabı/kalemi vardır: Cari işlemler hesabı, sermaye ve finansman hesabı, rezervlerde değişme, net hata ve noksan. İlk ikisi temel (çizgi üstü) kalemler, son ikisi ise denkleştirme (çizgi altı) kalemleridir. Ülkenin dış fazla veya dış açık verip vermediği cari işlemler dengesinden (CİD) anlaşılır. CİD mal ve hizmet ticareti, yatırım getirileri dengesi ve uluslararası karşılıksız transferler dengesinden oluşur. Sermaye hesabı doğrudan yabancı sermaye ve sıcak para akımlarından oluşur. Bu hesapların açık veya fazlası merkez bankası rezervlerinin miktarını etkiler; açık veya fazla bu hesaba giriş ve hesaptan çıkışlarla dengelenir. Bunlarla da dengelenmeyen bir bakiye varsa, bu muhasebe kayıtlarında bir hata veya kayıt dışı giriş-çıkışlar olarak net hata ve noksan kalemine atılır. Ödemeler bilançosu tanım gereği her zaman dengededir; ödemeler dengesi açığı veya fazlası olmaz; cari işlemler açığı veya fazlası olur.

Türkiye'nin sürekli cari açık vermesi başta enerji olmak üzere hammadde, aramalı ve yatırım mallarından dışa bağımlılık ve iç tasarrufların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

1 Para otoritesi tarafından yerli paranın değerinin düşürülmesine ne denir?

- A. Revalüasyon
- B. Devalüasyon
- C. Değer kaybetme
- D. Değer kazanma
- E. Enflasyon

2 Hangisi II. Dünya Savaşı sonunda yapılan Bretton Woods görüşmelerinden sonra kurulan ve dünya ekonomisinin işleyişine yön vermesi beklenen kurumlardan **değildir**?

- A. IMF
- B. Dünya Bankası
- C. GATT
- D. DTÖ
- E. NATO

3 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında I. Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte olan döviz kuru sistemi hangisidir?

- A. Bretton Woods
- B. Esnek kur sistemi
- C. Altın standardı
- D. Yönetimli dalgalanma
- E. Gümüş standardı

4 Hangisi Cari İşlemler Dengesinin parçası **değildir**?

- A. Mal ticareti dengesi
- B. Hizmet ticareti dengesi
- C. Yatırım getirileri (kâr+faiz) dengesi
- D. Karşılıksız transferler dengesi
- E. Doğrudan yabancı sermaye akımları

5 Hangisi Türkiye'nin sürekli cari açık vermesinin nedenlerinden **değildir**?

- A. İç tasarrufların yetersizliği
- B. Faizlerin düşüklüğü
- C. Enerji açığı
- D. Hammadde, aramalı ve yatırım mallarında dışa bağımlılık
- E. Dış ticaret açığı

6 Hangisi Bretton Woods sisteminin yıkılmasına yol açan nedenlerden **değildir**?

- A. ABD'nin dışarıya enflasyon ihraç etmesi
- B. Batı Avrupa ve Japonya'nın ellerinde biriken fazla dolarlar
- C. ABD'nin altın stoklarının azalması
- D. ABD'de resesyon tehlikesi
- E. Marshall yardımları

7 Ülkeler arasındaki faiz ve getiri farkından yararlanmak amacıyla hisse senedi, tahvil ve hazine bonusu gibi kıymetli kağıtlara yatırım amacıyla gelen para hangisidir?

- A. Sağlam para
- B. Zayıf para
- C. Sıcak para
- D. Doğrudan dış yatırım
- E. Dış borç

8 GATT'ın yerini almak üzere 1995 yılında kurulan örgüt hangisidir?

- A. NATO
- B. IMF
- C. BM
- D. DTÖ
- E. Dünya Bankası

9 Hangisi döviz kurlarının değişmesine yol açan faktörlerden biri **değildir**?

- A. Spekülasyon
- B. Küresel ısınma
- C. Manipülasyon
- D. Faiz oranlarında değişme
- E. Enflasyon

10 Cari fazla veren ülkeler ve petrol zengini ülkelerin ellerinde biriken uluslararası rezervleri değerlendirmek üzere oluşturdukları devlet mülkiyetli fonlara ne ad verilir?

- A. Dış servet/yatırım fonu
- B. Cari denge fonu
- C. Ulusal yatırım fonu
- D. Likidite fonu
- E. Portföy fonu

- | | | | |
|------|--|-------|--|
| 1. B | Yanıtınız yanlış ise “Ülke Paralarının Değeri ve Birbirine Dönüştürülmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. | 6. E | Yanıtınız yanlış ise “Bretton Woods Sisteminin Yıkılması” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 2. E | Yanıtınız yanlış ise “Döviz Kuru Sistemleri ve Altın Standardı” konusunu yeniden gözden geçiriniz. | 7. C | Yanıtınız yanlış ise “Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sistemi ve Esnek Kur Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 3. C | Yanıtınız yanlış ise “Döviz Kuru Sistemleri III” konusunu yeniden gözden geçiriniz. | 8. D | Yanıtınız yanlış ise “Döviz Kuru Sistemleri II” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 4. E | Yanıtınız yanlış ise “Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sistemi ve Esnek Kur Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. | 9. B | Yanıtınız yanlış ise “Ülke Paralarının Değeri ve Birbirine Dönüştürülmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |
| 5. B | Yanıtınız yanlış ise “Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sistemi ve Esnek Kur Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. | 10. A | Yanıtınız yanlış ise “Ödemeler Bilançosu, Bretton Woods Sisteminin Sonu ve Esnek Kur Sistemi” konusunu yeniden gözden geçiriniz. |

5

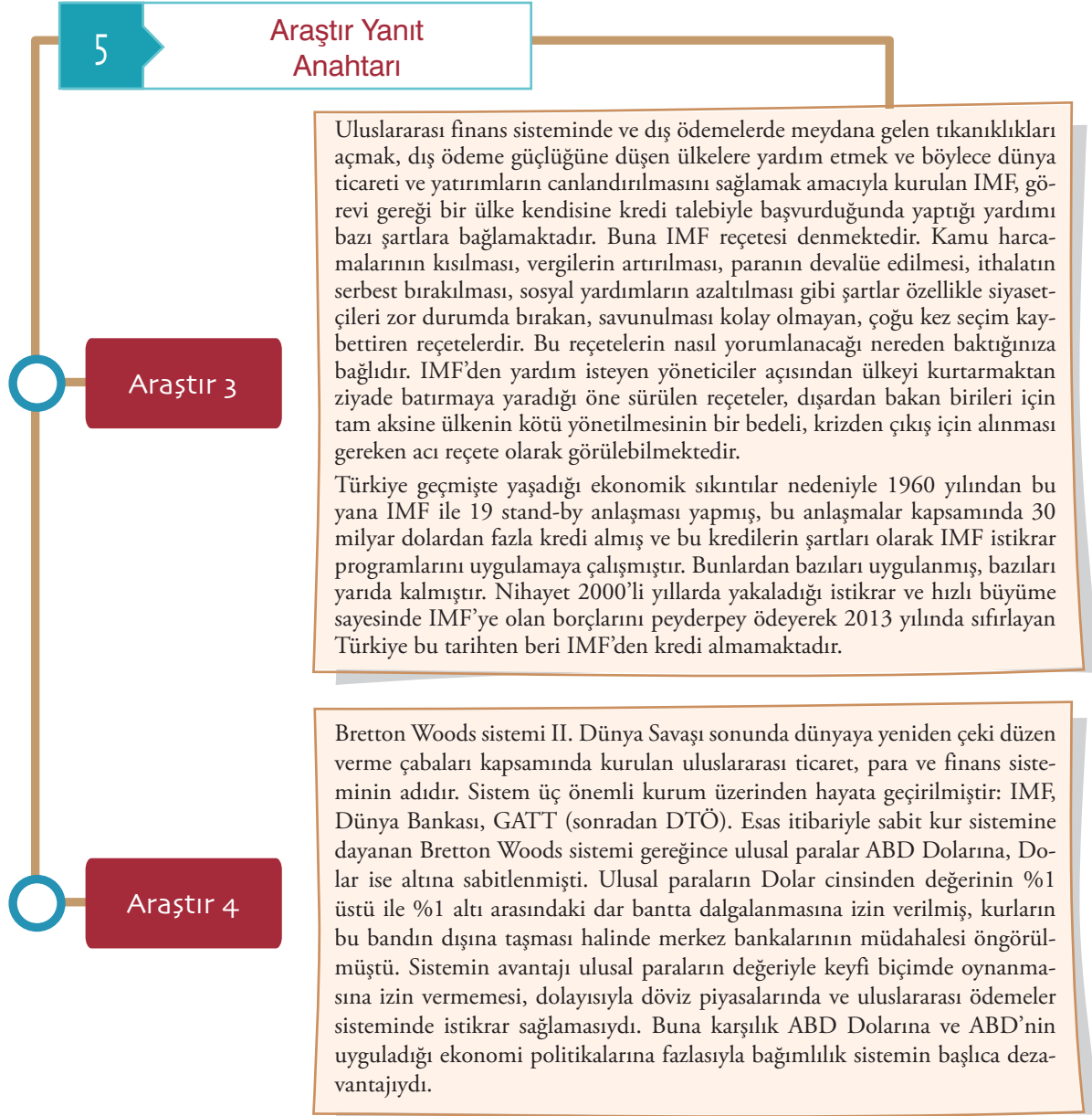
Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Döviz kurunun yükselmesi yerli paranın yabancı paralar karşısında değerinin düşmesi anlamına gelir, bu durum yerli ülkenin mallarını yabancılar nezdinde görece ucuzlatacağı için ülke mallarına dış talebi canlandırır, bu da ülkenin ihracatının artmasına, buna karşılık yabancı malların pahalılaşmasından dolayı ithalatının da azalmasına yol açar. Bunun aksine, döviz kurunun düşmesi demek, yerli paranın görece daha değerli hale gelmesi, bu da yerli ülke mallarının uluslararası piyasalarda görece pahalılaşması, yabancı malların ise görece ucuzlaması demektir. Arz-talep kanunu gereğince pahalı mallara talep azalacağından, öteki faktörler sabitken, döviz kurunun düşmesi ihracatı arttıracak, bu da dış ticaret dengesini bozacaktır.

Araştır 2

Altın standardı 19. Yüzyılda ve I. Dünya Savaşı öncesinde 20. Yüzyılda kullanılmış uluslararası ödemeler ve döviz kuru sisteminin adıdır. Ulusal paraların değerinin altına endekslendiği, piyasaya ancak altın karşılığı para sürüldüğü bir sistemdir. Sistem otomatik denkleme mekanizmasına dayalı olarak işlemektedir: Dış açık veren ülke altın ihraç ederek açığını kapatmakta, dış fazla veren ülkeler ise altın ithal etmektedir. Sistemin avantajı karşılıksız para basımına ve enflasyonist genişlemeye izin vermemesi, bu anlamda nispeten istikrarlı bir uluslararası parasal sisteme meydan vermesi, dezavantajı ise ulusal siyasi otoritelerin kendi iç ihtiyaçlarına göre manevra yapmalarını engellemesi, yeterli altın stoku olmayan ülkelere hareket serbestisi tanımamasıdır.



Kaynakça

- Acar, Mustafa (2009). **Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme**, Ankara: Orion Kitabevi.
- Balaam, David N. ve Dillman, Bradford (2016). **Introduction to International Political Economy**, 4th ed., New York: Routledge. [Türkçesi: **Uluslararası Ekonomi Politika Giriş**, Çev. Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları.]
- Karagül, Mehmet (2017). **Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi**, 3. Bs., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kindleberger, Charles P. (2008). **Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi**, Çev. Halil Tunali, 2. Bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, Karl (1944). **The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time**, Boston, MA: Beacon Press.
- Ravenhill, John (2011). ed., **Global Political Economy**, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press.
- World Bank, <https://data.worldbank.org/country/turkey?view=chart>
- Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/turkey/gdp-per-capita-ppp>

Bölüm 6

Küresel Sorunlar ve Krizler

öğrenme çıktıları

Küresel Tehditler ve Sorunlar

- 1 Küresel tehditler ve sorunları bilme, sanayileşme sürecinin çevreye verdiği zararları açıklayabilme ve çevre kirliliğinin türlerini sıralayabilme

Bölgesel ve Küresel Nitelikli Ekonomik Krizler

- 2 1990'lerden bu yana yaşadığımız başlıca bölgesel ve küresel ekonomik krizleri sıralayabilme

2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi

- 3 2008-2009 krizinin nerede, hangi piyasada niçin ortaya çıktığını izah edebilme

Anahtar Sözcükler: • Çevre Kirliliği • Finansal Kriz • Finansal Türevler • İklim Değişikliği • Küresel Isınma • Küresel Sorun



GİRİŞ

Son 50 yıllık geçmişe bakıldığında, on yıllık dönemler itibariyle dünya ekonomisinde kabaca şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1970'li yıllara Bretton Woods sisteminin çökmesi, esnek döviz kuru sistemine geçiş, OPEC'in yükselmesi ve petrol şokları damgasını vurmuştur.

1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin dış borç krizleri ve petrol şoklarının olumsuz etkisiyle gelişmiş ülkelerde durgunluk sorunları öne çıkmıştır. Bu dönemde Keynesyen devletçi-müdahaleci yaklaşım popülaritesini yitirmiş, özelleştirmelerin, deregülasyonların, finansal serbestleşmenin ve devleti küçültme arayışlarının öne çıktığı "neoliberal" olarak anılan serbest piyasacı anlayış egemen olmuştur.

1990'lı yıllar bir yandan Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin dağılması, sosyalist bloğun çökmesi ve Soğuk Savaşın sona ermesine tanıklık ederken, bir yandan da Türkiye, Meksika, Doğu Asya (Tayland, G. Kore, Hong Kong, Filipinler, Singapur, Malezya) ve Rusya krizlerinin birbiri ardına sökün ettiği bol krizli bir dönem olmuştur.

2000'li yıllarda 11 Eylül (2001) faciasına, konut edindirmeyi teşvik politikaları çerçevesinde konut sektörüne aşırı derecede fon aktarımlarına, negatif faizlere, ödeme gücü olmayan insanlar dahil tüketicilere cömertçe verilen kredilere, bununla bağlantılı olarak da emlak piyasasında fiyat balonlarına, finansal türevlerde yaşanan çılgınlıklara ve en sonunda da bugüne kadar yaşanmış krizlerin en büyüklerinden biri olan 2008-2009 küresel ekonomik krize şahit olunmuştur.

Artık sonlarına yaklaştığımız 2010'lu yıllar ise küresel ekonomik kriz bağlamında icra edilen kurtarma operasyonlarına, piyasaları rahatlatmaya dönük genişletici para ve maliye politikalarına, zehirli varlıkların vergi mükelleflerinin sırtından temizlenmesi çabalarına tanık olduğumuz bir dönem olmuştur.

✓ Küresel Sorun

Tek tek ulus devletlerin sınırlarını aşırp dünya çapında sonuçlar yaratan, küresel düzeyde etkili olan çevre kirliliği, küresel ısınma, iklim değişikliği ve ekonomik kriz gibi sorunlar.

KÜRESEL TEHDİTLER VE SORUNLAR

Ülkelerin Boyunu Aşan Sorunlar

Küreselleşmenin, tek tek ülkelerin çözüm üretemeyeceği, üretse de yeterince başarılı olamayacağı bir kısım küresel sorunların ortaya çıkmasına yol açtığına daha önce değinmiştik. Küresel sorunların tümüne küreselleşmenin yol açtığını söylemek de doğru değildir. Özellikle küresel ısınma ve kirlilik sürekli büyüyerek zamanla küresel özellik kazanmıştır. Dünya liderleri veya uluslararası aktörler, uluslararası platformlarda bir araya gelip bu sorunlarla mücadele stratejisi oluşturma yollarını aramaktadırlar. Bu sorunların özellikle kirlilik ve güvenlikle ilgili kısmına, tek tek ülkelerin, diğer ülkelerde ne olup bittiğine bakmadan kalıcı çözüm sağlamaları mümkün değildir. Küresel ölçekte sera etkisi yapan karbondioksit vb. gaz emisyonlarının gezegenin hazmedemeyeceği boyutlara erişmesinden dolayı yeryüzünün ısınması ve buna bağlı olarak iklimin değişmesi; buzulların erimesi, bazı bölgelerde aşırı yağışlar ve seller yaşanırken bazı bölgelerin kuraklaşması tüm ülkelerin birlikte karar alıp uygulamaları halinde çözüm sağlayabileceği küresel sorunlar arasında yer almaktadır.

Küreselleşmenin duvarları yıkması ve ekonomileri birbirine daha bağımlı hale getirmesi sonucu bir bölgede ortaya çıkan bir kriz kısa sürede etrafa yayılarak diğer ülkeler ve bölgeleri de etkileyebilmekte, krizler de hızla küreselleşmektedir.

✓ Dünyada 800 milyon dolayında insan gıda yetersizliği, temiz suya erişiminin olmaması, kuraklık vb. sorunlar yüzünden tarımsal üretimin daralması gibi nedenlerle yetersiz beslenmektedir. 2015 yılı itibariyle dünyada yetersiz beslenen insan sayısı 1990-92 dönemine göre 216 milyon azalmıştır.

BM Gıda ve Tarım Örgütü FAO'nun hazırladığı 2015 Raporu dünyada açlık ve yoksulluğun durumuyla ilgili kapsamlı bilgiler sunmaktadır. *The State of Food Insecurity in the World* (Dünyada Gıda Güvensizliğinin Durumu) başlıklı rapora

göre 2015 yılı itibariyle dünya çapında toplam 795 milyon insan yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıyadır. Bu bağlamda sevindirici bir haber, dünyada yetersiz beslenen insan sayısının son on yıl boyunca 167 milyon, 1990-92 dönemine kıyasla ise 216 milyon azalmış olmasıdır. Ciddi nüfus artışına rağmen gelişmekte olan bölgelerde yetersiz beslenen insan sayısındaki azalma daha gözle görülür durumdadır. Son yıllarda Orta Afrika ve Batı Asya gibi bazı gelişmekte olan bölgelerde ilerleme biraz aksamış olup, bunun sebebi siyasi istikrarsızlığın yanı sıra iktisadi büyümenin daha yavaş ve sosyal açıdan daha az kucaklayıcı olmasıdır.

2015 yılında Milenyum Kalkınma Hedeflerinin (MDG) gözetim ve takip dönemi sona ermiştir. Bir bütün olarak bakıldığında gelişmekte olan bölgelerde toplam nüfus içinde yetersiz beslenen nüfusun payı 1990-92 dönemindeki %23,3'ten %12,9'a düşmüştür. Latin Amerika, Asya'nın doğu ve güneydoğu bölgeleri, Kafkasya ve Orta Asya ile Afrika'nın kuzey ve batı bölgelerinin de dâhil olduğu bazı bölgeler hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Güney Asya, Okyanusya, Karayipler ile güney ve doğu Afrika'da da ilerleme kaydedilmiş olmakla birlikte, bu bölgelerde kronik yetersiz beslenme oranını yarıya düşürme hedefinin altında kalınmıştır.

Toplam 129 gelişmekte olan ülke arasında 72'si, yani durumu gözetim altında olan ülkelerin yarısından fazlası MDG'de öngörülen açlığı azaltma hedefine ulaşmıştır. Bunların çoğu siyasi istikrar ve ekonomik büyümeyi yakalamış, buralarda nüfusun korunmasız kesimlerine yönelik sosyal destek programları da çoğu kez ekonomik büyümeye eşlik etmiştir.

MDG açlığı azaltma hedefinin iki göstergesi vardır: yetersiz beslenmenin yaygınlığı ve 5 yaş altı çocuklarda kilosu normalin altında olanların oranı. Gelişmekte olan bölgelere bir bütün olarak bakıldığında, bu göstergelerin ikisinde de azalma kaydedilmiştir. Batı Afrika, güneydoğu Asya ve Güney Amerika gibi bazı bölgelerde yetersiz beslenme oranı düşük kilolu çocuk oranından daha hızlı bir azalma kaydetmiştir. Bu olgu beslenme kalitesi, hijyen ve temiz suya erişim koşullarını iyileştirmenin yararına işaret etmektedir, özellikle de yoksul gruplar için.

Yetersiz beslenme oranını azaltmada anahtar bir etmen ekonomik büyümedir, ancak büyüme yoksul kesimleri de kucaklamalı ve bu kesimlerin geçim şartlarını iyileştirmeye imkân vermelidir. Bu

bağlamda küçük tarımsal aile işletmelerinde verimliliğin ve gelirin artırılması, ilerlemenin en önemli anahtarlarından biridir.

Sosyal yardım/koruma sistemleri birçok gelişmekte olan ülkede açlık ve yoksullukla ilgili MDG hedeflerine ulaşma sürecinin hızlandırılmasında kritik bir rol oynamıştır. Sosyal koruma, gelir güvenliği sağlayarak daha iyi beslenme, sağlık ve eğitim imkânlarına kavuşturmak suretiyle, yoksulluk, açlık ve yetersiz beslenmenin azaltılmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Sosyal koruma, insanların kapasitesini iyileştirmek ve şokların etkisini azaltmak suretiyle, yoksulların, istihdama daha iyi erişim üzerinden, büyümeye katkıda bulunma becerisini geliştirmektedir.

Uluslararası açlık hedeflerini tutturmada başarısız olan birçok ülkede doğal veya insanların sebep olduğu felaketler ile siyasi istikrarsızlık, krizlerin etkilerinin uzamasına yol açmış, bu da nüfusun önemli bir bölümünün kırılganlığını ve gıda güvensizliğini artırmıştır. Böylesi durumlarda kırılgan toplum kesimlerinin korunması ve geçim imkânlarının iyileştirilmesine yönelik tedbirlerin uygulanması zorlaşmış ya da bunlar etkisiz kalmıştır.

Kısaca küresel açlık ve yoksullukla mücadele bağlamında FAO raporunun bize söylediği, MDG hedeflerini tutturmada kayda değer bir başarı sağlandığı, önceki on yıllara kıyasla dünyada yetersiz beslenen insan sayısının azalmakla beraber, halen 800 milyon insanın yeryüzü ölçeğinde bu sorunla yüz yüze olduğudur. Ayrıca MDG hedeflerini tutturmayı başaran bölgelerin siyasi istikrarı yakalamış, ekonomik büyümeyi başarmış bölgeler olduğu, istikrarsızlık sorunlarıyla ve iç çatışmalarla boğuşan ülkelerin fakirliği azaltmada da başarısız kaldığı anlaşılmaktadır.

Dünyanın Kirlenmesi

Bugün küresel çapta yüz yüze olduğumuz ve ortak kararlarla nihai çözüm sağlanabilecek önemli sorunlardan biri de küresel kirlilik sorunudur. İkisinin de adında "küresel" var diye çevre kirliliğini küreselleşme sürecinin bizatihi bir sonucu gibi algılamak doğru olmayabilir; zira çevre kirliliği büyük ölçüde sanayileşme sürecinin ve insanlığın dikkatsiz ve sorumsuz davranışlarının bir sonucudur. Hepsisi küresel ölçekte karar almayı gerektirmese de, kirliliğin dokuz ana türünden söz etmek mümkündür:

- Hava kirliliği
- Su kirliliği
- Toprak kirliliği
- Gürültü kirliliği
- Radyoaktif kirlilik
- Termal kirlilik
- Işık kirliliği
- Görüntü kirliliği
- Kişisel kirlilik

Çevre kirliliği sadece içinde yaşadığımız dünyayı kirletmekle kalmamakta, doğurduğu sonuçlarla insan sağlığını da doğrudan veya dolaylı yollardan etkilemekte, bu yüzden politik karar mercilerinin gündemine gelmektedir. Kirliliğin uluslararası politik ekonominin ilgi alanına girmesi, belirli coğrafyalarda insan hayatını ciddi ciddi tehdit eden kirliliklerin ortaya çıkmasına yol açan üretim organizasyonunun, küresel aktörlerin kararlarından etkileniyor olmasıdır. Çevreyi kirleten ve insan sağlığını etkileyen sonuçları olan üretim alanları giderek zengin ülkelerden fakir ülkelere doğru kaymaktadır. Küresel kirlilikten hangi ülkelerin daha kazançlı ve dünyanın hangi yörelerinde yaşayanların daha çok etkileneceği oldukça politik bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Önce kirlilik çeşitleri üzerinde kısaca duralım.

Hava kirliliği, havanın doğal kompozisyonunu değiştirerek, bir anlamda atmosferin kimyasını bozan her tür kirlenmenin adıdır. Hava kirliliğinin başlıca kaynakları arasında fabrika bacalarının çıkardığı dumanlar, motorlu araçların çıkardığı egzoz dumanları, orman yangınları, volkanik patlamalar ve toprak erozyonu sayılabilir. Hava kirliliğinin zehirli dumanlar, asit yağmurları, yetersiz oksijene bağlı bitki örtüsünde bozulmalar ve astım vakalarında artışlar gibi olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bilim adamlarına göre, daha sonra ele alacağımız küresel ısınma da artan hava kirliliği ile irtibatlıdır.



Şekil 6.1 Fabrika bacalarından çıkan dumanlar hava kirliliğinin başlıca kaynakları arasındadır. Hava kirliliği küresel ısınmanın da sebeplerinden biridir.

✓ Çevre Kirliliği

Hava, toprak, su kaynaklarının kirlenmesi, rahatsız edici gürültü, ışık ve seslerin yayılması, radyoaktif yayılma ve estetik olmayan görüntülerle yaşadığımız doğal çevrenin kirlenmesi, yaşam kalitesinin düşmesi.

✓ Çevre kirliliğinin dokuz türü: hava, su, toprak, gürültü, termal ve ışık kirliliği, radyoaktivite ve kişisel kirlilik.

✓ Su Kirliliği

Kimyasal atıklar, çöpler ve bakteri içeren malzemeler gibi atıkların suya karışması sonucunda suyun kirlenmesi, kalitesi ve temizliğinin azalması.

✓ Toprak Kirliliği

Tarım, bitki örtüsü veya yaban hayatının korunması gibi amaçlarla kullanılan topraktaki doğal büyümeyi engelleyip doğal dengeyi bozan her türlü kirlenme.



Şekil 6.2 Çevre kirliliğinin çok çeşitli türleri bulunmaktadır.

Kaynak: Mayntz, Melissa (2017). Types of Pollution, http://greenliving.lovetoknow.com/Types_of_Pollution (28.12.2017)

İnsan sağlığını doğrudan etkilemesi bakımından en önemli çevre kirliliği türlerinden bir olan **su kirliliği** denizler, göller, akarsular ve yeraltı sularında meydana gelebilir. Su kirliliğinin kaynakları arasında toprak erozyonunun yol açtığı çökelti, her türlü katı atıklar, toprak kirlenmesinin su kaynaklarına da sızması ve su kaynaklarında organik maddelerin çürümesi yer almaktadır.



Şekil 6.3 Su kirliliği göller, nehirler ve denizlerdeki canlılara zarar verir.

Toprağı kirleten şeyler arasında zararlı atıklar, lağım sularının sızması, tarımda inorganik ilaçların aşırı kullanımı vb. yanlış uygulamalar, maden işletmeciliği, ormansızlaşma ve evlerden boşaltılan zararlı ve katı atıklar sayılabilir. **Toprak kirliliğinin** yol açması muhtemel sonuçlar şunlardır: bitkilerin yeterince büyüyememesi, düşük tarımsal ürün re-

koltesi, yaban hayatının gereksinim duyduğu çevre koşullarının kaybolması, su ve görüntü kirliliği, toprak erozyonu ve çölleşme.

Gürültü kirliliği insanların çeşitli etkinliklerinin sebep olduğu ve çıkarıldığı bölgede yaşam kalitesini azaltan arzu edilmez düzeyde yüksek gürültünün varlığı olarak tarif edilebilir. Başlıca gürültü kirliliği kaynakları trafik, havalimanları, demiryolları, fabrikalar, inşaat faaliyetleri ve müzik konserleri olarak sıralanabilir. Gürültü kirliliği işitme kaybı, yaban hayatının zarar görmesi ve genel olarak yaşam kalitesinin azalması gibi sonuçlar doğurur.



Şekil 6.4 Gürültü kirliliğinin ana kaynaklarından biri trafiktir.

Radyoaktif sızıntıların yol açtığı **radyoaktif kirlilik**, çok yaygın olmasa da, ortaya çıktığında son derece zararlı, ölümcül sonuçları olan bir kirliliktir. Verdiği zararın telafisi imkânsız olduğu için radyoaktif kirliliğe karşı katı devlet düzenlemeleri olmakla birlikte, zaman zaman bu tür çevre felaketleri ile de karşılaşabilmektedir. Sakat doğumlar, kanser, kısırlık, vb. insan ve yaban hayatı için çok zararlı sonuçları olan radyoaktif kirliliğin kaynakları arasında nükleer güç santrallerinde yaşanan kazalar ve sızıntılar, uygun olmayan nükleer atık boşaltımı ve uranyum zenginleştirme işlemleri sayılabilir.

Termal kirlilik, uzun dönemli zararlı etkileri olan aşırı ısıdır. Termal kirliliğe yol açan kaynaklar arasında elektrik üreten güç santralleri, çarpık kentleşme, ısıyı hapseden hava kirliliği parçacıkları, ormansızlaşma ve su döngüsünü düzenleyen sıcaklığın azalması sayılabilir. Sıcaklığın artması iklim değişikliğine yol açar, yabancı hayata zarar verir.



Şekil 6.5 Güç santrallerinden yayılan ısı termal kirliliğin başlıca kaynaklarındandır.

Görüntü kirliliği en yalın tanımıyla, göze batan çirkin şeylerin yoğunluğudur. Yukarıda sayılan öteki kirlilik kaynakları tarafından yaratılabileceği gibi, insani etkinliklerin sonucu ortaya çıkan arzulanır olmayan görüntülerce de yaratılabilir. Enerji nakil hatları, inşaat bölgeleri, şantiyeler, reklam panoları ve bilbordlar, terk edilmiş binalar veya kirletilmiş boş alanlar görüntü kirliliği kaynakları arasında yer alır. Her ne kadar görüntü kirliliğinin kısa vadede doğrudan sağlık ve çevresel etkileri çok büyük olmasa da, göze batan çirkin şeylerin yoğunluğunun yaşam kalitesini azalttığına kuşku yoktur.

Işık kirliliği, belirli bir alandan normalin çok üzerinde ışığın yayılmasıdır. Işık kirliliğinin kaynakları büyük kentler, ışıklı reklam panoları ile geceleri yapılan sportif vb. eğlenceye dönük etkinliklerdir. Işık kirliliği yıldızları görmeyi engeller, astronomik gözlem yapmayı ve gökyüzünü seyretmek gibi kişisel zevkleri olumsuz etkiler. Yerleşim yerlerine yakın ışık kirliliği kaynaklarının buradaki yaşam kalitesini de olumsuz etkilediği açıktır.



Şekil 6.6 Işık kirliliği kaynağı büyük kentler ve ışıklı panolar.

Kişisel kirlilik, zararlı eylemler ve kötü alışkanlıklarla kişinin kendi bedenini kirletmesi ve yaşam kalitesini düşürmesidir. Aşırı sigara, içki ve uyuşturucu kullanımı, duygusal veya fiziksel taciz, yoksulluğun damga vurduğu kötü yaşam koşulları ve zayıf insani tutumlar kişisel kirliliğin başlıca kaynaklarıdır. Kötü alışkanlıklardan kurtulmaya dönük adımlar atmak, kişisel gelişim gayreti, eğitim ve terbiye bu anlamda hem sağlığı hem yaşam kalitesini olumlu etkileyecektir.

Son olarak bütün bu kirlilik türlerinin aslında birbiriyle irtibatlı, iç içe olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Örneğin yol boylarındaki tabela ve panolardan fışkıran ışık kirliliği enerji kullanarak yaratılabilir; enerji üretimi için elektrik santralinde fosil yakıt kullanılır; fosil yakıtların tüketimi hava kirliliğini artırır, hava kirliliği yeryüzüne asit yağmuru olarak geri döner ve bu defa suyu kirletir... Bu döngü bu şekilde sonsuza kadar uzayıp gider.

Bir bölgede ortaya çıkan kirlilik sonuçta tüm dünyayı etkilese de, yakın çevre ile uzak çevre kirlilikten aynı oranda etkilenmez. Bu yüzden bir kısmı büyük ölçekli üretimlerin zorunlu sonucu, bir kısmı da kalabalık kitlelerin birlikte yaşam mecburiyetinin sonucunda ortaya çıkan çöp ve zararlı atıkların bertaraf edilmesi, son tahlilde hem politik hem de ekonomik bir mesele haline gelmektedir. Çevre kirliliği ekonomik faaliyetlerin organizasyonunda hem ulus devlet içinde hem de ülkeler arasındaki iş bölümünün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Çevreyi kirletmeyen pahalı teknolojiler kârlılığı azalttığı için, ulusal veya uluslararası standartlar ve onlara uymayı zorunlu kılacak mekanizmalar olmadığı sürece firmalar ucuz maliyetli olanı seçme eğilimindedir. Bu yüzden dünyanın temiz kalması, bir fayda-maliyet dengesi olan ve bu yüzden ekonomik ve politik tercihlerden doğrudan etkilenen kararların alınması ve uygulanmasına bağlıdır.

Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Küresel ısınma ve iklim değişikliği son yıllarda en çok konuşulan küresel sorunların başında gelmektedir. Birbiriyle akraba kavramlar olmasına ve zaman zaman birbiri yerine kullanılmasına rağmen, ikisi aynı şey değildir.

Bu bölümde bilim insanlarına göre yerkürenin geleceğini tehdit eden en önemli sorunların başında gelen küresel ısınma ve iklim değişikliği konusu çeşitli boyutlarıyla tartışılmaktadır. Bu

sorun, son tahlilde sanayileşme sürecinin çevre üzerinde yarattığı tahribat ile ilgilidir.

Küresel ısınma 20. yüzyıl başlarından, özellikle de 1970'lerden bu yana dünya üzerinde ortalama sıcaklığın artma eğiliminde olmasını ifade etmektedir. Bunun en başta gelen sebebi sanayi devriminden beri atmosfere salınan fosil yakıtlara bağlı gazlardaki büyük artışlardır. Yapılan tahminlere göre 19. yüzyılın son çeyreğinden bugüne, yeryüzünde ortalama sıcaklık (1951-1980 arası baz alınarak hesaplanan 20. yüzyıl ortalamasına kıyasla) yaklaşık 0.8 °C artmıştır.

İklim değişikliği ise büyük ölçüde fosil yakıtların yanmasıyla ortaya çıkan ve atmosferde ısı kapanı yaratan gazların birikmesiyle ilgili bir dizi küresel olguyu ifade etmektedir. Bu olgular arasında küresel ısınma olarak tasvir edilen sıcaklık artış eğiliminin yanı sıra kutup bölgelerindeki buzulların erimesi, deniz seviyesinde yükselme, bitkilerin çiçek açma örüntüsünde sapmalar ve hava şartlarında meydana gelen aşırılıklar da bulunmaktadır. Özetle en başta fosil yakıtların tüketilmesi olmak üzere çeşitli beşeri faaliyetler sonucunda ortaya çıkan karbondioksit, metan ve bütan gibi sera gazlarının atmosferde sıkışmasıyla iklim değişikliği meydana gelmektedir.

Fosil yakıtların tüketimi başta olmak üzere, hava kirliliği ve iklim değişikliğine sebep olan sera etkisi yaratan gaz emisyonlarından büyük ölçüde sanayileşmiş ülkelerin sorumlu olduğunda kuşku yoktur. Küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin yeryüzünde yağışların dağılımını ve ısı dengesini bozacağı, bazı bölgeler kuraklık ve buna bağlı kıtlık yaşarken bazı bölgelerde aşırı yağışlar ve seller yaşanacağı tahmin edilmektedir. Son yıllarda buzullardaki erime gözle görülür bir hal almıştır, uzun dönemde bu bazı bölgelerde deniz seviyesinde yükselmeler yaratacak, bazı bölgeler sular altında kalacaktır. Ortaya çıkacak kuraklık, kıtlık ve öteki doğal felaketlerden ise en çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin etkilenmesi muhtemeldir. Nitekim Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul bölgelerinde yaşayan insanların büyük bölümü son 30-40 yılda yaşanan hava ve iklim felaketlerinden olumsuz etkilenmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) iklim değişikliği sebebiyle 2030 yılına kadar 122 milyon kişinin aşırı yoksulluğa itilebileceği uyarısında bulunmuştur.

Bu gelişmeler karşısında çevreyi kurtarmak ve kalkınma sürecini sürdürülebilir hale getirmek için

1970'li yıllardan bu yana küresel çapta bir dizi girişim söz konusu olmuştur. Bu girişimler şu şekilde özetlenebilir:

- 1972 tarihli "Büyümenin Sınırları" raporu
- 1972 BM Çevre Konferansı (İsveç, Stockholm)
- 1992 Rio Konferansı (Brezilya)
- 1997 Kyoto Protokolü (Japonya)
- 2000 BM Milenyum Zirvesi (ABD)
- 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (G. Afrika)
- 2010 Milenyum Kalkınma Hedefleri Zirvesi
- 2012 BM Rio+20 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Brezilya)
- 2015 Paris İklim Zirvesi (Fransa)

6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında BM Genel Merkezi'nde (New York), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 189 ülkenin Devlet ve Hükümet Başkanlarının katılımıyla, "yeni bir binyılın başlangıcında" yapılan liderler zirvesinde, günümüzün en güçlü ve öncelikli küresel taahhüt belgelerinden biri olarak kabul edilen **Birleşmiş Milletler Milenyum Bildirgesi** imzalanmıştır.

Bildirge'de, "**tüm dünyada adil ve kalıcı bir barış sağlanması**" kararlılığının dile getirilmesinin ardından, dünya ölçeğinde üstesinden gelmesi gereken en temel sorunun, **küreselleşmenin tüm insanlık için olumlu bir güce dönüştürülmesi**" olduğu vurgulanmaktadır. Küreselleşmenin sağladığı nimetlerin günümüzde çok dengesiz bir biçimde paylaşıldığı ve külfetinin de yine dengesiz bir biçimde dağıldığı saptaması yapıldıktan sonra, "küreselleşme, ancak tüm çeşitliliği ile insanlığı kapsayan ortak bir gelecek kurmaya yönelik geniş kapsamlı ve sürekli çabalarla, herkesi kucaklayan ve adil bir sürece dönüştürebilir" denmektedir.

Bildirge'de, 21. yüzyılın uluslararası ilişkileri açısından zorunlu görülen temel ilkelerin "özgürlük, eşitlik, dayanışma, hoşgörü, doğaya saygı ve ortak sorumluluk" olduğu belirtilmekte ve bu ortak değerlerin yaşama geçirilmesine yönelik hedefler belirlenmiş bulunmaktadır. Bu kapsamda, Bildirge'de özgürlük, demokrasi ve insan hakları konularındaki taahhütlerin yanı sıra, bir dönüm noktası olması öngörülen 2015 yılına kadar gerçekleştirilmek üzere, kalkınmaya ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik sekiz hedef belirlenmiştir:

Hedef 1: Aşırı yoksulluğun ve açlığın azaltılması

Hedef 2: Evrensel temel eğitimin sağlanması

Hedef 3: Cinsler arası eşitliğin sağlanması ve kadınların yapabilir kılınması

Hedef 4: Bebek ölümlerinin azaltılması

Hedef 5: Ana-çocuk sağlığının iyileştirilmesi

Hedef 6: HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi

Hedef 7: Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması

Hedef 8: Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi

Yine çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki girişimler içinde bir köşe taşı sayılabilecek olan **Kyoto Protokolü**, küresel iklim değişikliğiyle mücadele etmek için, BM'nin Aralık 1997'de Japonya'nın **Kyoto** şehrinde düzenlediği çevre toplantısında kabul edilen bir anlaşmadır. Türkiye uzunca bir süre tereddüt ettikten sonra 5 Şubat 2009 tarihinde Kyoto Protokolü'nü kabul etmiştir.

Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda birlikte mücadele etmeye yönelik uluslararası bir çerçeve anlaşmasıdır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında imzalanmıştır. Protokolü imzalayan ülkeler, karbondioksit ve sera etkisi yaratan diğer gazların salınımını azaltmayı veya -bunu yapamıyorlarsa- emisyon ticareti yoluyla bunun bedelini ödemeyi taahhüt etmişlerdir. Protokol, ülkelerin atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 yılındaki düzeylere düşürmelerini öngörmektedir. 1997'de imzalanan protokol, ancak 16 Şubat 2005'te yürürlüğe girebilmiştir; zira protokolün yürürlüğe girebilmesi için onaylayan ülkelerin 1990'daki emisyonlarının yeryüzündeki toplam emisyonun %55'ini bulması gerekiyordu; bu orana ancak Kasım 2004'te Rusya'nın katılımıyla ulaşılabildiği görülmüştür.

Kyoto Protokolü şu anda yeryüzündeki 169 ülkeyi ve sera gazı emisyonlarının % 61'inden fazlasını kapsamaktadır. Protokol ile devreye girecek önlemler pahalı yatırımlar gerektirmektedir. Sözleşmeye göre;

- Atmosfere salınan sera gazı miktarının %5'e çekilmesi,
- Endüstriden, motorlu taşıtlardan, ısıtmadan kaynaklanan sera gazı miktarını azaltmaya yönelik mevzuatın yeniden düzenlenmesi,

- Daha az enerji ile ısınma, daha az enerji tüketen araçlarla uzun yol alma, daha az enerji tüketen teknoloji sistemlerinin geliştirilmesi, ulaşım ve çöp depolamada çevreciliğin temel ilke olması,
- Atmosfere bırakılan metan ve karbondioksit oranının düşürülmesi için alternatif enerji kaynaklarına yönelinmesi,
- Fosil yakıtlar yerine örneğin biyodizel yakıt kullanılması,
- Çimento, demir-çelik ve kireç fabrikaları gibi yüksek enerji tüketen işletmelerde atık işlemlerinin yeniden düzenlenmesi,
- Termik santrallerde daha az karbon salan teknolojilerin devreye sokulması,
- Güneş enerjisinin teşvik edilmesi, ayrıca karbon salımı olmadığı için nükleer enerjinin ön plana çıkarılması,
- Fazla yakıt tüketen ve fazla karbon üretenlerden daha fazla vergi alınması

öngörülmektedir.

İklim değişikliğiyle ilgili en üst düzey bilimsel organizasyon olan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), 1990 ile 2100 yılları arasında 1.4 °C ile 5.8 °C arası sıcaklık artışı tahmin etmektedir. Yine tahminlere göre, başarılı bir şekilde uygulanması durumunda Kyoto Protokolü bu artışı 0.02 ile 0.28 °C arasında düşürebilecektir. Kyoto Protokolü savunucuları bu protokolün amaca ulaşmak için ilk adım olduğunu ve amaca ulaşmaya kadar hedeflerin değiştirileceğini belirtmektedirler. Aralık 2006 tarihinde toplam 169 ülke ve devlete bağlı örgüt anlaşmaya imza atmıştır. İmza atmayan önemli ülkeler arasında ABD ve Avustralya gibi gelişmiş ülkeler yer almaktadır. Çin ve Hindistan gibi bazı ülkeler ise anlaşmaya imza atsalar bile, gelişmekte olan ülkelere tanınan ayrıcalık sayesinde karbon salınımlarını azaltmak zorunda değildiler.

IPCC'nin 2014 sonunda yayımladığı 5. Değerlendirme Raporunda, küresel ortalama sıcaklık artışını 2 derecenin altında tutmak için 1870'den beri toplam sera gazı salım miktarının 2 bin 900 gigaton ile sınırlanmasının zorunlu olduğu belirtilmektedir. Söz konusu karbon bütçesinin 2/3'ü 2011 itibarıyla tüketilmiş durumdadır. Güvenli limit olan 2 derece ve altında kalabilmek için 2030'a kadar düşük karbonlu elektrik ve enerji verimliliğine yıllık olarak 100 milyar dolar yatırımın şart olduğu vurgulanmaktadır.

Küresel ısınma, iklim değişikliği ve gezegenimizin geleceğiyle ilgili olarak küresel çaptaki son önemli girişim 2015 tarihinde yapılan 21. BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansı - COP21'dir. Paris İklim Zirvesi adıyla anılan ve 30 Kasım-11 Aralık 2015 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilen zirve sonunda, 195 katılımcı ülkenin üzerinde uzlaştığı Paris Anlaşması, Kyoto Protokolü'nün sona ereceği 2020 sonrası için bir dizi önlem içermektedir. Anlaşmaya göre, bu yüzyılın sonu itibarıyla küresel sıcaklık ortalamasındaki artışın 2 °C'nin olabildiğince altında tutulması öngörülmektedir. Ülkeler, 1.5 °C'lik bir sıcaklık artışının da altına kalmak için çaba gösterilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. 2020 yılından sonra geçerli olacak Paris Anlaşması'nda ana çerçeveyi ülkelerin ilan etmiş oldukları Niyetlenilmiş Milli Katkı Düzeyleri (Intended Nationally Determined Contribution: INDC) oluşturmaktadır. Zirvede alınan kararların uygulanabilmesi için küresel anlamda yoğun bir işbirliğinin gerektiği açıktır.

Paris Anlaşması, Kyoto Protokolü'nden farklı olarak, ülkelerin karbon emisyonlarındaki azaltım hedeflerini karbon bütçesi anlayışı ile değerlendirmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin tarihi sorumlulukları çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelere, Yeşil İklim Fonu (GCF), Uyum Fonu (AF), En Az Gelişmiş Ülkeler Fonu (LDCF) gibi mekanizmalar ile finansal kaynak aktarımı yapılması kararlaştırılmıştır. Gelişmiş ülkelerden yıllık 100 milyar dolar toplamayı hedefleyen Yeşil İklim Fonu, iklim değişikliğinden en çok etkilenen ve iklim hareketlerinin yol açtığı felaketler karşısında yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunan ülkelerin, iklim değişikliği ile mücadele kapasitelerini artırmayı ve uyum tedbirlerini geliştirmeyi hedeflemektedir.

Öğrenme Çıktısı



1 Küresel tehditler ve sorunları bilme, sanayileşme sürecinin çevreye verdiği zararları açıklayabilme ve çevre kirliliğinin türlerini sıralayabilme

Araştır 1

Küresel ısınma ve iklim değişikliği gelecek kuşaklar için ne anlama gelmektedir?

İlişkilendir

Çevre dostu teknolojiler ile sürdürülebilir kalkınma nasıl irtibatlandırılabilir?

Anlat/Paylaş

Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşmasıyla neler hedeflenmektedir?

BÖLGESEL VE KÜRESEL NİTELİKLİ EKONOMİK KRİZLER

Bu bölümde 1990'lı yıllardan itibaren dünyada yaşanan başlıca bölgesel ve küresel krizleri ele alacağız. Hatırlanacağı üzere,

1970'li yıllara, Bretton Woods sisteminin çökmesi, OPEC'in yükselişi ve petrol şokları,

1980'li yıllara, gelişmekte olan ülkelerin dış borç krizleri, Keynesyen yaklaşımın gözden düşmesi ve serbest piyasacı (neoliberal) yaklaşımın öne çıkması (örneğin Reagan yönetimi altında ABD, Thatcher yönetimi altında İngiltere, Özal yönetimi altında Türkiye'de uygulanan serbestleştirme, özelleştirme, devleti küçültme reformları) damga vurmuştu. Daha yakın on yıllara damga vuran olaylar ise şöyle sıralanabilir:

1990'lar: SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaşın sona ermesi, teknoloji (dot.com) balonu, Meksika krizi, Asya finans krizi, Rusya krizi.

2000'li yıllar: faizlerin düşürülmesi, NINJA krediler, finansal türevler ve emlak balonu; 2008-2009 küresel ekonomik krizi ve kurtarma operasyonları.

1990'lardan itibaren yaşadığımız krizlere geçmeden, öncelikle *kriz*, *ekonomik kriz*, *bölgesel kriz*, *küresel kriz*, *finansal kriz*, *ekonomik durgunluk*, *resesyon*, *depresyon*, *buhran* ve *çöküş* gibi birbiriyle akraba kavramları kısaca tanımlayalım.

Vurgulamak gerekir ki bu kavramların herkesçe kabul gören ortak ve sabit tanımları yoktur, aralarındaki sınırlar çok net olarak çizilmiş değildir; hangi sorunun tam olarak nerede bitip diğerinin nerede başladığı konusunda uzmanlar arasında ihtilaflar

mevcuttur. Her şeye rağmen tartışmaların daha iyi anlaşılması bakımından kavramların netleştirilmesinde yarar vardır.

Kriz, herhangi bir konuda birdenbire meydana gelen kötüye gidiş, aniden ortaya çıkan olumsuz gelişme olarak tanımlanabilir.

Ekonomik kriz, ekonominin yeniden üretim sürecinde büyümenin durması sonucu, arz ile talep arasında belirgin bir uyumsuzluğun ortaya çıkması, ekonomik göstergelerin ciddi biçimde bozulmasıdır. Bu bağlamda talepte ve yatırımlarda büyük düşüş, iflasların yaygınlığı, işsizliğin artması ekonomik krizin belirtilerindedir. Belirtmek gerekir ki, ekonomik krizin çok çeşitli tanımları yapılabilmekte, kimileri ekonomik kriz denince durgunluk, kimileri daralma, kimileri enflasyon, kimileri ise deflasyonu anlamaktadır. Bunlar birbiriyle akraba kavramlar olmakla beraber, her biri farklı bir sosyal gerçekliğe tekabül etmektedir.

Bu çerçevede *ekonomik durgunluk* reel ekonomik büyüme hızının sıfıra düşmesi veya sıfıra çok yaklaşması, yani ekonominin reel olarak büyümesi halidir.

Daralma, ekonomik büyümenin negatif olması, reel büyüme oranının eksiye düşmesi, yani ekonominin küçülmesidir. Bu durumda küçülmenin boyutuna bağlı olarak işsizlik oranında artışlar, öteki göstergelerde de bozulmalar görülür.

Ekonomik durgunluk, dolayısıyla işsizlik ile enflasyonun bir arada bulunması haline, durgunluk halinde enflasyon (stagflasyon) adı verilir.

Buhran, ekonomik krizlerin en dehşetlisi ve derini olup, iktisadi göstergelerin tümünün çok büyük oranlarda bozulduğu bunalım durumu, kitlesel iflaslara kitlesel işsizliğin eşlik ettiği çöküş halidir.

Ekonomik krizler hangi sektörde ortaya çıktığına bağlı olarak *reel ekonomik kriz* ve *finansal kriz* olmak üzere ikiye ayrılabilir. Reel kriz üretim, dağıtım, istihdam, yatırım gibi reel iktisadi sektörlerde meydana gelen bir tıkanmayı ifade etmektedir.

Finansal kriz ise bankalar, sigorta şirketleri, borsalar, leasing ve faktöring şirketleri ve yatırım fonu yöneten şirketlerin oluşturduğu geniş finans sektöründe yaşanan kriz olup, finansal göstergelerin tümünün ya da büyük bir bölümünün keskin, kısa ve döngüsel şekilde bozulmasıdır. Bu göstergeler arasında faizler, döviz kurları, hisse senetleri, bono ve tahvil fiyatları, borsa endeksi, ticari iflaslar ve finansal kurumların batmaları sayılabilir.

Bir kriz yalnızca patlak verdiği ülkeyle sınırlı kalmış, öteki ülkeleri etkilememişse *ulusal kriz*; yakın çevresindeki ülkeleri de etkilemişse *bölgesel kriz*; nihayet sadece yakın çevresini değil, bütün dünyayı etkiler boyutlara ulaşmışsa *küresel ekonomik kriz* adını almaktadır.

Aşağıda ele alacağımız krizlerden 1994 Meksika ve 2001 Türkiye krizleri ulusal krize, Asya finans krizi bölgesel krize, 2008-2009 krizi ise küresel ekonomik krize örnek olarak verilebilir.

1994 Meksika Krizi

Küresel bir krize dönüşmemesine rağmen 1994 Meksika krizi gelişmekte olan ülkelerin 1980'li yıllardaki dış borç krizinden sonra yaşanan, finansal akımların oynak ve kontrolünün zor olduğu "küresel finans ve yatırım dönemi" denebilecek yakın dönemdeki ilk ciddi krizdir. Kriz öncesinde Meksika'nın 1994'te NAFTA'ya üye olmasının kararlaştırılması iyimser bir hava yaratmış, başta Amerikan şirketleri olmak üzere dış dünyadan çok sayıda şirket ve yatırımcı Meksika'da yatırım yapmış, bu amaçla Meksika'ya emeklilik fonlarının da dâhil olduğu büyük miktarda fon akımı olmuştur. Piyasadaki para bolluğu hisse senedi, bono ve gayrimenkul gibi yatırıma yöneldiği alanlarda fiyatları yükseltmiştir. Başlarda piyasaya girenlerin çok kâr ettiğini gören başkaları *sürü psikolojisiyle* bu piyasalara akın etmiş, bu çılgınlık artık fiyatların daha fazla yükselmeyeceğinin anlaşıldığı ana kadar devam etmiştir. Derken 1994 yılında yoksul bir banliyöde patlak veren isyan ve iktidar partisinin başkan adayına suikast düzenlenmesi, balayını kâbusa dönüştürmüş, siyasi istikrar konusunda beklentileri olumsuzlaştırmış, krizi tetiklemiştir. Ülkeden çıkmak isteyen yabancı yatırımcılar o zaman yürürlükte olan sistem gereği sabit kurdan ellerindeki Pesoyu dolara çevirdikçe döviz rezervleri erimeye başlamıştır. Yabancı yatırımcının kaçışını durdurmak için faizlerin ciddi oranda yükseltilmesi tersinden yerli yatırımcı için yatırımları caydırıcı etki yapmış, ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Çok geçmeden Peso zorunlu olarak devalüe edilmiş, bu da yabancı yatırımcılar arasında büyük zararların kapıda olduğu korkusuyla panik yaratmıştır. Bu panikle derhal ülkeden kaçmaya çalışan fonlar krizi daha da derinleştirmiş, ekonomiyi ağır bir daralmaya sürüklemiştir. ABD ve IMF desteğiyle Meksika'nın yeniden toparlanması yıllar almıştır.

1997 Asya Finans Krizi

1997 yılında önce Tayland'da başlayıp ardından çevresindeki doğu Asya ülkelerini (Singapur, Hong Kong, Filipinler, G. Kore, Malezya, Endonezya) etkisi altına alan kriz Asya finans krizi olarak anılmaktadır. Bu krizin ortaya çıkmasında hem bu ülkelerin, hem de bu ülkelere yatırım yapan ve borç veren ülke ve şirketlerin birbiri ardına yaptığı hatalar rol oynamıştır. Buna IMF ve reyting kuruluşlarının yetersizliklerini, yanlış yönlendirmelerini veya tam ihtiyaç duyulan noktada gereken desteği vermemelerini de eklemek gerekir.

Doğu Asya ülkelerinde 1990'lı yılların ortalarından itibaren dış ticaret ve cari işlemler açıkları büyümeye başlamıştı. Cari açıklar dış kaynak bularak finanse edilebildiği sürece fazla dert edilmemiş; ancak zamanla açıklar büyüdükçe dış finansman bulmak zorlaşmaya başlamıştı. Faizler dış dünyaya kıyasla yüksekti ve sabit döviz kuru sistemi uygulanıyordu. Bu şartlar altında bankalar dış dünyadan Dolar cinsinden bol miktarda ucuza borçlanıyor, içerde yerli para ile özel sektöre daha yüksek faizlerle kredi veriyorlardı. Bu yolla ülkeye giren yabancı fonlar nedeniyle kısa vadeli dış borçlar hayli kabarmıştı. Buna ilaveten G. Kore, Tayland ve Endonezya gibi ülkelerin paralarını Dolara sabitlemeleri (peg), Doların karşılaştığı sorunların otomatikman iç piyasaya ithal edilmesi sonucunu doğurmuştu. Bir süre sonra bir kısmı ahabap-çavuş ilişkileriyle tanıdıklara verilen kredilerin yüklü bir kısmının geri dönmeyeceğinin ve sabit kurun sürdürülebilir olmadığına anlaşılmasıyla Tayland parasına karşı spekülasyon atakları başlamış, çok geçmeden Baht dalgalanmaya bırakılmıştır. Uluslararası yatırımcıların sadece Tayland'dan değil, bu ülke ile sıkı ekonomik ilişkileri olan yakın çevredeki ülkelere de çıkmaya çalışması krizi bütün bölge ülkelerine yaymıştır.

Kriz sürecinde yaşananlar, krize giren ülkelere yeterince güçlü bir finansal sektör gözetim ve denetim mekanizmasının olmadığını, erken uyarı sistemlerinin işlemediğini, finans sektörünün işleyişini düzenleyen kurallara uyulmadığını, ayrıca sektörün yeterince şeffaf olmadığını ortaya koymuştur.

Bu ülkelere borç veren veya yatırım yapan ülkeler ve şirketlerin de kriz bağlamında masum olmadıkları, kısa vadeli borçlarla uzun vadede getiri sağlayacak yatırımları finanse ettikleri, bu durumun bir vade uyumsuzluğu sorununa yol açacağı ve

riski büyüteceğini göremedikleri, bazı kredilerin amacı dışında kullanıldığı, ahabap-çavuş ilişkilerinin yer yer belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Altyapısı ve ekonomik gücü sağlam olmayan, piyasa kurallarının yeterince işlemediği bazı ülkelere gerek doğrudan, gerekse portföy yatırımları şeklinde kısa vadeli aşırı fon aktarmanın yarattığı fiyat balonları ve risk artışları bu ülkelerde de görülmüştür. Beklentiler bozulup da bir ülkeden çıkış başlayınca kısa sürede panik büyümüş, aynı sorunların öteki ülkelerde de yaşanacağı varsayımıyla hepsinden çıkış girişimi *kendi kendini gerçekleştiren kehanete* dönüşmüştür.

Bu süreçte IMF ve reyting kuruluşlarının da yetersizlikleri görülmüş, bu ülkelerin yatırım yapılabilir, riski düşük ülkelere olduğuna dair yüksek notlar verilmesi de yatırımcıların bu ülkelere cömertçe fon aktarmasını teşvik etmiştir. Aynı sorun bir sonraki bölümde ele alınacak olan 2008-2009 krizinde de görülmüş, dünyaca ünlü bazı reyting kuruluşlarının *yüksek riskli konut kredi* piyasasının ve konut kredilerine dayalı olarak üretilen finansal türevlerin büyüyen risklerini göremedikleri ya da görmezden geldikleri anlaşılmıştır.

✓ Ekonomik Kriz

Ekonomik göstergelerin tümünün birden veya çoğunun ciddi oranlarda bozulması, talebin daralması, işsizliğin artması, büyümenin negatife dönmesi hali. Göstergelerin bozulma derecesine göre durgunluk, daralma ve buhran adını almaktadır.

✓ Finansal Kriz

Finansal göstergelerin -faizler, hisse senedi, bono, tahvil fiyatları vb.- tümünün veya büyük çoğunluğunun birdenbire bozulması.

1998 Rusya Krizi

Hatırlanacağı üzere 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla SSCB dağılmış, sosyalist blok çökmüş, eski Sovyet coğrafyasında ciddi çalkantılar yaşanmış, yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler kadar Rusya da önemli siyasi ve iktisadi dönüşümler yaşamıştır. Zaten kendi içinde yaşadığı piyasa ekonomisine geçiş sürecinin sancılı bir de 1997 Asya finans krizinin yarattığı olum-

suz atmosfer ve kaynak yetersizliği sıkıntısı çeken IMF'nin Rusya'ya olan desteğini askıya alması eklenince, 1998 yılında ekonomisi krize giren Rusya borçlarını ödeyemeyeceğini ilân etmiştir. Oysa Rusya'ya yatırım yapan yabancılar başları derde girerse IMF'nin kendilerine yardım edeceği varsayımıyla bu ülkeye yatırım yapmışlardı. IMF'nin Rusya'ya yardımı askıya alması beklentileri kötüleştirilmiş ve krizi tetikleyici bir rol oynamıştır. Rublenin aşırı değerli olduğu yorumlarıyla birlikte başlayan Rubleye karşı spekülasyon saldırıları karşısında Rusya döviz rezervlerini korumak için Ağustos 1998'de şu önlemleri ilân etmiştir:

- Yabancıların Rusya'da kısa vadeli spekülasyon işlem yapmalarının yasaklanması
- Rublenin 1998 sonuna kadar Dolara karşı değerinin 1\$=6-9,5 Ruble aralığında sabitlenmesi
- Kamunun özel kuruluşlara olan borç ödemelerinin 3 ay süreyle ertelenmesi
- Devlet tahvillerinin ödemelerinin ileri bir tarihe kadar dondurulması.

Ancak bu önlemler krizi durdurmaya yetmemiş, yabancıların panik halinde Rusya'yı terk etme gayreti borsanın çökmesi, sermaye kaçıışı ve nihayetinde Rublenin %33 oranında devalüe edilmesiyle sonuçlanmıştır.

2001 Türkiye Krizi

1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisinde yaşanan tıkanma, içe kapanmacı ve ithal ikameci kalkınma politikalarının sonunu getirmiş, Türkiye 24 Ocak Kararları (1980) ve sonrasında yapılan bir dizi reformla dışa açık, ihracata dayalı büyüme modeline geçmişti. Özellikle 1983 yılında yönetimin sivillere devredilmesinden sonra Özal yönetimi altında art arda reformlar yapılmış, kambiyo rejimi ve dış ticaret serbestleştirilmiş, ihracat ve döviz kazandırıcı faaliyetler teşvik edilmiş, özelleştirme süreci başlatılmış, daha rekabete dayalı ve dışa açık bir ekonomik sistem yerleştirilmeye çalışılmıştı. Bu reformların etkisiyle 1980'li yıllarda nispeten rahatlayan Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllarda ne yazık ki bir dizi ekonomik krizle sarsılmıştır. Önce 1994, ardından 1998, sonra Kasım 2000 ve nihayet Şubat 2001 olmak üzere yedi yılda 4 ciddi krizle sarsılan, dünyada başka bir ülke örneği bulmak zordur. Asaf Savaş Akat'ın ülkemizde peş peşe yaşanan krizlerle ilgili yorumu ilginçtir:

“Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçmekte yaşadığı ciddi gecikme, mali kriz tarihimizi fakir bırakmıştı. Yakın geçmişte, kısa sürede çok mali kriz çıkartarak bu işi daha uzun süredir yapan ülkelerle aradaki farkı en azından bu konuda kapatmaya çalıştık.” Kaynak: Asaf Savaş Akat, *Cinnet Panik ve Çöküş*, Önsöz, s. xii.)

1990'lı yıllar bu anlamda Türkiye'nin “kayıp yılları” olarak nitelendirilebilir. Askeri vesayet rejiminin gölgesinde asker-sivil ilişkilerinin normal olmaması, ardı ardına işlenen faili meçhul cinayetler, siyasi istikrarın bir türlü sağlanamaması, 1997 yılında devreye giren 28 Şubat sürecinde sivil hükümetin istifaya zorlanması, sermayenin renklere ayrılarak ayrımcı ve dışlayıcı politikalar izlenmesi vb. baskıcı politikalar piyasaya güveni yok etmiş, siyasi ve ekonomik ortamı germiş, belirsizliği ve risk primini artırmış, yatırımları caydırmıştır. Kamu finansman açığının GSYH'ya oranı %15'i bulmuş, enflasyon %69'a tırmanmış, bankaların döviz açık pozisyonları kaygı verici boyutlara ulaşmıştır. 1999 yılında yaşanan deprem felaketi de iktisadi faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Düşük (sabit) kur-yüksek faiz-yüksek cari açık sarmalında döviz rezervleri giderek erimştir. 1994-2000 arasında gerçekleşen 3 krizden sonra 2001 yılına böylesi kasvetli bir atmosferde girilmiştir.

Bu gergin ortamda, 2001 krizini tetikleyen kıvılcım 19 Şubat 2001'de MGK toplantısı sırasında Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan bir tartışma ile çakılmış, zaten bir süredir varlığı hissedilen gerilim bu kıvılcımla patlamaya dönüşmüştür. Kriz öncesi devasa boyutlarda cari açığa rağmen hiç de akılcı olmayan bir ısrarla sürdürülen sabit kur politikası döviz rezervlerini eritmiş, TL'ye spekülasyon atakları başlatmıştı. Piyasalarda başlayan panik şartları altında mecburen döviz kuru dalgalanmaya bırakılınca bir gün içinde Doların değeri artışı, yani TL'nin değeri kaybı %100'leri bulmuştur. Gecelik faiz oranları %7500 gibi tarihi rekor düzeyleri görmüş, borsa çökmüş, işyerleri iflas etmiş, işsizlik yükselmiştir. Önce finans sektörünü, ardından reel sektörü vuran kriz öncesinde 80 olan banka sayısı krizden sonra 54'e düşmüş, GSYH kaybı %32'yi bulmuştur.

Bankaların batması ve işyerlerinin kapanmasıyla sadece vasıfsız işgücü değil, beyaz yakalı mesleklere sahip nitelikli işgücü de işsiz kalmıştır. Bu vahim tablo karşısında Kemal Derviş Dünya Bankası'ndan çağrılarak ekonominin başına ge-

Bir tür toplumsal psikoza tekabül eden “cinnet” sürecini teşhis etmek nispeten kolaydır. Buna karşılık ne kadar süreceğini öngörmek âdetâ imkânsızdır. Cinnet her an paniğe dönüşebilir. Ama o kırılma noktasını kimse bilemez. Bazen çok çabuk olur, bazen bir türlü gelmez. Gelmesinin gecikmesi “bu kez her şey çok farklı” ruh halini güçlendirir; toplumsal histeriyi iyice derinleştirir; bunun ebediyete kadar süreceği inancını pekiştirir. Böylece dalga kendi kendini besleyerek büyür ve canavarlaşır.

Heyhat! Eninde sonunda birileri “ama kral çıplak” diyecektir. Ortam yangına müsait olunca bir yerden nasıl olsa ilk kıvılcım çakılır. İkinci evre, bir gün önce para verenlerin coşku ve heyecanla beledikleri mekânları, paralarını kurtarma paniği ile birbirini ezenlerin doldurmasıdır. Sıradan bir manik depresif tepki ile, insanlar bir uç ruh halinden tam zıddına geçiverir...

Panik aşamasında devreye mutlaka kamu yönetimi girer. İki boyutunu ayırt etmekte yarar vardır: “Kâr bana, zarar devlete” zihniyetinin izlerine her toplumda rastlanır. Denklem yanlısı tarafında yer alanlar, zararlarının kamu tarafından karşılanmasını talep eder. Siyasi konjonktürün özelliklerine göre hükümet bunu olumlu ya da olumsuz cevaplar. Her iki durumda, panik kamu yönetimini dalganın içine çekmiştir. ... Cinneti hortlatmadan paniği engellemek yetenek, beceri, cesaret ve yaratıcılık ister... Halbuki kamu yöneticileri dalganın altında kalma korkusu ile kendilerini kurtarma derindedir. Kaçınılması zor hatalar birbirini izleyerek mali dalgayı üçüncü ve nihai evresine taşır.

Oluşan güvensizlik ortamında bireysel gibi duran iflaslar, konkordatolar, dramlar, intiharlar vs. giderek bir orman yangını gibi önce mali piyasaları sonra ekonominin her köşesini sarar. Çöküş başlamıştır. Alıcının hiç kaybolmayacağı zannedilen en likit piyasalar bile aniden sadece birbirine boş gözlerle bakan satıcıların mekânı olur. Eriyen servetler, kırılan nakit döngüsü, karşılıksız alacaklar, düşen talep ve üretim vs. ekonomiyi hızla tahrip eder. Cinnetin ve paniğin ağır bedelini ödeme zamanı gelmiştir. Neyse ki toplumun belleği zayıftır. Nesillerin değişmesi geçmişten alınabilecek dersleri kısıtlar. Bir süre sonra yeni bir mali dalga başlar. Asaf Savaş Akat, Cinnet, Panik ve Çöküş, Sunuş.

✓ Finansal Türevler

Bankalar veya şirketlerin başka ticari işlemlerinden doğan risklerini satabilmelerini ya da başkalarına devredebilmeleri sağlayan sözleşmeler. Örneğin, ipotekli konut kredisini veren bir bankanın, söz konusu kredinin bu krediyi alan kişi tarafından ödenmemesi riskini üçüncü şahıslara, başka finans kuruluşlarına veya hedge fonlara devretmelerini sağlayan araç.

Ekonomik krizler 16. yüzyıldan beri aşına olduğumuz bir vaktadır. Einstein’ın hikmetli bir sözü vardır: “Her defasında aynı şeyi yapıp, her defasında bu kez farklı bir sonuç beklemek budalalıktır.” Kapitalizmin tarihi boyunca, özellikle de 1929 Büyük Buhran ve sonrasında defalarca yaşanan kriz tecrübeleri göstermiştir ki, ekonomik canlanmayı sağlamak amacıyla aşırı parasal genişlemeye gidilmesi, spekülasyon hareketlere göz yumulması, hesapsız-kitapsız yapılan hataların bedelinin başkalarına

ödetilmesi anlamına gelen banka ve şirket kurtarmaları, bu kuruluşlara sınırsız garantiler sunulması ve ucuz kredilerle devlet destekli şirket kayırmacılıkları nihayetinde yanlış alanlara yatırım, fiyat balonları ve en sonunda da krizlere neden olmuş, toplum ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır.

Piyanın kendi haline bırakılıp bırakılmaması gerektiği konusunda olduğu gibi kriz ortaya çıkınca nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda da başlıca iki yaklaşım vardır: piyasacı görüş, müdahaleci görüş.

Serbest piyasacı liberaller piyasaya herhangi bir şekilde müdahale edilmemesi ve piyanın kendi kendini düzeltmesinin beklenmesini tavsiye ederken, kumandacı-müdahaleci görüşü savunan Keynesyenler piyasaya derhal müdahale edilmesi, gereken likiditenin sağlanması, “batırılmayacak kadar büyük” şirketlerin kurtarılmasını tavsiye etmektedirler.

Finansal krizler tarihi üzerine yaptığı kayda değer çalışmalarla tanınan iktisatçı Charles Kindleberger ise bu iki yaklaşım arasında orta yolcu bir yaklaşım önermektedir: “Devletin [piyasaya]

sürekli müdahalesini gerektiren kurallar da, hiçbir zaman müdahale etmemesini gerektiren kurallar da yanlıştır. Piyasaların genel olarak iyi işlediklerini düşünüyorum... Fakat bazen sıkıntıya düşüp yardıma muhtaç hale de gelebilmektedirler... Ben piyasanın bütün itibariyle iyi işlediğini, normal şartlar altında kaynak tahsisi konusunda karar verirken piyasaya güvenebileceğini, belli sınırlar içinde gelir dağılımında da benzer bir durumun söz konusu olduğunu; bununla birlikte bazen alt üst olup yardıma muhtaç hale gelebileceğini savunuyorum. Bana göre buradaki ikilem şudur: eğer piyasalar önceden bonkör bir yardımın geleceğini bilirlerse daha az etkin çalışıp daha sık tıkanmaya başlarlar” (Kindleberger, 2008: 10).

Öğrenme Çıktısı



2 1990'lerden bu yana yaşadığımız başlıca bölgesel ve küresel ekonomik krizleri sıralayabilme

Araştır 2

Krizlerin ortak özellikleri var mıdır? Yoksa her birinin hikâyesi farklı mıdır?

İlişkilendir

Asya finans krizi ile 2008-2009 küresel ekonomik krizini karşılaştır.

Anlat/Paylaş

Kısa yoldan köşeyi dönmenin öldüren cazibesi ile krizlerin ilgisi nasıl kurulabilir?

2008-2009 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ

1929 Büyük Bunalımından sonra kapitalizmin tarihindeki en büyük kriz, hiç şüphesiz 2008-2009 küresel ekonomik krizidir. ABD emlak piyasasında patlak verip kısa sürede dalga dalga bütün dünyaya yayılan, aradan yaklaşık on yıl geçmiş olmasına rağmen etkileri bugün hâlâ hissedilen bu krizin nedenlerine dair farklı izahlar yapılmaktadır.

Eylül 2008'de Lehman Brothers adlı şirketin 613 milyar Dolarlık yükümlülükle batmasıyla kıvılcımın çakıldığı kriz sonucunda bankalar ve finans şirketleri batmış, işyerleri kapanmış, milyonlarca insan işsiz kalmış, birçok ülkede iktidarlar sarsılmış, hükümetler devrilmiş, insanlar sokağa dökülmüş, ekonomiler durgunluğa sürüklenmiştir. Hükümetler ve merkez bankaları krizden çıkışı sağlamak amacıyla devreye girmişler, kurtarma operasyonları yapmışlar, piyasalara cömertçe likidite sağlamışlar, batık şirketlerin “zehirli/toksik varlıklar”ını satın almışlardır. Kurtarma ve likidite sağlama operasyonları trilyonlarca doları bulmuştur. Aradan on yıl gibi uzunca bir süre geçmiş olmasına rağmen bugün hâlâ krizin etkileri yer yer sürmektedir.

Yapılan analizler, konan teşhisler ve önerilen çareler doğal olarak analiz sahiplerinin dünya görüşü, iktisadi realiteye bakış açısı ve ideolojik tercihlerini

yansıtmaktadır. Bu çerçevede Marksistler krizi kapitalizmin doğasıyla açıklamaya çalışmış, bu krizin kapitalizmin son krizi –kapitalizmin sonunu getirecek kriz- olabileceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Keynesyenler krizin piyasanın kendi haline bırakılmasının sonucu olduğunu ileri sürmüş, çarenin devletin piyasaya sürekli müdahale etmesini öngören Keynesyen ince ayar politikalarına dönmek olduğunu savunmuşlardır. Buna karşılık Klasik liberal geleneğin savunucusu serbest piyasacılar ise krizin sorumlusunun piyasa değil, devletin fiyat sinyallerini bozan ve piyasada fiyat balonları oluşmasına yol açan müdahaleleri olduğunu savunmuşlardır.

Krizin nedenleri bağlamında yapılan tartışmalarda sıklıkla zikredilen bazı nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- ABD'nin ikiz açıklarında (bütçe açığı ve cari açık) yansımaları bulan küresel ekonomik dengesizlikler
- ABD'nin, bankaları, konut kredisi veren kuruluşlar ve diğer finans şirketlerini aşırı düzeyde ve tedbirsizce kredi dağıtmaya teşvik eden uygulama ve düzenlemeleri
- Piyasa başarısızlığını ve deregülasyonların finansal kuruluşlar üzerinde yaratacağı etkiyi göz ardı ederek piyasaların her zaman etkin işleyeceğine olan inanç

- Bazı kişi ve kurumların irrasyonel, mantıksız, ahlaksız ve hatta illegal tutumları
- Küresel yönetişimin zayıflığı ve uluslararası işbirliği eksikliği.

Kriz öncesi yıllara uzanarak, 2000’li yılların başlarına göz atıldığında görülen manzara kabaca şudur: 1990’lı yılların ikinci yarısında çok ses getirmiş dot.com balonu 2000’de sönmüştür; ABD, tarihinin en büyük cari açıklarını vermektedir, bütçe açığı büyük boyutlardadır. Başta Çin olmak üzere dış fazla veren ülkelerden –Hazine bonusu ve tahvil satarak- çektiği fonlarla dış açıklarını finanse etmektedir. Üstüne bir de 11 Eylül (9/11) 2001 İkiz Kulelerin vurulması faciası yaşanmış, piyasalara panik ve karamsar bir hava egemen olmuş, ekonomi daralmaya girmiştir. İnsanlar para harcamaya çekinmektedir. Dışarda ABD “terörle savaş” ilân edip Afganistan’ı işgal etmiştir; savaş masrafları büyük boyutlardadır. İçerde piyasaların önünü açmak, insanları rahatlatıp tüketim harcamalarını teşvik etmek ve ekonomiyi daralmadan çıkarmak amacıyla ABD Merkez Bankası FED Mayıs 2000 ile Kasım 2001 arasında tam 11 kez faiz oranlarını düşürmüş, daha önce %6,5 seviyesinde olan faizler %1,75’e indirilmiştir. Faiz indirimlerine 2003 yılında da devam eden FED 2003 Haziran ayında faizleri ABD’de son 45 yılın en düşük seviyesi olan %1’e düşürmüştür. Bu, enflasyonun altında, yani negatif faiz demektir. Böylece paraya erişim ve borçlanma kolaylaştırılmış, konut kredileri teşvik edilmiş, konut sektöründen elde edilen kazançlara vergi avantajları sağlanmıştır. Adına finansal mühendislik denen birtakım atraksiyonlarla ipotekli konut kredilerinden doğan riskler yeniden paketlenip ikincil piyasalarda tekrar tekrar satılmış, bütün bunlar devletin bilgisi dahilinde, gözetiminde, onun verdiği izin ve garantiler altında yapılmıştır.

NINJA Krediler

NINJA krediler 2008 küresel ekonomik krizin literatüre armağan ettiği bir kavramdır. 1990’larda popüler olmuş bir animasyon filminden (Ninja Kaplumbağalar) nazireyle türetilen NINJA (No Income-No Job-No Asset) krediler, geliri, işi ve varlığı olmayan, dolayısıyla geri ödeme gücü olmayan insanlara verilen kredileri ifade etmektedir. 11 Eylül 2001 faciasının yarattığı travmadan toplumu kurtarmak ve göçmenler ile alt-orta sınıfların da ev sahibi olmasını sağlamak gibi amaçlarla

2000’li yılların ilk yarısında bol bol NINJA kredi verilmiş, vadesi gelen krediler geri dönmeyince olanlar olmuştur.

Kriz kimin krizi: devletin mi, piyasanın mı?

2008-2009 küresel ekonomik krizinin kimin suçu olduğu hararetle tartışılmış bir konudur. Bu tür tartışmalarda her zaman olduğu gibi “suç ortada garip” kalmış, “evet, bu bizim suçumuzdu” diyerek suçu üstlenen olmamıştır. Marksist-yapısalcılar geleneksel olduğu gibi bu krizi de kapitalizmin doğasıyla açıklarken, Keynesyen yaklaşımı benimseyenler piyasanın kendi haline bırakılmasının bu krizin baş sorumlusu olduğunu savunmuşlardır. Buna karşılık Adam Smith-Milton Friedman çizgisindeki serbest piyasacılar aksine krizin sorumlusunun devlet ve devletin piyasaya yaptığı fiyat sinyallerini bozucu yanlış müdahaleler olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Doğal olarak krizden çıkış için önerilen reçeteler de krize konan teşhise ve sorumlunun kim ya da ne olduğuna bağlı olarak değişmektedir. Marksistler kapitalizmin doğası kriz yaratmaya meyyal olduğu için bu tür krizlerin kaçınılmaz olduğunu, kapitalizmin sonunun da kendi iç çelişkilerinden kaynaklı çatışmalarla geleceğini, belki de bu krizin kapitalizmin sonunu getireceğini öne sürmüşlerdir.

Piyasanın kendi haline bırakılmaması gerektiğini, bırakıldığı takdirde piyasaların dengeye doğru değil kaosa doğru ilerleyeceğini öne süren müdahale yanlısı Keynesçiler devletin piyasaları başıboş bırakmaması, günübirlik müdahalelerle aksaklıkları gidermesi gerektiğini, regülasyonların geri gelmesi ve denetimlerin artırılması gerektiğini dile getirmişlerdir.

Öte yandan iktisat politikası tartışmalarının iki ana ekolünden diğeri olan liberal-piyasacı iktisatçılara göre yaşanan kriz esas itibarıyla bir hükümet başarısızlığı olup, piyasa aktörlerinin krizle sonuçlanan davranışları yanlış hükümet politikaları tarafından yönlendirilmiş, hattâ teşvik edilmiştir. Onlara göre bu kriz yaşanmak zorunda değildi, kaçınılmaz değildi; krizin nedenleri ve sonuçları esrarengiz şeyler değildi. Esasen yaşanan sancılar, siyasi tarafsızlık yapmayan iktisatçıların onlarca yıldır politika yapıcılara anlatmaya çalıştığı şeyin doğruluğunu bir kez daha kanıtlamaktaydı: politikacılar ekonomiyi ne kadar fazla yönetmeye ve şişirmeye çalışırlarsa, eninde sonunda hepimize zarar verecek hasar da o kadar büyük olacaktır.

Düşük faizler, NINJA krediler ve fiyat balonları

2008-2009 *yüksek riskli konut kredi* krizine yol açan çok sayıda faktörü hatırlayalım: ABD'nin büyük çaplı ikiz açıkları, 11 Eylül 2001 faciasının yarattığı travma, piyasaların paraya boğulması, konut edindirmeyi teşvik, vergi politikalarının emlak sektörüne yatırımı özendirilmesi, faizlerin enflasyonun bile altına çekilmesi, geri ödeme gücü olmayan insanlara verilen krediler, finansal mühendislik marifetiyle yaratılan, bankacıların bile tam olarak anlamakta zorlandığı finansal türevler, "bir koyundan dokuz post çıkarmak" sözünde ifadesini bulan ve gerçekte tek bir konutun satışından kaynaklanan alacağın çeşitli ambalajlarla paketlenip banka-sigorta-finans şirketleri arasında defalarca yeniden satılmasıyla piyasayı ve fiyatları şişiren alış-veriş cambazlıkları...

Piyasaların rasyonel davranıp davranmadığı iktisatçılar arasında öteden beri tartışma konusudur. Bazı iktisatçılar spekülasyon ve kısa yoldan zengin olma gibi şeytani dürtülerle bireylerin ve piyasaların zaman zaman irrasyonel davrandığını öne sürerken, aksi görüşte olan iktisatçılar esasen devletin piyasaya yaptığı yanlış müdahalelerin fiyat sinyallerini bozucu işlev gördüğü, buna bağlı olarak kişileri ve kurumları sonunda krizle noktalanacak yanlış yatırımlara yönlendirdiği görüşündedirler.

2008-2009 krizi bağlamında Horwitz ve Bortke "Sam Amca'nın Kulübesi" adlı kayda değer çalışmalarında şöyle bir benzetme üzerinden sorunu tartışmaktadırlar: Bir büyük şehirde meydana gelen trafik kazalarında anormal bir artış olduğunu düşünün. Görünüşe göre aynı anda bütün sürücü-

ler aynı hatayı yapıyor, bundan dolayı da arabalar birbirine çarpıp duruyor olsun. Bunun en muhtemel açıklaması, sürücülerin hep birden irrasyonel (mantıksız) bir şekilde yola dikkat etmekten vazgeçmesi olabilir mi? Yoksa trafik ışıklarında bir yanlışlık olduğundan şüphelenmeli miyiz? Sürücüler tamamen rasyonel davranıyor olsa bile, düzgün çalışmayan trafik sinyalleri çok sayıda kazaya yol açacak, kitlesel bir irrasyonelite görüntüsü ortaya çıkacaktır. Piyasa fiyatları da aynen trafik ışıklarına benzer. Faiz oranları anahtar bir trafik sinyalidir.

Faiz oranlarının yapay müdahalelerle doğal oranın altına çekilmesi tüketicilere de, yatırımcılara da yanlış sinyaller verecek, yanlış alanlara yatırım yapılmasına, talebin anormal düzeyde yükselip fiyatların şişmesine ve başka sorunlara yol açacaktır. Normal şekilde işleyen bir piyasa ekonomisinde, faizlerin inip çıkması tasarrufları yatırımlara eşitleyecek, her ikisinin de öteki koşullarla ve halkın temel tercihleriyle tutarlı olmasını sağlayacaktır. Oysa 2008'de bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmış olduğu üzere, ABD'ninki normal şekilde işleyen bir piyasa ekonomisi değildir. Devlet hemen her iktisadi işlemin içine nüfuz etmiş, yol boyunca fiyat sinyallerini manipüle edip saptırmıştır. En ciddi müdahaleler de Federal Reserve tarafından uygulanan para politikalarıyla irtibatlı müdahalelerdir. Vücutta dolaşan kan misali, para her şeye değmektedir. Fed para arzıyla oynayınca, bu sadece belirli bir veya iki piyasayı etkilemekle kalmaz, ekonominin tamamındaki her bir piyasayı etkiler. Fed'in yetkileri, kendisine ekonomik kaos yaratma konusunda muazzam bir faaliyet alanı vermektedir.



Yaşamla İlişkilendir

Kriz kimin krizi, piyasanın mı, devletin mi?

"Sam Amca'nın Yaptığı Konut: 2008 Büyük Bunalımının Anlatılmamış Hikayesi"nin temel tezi, yaşadığımız ekonomik travmanın sebebinin hükümet politikası olduğu, serbest piyasanın başarısızlığı olmadığıdır. Serbest bir piyasada yaşamıyoruz. Karma bir ekonomide yaşıyoruz. Karışımın oranı sektörden sektöre değişiyor. Teknoloji önemli ölçüde serbest. Ama finansal hizmetler büyük ölçüde devletin kontrolünde. En büyük

sorunların da, devletin en fazla regüle edip kontrol altında tuttuğu sektör olan finansal hizmetler sektöründe yaşanıyor olması, hiç de şaşırtıcı değil. Bu sorunlar, bir yandan FED'in eylemlerinin, bir yandan da hükümetin konut politikasının (özellikle de hükümetin finanse ettiği Freddie Mac ve Fannie Mae adlı kuruluşların) yarattığı sorunlardır. Büyük Bunalımın temelinde yatan asıl suçlu, piyasaya yapılan yanlış devlet müdahalesidir. Bu çalışma bir "sağduyu," temel nedenler ve çareler

konusunda anlaşılabilir bir çerçeve sunmaktadır. Yapılan analiz uzun ömürlü iktisadi yasalara dayanmaktadır. Politikacıların aksi yöndeki arzu ve umutlarına rağmen, iktisadi kanunlar, aynen fizik kanunları gibi, değişmez ve kesindirler. Şayet on katlı bir binadan aşağı atlarsanız akıbet hiç de hoş olmayan bir yere çarpma manzarasıdır. Aynen onun gibi, Federal Rezerv para arzını hızla genişletmek (“para basmak”) suretiyle faiz oranlarını doğal piyasa oranından aşağı çekerse, ki Alan Greenspan’ın yaptığı budur, bireyler ve işletmeler yanlış yatırım kararları alacaklar, bu da uzun dönem iktisadi refahımız açısından negatif sonuçlar doğuracaktır. Bedava ekmek yoktur. Doktor hastasına yanlış teşhis koyarsa, yapacağı tedavinin hastayı daha da hasta etmesi muhtemeldir. Şayet

Büyük Depresyonun nedenlerini yanlış teşhis edersek, tedavimiz uzun vadedeki yaşam standartımızı düşürecektir. ... Yaşadığımız iktisadi zorlukların piyasa başarısızlığından değil, başarısız hükümet politikalarından kaynaklandığını anlamak, uygun çareleri bulmak açısından kritik önem taşımaktadır. Sorunun müsebbibi devletse, felaketi yaratan o ise, çareyi devleti büyütmede aramak akla aykırıdır. Bu meseleleri çok ciddiye almak hem kendimize, hem çocuklarımıza, hem de torunlarımıza borcumuzdur.

Kaynak: John Allison, Sam Amca’nın Kulübesi: 2008 Büyük Bunalımının Anlatılmamış Hikâyesi, Önsöz.

Öğrenme Çıktısı



3 2008-2009 krizinin nerede, hangi piyasada niçin ortaya çıktığını izah edebilme

Araştır 3

NINJA krediler ne demektir?

İlişkilendir

Kriz kimin krizi? Piyasanın mı, devletin mi?

Anlat/Paylaş

Piyasaların kendi haline bırakılıp bırakılmaması gerektiği konusunda ileri sürülen başlıca görüşler nelerdir?

1

Küresel tehditler ve sorunları bilme, sanayileşme sürecinin çevreye verdiği zararları açıklayabilme ve çevre kirliliğinin türlerini sıralayabilme

Küresel Tehditler ve Sorunlar

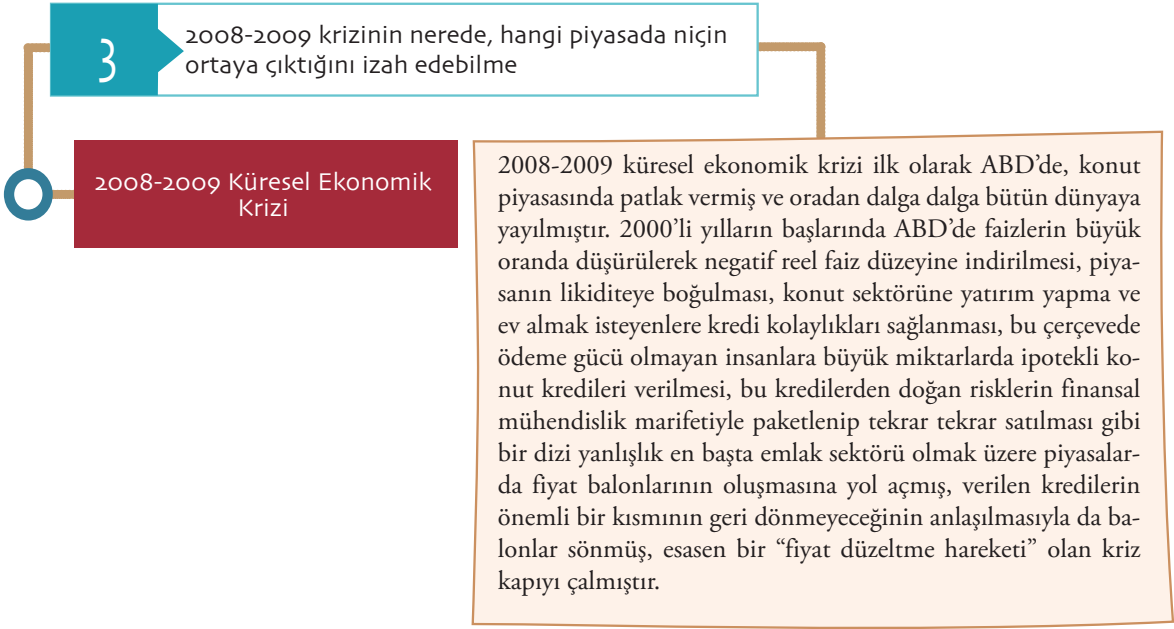
Başta gelen küresel tehdit ve sorunlar arasında yetersiz beslenme, sürdürülebilir kalkınma, çevre kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği bulunmaktadır. Sanayileşme süreci çevre üzerindeki tahribatın baş sorumlusudur. Esasen çevre kirliliğinin en önemli parçaları olan hava kirliliği, su kirliliği ve toprak kirliliği küreselleşme sürecinden bağımsız olarak ve daha çok sanayileşme sürecinin sonuçlarıdır. Fabrika bacalarından, sanayi tesislerinden ve güç santrallerinden çıkan dumanlar havayı kirletmekte, karbon emisyonları doğanın hazmetme kapasitesini aştığı için de atmosferde birikerek sera etkisi yaratmakta, bunun sonucunda yeryüzünün ortalama sıcaklığı giderek yükselmektedir. Yine fabrikaların bıraktığı zehirli atıklar suları ve toprağı kirletmektedir. Bunlara ilaveten başka çevre kirliliği türleri de mevcuttur. Enerji üretim santrallerinden kaynaklı termal kirlilik söz konusudur. Büyük kentler ve buralardaki sportif etkinlik alanlarından kaynaklı ışık kirliliği, eğlence mekânlarının yanı sıra havalimanı ve demiryollarından kaynaklı gürültü kirliliği, eşyanın düzensiz yerleştirilmesi ve ihmallerden kaynaklı görüntü kirliliği vardır. Nihayet kötü alışkanlıklar, başkalarına ve kendi bedenimize zarar veren davranış bozukluklarından kaynaklanan kişisel kirlilikten söz edilebilir. Bütün bunlarla mücadele farkındalık ve değerler eğitimi gerektirmektedir.

2

1990'lerden bu yana yaşadığımız başlıca bölgesel ve küresel ekonomik krizleri sıralayabilme

Bölgesel ve Küresel Nitelikli Ekonomik Krizler

1980'li yıllarda sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, deregülasyonlar, ülkeden ülkeye fon aktarımını kolaylaştırıcı araçlar ve teknolojik altyapının devreye girmesiyle sınır aşan fon akımlarında büyük artışlar olmuştur. Bu olgu sürü psikolojisiyle belirli ülkelere ve sektörlerle aşırı fon akımı, ahbap-çavuş kapitalizmi, yanlış kur rejimi ve yanlış politikalarla birleşince 1990'lı ve 2000'li yıllarda bir dizi ulusal, bölgesel ve küresel kriz yaşanmıştır. Bunlar, 1994 Meksika krizi, 1997 Asya finans krizi, 1998 Rusya krizi, 2001 Türkiye krizi ve nihayet 2008-2009 küresel ekonomik krizi olarak sıralanabilir. Bunlardan 2008-2009 yüksek riskli konut kredi krizi adıyla da anılan kriz 1929 büyük dünya bunalımından sonra kapitalizm tarihinde bugüne kadar görülen en büyük krizdir.



1 Hangisi çevre kirliliğinin türlerinden biri **değildir**?

- A. Hava kirliliği
- B. Su kirliliği
- C. Toprak kirliliği
- D. Gürültü kirliliği
- E. Eğlence kirliliği

2 Hangisi küresel tehditlerden biridir?

- A. Sermaye ve teknoloji transferi
- B. Serbest ticaret kazançları
- C. Bulaşıcı krizler
- D. Nitelikli bireylerin öne çıkma imkânı
- E. Eşitleşme ve özgürleşme

3 Hangisi küresel tehditler ve sorunlardan biri **değildir**?

- A. Küresel ısınma
- B. İklim değişikliği
- C. Çevre kirliliği
- D. Ekonomik entegrasyon
- E. Krizlerin bulaşıcılığı

4 FAO'nun tespitlerine göre, 2015 yılı itibariyle 1990-92 dönemine kıyasla dünyada yetersiz beslenme sorunu olan insan sayısı ne kadar azalmıştır?

- A. 795 milyon
- B. 216 milyon
- C. 167 milyon
- D. 1 milyar
- E. 1,5 milyar

5 Küresel ısınma ile mücadele bağlamında 1997 yılında müzakere edilip mutabık kalınan, 2005 yılında yürürlüğe giren, ülkelerin karbon emisyonunu 1990 seviyesinin altına çekmesini öngören belge hangisidir?

- A. Milenyum Kalkınma Belgesi
- B. Rio Protokolü
- C. Kyoto Protokolü
- D. BM Rio+20 Sürdürülebilir Kalkınma Belgesi
- E. Paris İklim Anlaşması

6 Hangisi 1990'lı yıllarda yaşanan ulusal, bölgesel veya küresel krizlerden **değildir**?

- A. Meksika krizi
- B. Asya finans krizi
- C. Rusya krizi
- D. Türkiye krizi
- E. Yüksek riskli konut kredi kökenli küresel kriz

7 Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde yaşadığı en büyük ekonomik kriz hangi tarihte yaşanmıştır?

- A. 1929
- B. 1980
- C. 1994
- D. 2001
- E. 2008

8 Finansal krizlerin hemen tümünün "cinnet, panik ve çöküş"ten oluşan başlıca üç aşamalı bir gelişim seyri izlediği görüşü hangi iktisatçıya aittir?

- A. C. Kindleberger
- B. M. Friedman
- C. A. Smith
- D. J.M. Keynes
- E. K. Marx

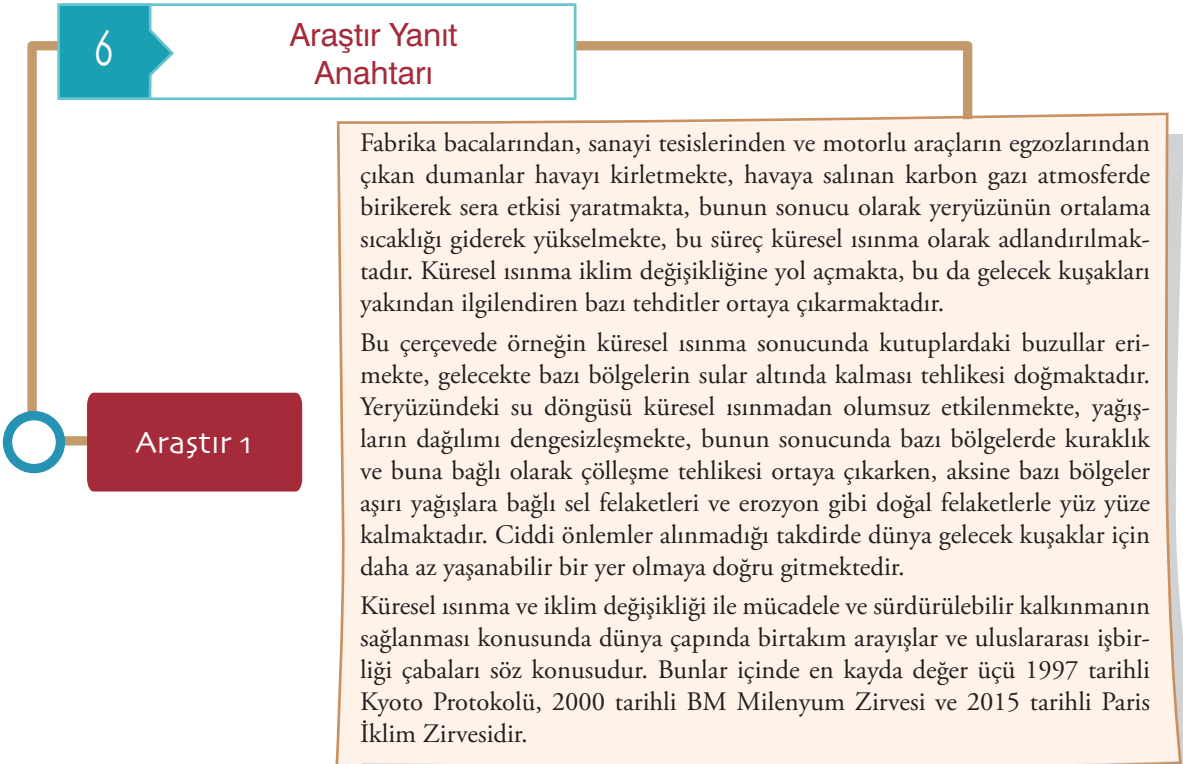
9 Hangisi 2008-2009 krizinin sebeplerinden biri **değildir**?

- A. NINJA krediler
- B. Yüksek faiz oranları
- C. Finansal türevler
- D. ABD'nin dev ikiz açıkları
- E. İrrasyonel, ahlâksız, hatta illegal tutumlar

10 Geliri yok, işi yok, varlığı yok durumdaki insanlara verilen kredilere ne ad verilmektedir?

- A. NINJA
- B. KINJA
- C. VADA
- D. TONJA
- E. OHYA

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Küresel Tehditler ve Sorunlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “Bölgesel ve Küresel Nitelikli Ekonomik Krizler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Küresel Tehditler ve Sorunlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. D	Yanıtınız yanlış ise “Bölgesel ve Küresel Nitelikli Ekonomik Krizler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. D	Yanıtınız yanlış ise “Küresel Tehditler ve Sorunlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Bölgesel ve Küresel Nitelikli Ekonomik Krizler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise “Küresel Tehditler ve Sorunlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise “Küresel Tehditler ve Sorunlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. A	Yanıtınız yanlış ise “2008-2009 Küresel Ekonomik Krizi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.



6

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Ekonomik krizler çağımızın bir gerçeğidir. Yüzyıllardır çeşitli vesilelerle kapımızı çalıp durmakta olan krizleri neyin doğurduğu iktisatçılar, siyasetçiler ve karar alıcılar arasında tartışma konusudur. Krizlerin ortak özellikleri var mıdır yoksa her biri kendine özgü, ötekilere benzemez olgular mıdır konusu da tartışmalıdır. Bakış açısına ve odaklanılan noktaya göre bu soruya farklı cevaplar verilebilir.

Ancak her şeye rağmen şunu söylemek mümkün gibi görünmektedir: her ne kadar birbirinin yüzde yüz aynısı iki kriz bulmak mümkün değilse, her krizin ötekilerden farklılaşan bazı yanları olsa da, krizlerin çoğunda bazı ortak özellikler ya da aşamaların varlığından da söz edilebilir. Bu aşamalar cinnet, panik ve çöküş aşamalarıdır. İnsanların sürü psikolojisiyle, paradan para kazanmanın dayanılmaz cazibesıyla elinde avucunda ne varsa bir şeylere yatırdığı çılgınlık aşaması cinnet; artık fiyatların yukarı gitmeyeceği, tersine aşağı gideceğinin anlaşılması ve umutların tükenmesiyle “zararın neresinden dönsen kârdır” düşüncesiyle alelacele elindeki satıp piyasadan çıkmaya çalışan insanların birbirini ezdiği aşama panik; nihayet fiyatların tepetaklak gitmesi, eldeki kağıtların veya spekülasyon nesnesi neyse onun beş para etmez hale gelmesi, seri iflaslar, isyanlar ve intiharların birbirine karıştığı aşama da çöküş aşamasıdır.

Araştır 3

ABD’de patlayıp kısa sürede bütün dünyayı etkisi altına alan 2008-2009 küresel ekonomik krizinin ana sebeplerinden biri olarak, emlak piyasasında fiyat balonları oluşmasına yol açan, geri ödeme gücü olmayan kişilere verilen kredilere NINJA krediler denmektedir. İngilizce “geliri yok, işi yok, varlığı yok” anlamına gelen “No Income, No Job, No Asset” deyiminin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş terimdir.

Kaynakça

- Acar, Mustafa (2009). **Düzeltilirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme**, Ankara: Orion Kitabevi.
- Apak, Sudi ve Aytaç, Ayhan (2009). **Küresel Krizler: Kronolojik Değerlendirme ve Analiz**, İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Balaam, David N. ve Dillman, Bradford (2016). **Introduction to International Political Economy**, 4th ed., New York: Routledge. [Türkçesi: *Uluslararası Ekonomi Politika Giriş*, Çev. N. Uslu, Ankara: Adres Yayınları.]
- Bakır, Z. Zeynep (2016). **Küresel Isınmanın Sonuçları: Kuraklık, Açlık, Yoksulluk**. http://insamer.com/tr/kuresel-isinmanin-sonuclari-kuraklik-acilik-yoksulluk_407.html (28.12.2017)
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Eğilmez, Mahfi (2008). **Küresel Finans Krizi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Goldsmith, R.W. (1982). "Comment on Hyman Minsky's The Financial Instability Hypothesis: Capital Processes and the Behavior of the Economy," in Kindleberger C.P. and J.P. Laffargue, ed., *Financial Crises: Theory, History and Policy*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- Horwitz, Steven ve Boettke, Peter (2009). *The House That Uncle Sam Built: The Untold Story of the Great Depression of 2008*, <https://fee.org/resources/the-house-that-uncle-sam-built/> (Türkçesi: "Sam Amca'nın Kulübesi: 2008 Büyük Bunalımının Anlatılmamış Hikayesi," S. Horwitz & P. Boettke, Çev. M. Acar, *Aksaray Üniv. İİBF Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1 (2015), ss. 133-148. <http://iibfdergi.aksaray.edu.tr/index.php/asuiibfd/article/view/128>)
- Karagül, Mehmet (2017). **Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi**, 3. Bs., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kindleberger, Charles P. (2008). **Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi**, Çev. Halil Tunalı, 2. Bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mayntz, Melissa (2017). Types of Pollution, http://greenliving.lovetoknow.com/Types_of_Pollution (28.12.2017)
- Özel, Saruhan (2005). **Global Finansal Krizler**, İstanbul: Deniz Kültür Yayınları.
- Roberts, Russell D. (2013). **Tercih**, Çev. M. Acar, 8. Baskı, Ankara: Liman Kitapları.
- Sever, Erşan ve Demir, Murat (Derleyen), (2014). **Küresel Finansal Krizden Borç Krizine: Nedenler, Etkiler ve Beklentiler**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- 7 Kinds of Environmental Pollution, <http://www.sustainablebabysteps.com/kinds-of-environmental-pollution.html> (28.12.2017)
- <https://climate.nasa.gov/resources/global-warming/> (28.12.2017)
- https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/50_Kyoto%20Protokol%C3%BC_10_06_2008.pdf (28.12.2017)
- http://greenliving.lovetoknow.com/Types_of_Pollution (28.12.2017)
- <http://unsdsn.boun.edu.tr/news/94/iklim-zirvesi-cop21-pariste-tamamlandi> (03.01.2017)
- <http://www.habitat.org.tr/gundem21/40-gundem21/129-bm-binyil-bildirgesi.html> (11.01.2018)

Bölüm 7

Ekonomilerin Yükseliş ve Düşüşü

öğrenme çıktıları

Tarihsel Süreç İçinde Ülkelerin Yükseliş ve Düşüşü

- 1 15'inci yüzyılda dünya coğrafyasını ekonomik faaliyet ve ticaret yoğunluğu bakımından açıklayabilme

Dünya Ekonomisinde Dördüncü Sanayi Devrimi

- 2 Sanayi devrimlerini ana özellikleri itibariyle kronolojik olarak açıklayabilme

Tasarrufların Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü

- 3 Uluslararası tasarrufları kullanan ekonomileri gruplandırabilme

Yeni Nesil Göstergelere Göre Ülkelerin Durumu

- 4 Ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren yeni nesil göstergeleri listeleyebilme

Anahtar Sözcükler: • Avrupa Genişlemesi • Dördüncü Sanayi Devrimi/ Endüstri 4.0
• İnsani Gelişmişlik İndeksi • Kaldıraç Etkisi • Vasat İnsan Tuzağı • Yeni Nesil Gösterge



GİRİŞ

Günümüzden 500 yıl hatta 1000 yıl geriye giderek toplumların o zamanki refahlarını bugünkü düzeyleriyle karşılaştırabiliyoruz. Ülkelerin siyasi örgütlenme biçimleri tarihsel süreçte imparatorluk, prenslik, ulus devlet, federasyon veya bugünkü Avrupa Birliğinde olduğu gibi “gönüllü birlik” olarak sürekli değişmektedir. Bir ülke için farklı siyasi örgütlenme tarzlarının ekonomik maliyetleri de farklılaşmaktadır. Bu kitabın dördüncü bölümünde zenginliğin nelerden kaynaklandığı konusundaki yaklaşımları gözden geçirmiştik. Bu bölümde ise dünyanın varlıklı bölgelerinde zenginlik ve refahın nasıl bir seyir izlediğini ele alacağız.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ÜLKELERİN YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞÜ

Bir ekonominin yükseliş ve düşüşü, bir ülkenin yükseliş ve düşüşü için de kullanıldığı zaman, bir uygarlığın yükselişi ve düşüşünü de ifade ediyor olabilir. Dolayısıyla, bir ülkenin ekonomik olarak çökmesi veya gerilemesi, ülkenin temsil ettiği uygarlığın veya ülkedeki uygarlığın da çökmesi veya gerilemesi anlamına gelebilir. Eski dönemlerdeki Roma İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Mısır İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu, Aztek İmparatorluğu ve İnka İmparatorluğu düşüş gösteren ekonomilere örnek gösterilebilir. Yükselen ekonomiler veya ülkeler olarak ise Hollanda, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kore, Japonya, Almanya örnek verilebilir.

✓ Bir ekonominin yükselişi veya düşüşü, bir ülkenin veya eğer sözkonusu ülke bir uygarlığı temsil ediyorsa o uygarlığın yükseliş ve düşüşü olarak da yorumlanabilir.

Ekonomilerin düşüşlerinde veya yükselişlerinde toplumsal dönüşümü tetikleyen veya engelleyen katılıklar, askeri harcamaların ülkenin teknolojik gelişimi ve doğal kaynak imkânlarını genişletme üzerindeki etkisi, ülkelerin nüfus artış hızı ve göçmen politikası, siyasi ve sosyal bakımdan toplum ve devlet modeli, serbestiyetçi veya baskılayıcı ekonomi ve siyaset modelleri, ehliyet-liyakat bazlı rekabete veya kayırmacılığa dayalı organizasyon, ekonomideki insan kaynağı, doğal kaynaklar ve sermaye kaynaklarının kullanımını özendiren mekanizmaların etkinliği, “vasat insan tuzağı”na yakalanma durumu ile şehirleşme düzeyi gibi sosyo-politik, ekonomik ve uluslararası faktörlerin belirleyici rol oynadığı söylenebilir.

✓ Vasat İnsan Tuzağı

Bir ülkenin karar veya icra mercii yahut mekanizmalarında görev alanların, konularını elde etmelerinde ehliyet ve liyakat yerine değişik gerekçelerle oluşturulan kayırmacılığın etkili olması sonucunda, ülkenin geleceğini çıkmaza sokmaları.

Ortaçağ Sona Eerken Dünyadaki Başlıca Ekonomik Faaliyet ve Ticaret Bölgeleri

15’inci yüzyılda dünya politik ekonomi açısından 10 bölgede gruplandırılabilir. Üretim ve ticaretin bu bölgelerde yoğunlaştığı ve ekonomik etkileşiminde ağırlıklı olarak bu bölgeler arasında meydana geldiği söylenebilir. Ekonomik olarak farklılık gösteren bu bölgeler coğrafi olarak birbiriyle önemli ölçüde örtüşmekte, bu da ekonomik hareketliliğin merkezlerine coğrafi yakınlığın görece önemli olduğunu göstermektedir.

Birinci bölge Kuzey ve Güney Avrupa olup, bugünkü Avrupa kıtasına karşılık gelmektedir.

İkinci bölge, Anadolu, Kuzey Afrika ve Hristiyan Güney Avrupa'yı kapsamaktadır. Buna kısaca Akdeniz bölgesi de denebilir.

Üçüncü bölge, Çin'den Anadolu'ya kadar olan kara ticaretini kapsayan bölgedir.

Dördüncü bölge, Dicle ve Fırat nehirlerini kapsayan bölge olan Mezopotamya bölgesi olup; bugünkü Irak'ı ve İran'ın bir kısmını kapsamakta ve Pers Körfezine kadar inmektedir.

Beşinci bölge, Mısır ve Kızıldeniz yoluyla Akdeniz ve Hint Okyanusunu birleştiren bölge olup, Kızıldeniz'in her iki yakasını kapsamaktadır.

Altıncı bölge, Arap Denizini kapsar ve Arabistan yarımadasını Hint Okyanusunun Batısı ile bağlantılandırır.

Yedinci bölge, Hindistan'ı Güneydoğu Asya'ya bağlamaktadır.

Sekizinci bölge, bu bağlantıyı Çin'i ve Güneydoğu Asya'yı içine alarak tamamlar.

Dokuzuncu ve onuncu bölgeler Amerika kıtasıyla ilgilidir. Dokuzuncu bölge, Aztek imparatorluğuna aitken, onuncu bölge İnka imparatorluğu tarafından yönetiliyordu.

✓ 15.yüzyılda ekonomik faaliyet ve ticaret yoğunluğu bakımından dünyada başlıca 10 ticaret bölgesi veya rotası olduğu söylenebilir.

Yukarıda gruplandırılan üretim ve ticaret merkezleri dikkate alındığında, ürünlerin Çin'den Avrupa'ya akışı için dört rota mevcuttur. Kuzey rotası, karayoluyla ürünleri Çin'den merkezi Asya üzerinden Akdeniz yoluyla Avrupa bölgesine taşır. Alternatif olarak, ürünler deniz yoluyla Güneydoğu Asya, Hint Okyanusu ve sonra ya Pers Körfezi ya da Kızıldeniz yoluyla Akdeniz'e ulaşır.

Üçüncü rota, ürünleri Sahraaltı Afrika'dan Kuzey Afrika'ya ve Akdeniz'e/Avrupa'ya getirir. Dördüncü rota, ürünleri Hint Okyanusu yoluyla Afrika'dan Orta Doğu'ya ve Asya'ya taşır.

Avrupa Rönesansı ve Coğrafi Keşifler

Avrupa'nın, 15'inci ve 16'ncı yüzyıllarda bilim, sanat alanlarında meydana gelen köklü değişimlerle Rönesansı yaşadığını biliyoruz. İtalya'da başlayan Rönesans daha sonra Batı Avrupa'nın tamamına yayılmış oldu. Rönesansta Roma, Yunan, Helen ve İslam kültürlerinin önemli etkileri vardır. Ülkeler arasında hızlanan ticaret, krallıkların tebaalarına karşı nispeten hoşgörülü olmaları, ticaret yolları ve yeni keşifler yoluyla zenginliklerin Avrupa'ya akması, güney Avrupa'da birçok sanat ve mimari eserin bulunması gibi nedenlerin etkisiyle Rönesans bir kültürel devrim olarak ortaya çıkmıştır.

Batı Avrupa 1500 yılından itibaren Doğu Avrupa ve Asya'dan daha hızlı büyümeye başladı. O dönemde zenginleşmenin temel göstergesi olarak şehirleşme alınabilir. Amerika kıtasının keşfiyle birlikte Avrupa'ya akan kıymetli madenler ve yeni deniz yollarının keşfi Batı Avrupa'nın bir ekonomik sıçrama yapmasında etkili olmuştur. Nitekim Avrupa'da ilk kez bu dönemde meydana gelen aşırı fiyat artışları *fiyat devrimi* olarak adlandırılır. Merkezi devletler, feodal sistemin yerini almaya başlamış; kent ekonomileri yükselişe geçmiş, kaynağını soylu sınıfa mensubiyetten alan saygınlık, ticaret ve zenginliğe dayanmaya başlamıştır. Daha ziyade limanları olan gelişen şehirlerde ortaya çıkan soylu kökleri olmayan yeni zenginler, feodal yapıya ait ailelerin kızlarıyla evlilikler kurarak asalet sorununu da bir şekilde halletme yoluna gitmişlerdir.

16.yüzyılın son üçte ikilik kısmında ve daha öncesinde İtalya dünyanın en zengin ülkesiydi ve kişi başına gelir 1,100 Dolardı (1990 uluslararası ABD Doları cinsinden). İtalya'ya en yakın ülke olan İngiltere'de kişi başına gelir aynı dönemde 752 Dolardı. 1564 yılında Hollanda İtalya'yı geçti ve 1836 yılına kadar da pozisyonunu korudu. Daha sonra İngiltere, 19.yüzyılın son üçte ikilik kısmında liderliği aldı. 1904 yılında ABD, liderlik postuna oturdu ve bu konumu bugüne kadar da devam ediyor.

Dünyanın Merkezi Avrupa'nın Dışındakiler: Afrika, Amerika ve Asya

Maddison'ın hesaplamalarına göre, M.S. 1000 yılında kişi başına düşen milli gelir Afrika'da 416 \$, Japonya'da 425 \$ ve Asya'da (Japonya hariç) 450 \$, Batı Avrupa'da 400 \$'dır. Batı Avrupa'nın kişi başına düşen milli geliri milattan sonraki ilk 500 yıl içinde 450 \$ dan 400 \$'a düşmüştür.

Türkiye, coğrafi olarak Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğunun devamı niteliğinde olduğu için, söz konusu coğrafyadaki gelirin gelişimi dikkate alınmıştır. Bizans'ta 1450 yılında kişi başına düşen gelir 610 \$ iken, bir buçuk asır sonra 1700 yılında Osmanlı'da gelir düzeyi 700 \$olarak gerçekleşmiştir. 1820 yılında 740 \$'a çıkan kişi başına düşen gelir, 1870 yılında 825 \$'a, 1913 yılında ise 1,213 \$'a yükselmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunda, 1923 yılında, 712 \$olan kişi başına düşen gelir, 1950 yılında 1623\$'a yükselmiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı Sonrası Cumhuriyetin kuruluşunu yaşamış ve uzun bir süre geçmeden İkinci Dünya Savaşıyla yüz yüze gelmiştir. Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşına katılmasa da, savaşın etkisini derinden yaşamıştır. Türkiye soğuk savaş döneminde, izlediği ithal ikameci ekonomik büyüme modelinin başarılı olamaması nedeniyle 1980'de serbest ticaret ve dış açılma stratejisini uygulamaya başlamış ve dış ticarete serbestleşmeye gitmiştir.

1500 yılı civarında Batı Avrupa büyümeye, dünyanın diğer bölgeleri ise duraklamaya başlamıştır. Maddison bunu, üstün teknolojik gelişmeyle açıklamaktadır. Denizcilik askeri teknoloji, bankacılık, muhasebe, deniz sigortacılığı, üniversitelerle birlikte entelektüel yaşamdaki kalite ve matbaadaki gelişmeler başlıca teknolojik ilerlemeler olarak dikkat çekmektedir. 1500'den günümüze, ülkelerin gelişme hızları birbirinden oldukça farklı olsa da genelde pozitif yöndedir. Bütün bölgeler zenginleşmesine rağmen, zenginleşme oranı ülkeler arasında

büyük farklılıklar göstermektedir. Nitekim 1000 yılında dünyada en zengin ile en fakir ülke arasındaki gelir oranı 1,1/1 iken, bu oran 1998 yılında 19/1'e yükselmiştir.

Tarihçiler genelde 1500 yılını ekonomik büyüme bakımından Batı Avrupa ile dünyanın geriye kalanı arasında kilit kırılma noktası olarak görürken, Maddison kilit kırılmanın Rönesans'ın İtalya'da başlamasıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Yine geleneksel olarak tarihçiler, 1760 yılını Sanayi Devrimi nedeniyle Avrupa'nın ekonomik tarihinde bir dönüm noktası olarak görürken, Maddison bu tarihi 1820 olarak almanın daha doğru olduğunu ileri sürmekte ve buna gerekçe olarak yüksek ve düşük ekonomik büyüme trendinin 1820 yılında ayrılmaya başladığını belirtmektedir.

✓ Avrupa Genişlemesi

Batı Avrupa'daki sömürgeci ülkelerin 15'nci yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın diğer coğrafi bölgelerine işgal, ticaret, koloni kurma ve fetihler ile yayılması.

Avrupa ile başlayan ve ABD ile birlikte Batı yayılmacılığı formunu alan bu genişleme, 15'inci yüzyıldan bu yana bütün dünyayı üretim ve ticaret yönünden büyük ölçüde entegre hale getirmiştir. Bir nevi zorunlu uluslararasılaşma olarak nitelenebilecek bu eğilimin, dünyadaki siyasi ve ekonomik etkileşimin hızlanmasında temel faktör olduğu söylenebilir. Avrupa merkezilik (Eurosentriзм), Avrupa'yı ve uzantıları olan kolonileri (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) dünya tarihinin merkezine koymayı ifade eder. Bu bağlamda dünyanın, Rönesansın olgunluk döneminden bu yana Avrupa merkezli bir yörüngede olduğu söylenebilir (Tablo 7.1).

Tablo 7.1 Avrupa Genişlemesi

Avrupa'daki Güç	En Etkili Olduğu Dönem	Ülkeler / Bölgeler	Yerel Etkileşim Biçimi	Ekonomik Faaliyet
Portekiz	1400'lerin ortasından 1600'lerin sonuna kadar	Brezilya, Batı ve Doğu Afrika, Hindistan ve Çin'deki kıyı limanları	Fetih, ticaret, kıyı limanları	Balıkçılık, baharatlar, şeker, köle ticareti, Asya-içi ticaret
İspanya	1400'lerin sonundan 1700'lerin sonuna kadar	Kuzey Afrika, Kuzey ve Güney Amerika, Filipinler	Fetih	Gümüş ve altın çıkarma
Hollanda	1600'lerin başından 1700'lerin sonuna kadar	Endonezya, Kuzey Amerika	Ticaret, limanlara el koyma, fetih	Baharatlar, Asya-içi ticaret, köle ticareti
Büyük Britanya	1700'lerin başından 1900'lerin ortasına kadar	Kuzey Amerika ve Karayipler, Afrika, Orta Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya, Avustralya, Yeni Zelanda	Fetih, sömürgeci kolonileri kurma, ticaret	Balıkçılık, kürk ticareti, ham maddeler, şeker, pamuk, köle ticareti, ilaçlar
Fransa	1600'lerden 1900'lerin ortasına kadar	Kuzey Amerika, Karayipler, Kuzey ve Batı Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya, Okyanusya	Fetih, ticaret	Baharatlar, kürk ticareti, şeker ve köle ticareti
Belçika	1800'lerin sonundan 1960'lara kadar	Kongo	Fetih	Kauçuk çıkarma
Almanya	1800'lerin sonundan 1940'lı yıllara kadar	Güney, Batı ve Doğu Afrika	Fetih	Küçük ekonomik çıkarlar
İtalya	1800'lerin sonundan 1940'lı yıllara kadar	Libya, Etiyopya	Fetih	Küçük ekonomik çıkarlar
ABD	1800'lerin başından bugüne kadar	Kuzey ve Merkezi Amerika, Karayipler, Havai, Filipinler, Vietnam, Orta Doğu	Fetih, işgal, ticaret	Doğal kaynaklar

Kaynak: O'brien ve Williams, 2016.

1800'lerde Batı Avrupa'nın Asya'ya oranla görece avantajı oldukça yüksek düzeydedir. Kişi başına düşen milli gelir 1000 yılında Çin'de, Batı Avrupa'ya göre daha yüksek iken, 1500 yılında Çin'deki kişi başına düşen milli gelir Batı Avrupadakinin oldukça altındadır ve 1820 yılına gelindiğinde Batı Avrupadaki düzeyin sadece yüzde 48.7'sidir. Çin'de kişi başına düşen milli gelir, Batı Avrupadaki gelirin 1974 yılında yüzde 7.1'i ve 1998'de yüzde 17.4'ü düzeyindedir. Aslında, Çin'de kişi başına düşen milli gelir 1950 yılında 439 \$'iken, 1000 yılındaki düzeyinin de altındadır.

✓ Çin'de 1950 yılında kişi başına düşen gelir, 1000 yılındaki düzeyin altındadır.

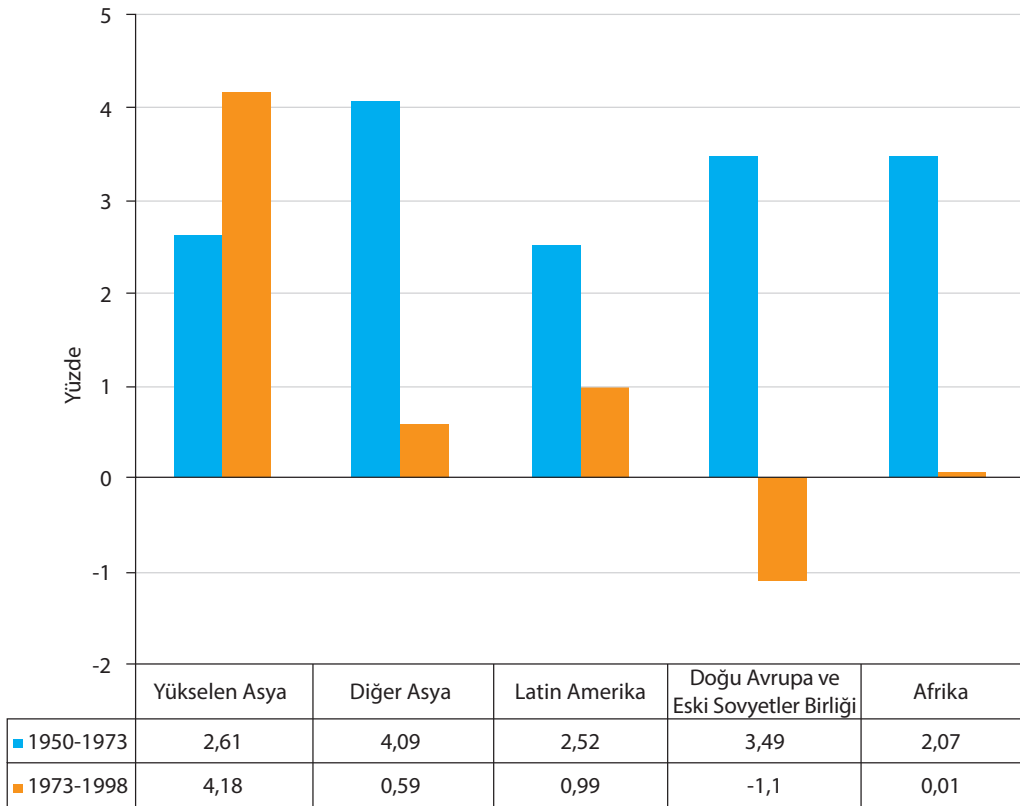
1820 yılında, Batı Avrupadaki kişi başına düşen milli gelirin oranı olarak, kişi başına düşen milli gelir Japonya'da yüzde 54.3, Hindistan'da yüzde 43.3, Afrika'da yüzde 21.2'dir. 1820 yılında Latin Amerika'da kişi başına düşen milli gelir ABD'deki seviyenin yüzde 52.9'udur.

Kanadalılar, kendi ekonomilerini ABD'ninki ile karşılaştırdıklarında genelde "10 kuralı" nı uygularlar. Buna göre Kanada nüfusu ABD nüfusunun 10'da 1'i olduğu için, milli gelir de ABD milli gelirinin en az 10'da 1'i olmalıdır. İlginç bir şekilde bu kural, Avrupalılar Amerika kıtasında gelmeden önce de geçerlidir. 1500 yılında Kanada'daki yerli (aboriginal) nüfusu 250.000 civarında iken, ABD'deki nüfus 2 milyondur.

1500-1870 arasında Batı yarıküreye götürülen 9,4 milyon Afrikalı kölenin sadece yüzde 4'ü (400 bin) ABD'ye gitmişti. Kölelerin yüzde 40'ı Karayiplere ve 39'u da Brezilya'ya götürülmüştü. ABD'deki yerli nüfus, İspanyol işgalcilerin katliamından sonra 1500 yılında 2 milyon iken, 1700 yılında (ve halen ABD nüfusunun üçte ikisiydi) 750 bine, 1820 yılında 325 bine (ABD nüfusunun sadece yüzde 3'ü) düşmüştü. Yerli nüfustaki azalma üç asırda yüzde 88 oldu.

20'nci Yüzyılda Gelişmekte Olan Ülkeler

15'inci ve 19'uncu yüzyıllarda dünya coğrafyasındaki ekonomik gelişmişlik 20'nci yüzyılda yapısal değişiklikler göstermektedir. Soğuk savaş ve kumanda ekonomisi, sözkonusu yapısal değişikliğe oldukça etkili olmuştur. Asya'da Çin, Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong-Kong, Tayland ve Malezya gibi sınırlı sayıda ülke hariç, dünyadaki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme performansı 20.yüzyılın son çeyreğinde oldukça düşüktür. Nitekim yukarıda sayılanlar dışındaki diğer Asya ülkelerinde kişi başına düşen milli gelir artışı 1950-73 arasında yıllık yüzde 4,1 iken, 1973-98 arasında yüzde 0,6'dır. 1950-73 dönemi ile 1973-98 dönemleri arasında kişi başına düşen milli gelir artışı yıllık olarak Latin Amerika ülkelerinde yüzde 2,5'ten yüzde 1,0'a, Afrika'da yüzde 2,1'den yüzde 0,0'a Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliğinde ise yüzde 3,5'ten yüzde -1,1'e gerilemiştir. Sadece yukarıda sözü edilen yükselen Asya bu düşüş trendini yaşamamıştır.



Şekil 7.1 Az Gelişmiş Bölgelerde Kişi Başına Düşen GSYH (1950-73 ve 1973-98) Ortalama Yıllık Büyüme Oranları

Kaynak: Angus Maddison, The World Economy, A Millennial Perspective, OECD, 2001, Tablo 3-5 verilerinden hesaplandı, s.129.

Yükselen Asya'nın önemi, gelişmiş dünyayı yakalamasının, uygun koşullar bulunduğu gelişmekte olan ülkeler için mümkün olduğunu gösteren bir örnek olmasıdır.

1950-98 döneminde Latin Amerika, Asya ve Afrika'daki birkaç istisna dışında ekonomik büyümedeki gerileme dikkat çekici boyuttadır. Latin Amerika'da 1950-98 arasında 22 ülke içinde Küba (3.390 \$'dan 2,164 \$'a), Haiti (1.051 \$'dan 816 \$'a) ve Nikaragua'da (1.616 \$'dan 1.451 \$'a) kişi başına milli gelir mutlak rakam olarak düşmüştür. Latin Amerika'da kayda değer büyüme yaşayan yegâne ülke Porto Riko'dur (2.144 \$'dan 13.253 \$'a). Diğer ülkelerde ise kişi başına gelirdeki artış oldukça düşüktür.

1950-98 döneminde Asya'da 56 ülke kişi başına düşen milli gelirden mutlak azalma yaşamıştır. İlginç şekilde en büyük düşüşü iki petrol ihracatçısı ülke yaşamıştır: Katar (30.510 \$'dan 7.304 \$'a) ve Kuveyt (28.833 \$'dan 11.273 \$'a). Irak (1.364 \$'dan 1.131 \$'a) ve Afganistan (645 \$'dan 514 \$'a) kişi başına gelirden mutlak düşüş yaşayan diğer iki ülkedir. Bu son iki ülkede politik kargaşanın da büyük etkisinin olduğunu söylemek gerekir.

1950-98 döneminde dünyada kişi başına düşen gelirden en yüksek artışı sağlayan ülkeler Asya'dadır. Güney Kore ve Tayvan en yüksek performansı yakalamıştır.

Asya'nın ekonomi ve nüfus bakımından iki devi olan Çin ve Hindistan'ın ekonomik büyüme performansı arasındaki fark kayda değerdir. 1950-98 arasında kişi başına düşen yıllık milli gelir artışı Çin'de yüzde 4,2 iken, Hindistan'da bu oran yüzde 2,2'dir.

20'nci yüzyılın ikinci yarısında en kötü ekonomik performansı yaşayan ülkeler Afrika'dadır. 57 Afrika ülkesinin 10'u mutlak gelir bakımından gerileme yaşamıştır. Bu kötü performansa sahip ülkelerin çoğu hala koloni statüsündedir. 1998 yılı kişi başına düşen milli geliri 1950 yılı ile karşılaştırıldığında dönem başına göre dönem sonunda en yüksek düşüş yaşanan ülkeler sırasıyla Angola (-%38,5), Nijer (-%34,6), Cibuti (-%29,3), Madagaskar (-%27,4), Somali (-%16,5), Güney Afrika Cumhuriyeti (-%15,4), Sierre Leone (-%14,9), Liberya (-%11,8), Comores (-%6,8) ve Çad (-%1,1)'dir

1998 yılında kişi başına düşen milli gelir Afrika'da 1,368 Dolar iken, bu rakam Batı Avrupa'da 1820 yılında 1.232 Dolardır. İki böl-

ge arasındaki gelişmişlik farkı 200 yıl kadardır. Maddison'a göre bunda en önemli faktör, yöneticilerinin yolsuzluk yapmaları sonucu ortaya çıkan yozlaşmadır. Afrika'da özel kesim servetinin yüzde 40'ı yurtdışında tutulmaktadır. Bu sermaye kaçı da Afrika'nın kalkınmasının önündeki en önemli handikaptır. Afrika'da dikkat çeken bir ekonomik performans yakalayan ülke Botswana'dır. Botswana'da kişi başına düşen milli gelir bu dönemde 10 kata yakın artış kaydetmiş, 349 Dolar'dan 4.200 Dolara yükselmiştir.

Çöken İki Sistemden Sonra Geçiş Ekonomileri

Bretton Woods sisteminin 1970'li yılların başından itibaren çökmeye başlaması ve 1973 petrol kriziyle birlikte, gelişmiş ülkeler 1973'ten itibaren nispeten düşük verimlilik trendine girmiştir. Ancak, Sovyetler Birliğinde yaşanan düşük verimlilik kâbusunun yanında gelişmiş ülkelerdeki düşük performans hiç kalır. Nitekim Sovyetler Birliği 1991 yılında çökmüş ve Avrasya'daki komünist blok (Varşova Paktı) yıkılmıştır. Mikro ekonomik etkinlikteki düşüş, verimsiz askeri harcamalardaki artış, doğal kaynaklardaki azalma ve çevresel felaketlerin yol açtığı yıkımlar ekonomilerde de yıkım getirmiştir.

Geçiş ekonomileri 1990-98 arasında kasvetli bir profil çizmektedir. Dönem sonunda eski Sovyetler Birliği ülkeleri dönem başına göre, kişi başına düşen milli gelirden yüzde 6,9 oranında bir gerileme yaşamıştır. En büyük gerilemeyi sırasıyla Tacikistan (-%14,9), Gürcistan (-%11,9), Moldova (-%10,8) ve Ukrayna (-%10,2) tecrübe etmiştir. Çözülmeden sonra en yüksek ekonomik performansı ise Estonya göstermiştir (kişi başına düşen milli gelirden yıllık ortalama %0,7 artış). Ekonomik gerileme yaşam standartlarında kitlesel bir yıkım getirmiştir. Örneğin yoksulluk sınırının altındaki nüfus Ukrayna'da 1987-88 döneminde yüzde 2 iken, 1993-95 döneminde yüzde 63'e yükselmiştir.

Doğu Avrupa'daki ekonomik gerileme ise Sovyetler Birliği ülkelerine göre daha hafiftir. 1990-98 döneminde yıllık ortalama olarak kişi başına düşen milli gelirdeki artış yüzde 0,1 düzeyindedir. Doğu Avrupa'da en kötü performans sırasıyla eski Yugoslavya'da yıllık -%3,5, Romanya'da -%2,5 ve Arnavutluk'ta -%2,4 oranındaki küçülme ile yaşanmıştır.

✓ 1990 yılında Avrupa'da ve Sovyetler Birliğinde sosyalist rejimin ve modelin çökmesinden sonra, bu rejime sahip ülkelerde, etkisi bugün de süren büyük bir ekonomik çöküntü ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Polonya'da kişi başına milli gelirdeki artış yıllık olarak yüzde 3,4 iken Slovenya'da yüzde 1,1'dir (Tablo 7.2).

Tablo 7.2 Kişi Başına Düşen Gelir (1990 Uluslararası Dolar Fiyatı)

	1870	1900	1920	1950	1980	2000	2010	2010/1950 (%)
Bölgeler								
Batı Avrupa	2.006	2.959	3.333*	4.517	13.118	19.298	20.889	3,62
Doğu ve Merkezi Avrupa	953	1.463		2.088	5.829	5.980	8.678	3,16
Eski Sovyetler Birliği	0	1.196	575	2.841	6.427	4.458	7.733	1,72
Latin Amerika	776	1.149		2.505	5.437	5.873	6.767	1,70
Afrika	648			889	1.515	1.509	2.034	1,29
Ülkeler								
Güney Kore	337		610	854	4.114	14.998	21.701	24,41
Çin	530	545		448	1.061	3.421	8.032	16,93
Japonya	737	1.180	1.696	1.921	13.428	20.481	21.935	10,42
Endonezya	517	734	899	817	1.898	3.229	4.722	4,78
Hindistan	533	599	635	619	938	1.882	3.372	4,45
Almanya	1.839	2.985	2.796	3.881	14.114	18.944	20.661	4,32
Türkiye	825			1.623	4.022	6.502	8.225	4,07
Fransa	1.876	2.876	3.227	5.186	14.766	20.392	21.477	3,14
Pakistan				643	1.161	1.904	2.494	2,88
Avustralya	3.273	4.013	4.766	7.412	14.412	21.378	25.584	2,45
İngiltere/Büyük Britanya/ Birleşik Krallık	3.190	4.492	4.548	6.939	12.931	21.046	23.777	2,43
Kanada	1.695	2.911	3.861	7.291	16.176	22.488	24.941	2,42
Amerika Birleşik Devletleri	2.445	4.091	5.552	9.561	18.577	28.702	30.491	2,19
Rusya						5.261	8.660	
Dünya	873	1.262	1.526**	2.104	4.511	6.057	7.814	2,71

*Portekiz, İrlanda, Yunanistan ve İspanya hariç. **(1913)

Kaynak: Angus Maddison, 2001, 2006.

1950-2010 dönemi dikkate alındığında, kişi başına düşen milli gelir artışı bakımından *bölgeler itibarıyla* en yüksek performansı sırasıyla Batı Avrupa, Merkezi ve Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Afrika göstermiştir. Batı Avrupa'da 60 yıllık dönemde kişi başına milli gelir artışı 3,6 kat iken, bu oran Afrika'da sadece 1,7 kattır.

1950-2010 döneminde *ülkeler itibariyle* kişi başına düşen milli gelirdeki en yüksek artışı sırasıyla Güney Kore, Çin, Japonya, Endonezya, Hindistan yaşamıştır. ABD, Kanada, İngiltere ve Avustralya tabloda yer alan ülkelere göre nispeten daha düşük artış yaşamıştır. Dünya genelinde kişi başına düşen milli gelirdeki artış 2,7 kattır. ABD, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerde kişi başına düşen milli gelir 1950 yılında da diğer ülkelere göre oldukça yüksek olduğu için, 60 yıllık dönemde meydana gelen artışın görece düşük olmasını dikkatle yorumlamak gerekir. Günümüzde ABD'nin dünya sanayi şampiyonu olduğu düşünülürse bu durum daha iyi anlaşılır.

Ülkelerin Gelir Düzeyleri İtibariyle Nüfuslarındaki Gelişim

Yüksek gelirli ülkelerin dünya nüfusu içindeki payı 1960 yılında yüzde 25 düzeyinde iken, bu oran düşerek 2016 yılı sonunda yüzde 16'ya gerilemiştir. Düşük gelirli ülkelerin dünya nüfusundaki payı ise aynı dönemde yüzde 5'ten yüzde 9'a yükselmiştir. Önümüzdeki orta ve uzun döneme yönelik nüfus tahminleri, gelişmiş ülkeler aleyhine olan bu trendin devam edeceğini öngörmektedir. Gelişmiş ülkelerin, giderek daha fazla ileri teknolojiyi kullanmaları, ekonomilerini sürdürmede ihtiyaç duydukları nüfus miktarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Dolayısıyla yetenek rantı nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerdeki daha ziyade üstün nitelikli ve iyi eğitilmişlerin gelişmiş ülkelerde bir piyasalarının olacağı söylenebilir (Tablo 7.3).

✓ Son 60 yıllık süreçte, dünya nüfusu içinde varlıklı ülkelerin payı sürekli azalırken, yoksul ve gelişme yolundaki ülkelerin payı sürekli artış kaydetmektedir.

Tablo 7.3 Gelir Düzeyi İtibariyle Dünya Nüfusunda Gelişim (%)*

	1960	2016
Dünya nüfusu (milyar kişi)	3,0	7,4
Yüksek gelirli ülkeler	24,9	16,0
Ağır borç yükü altındaki en yoksul ülkeler	5,4	10,0
Düşük gelirli ülkeler	5,1	8,9
Orta gelirli ülkeler	70,0	75,2

*Tabloda bazı ülkeler 1'den fazla grup içinde yer alabildiği için toplam yüzde 100'ü geçmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası.

Coğrafi Bölgeler İtibariyle Nüfustaki Gelişim

Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Hindistan ile Latin Amerika ve Karayipler dünya nüfusu içindeki paylarını artıran bölgelerdir. Buna karşılık, ABD, Kanada, Almanya, Japonya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin dünya nüfusundaki payları önemli ölçüde düşmüştür. Avrupa Birliği'nin dünya nüfusundaki payı yarı yarıya azalmıştır. Başta Hindistan olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin paylarında ciddi artışlar olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde sağlık, eğitim ve uluslararası yardımların da etkisiyle gelir düzeyindeki iyileşmeler ortalama insan ömrünü uzatmış, doğumlardaki kayıpları azaltmıştır. Çin'in katı nüfus politikası nedeniyle dünya nüfusundaki payı 1960'ta yüzde 22 iken, 2016 sonunda yüzde 18'in altına düşmüştür (Tablo 7.4).

Tablo 7.4 Bölgeler İtibariyle Dünya Nüfusunda Gelişim

	1960	2016
Arap Dünyası	3,05	5,46
Doğu Avrupa ve Baltıklar	3,01	1,38
Çin	21,99	18,53
Hindistan	14,81	17,79
Latin Amerika ve Karayipler	7,27	8,57
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	3,48	5,87
Kuzey Amerika	6,55	4,83
Sahra-altı Afrika	7,53	13,88
ABD	5,95	4,34
Avrupa Birliği	13,50	6,87
Almanya	2,40	1,11
Japonya	3,05	1,71
İngiltere	1,73	0,88
Kanada	0,59	0,49

Kaynak: Max Roser ve Esteban Ortiz-Ospina, 2017.

2030 Yılında Dünya Nüfus Tahminleri

Dünya nüfusunda artış eğilimi, gelişmekte olan ülkeler lehinedir. 1950 yılı baz alındığında 2030 yılı için yapılan öngöründe en yüksek nüfus artışını sırasıyla Afrika (5,4 kat) ve Latin Amerika'nın (3,2 kat) yaşayacağı tahmin edilmektedir. Gelişmiş Batı ülkeleri ile eski sosyalist Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği ülkeleri ise en düşük nüfus artışı yaşayan bölgeler olacaktır.

Ülkeler itibariyle 1950-2030 döneminde en yüksek nüfus artışının sırasıyla Pakistan (5,2 kat), Türkiye (3 kat), Hindistan (3 kat), Endonezya (2,6 kat), Çin (1,7 kat) ve G.Kore'de (1,4 kat) gerçekleşmesi öngörülmektedir. Gelişmiş Batı Avrupa ve ABD'de ise nüfus artışıdaki eğilim oldukça düşüktür (Tablo 7.5).

Tablo 7.5 Dünya Nüfusunda Gelişim (Nüfus, Bin, Yıl ortası)

	1870	1920	1950	2000	2008	2030	Yüzde Artış (2030/1950)
Afrika	90.466	133.408	228.181	797.902	950.542	1.449.092	535,1
Latin Amerika	40.401	89.978	165.938	520.011	575.377	702.263	323,2
Diğer Batı (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda)	46.088	122.278	176.458	336.601	362.259	431.204	144,4
Eski Sovyetler Birliği	88.672	154.607	179.571	289.113	287.447	287.000	59,8
Batı Avrupa	187.504	258.081	304.940	391.369	398.563	399.679	31,1
Doğu ve Merkezi Avrupa (Sosyalist)	53.557	75.663	87.637	121.528	121.226	114.791	31,0
Pakistan			39.448	146.343	172.731	244.093	518,8
Türkiye	11.793		21.122	65.667	71.893	84.195	298,6
Hindistan	253.000	305.600	359.000	1.007.702	1.125.368	1.420.770	295,8

Endonezya	28.922	53.723	79.043	206.265	226.134	284.538	260,0
Çin	358.000	472.000	546.815	1.262.645	1.326.856	1.458.024	166,6
Güney Kore	9.753	11.804	20.846	47.351	49.233	50.238	141,0
ABD	40.241	106.881	152.271	282.339	303.825	363.811	138,9
Fransa	38.440	39.000	41.829	59.382	61.280	63.185	51,1
Japonya	34.437	55.818	83.805	126.700	127.426	116.338	38,8
İngiltere	31.400	46.821	50.127	59.522	60.944	64.304	28,3
Rusya			101.937	146.732	141.844	126.471	24,1
Almanya	39.231	60.894	68.375	82.188	82.370	79.573	16,4
Dünya	1.271.916	1.862.212	2.525.501	6.061.593	6.644.635	8.174.513	223,7

Kaynak: Birleşmiş Milletler.

2022 Yılında Dünya Ekonomisi Öngörüsü

Dünyadaki ekonomik ağırlığını her yıl düzenli olarak artıran Çin'in, bugün olduğu gibi 2022 yılında da en büyük ekonomi olacağı öngörülmektedir. Buna karşılık Avrupa Birliği ve ABD'nin paylarında gerileme, Hindistan'ın dünya üretimindeki ağırlığında ise artış beklenmektedir. Önümüzdeki birkaç yıl içinde Doğu Asya ve Ön Asya, dünyanın en büyük üretim ve ticaret üssü haline gelecektir. Zayıf çevre koruma düzenlemeleri, ucuz hammadde, zengin doğal kaynaklar, ucuz insan gücü, düşük vergi yükleri, yatırım ve üretim teşvikleri ile yüksek nüfus miktarının getirdiği rekabet ve dinamizm bu gelişmede önemli rol oynamaktadır (Tablo 7.6).

✓ 2022 yılında Dünyanın üretim ve ticaret üssü Uzak Asya ve Ön Asya olacaktır.

Tablo 7.6 Ulusal Gelir Düzeyi İtibariyle Dünya Ekonomisinde Ülkelerin Payları (Satınalma Gücü Paritesine Göre GSYH, %)

	1980	1990	1992	2000	2010	2016	2022
Çin	2,3	4,1	4,5	7,4	13,9	17,7	20,5
AB	30,1	27,5	24,8	23,6	18,9	16,7	15,0
ABD	21,8	22,0	19,9	20,6	16,8	15,5	14,0
Hindistan	2,9	3,6	3,4	4,2	6,0	7,2	9,1
BDT	-	-	7,0	4,3	5,0	4,5	4,1
Japonya	7,8	8,9	8,1	6,8	5,0	4,4	3,7
Almanya	6,6	6,0	5,6	4,9	3,7	3,3	2,9
Rusya	-	-	5,2	3,3	3,6	3,2	2,8
Endonezya	1,4	1,9	1,9	1,9	2,2	2,5	2,8
Brezilya	4,3	3,7	3,2	3,2	3,1	2,6	2,3
İngiltere	3,8	3,7	3,2	3,1	2,5	2,3	2,1
Fransa	4,4	4,1	3,7	3,4	2,6	2,3	2,0
Meksika	2,9	2,6	2,4	2,4	2,0	1,9	1,8
Türkiye	1,2	1,4	1,3	1,4	1,4	1,7	1,7
İtalya	4,5	4,2	3,7	3,3	2,3	1,9	1,6
Güney Kore	0,6	1,2	1,2	1,6	1,7	1,6	1,5
İran	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3
Suudi Arabistan	2,7	1,6	1,7	1,4	1,4	1,5	1,3
Dünya Toplamı (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: IMF, World Economic Outlook; Andrew Mold, "What will the world look like in 2030? Maddison's forecasts revisited", 2010.

Öğrenme Çıktısı



19'üncü yüzyılda dünya coğrafyasını ekonomik faaliyet ve ticaret yoğunluğu bakımından açıklayabilme

Araştır 1

Günümüzde, dünyanın ekonomik yönden en çok gelişmiş coğrafi bölgeleri hangileridir?

İlişkilendir

Coğrafi bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile ticaret yaptıkları bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arasında ilişki var mıdır?

Anlat/Paylaş

Farklı ekonomik yönetim modellerine göre dünyanın en büyük ekonomilerini gruplandırıp açıklayınız.

DÜNYA EKONOMİSİNDE DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ

Günümüzün serbest piyasa ekonomisi olarak nitelenen ve dünyada büyük ölçüde uygulanmakta olan uluslararası ekonomik sistemin şekillenmesinde, tarihte farklı zaman dilimlerinde ardışık olarak ortaya çıkan sanayi/endüstri devrimlerinin belirleyici etkisi vardır. Sanayi alanındaki gelişmeler bıçakla kesilir biçimde bir anda başlayıp biten cinsten değişiklikler değildir. Ancak sanayide bazı gelişmeler, ülke veya sektörle sınırlı kalmayan yaygın etki yaratırlar. Bu yüzden devrim olarak nitelenirler.

Dünya Sanayi Devrimleri

Bugüne kadar sanayi alanında devrim mahiyetinde dört önemli değişimden söz edilebilir. Birincisi, su ve buhar gücünün kullanılması ile mekanik dokuma tezgâhlarının icadı (18'inci yüzyılın sonunda buhar gücü uygulanmaya başladı). İkincisi, çelik, petrol ve elektriğin seri kullanımı, ilk patlamalı motorun icadı ve üretim bandı metodu ile kitlesel üretimin geliştirilmesi (19'uncü yüzyılın ikinci yarısı). Üçüncü sanayi devrimi ise 1970'lerde imalat sanayiinde mekanik ve elektronik teknolojilerin yerini dijital teknolojinin alması ile başladı ve yerini 2010'lu yılların başından itibaren programlanabilir, yapay zekâya sahip yeni bir endüstriyel yaklaşım ve uygulamaya bıraktı. İşte insan dışı bu akıllı sistemlerin toplumsal ve ekonomik hayattaki uygulaması dördüncü sanayi

devrimi olarak adlandırılmaktadır. Ne var ki, dördüncü sanayi devriminin dünya çapında henüz yaygınlık kazandığı söylenemez. Şimdilik sadece, öncü ülkelerin buluş ve uygulamalarıyla belirli bir ölçüğe ve ekonomik olarak sürdürülebilirliğe (karlılığa) ulaşmaya çalışmaktadır.

✓ Birinci sanayi devrimi 18'inci yüzyılda su ve buharın endüstride yoğun kullanılması; ikinci sanayi devrimi 19'uncü yüzyılın ikinci yarısında çelik, petrol ve elektriğin endüstride yoğun kullanılması; üçüncü sanayi devrimi ise 20'nci yüzyılın dördüncü çeyreğinin başlarından itibaren imalat sanayiinde dijital teknolojinin mekanik ve elektronik teknolojilerin yerini almasıyla gerçekleşmiştir.

Dördüncü sanayi devrimine "Endüstri 4.0" da denmektedir. Dünyanın önde gelen ekonomi devlerinden biri olan Almanya, her yıl birçok ticaret ve sanayi fuarına ev sahipliği yapmaktadır. Almanya şirketleri yenilik yapmada dünyadaki en iyi şirketler arasında görülür. Endüstri 4.0 kavramı ilk olarak 2011 yılında Almanya'daki Hannover Fuarında kullanılmış ve bu konuda sürdürülen raporlama çalışması Nisan 2013 yılında tamamlanmıştır. Henning Kagermann, Wolfgang Wahlster ve Johannes Helbig öncülüğünde birçok Alman özel sektör ve devlet kurumunun da katılımıyla nihai rapor hazırlanmıştır.

Endüstri 4.0'ın Uygulama Alanı

Endüstri 4.0 stratejisi bilgi ve iletişim teknolojileri ile endüstriyi birlikte işletmeyi hedeflemektedir. Yapay zekâ, yeni nesil yazılım ve donanımlar daha ziyade iletişim endüstrisinde yaygınlık kazanmıştır. Ancak günümüzde giderek bütün ekonomik sektörlerde farklı düzeyde uygulama imkânı bulmaktadır. Sağlık, eğitim, tarım, ulaştırma başta olmak üzere geleneksel ekonomik faaliyetlerin tamamı dijitalize olmakta ve yeni nesil ekonomi işletim modelleri ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, bilişim teknolojilerini yoğun kullanan bu yeni nesil ekonomi işletim modellerinin ülkelerin siyasi, kültürel ve yönetim modelleri ve ilişkileri üzerindeki etkileri de büyük boyutta olacaktır. Nitekim Doğu Avrupa'da ve Kuzey Afrika'daki siyasi hareketlerde sosyal medyanın etkisi devrim niteliğinde olmuştur. Dolayısıyla, yeni nesil sanayi yaklaşımının siyasi alandaki pilot uygulamasının, projeyi yürütenler bakımından oldukça başarılı sonuçlar verdiği söylenebilir.

✓ Dördüncü Sanayi Devrimi/ Endüstri 4.0

Dijital teknolojiye dayalı sanayide bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun kullanılması ve ekonomik yapı ve işleyişin bunun gerektirdiği şekilde yeniden organize olması.

İlk geliştirildiğinde, sadece dört işlem yapabilen, bilgisayar olarak nitelendirilebilecek ilk makinenin hacmi 100 metrekairelik bir alanı kaplarken, zaman içindeki geliştirmeler sonucunda, bugün daha düşük maliyetli, daha az yer kaplayan, daha az enerji harcayan, daha az ısı ve radyasyon üreten, daha yüksek güvenlikte çalışan donanımlar söz konusudur.

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Etkisi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) donanımlarındaki bu gelişme işletim sistemleri ve yazılım uygulamalarında da kendini göstermektedir. Bugün gelişmiş BİT sayesinde, neredeyse dünyanın bütün cihazları birbiriyle irtibatlı hale gelmiştir. Matrix filmindeki insan ışınlanması hariç neredeyse bütün atraksiyonlar bugün gerçekleşmiş görünüyor. Siber fiziksel sistemler artık hayatımızın giderek daha fazla kısmının yönetiminde bize yardımcı olmaktadır. İnsanlardan bağımsız olarak kendi kendini optimize ederek üretim yapan birçok makine ve cihaz bugün artık bir bütünün parçaları olarak topluca optimize edilmekte, birbiriyle senkronize olarak işlemekte, birlikte akıllı fabrikaları oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Endüstri 4.0'ın yaygınlaşması ile başta iklim değişikliği olmak üzere, insanlık tarihinde etkinlik, verimlilik ve kalite, üretim boyutu itibarıyla hiç olmadığı kadar öne çıkacaktır. Bu yeni paradigma nedeniyle, 21'inci yüzyıl becerileri gibi kavramlar ve eğitim gereklerini kapsayan perspektifler geliştirilmektedir. Büyük veri analizinin getirdiği sinerji ekonomik sektörler bakımından, büyük etkinlik artışları sağlayacaktır.

Öğrenme Çıktısı

2 Sanayi devrimlerini ana özellikleri itibarıyla kronolojik olarak açıklayabilme

Araştır 2

Sanayi devrimlerinin ortaya çıktığı ülkeleri coğrafi olarak sıralayınız.

İlişkilendir

Endüstri 4.0 stratejisi ile bir ülkenin ekonomi politikası arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

Anlat/Paylaş

Endüstri 4.0 yaklaşımı her ülkede uygulanabilecek bir strateji midir? Açıklayınız.

TASARRUFLARIN ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİDEKİ ROLÜ

Ülkelerin üretimden, ticaretten, turizmden veya işçi dövizini gibi kaynaklardan elde ettikleri gelirler yurtiçinde yatırım ve tüketimde değerlendirilmekte, arta kalan tasarruf varsa bu da genelde uluslararası finans piyasalarında tedavül edilmektedir. Uluslararası finans piyasalarında borçlanma menkul kıymetleri ve doğrudan dış borç şeklinde işlem gören bu rezervler, ülkelerin tasarruflarını ne şekilde değerlendirdiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Yine savunma sanayii ürünleri üreten ve ihraç eden ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin tasarruflarının önemli bir kısmının askeri harcamalara ve savunmaya yönlendirmeleri için uygun mekanizma ve ortamlar kurabilmektedir. Askeri ve savunma yatırımları bir yandan teknolojik yeniliklerin yapılmasına daha sonra endüstriyel alanda kullanılmasına imkân vermekte bir yandan da dünya düzeninin istenilen yönde devamı için gerekli mekanizmaların geliştirilmesini sağlamaktadır.

Uluslararası Menkul Kıymet Rezervleri

Günümüzde uluslararası finans piyasalarında işlem gören borçlanma menkul kıymetlerinin yüzde 10'undan daha azı gelişmekte olan ülkelere aittir. Uluslararası organizasyonlar ve offshore merkezlerinde işlem gören borçlanma menkul kıymetlerinde gelişmekte olan ülkelerin yaklaşık olarak aynı paya sahip olduğu varsayıldığında; uluslararası piyasalarda borçlanmanın yüzde 90 civarındaki kısmının gelişmiş ülkeler tarafından yapıldığı söylenebilir. Dolayısıyla, uluslararası finans piyasalarındaki tasarruflar ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler tarafından kullanılmaktadır (Tablo 7.7).

✓ Uluslararası piyasalardaki menkul kıymetlere bağlı tasarrufların yüzde 90'ı gelişmiş ülkeler tarafından toplanmaktadır.

Tablo 7.7 Uluslararası Piyasalarda İşlem Gören Borçlanma Menkul Kıymetleri (2016)

	Tutar (Trilyon ABD Doları)	Oranı (%)
Uluslararası organizasyonlar	1,5	7,1
Offshore merkezleri	2,1	10,0
Gelişmekte olan ülkeler	2,1	9,8
Gelişmiş ülkeler	15,6	73,1
Toplam	21,3	100,0

Kaynak: Bank for International Settlements (BIS).

Uluslararası Döviz Rezervleri

Ülkelerin birikimlerini muhafaza ettikleri araçlar arasında uluslararası paralar ağırlıklı bir paya sahiptir. Dolayısıyla, ülkelerin ellerindeki döviz rezervi, hem elinde başka ülkenin parasını rezerv para olarak tutan ülkeler hem de parası rezerv para olarak tutulan ülke bakımından önemli sonuçlar doğurur. Günümüzde başat rezerv para ABD Dolarıdır. Avro ise Doların yanı sıra çeşitlilik sağlama bakımından rezerv para olarak tutulmakta ve doğal olarak daha ziyade Avrupa Birliği ve diğer Avrupa ülkelerinde kullanılmaktadır. 2016 sonu itibarıyla dünyadaki döviz rezervinin 12,6 trilyon ABD Doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervin yüzde 31,1'i Çin'e aittir (Tayvan'daki ve Hong Kong'daki rezervler dâhil). Uluslararası rezervlerin sadece yüzde 5,9'u Avrupa Birliğine, yüzde 0,9'u ise ABD'ye aittir. Japonya'nın elindeki rezerv miktarı ise %9,6'dır. 2016 yılsonu itibarıyla Türkiye'nin döviz rezervi 106,1 milyar Dolar olup, dünya rezervi içindeki payı yüzde 0,84'tür.

✓ Uluslararası döviz rezervlerinin nispeten küçük bir kısmı gelişmiş ülkeler tarafından tutulmaktadır. Tek başına Çin, dünyadaki döviz rezervinin yüzde 31'ine sahiptir.

Başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelere tasarruflarını, başlıca ticaret ortakları olan başka ülkelerin paralarıyla tutmaları, hayli karmaşık ekonomik içerimlere sahiptir. Çin ulusal parası Remninbinin ABD Dolarına karşı değeri düştüğünde, diğer bir deyişle Doların Remninbiye karşı değeri arttığında, Çin'in ABD'ye ihracatı artmakta ithalata azalmaktadır. Nitekim bu nedenle, ABD zaman zaman Çin'in parasının olması gerekenden daha düşük değerli tutulduğunu ileri sürmekte ve Çin'i eleştirmektedir. Çünkü ABD Doları cinsinden değeri düşen Çin ürünleri ABD piyasasına daha fazla girebilmektedir. Aynı şekilde ABD Dolarının değerindeki düşüş, Çin'in elindeki Dolar cinsinden rezervlerin değerini azaltmaktadır. Doların değerindeki düşüşün, başta ABD olmak üzere diğer ülkelere Çin ithalatını artırma, ihracatını kısma ve Çin'in elindeki Dolar rezervinin değerini düşürme gibi zıt yönlü hareketleri söz konusu olduğunda; her iki etkinin birbiriyle karşılaştırılması sonucu, Çin bakımından net avantaj ve dezavantaj konusunda bir şey söylenebilir (Tablo 7.8).

Tablo 7.8 Döviz Rezervi (2016)

Sıralama	Rezerv Tutan Ülke	Milyar ABD Doları	Oran (%)
1	Çin	3.098,0	24,53
2	Japonya	1.217,0	9,64
3	Avrupa Birliği	740,9	5,87
4	İsviçre	679,3	5,38
5	Suudi Arabistan	535,8	4,24
6	Tayvan	439,0	3,48
7	Hong Kong	386,3	3,06
8	Rusya	377,7	2,99
9	Güney Kore	371,1	2,94
10	Brezilya	365,0	2,89
11	Hindistan	359,7	2,85
20	ABD	117,3	0,93
	Diğer ülkeler	3.942,9	31,22
	Toplam	12.630,0	100,00

Kaynak: Dünya Bankası; CIA, Factbook.

Dış Borçlar

Uluslararası tasarrufların bir diğer kalemi de dış borçlar şeklinde kendini göstermektedir. 2016 yılsonu itibariyle ülkelerin birbirlerine olan toplam dış borçları 89 trilyon ABD Dolarıdır. En borçlu ülkeler, dünyanın en gelişmiş ülkeleridir. Bu, gelişmiş ülkelerin dünyanın diğer ülkelerinin tasarruflarını ödünç alarak kaldıraç etkisinden yararlandıklarını gösterir. Yabancı kaynak kullanımının öz sermaye karlılığını artırma anlamına gelen kaldıraç etkisi, daha ziyade şirketler kesiminde söz konusu olmakla birlikte, ulusal bazda ülkeler için de kullanılabilir. Dünyadaki dış borcun yüzde 20,1'i ABD'ye ve yüzde 13,1'i AB'ye aittir.

✓ Dünyanın en borçlu ülkeleri en gelişmiş ülkeleridir. Gelişmiş ülkeler borçlanmayı kaldıraç olarak yoğun şekilde kullanmaktadırlar.

Dünyanın en fazla borcu olan ülkeleri arasına giren Çin'in dış borcunun oranı yüzde 1,7 iken, Brezilya'nın payı yüzde 0,6'dır. Türkiye'nin dış borçlarının dünya toplam dış borcu stoku içindeki payı ise yüzde 0,46'dır (Tablo 7.9).

✓ **Kaldıraç Etkisi**
Yetersiz iç kaynaklardan dolayı, görece ucuz olan yabancı kaynak temin ederek ekonomik büyümeyi nispeten daha ucuz kaynakla sağlama veya sürdürme.

Tablo 7.9 Dış Borçlar (2016)

Borçluluk Sıralaması		Trilyon ABD Doları	Oranı (%)
1	Amerika Birleşik Devletleri	17,91	20,14
2	Avrupa Birliği	13,05	14,67
3	İngiltere	8,13	9,14
4	Fransa	5,36	6,03
5	Almanya	5,33	5,99
6	Hollanda	4,06	4,57
7	Lüksemburg	3,78	4,25
8	Japonya	3,24	3,64
9	İrlanda	2,47	2,78
10	İtalya	2,44	2,75
11	İspanya	2,09	2,35
12	İsviçre	1,66	1,87
13	Kanada	1,61	1,81
14	Avustralya	1,55	1,74
15	Çin	1,47	1,65
16	Belçika	1,28	1,44
17	İsveç	0,94	1,06
18	Avusturya	0,69	0,77
19	Norveç	0,64	0,72
20	Brezilya	0,55	0,62
30	Türkiye	0,40	0,46
	Ara toplam	78,65	88,45
	Diğer ülkeler	10,30	11,55
	Toplam	88,95	100,00

Kaynak: Dünya Bankası.

Askeri Harcamalar

Askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkileri ülkeler bakımından farklılık gösterir. Örneğin ABD, AB, Rusya ve Çin gibi savunma sanayi ürünleri üreticisi ve ihracatçısı ülkeler ile büyük ölçüde ithalatçı ve tüketici ülkeler arasında, askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde zıt yönde etkileri söz konusudur. Geliştirilen askeri teknolojiler, ekonominin diğer alanlarında da uyarlanarak uygulama imkânı bulabilmektedir. Dolayısıyla, teknolojik gelişmelerin ekonomi üzerindeki etkileri neyse, askeri teknolojilerdeki gelişmenin de etkisi aynı yöndedir. Günümüzde daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde yaşanan savaşlar ve iç çatışmalarda uluslararası silah sanayiinin etkisinin olmadığı söylenemez. Kitleli imha gücüne sahip silahların gerçek zaman ve zeminde uygulanmasında, gelişmemiş ülkeler tam bir laboratuvar görevi görmektedir. Savunma sanayii gelişmiş ABD, AB, Çin ve Rusya gibi ülkelerde sektörün finansmanında, bu sektörün ürünlerini ithal eden gelişmekte olan ülkelerin payı büyüktür.

✓ Askeri harcamalar, savunma sanayii araç, makine, teçhizat ve mühimmatı üreten satan ülkeler için genelde yüksek pozitif dışsallığa sahipken; bunları ithal eden ülkeler için negatif dışsallığa yol açmaktadır.

Nitekim ulusal gelirlerinin oranı olarak askeri harcamalara en çok pay ayıran ülkeler az gelişmiş ülkelerle yoğun çatışmaların yaşandığı veya çatışma potansiyeli yüksek olan ülkelerdir. Eritre, Suudi Arabistan, Uman, Libya, Kongo, Cezayir, Kuveyt, BAE ve Irak, savunma sanayileri gelişmemiş olmakla birlikte, milli gelirlerine oranla en fazla askeri harcama yapan ülkelerdir. Türkiye milli gelirinin yüzde 2'sini askeri harcamalara ayırırken, bu oran Rusya'da yüzde 5,3, ABD'de yüzde 3,3'tür. Türkiye savunma sanayii henüz kendi kendine yetecek düzeyde olmayıp gelişme aşamasındadır. Bu nedenle Türkiye savunma sanayii önemli ölçüde yurtdışına bağımlıdır (Tablo 7.10).

Savunma sanayine yapılan yatırımların ekonomik büyüme ve refah üzerindeki etkisi, ülkelerin bu alandaki ithalatçı veya ihracatçı olma durumlarına göre farklılık gösterir. Üretici ve satıcı ülke bakımından savunma sanayiindeki yatırımların sağladığı teknik ilerlemeler, ekonomideki diğer sektörlerde de kullanıldığı için verimlilik ve büyümeyi pozitif yönde etkiler ve bu durum sonunda ülke refahının artışına katkıda bulunur. Ama savunma sanayi ürünlerinin ithalatçısı olan ülkeler için aynı şey söylenebilir. Onlar zaten kıt olan kaynaklarını daha da azaltarak savunma harcamaları yaptıkları için ekonomik büyüme ve refah savunma sanayi harcamalarından olumsuz yönde etkilenir. Dolayısıyla savunma sanayi yatırım veya harcamaları, bu ürünlerin ihracatını yapan ülkelerde pozitif, ithalatını yapan ülkelerde de negatif dışsallık sağlar. Dünya üzerindeki savaşların bazı ülkeler için yıkım bazı ülkeler için de ekonomik gelişme aracı olması bu yüzdendir.

Tablo 7.10 GSYH'nin Oranı olarak Askeri Harcamaları En Yüksek Ülkeler (2016)

		GSYH'nin Yüzdesi	Milyon ABD Doları
1	Eritre 2003	20,87	182,0
2	Uman	16,75	9.103,0
3	Suudi Arabistan	10,41	63.672,8
4	Libya 2014	7,81	3.756,0
5	Kongo	7,00	562,0
6	Cezayir	6,66	10.217,0
7	Kuveyt	6,47	6.560,7
8	İsrail	5,78	17.977,0
9	BAE 2014	5,70	22.755,1
10	Rusya Federasyonu	5,32	69.245,0
11	Irak	4,84	6.233,0

Kaynak: Sipri.

Dünyada en fazla askeri harcama yapan ülkeler ABD, Çin ve Rusya gibi silah üreticisi ülkelerdir. 2016 sonu itibarıyla dünyadaki askeri harcamalar toplamda 1,68 trilyon ABD Dolarıdır. Dünya genelinde 2016 yılında yapılan toplam askeri harcamaların Dünyadaki toplam üretilen gelire oranı yüzde 2,23'tür.

Dünyadaki askeri harcamalarda, savunma sanayiini geliştirmekte olan Doğu Bloku (Rusya ve Çin gibi) ve Batı Bloku (ABD ve AB gibi) ülkelerinin yanı sıra, iki bloğun uç karakolları denebilecek sınırdaki ülkeler ve bunların dışında savaş ve iç çatışma potansiyeli yüksek olan ülkeler öne çıkmaktadır (Tablo 7.11).

Tablo 7.11 GSYH'nin Oranı Olarak Askeri Harcamalar (2016)

		GSYH'nin Yüzdesi	Milyar ABD Doları	Dünyadaki Toplam Askeri Harcamalar İçindeki Oranı (%)	Birikimli (%)
1.	ABD	3,29	611,2	36,3	36,3
2.	Çin	1,93	215,2	12,8	49,0
3.	Rusya	5,32	69,2	4,1	53,1
4.	Suudi Arabistan	10,41	63,7	3,8	56,9
5.	Hindistan	2,50	55,9	3,3	60,2
6.	Fransa	2,27	55,7	3,3	63,5
7.	İngiltere	1,86	48,3	2,9	66,4
8.	Japonya	0,99	46,1	2,7	69,1
9.	Almanya	1,19	41,1	2,4	71,6
10.	Güney Kore	2,65	36,8	2,2	73,7
11.	İtalya	1,52	27,9	1,7	75,4
12.	Avustralya	1,97	24,6	1,5	76,9
13.	Brezilya	1,34	23,7	1,4	78,3
14.	BAE (2014)	5,70	22,8	1,3	79,6
15.	İsrail	5,78	18,0	1,1	80,7
16.	Kanada	1,00	15,2	0,9	81,6
17.	İspanya	1,20	14,9	0,9	82,5
18.	Türkiye	1,99	14,8	0,9	83,3
19.	İran	3,03	12,7	0,8	84,1
20.	Cezayir	6,66	10,2	0,6	84,7
21.	Pakistan	3,38	10,0	0,6	85,3
	Diğer ülkeler	-	-	-	14,7
	Dünya Toplamı (Cari fiyatlarla)	2,23	1.680,3		100,0

Kaynak: Sipri.

Öğrenme Çıktısı

3 Uluslararası tasarrufları kullanan ekonomileri gruplandırabilme

Araştır 3

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında uluslararası tasarrufları kullanma düzeyi bakımından anlamlı bir farklılık var mıdır?

İlişkilendir

Uluslararası tasarrufları kullanma düzeyi ile ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında ilişki var mıdır?

Anlat/Paylaş

Uluslararası tasarrufların yönlendiği ülkelerin taşıması gereken koşullar nelerdir?

YENİ NESİL GÖSTERGELERE GÖRE ÜLKELERİN DURUMU

Bu kitabın dördüncü bölümünde ülkelerin karşılaştırılmasında kullanılan bazı gösterge ve indeksler kısaca tanıtılmış, ekonomilerin başarılarında önemli rol oynayan ekonomik faktörlere ağırlık verilmişti. Bu bölümde de yeni nesil göstergeler olarak isimlendirilen bazı göstergelere göre içinde yaşadığımız dünyanın politik ekonomi görünümünü daha ayrıntılı irdeleyeceğiz. Kitabın Küresel Zenginlik ve Refahın Gelişimi ve Göstergeleri bölümünde de değinildiği üzere, günümüzde ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri karşılaştırıldığında, ekonomik faktörler ilk sırada kullanılmakla birlikte; iyi yönetim, fikri ve sanai mülkiyet hakları, mülkiyetin güvence altında olması, ekonomik özgürlükler, siyasi özgürlükler ve sivil haklar, yoksulluk düzeyi, sağlık ve eğitimin yeterliği, iş yapma kolaylığı, internete erişim özgürlüğü ile toplumsal gelişmişlik düzeyi gibi daha ziyade insan veya birey odaklı yaklaşımı temel alan çeşitli göstergelere de yoğun olarak başvurulmaktadır. Yeni göstergelerin en belirgin özelliği, her birinin tek bir değişkene veya göstergeye değil, birden fazla değişkeni barındıran bileşik gösterge niteliğine sahip olmasıdır. Dolayısıyla karmaşıklaşan hayatımızda, değerlendirme yaparken göstergelerin de giderek karmaşıklaşması şaşırtıcı değildir.

✓ Yeni Nesil Gösterge

Ülkelerin, toplumların, ekonomilerin birbirleriyle karşılaştırılmasında, daha önce kullanılmadığı halde, küreselleşme trendi sonrasında daha ziyade birden fazla değişkeni barındıran bileşik değişken olarak hesaplanan ve toplumsal hayatın hemen her alanını ölçüp sayısallaştırarak karşılaştırmaya imkân verecek şekilde geliştirilen göstergeler.

İnsani Gelişmişlik İndeksi

Gelişme ve büyüme kavramları günlük hayatta birbirinin yerine sıklıkla kullanılır. Ancak, gelişme kavramı toplumsal boyutu da olan daha geniş bir alanı tanımlarken, büyüme milli gelirdeki gelişme

ile sınırlıdır. İnsani gelişmişlik, beklenen yaşam süresi, eğitim ve geliri dikkate alan bir hesaplama ya dayanmaktadır. Kapsadığı boyutlar itibariyle oldukça sınırlı olmakla birlikte, insani gelişmişlik kavramı yaygın bir kullanıma sahiptir. Eğitim, sağlık ve yaşam süresi ile ilgili geliştirilen ve standardize edilen üç indeks esas alınarak insani gelişmişlik indeksi geliştirilmiştir.

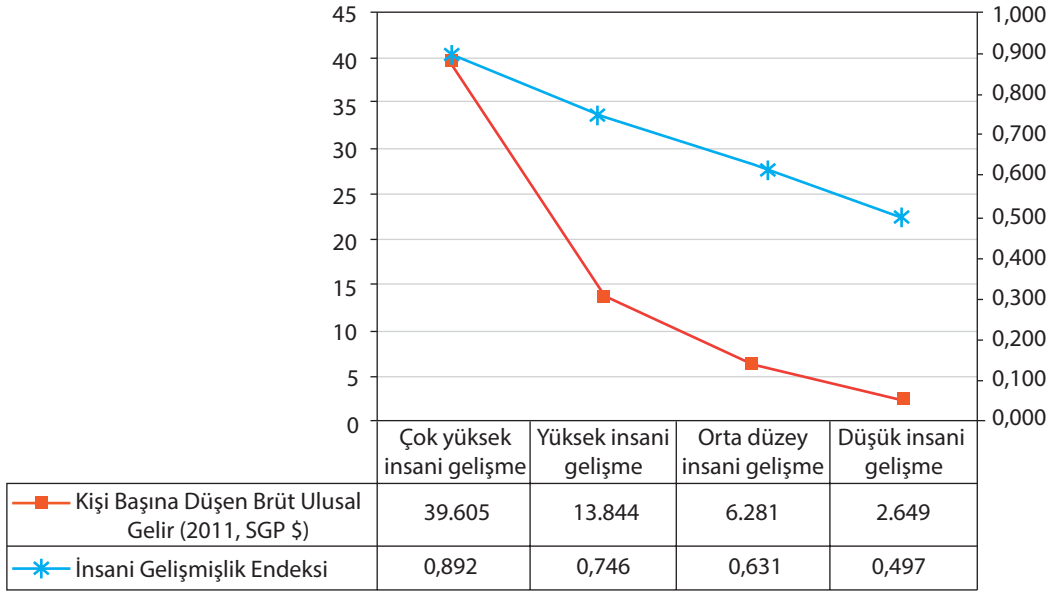
İç çatışma ve savaş bölgeleri hariç, bütün dünyada insani gelişmişlik indeksi iyileşme eğilimine sahiptir.

✓ İnsani Gelişmişlik İndeksi

Sağlık, eğitim ve gelir düzeyi ile ilişkilendirilen ve uluslararası karşılaştırmalarda bir ülkenin gelişmişliği konusunda en sık başvurulan indekslerden biri.

2015 yılında, çok yüksek insani gelişmişliği sahip ülke sayısı 51 olup, insani gelişmişlik indeksi ortalaması 1 tam puan üzerinden 0.892 değerine sahiptir. Bu gruptaki ülkelerin satınalma gücü paritesine uyarlanmış ortalama gelir düzeyi kişi başına 39.605 ABD Dolarıdır. İkinci sırada yer alan yüksek insani gelişmişliğe sahip ülke sayısı 55'tir. Bu ülke grubuna ait indeks değeri 0,746 olup, kişi başına düşen ortalama gelir düzeyi ise 13.844 ABD Dolarıdır. Üçüncü grupta yer alan orta düzeyde insani gelişmişliğe sahip ülke sayısı 41'dir. Bu grubun insani gelişmişlik indeksinin ortalama değeri 0,631'dir. Bu grubun ortalama kişi başına düşen geliri ise 6.281 ABD Dolarıdır. Nihayet dördüncü gruptaki 41 ülkenin insani gelişmişlik indeksi ortalama olarak 0,497 olup, kişi başına düşen gelir 2.649 ABD Dolarıdır.

İnsani gelişmişlik düzeyine göre ülke gruplarına bakıldığında, gelir düzeyindeki farklılaşmanın, insani gelişmişlik düzeyindeki farklılaşmadan daha keskin ve yüksek olduğu görülmektedir. Uzun yaşama ve eğitimin toplumda giderek daha fazla yaygınlaşması, kişi başına gelirden artış sağlamaya oranla daha fazla başarılıdır. Bu nedenle, ülke gruplarının gelir düzeyleri arasında farklar, insani gelişmişlikler arasındaki farklılardan çok daha büyüktür (Şekil 7.2).



Şekil 7.2 İnsani Gelişmişlik Endeksi ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir (ABD Doları)

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

Bütün ülkeler birlikte dikkate alındığında, dünyadaki insani gelişmişlik ortalaması 0,717 iken, kişi başına ortalama gelir satınalma gücü paritesiyle 14.447 ABD Dolarıdır. Gerek gelir düzeyi, gerekse insani gelişmişlik bakımından en dezavantajlı ülkeler Sahra Altı Afrika ülkeleridir. İnsani gelişmişlik indeksi Sahra-altı Afrika ülkelerinde ortalama 0,523 iken, kişi başına gelir 3.383 ABD Dolarıdır. Türkiye'nin insani gelişmişlik indeksi 0,767 iken, kişi başına düşen geliri satınalma gücü paritesiyle 18.705 ABD Dolarıdır. Türkiye yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler grubunda 20'nci sıradadır.

Ar-Ge Harcamalarının GSYH'daki Payı

Dijital teknolojilere dayanan üçüncü sanayi devrimi ile birlikte, bilişim ve iletişim teknolojilerini de kapsamına alarak bütün ekonomik sektörlerin reorganizasyonunu gerektiren dördüncü sanayi devrimi veya Endüstri 4.0 stratejisi çerçevesinde araştırma ve geliştirme yatırımlarının önemi çarpıcı şekilde artmıştır. Bu eğilimin en çok farkında olan ülkeler, bu alana en çok eğilen ülkelerdir. Nitekim İsrail, Güney Kore, Japonya ve Çin gibi geleneksel Batı Blokunun dışındaki ülkelerin Ar-Ge yatırımları muazzam düzeylerde. Avrupa Birliği, ulusal geliri içinde 2015 yılında %2,05 olan Ar-Ge harcamalarının payının ilk etapta en az %3 olması yönünde güçlü bir hedef koymuştur.

Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının milli gelir içindeki payı son 15 yıllık dönemde büyük bir sıçrama yapmakla birlikte hala oldukça düşüktür. 2002 yılında milli gelirin %0,53'ü olan Ar-Ge harcamaları 2015 yılı sonunda %0,88 düzeyine yükselmiş ve 2016 yılı sonunda %0,94 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7.12).

✓ 2015 yılı sonunda, dünyadaki toplam Ar-Ge harcamalarının Dünya toplam geliri içindeki payı %2,23 iken, Türkiye'de bu oran ancak %0,88 düzeyindedir. Hızla gelişen ülkelerde bu oran, yüzde 4'ü aşmaktadır.

Tablo 7.12 Ar-Ge Harcamalarının Milli Gelir İçindeki Payı (%)

Ülkeler	1996	2000	2010	2015
İsrail	2,60	3,93	3,94	4,27
Güney Kore	2,24	2,18	3,45	4,23
Japonya	2,69	2,90	3,14	3,28
İsveç			3,22	3,26
Avusturya	1,59	1,89	2,73	3,07
Danimarka	1,80		2,93	3,01
Finlandiya	2,45	3,25	3,73	2,90
Almanya	2,13	2,39	2,71	2,88
ABD	2,44	2,62	2,73	2,79
Belçika	1,73	1,92	2,05	2,46
Fransa	2,21	2,08	2,17	2,23
Çin	0,56	0,90	1,71	2,07
Avrupa Birliği	1,68	1,72	1,93	2,05
Türkiye	0,45	0,48	0,84	0,88
Dünya	1,97	2,06	2,04	2,23

Kaynak: Sipri.

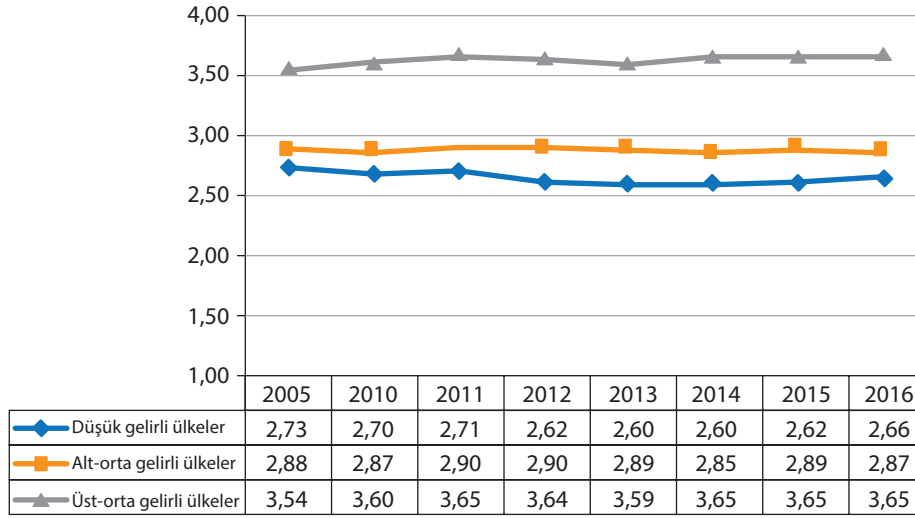
Mülkiyet Hakları ve Kurala Dayalı Yönetim

İnsanoğlunun geliştirdiği yönetim sistemleri içinde en çok kabul gören ve toplumları en fazla geliştiren sistemler insanların yaşam haklarını fikir ve fikri ifade etme özgürlüklerini ve mülkiyet haklarını garanti altına almayı en fazla başaranlardır. Kimi zaman bu yönetim sistemleri birçok Avrupa ülkesinde görüldüğü gibi şekli krallık veya monarşi halinde tezahür etse de, en yüksek düzeyde adalet ve eşitlik sağlayan sistemlerdir. Bunun aksine, görünürde cumhuriyet olan birçok eski sosyalist Doğu Bloku veya Arap ülkesi, hayat, hürriyet ve mülkiyeti muhafaza etmeyi başaramadığı için en eşitsiz ve adaletsiz performansları ortaya koymuşlardır.

Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşından 1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar süren dönemde dünyada etkili iki blok vardı: ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ile bunlarla organik veya siyasi bağlantıları olan ülkelerin (Avusturya, Yeni Zelanda, İsrail, Mısır ve Türkiye gibi) oluşturduğu Batı Bloku ve bugünkü Bağımsız Devletler Topluluğunu oluşturan devletleri bünyesinde tutan Sovyetler Birliği ile bazı Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin oluşturduğu Doğu Bloku. Batı Bloku daha ziyade NATO ile anılırken, Doğu Bloku Varşova Pakı ile anılmaktadır. Batı Bloku, kapitalist blok, Doğu Bloku ise komünist blok olarak da anılmaktadır.

Bu iki bloğun dışında kalan ve sayısı 80'i aşkın ülke de uluslararası alanda ağırlıklı bir etkisi olmayan bağlantısızlar grubunda yer almaktaydı. Soğuk Savaş Döneminde, Çin, kendi başına bir blok gibi hareket etmekle beraber, stratejik davranarak genelde Sovyetler Birliği ile uyumlu dış politika izlemekteydi.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin tamamı, mülkiyet hakları ve kural bazlı yönetimde diğer ülkelere göre yüksek performanslara sahip iken, gelir düzeyi düşük ve insani gelişmişlik seviyesi daha geride olan ülkelerde mülkiyet haklarına yönelik ihlallerin ve kural bazlı yönetim yerine keyfi yönetim uygulamalarının daha fazla olduğu görülmektedir (Şekil 7.3).



Şekil 7.3 Mülkiyet Hakları ve Kural Bazlı Yönetim Performansına Göre Ülkeler
(1.00: düşük, 6.00: yüksek)

Kaynak: Dünya Bankası.

İş Yapma Kolaylığı İndeksi

Dünya Bankası geliştirdiği bir yöntemle, ülkelerde iş yapma kolaylığını veya zorluğunu ölçmekte ve bu suretle ülkelere yol gösterici olmaya çalışmaktadır. İş yapma kolaylığı çeşitli bileşenlere sahip olup indeks şeklinde standardize edilerek kullanım kolaylığı sağlanmıştır. Ülkeler, iş yapma kolaylığına göre en kolaydan en zora doğru sıralanmaktadır. Bu indeksin hazırlanmasında, her ülkede yeterli sayıda gönüllü avukat, muhasebeci, iş adamı ve kamu görevlisine uygulanan anketler yoluyla veriler toplanmaktadır. İndeksin kapsama aldığı bileşenler işyeri açma, inşaat izni alma, elektrik temini, mülkiyet kaydı, kredi temini, küçük yatırımcının korunması, vergi ödeme, dış ticaret, sözleşmelerin uygulanabilirliği ve iflasların etkin çözümü olarak sıralanmaktadır.

Genel olarak gelişmiş ülkelerde iş yapma daha kolay iken, gelişmekte olan ülkelerde zorlaşmaktadır. İş yapmanın bileşenleri, ekonominin uygulamasında karşılaşılan zorlukları temsil ettiği için, oldukça objektif bir indeks olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin indeksteki sıralaması 2017 yılı için 60'tır. Türkiye en kolay iş yapılabilen ülkeler arasında ancak 60'ncı sırada kendine yer bulabilmiştir (Tablo 7.13).

Tablo 7.13 İş Yapma Kolaylığı
(1: en kolay, iş dünyası dostu düzenlemeler)

En Kolay İş Yapılan Ülkeler	Sıralaması	En Zor İş Yapılan Ülkeler	Sıralaması
Yeni Zelanda	1	Somali	190
Singapur	2	Eritre	189
Danimarka	3	Venezuela	188
Güney Kore	4	Güney Sudan	187
Hong Kong	5	Yemen	186
ABD	6	Libya	185
İngiltere	7	Orta Afrika Cumhuriyeti	184

Norveç	8	Afganistan	183
Gürcistan	9	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	182
İsveç	10	Haiti	181
Makedonya	11	Çad	180
Estonya	12	Kongo Cumhuriyeti	179
Finlandiya	13	Timor-Leste	178
Avustralya	14	Bangladeş	177
Tayvan	15	Gine-Bissau	176
Litvanya	16	Angola	175
İrlanda	17	Suriye	174
Kanada	18	Ekvator Ginesi	173
Letonya	19	Liberya	172
Almanya	20	Myanmar	171

(Sıralama rakamı küçüldükçe iş yapma kolaylaşmakta, sıralama rakamı yükseldikçe iş yapma zorlaşmaktadır.)

Kaynak: Dünya Bankası.

Siyasi Haklar ve Sivil Özgürlükler İndeksi

Ülkelerin politik haklar ve sivil özgürlükler bakımından baskıcı veya özgürlükçü olmalarına göre yapılan karşılaştırmada sivil haklar ve siyasi özgürlükler bakımından en iyi performansı Batı Bloku ülkeleri gösterirken, en düşük performans Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerine aittir. Türkiye 211 ülke ve özerk bölge arasında önceki yıllarda kısmen özgür ülkeler kategorisinde yer alırken, 2016 yılındaki darbe girişiminden sonra, statüsü değişirse de sıralamasında gerileme olmuştur. Türkiye'nin 100 tam puan üzerinden puanı 38'dir.

Siyasi haklar ve politik özgürlükler, insanların bütün yetilerini kullanıp, potansiyellerini azami düzeyde kullanabilmesine imkân vermesi bakımından önemlidir. Bu nedenle, haklar ve özgürlüklerin en fazla olduğu ülkeler gelişmiş, en az olduğu ülkeler en az gelişmiş durumdadır. Düşünce ve ifade özgürlüğü, bu anlamda insanı diğer canlılardan ayıran temel vasıf olduğu için, insan hakları arasında başta geleni düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğüdür. Başka türlü, insan olmanın ayrıksılığı veya ayrıcalığı belirsiz hale gelmektedir.

Freedom House kuruluşunun geliştirdiği özgürlükler çalışmasında toplam puanı; 71-100 arasında olan ülkeler "serbestiyetçi" veya "özgür", 35-70 arasında olan ülkeler "kısmen serbestiyetçi" veya "kısmen özgür" ve 35'ten daha az puanı olan ülkeler ise "baskıcı" veya "özgür değil" kategorisinde yer almaktadır (Tablo 7.14).

✓ Yeni nesil göstergelerin en önemlilerinden biri siyasi haklar ve sivil özgürlükler indeksidir. Günümüzün toplumsal ve ekonomik yönden en gelişmiş ülkelerinde siyasi haklar ve sivil özgürlükler en yüksek düzeyde iken; toplumsal ve ekonomik olarak en geri kalmış ülkelerde siyasi haklar ve sivil özgürlükler oldukça yetersizdir.

Tablo 7.14 Siyasi Haklar ve Sivil Özgürlükler

(1: Siyasi haklar ve sivil özgürlükler en yüksek, 7: Siyasi haklar ve sivil özgürlükler en düşük)

Sırası	Ülke	Özgürlük Derecesi	Toplam Puan	Sırası	Ülke	Özgürlük Derecesi	Toplam Puan
1	Finlandiya	1,0	100	1	Suriye	7,0	-1
2	Norveç	1,0	100	2	Özbekistan	7,0	3
3	İsveç	1,0	100	3	Türkmenistan	7,0	3
4	Kanada	1,0	99	4	Kuzey Kore	7,0	3
5	Hollanda	1,0	99	5	Eritre	7,0	3
6	Avustralya	1,0	98	6	Güney Sudan	7,0	4
7	Lüksemburg	1,0	98	7	Somali	7,0	5
8	Yeni Zelanda	1,0	98	8	Sudan	7,0	6
9	Danimarka	1,0	97	9	Ekvator Ginesi	7,0	8
10	İzlanda	1,0	97	10	Suudi Arabistan	7,0	10
11	Portekiz	1,0	97	11	Merkezi Afrika Cumhuriyeti	7,0	10
12	İrlanda	1,0	96	12	Tacikistan	6,5	11
13	Japonya	1,0	96	13	Laos	6,5	12
14	Malta	1,0	96	14	Etiyopya	6,5	12
15	İsviçre	1,0	96	15	Bahreyn	6,5	12
16	Andora	1,0	95	17	Libya	6,5	13
17	Avusturya	1,0	95	18	Yemen	6,5	14
18	Belçika	1,0	95	19	Azerbaycan	6,5	14
20	Almanya	1,0	95	20	Küba	6,5	15

Kaynak: Freedom House.

Ekonomik Özgürlükler İndeksi

Uluslararası kurumlar ile kar amacı gütmeyen birçok sivil toplum örgütü tarafından, ülkeleri, toplumları, ekonomileri karşılaştırmada çeşitli göstergeler geliştirildiğine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Soğuk savaş döneminde, toplumlara ilişkin bu tür göstergeler daha ziyade devletler veya uluslararası anlaşmalarla kurulan uluslararası kurumlarca üretilirken, günümüzde artık devletler dışındaki özel sektör kuruluşları veya sivil toplum örgütleri de bu tür verileri üretmektedir.

Ekonomik özgürlük İndeksi, ABD'de bulunan Heritage Vakfı tarafından verisi toplanabilen bütün ülkeleri dikkate alarak yayımlanmaktadır. Bu indeks, bir ülkedeki mülkiyet hakları, yargının etkinliği, hükümetin dürüst iş yapması, kamu harcamalarının büyüklüğü ve milli gelir içindeki payı, devlet bütçesinin sağlığı, vergi yükü, iş yapma kolaylığı, çalışanların işyeri değiştirme özgürlüğü, para politikasında özgürlük, dış ticarete serbestiyet, yatırım özgürlüğü ile finansal özgürlük dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Ülkelerin karşılaştırılabilirliği ve sıralanabilirliği için, indekse dönüştürülen ekonomik özgürlükler indeksi, günümüzde araştırmacılar, yatırımcılar, eğitim kurumları, uluslararası ve ulusal kuruluşlar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekonomik özgürlükleri çeşitli göstergeleri dikkate alarak hesaplayan ve yayımlayan başka kuruluşlar da vardır, ancak sonuçları genelde birbiriyle paralellik göstermektedir.

Ekonomik özgürlükler indeksinin bileşenleri incelendiğinde, bir ülkenin ekonomik gelişme düzeyi, yargının etkinliği, devlet yönetiminin şeffaflığı, maliye ve finans piyasalarındaki düzenlemelerin etkileri, işçi ve işveren ilişkilerinde etkinlik, dış ticaret politikası, mülkiyet haklarının güvenliği, yatırım yapmada etkinlik gibi çok çeşitli alanlardaki değişkenler kullanılarak; ülkenin bir nevi fotoğrafı çekilmektedir. Do-

layısıyla, bu bileşik indeks ve alt indeksleri, hangi ekonomilerin yükselişte, hangilerinin düşüşte olduğu konusunda da yeterli ipuçları verebilmektedir.

Heritage Vakfı tarafından 2017 yılı için yayımlanan ekonomik özgürlükler indeksinde, Irak, Libya, Somali, Suriye ve Yemen gibi iç çatışma ve savaşların bulunduğu ülkeler en düşük performansa sahiptir. “Tükenmiş devlet” veya “bitmiş devlet” tabiri genelde devlet olarak fonksiyon icra edemeyecek hale gelmiş ülkeler için kullanılmaktadır. Tükenmiş devletlerin tamamı az gelişmiş veya gelişmekte olan coğrafyalardadır.

Ekonomik özgürlükler indeksi en yüksek olan ülkeler Asya-Pasifik bölgesindeki gelişmiş ülkeler ile Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gelişmiş ülkelerdir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında Estonya, Birleşik Arap Emirlikleri, Şili, Gürcistan, Litvanya ve Letonya dünyada ekonomik özgürlüklerde ileri durumdaki ilk yirmi ülke arasında yer almaktadır.

Ekonomik özgürlüklerin en düşük olduğu ülkeler ağırlıklı olarak Sahra-altı Afrika, Güney Amerika ve Asya-Pasifik bölgelerinde bulunan ülkelerdir. Ukrayna, Avrupa'da olduğu halde ekonomik özgürlükleri en düşük olan ülkeler arasındadır.

Ekonomik özgürlükler bakımından en düşük performansa sahip ülkelerin puanları tabloda yer almaktadır; çünkü bir kısmı için puan hesaplaması dahi mümkün olmadığı için sadece ekonomik özgürlükler bakımından en düşük performansı olan 20 ülke bir grup olarak verilmiştir (Tablo 7.15).

Tablo 7.15 Ekonomik Özgürlükler İndeksi (2017)

Sıralama	Ülke	Bölge	Sıralama	Ülke	Bölge
1	Hong Kong	Asya-Pasifik	161	Ukrayna	Avrupa
2	Singapur	Asya-Pasifik	162	Suriname	Latin Amerika
3	Yeni Zelanda	Asya-Pasifik	163	Bolivya	Latin Amerika
4	İsviçre	Avrupa	164	Gine	Sahra-Altı Afrika
5	Avustralya	Asya-Pasifik	165	Türkmenistan	Asya-Pasifik
6	Estonya	Avrupa	166	Cibuti	Sahra-Altı Afrika
7	Kanada	Amerika	167	Cezayir	Orta Doğu / Kuzey Afrika
8	BAE	Orta Doğu/Kuzey Afrika	168	Timor Leste	Asya-Pasifik
9	İrlanda	Avrupa	169	Ekvator Ginesi	Sahra-Altı Afrika
10	Şili	Amerika	170	Zimbabve	Sahra-Altı Afrika
11	Tayvan	Asya-Pasifik	171	Eritre	Sahra-Altı Afrika
12	İngiltere	Avrupa	172	Kongo Cumhuriyeti	Sahra-Altı Afrika
13	Gürcistan	Avrupa	173	Küba	Latin Amerika
14	Lüksemburg	Avrupa	174	Venezuela	Latin Amerika
15	Hollanda	Avrupa	175	Kuzey Kore	Asya-Pasifik
16	Litvanya	Avrupa	176	Yemen	Orta Doğu / Kuzey Afrika
17	ABD	Amerika	177	Irak	Orta Doğu / Kuzey Afrika
18	Danimarka	Avrupa	178	Somali	Sahra-Altı Afrika
19	İsveç	Avrupa	179	Libya	Orta Doğu / Kuzey Afrika
20	Letonya	Avrupa	180	Suriye	Orta Doğu / Kuzey Afrika

Kaynak: Heritage Vakfı.

✓ Ekonomik özgürlük kavramı, mülkiyet hakları, yargının etkin çalışması, hükümetin dürüst iş yapmasının yanında iş yapma kolaylığı, işyeri değiştirme kolaylığı, dış ticaret serbestliği, yatırım yapma özgürlüğü, finansal özgürlük gibi geniş bir çerçeveye yayılan ve birbiriyle etkileşimi olan unsurları kapsamaktadır.

Küresel Rekabet İndeksi

Dünya Ekonomik Forumu isimli uluslararası sivil toplum örgütünün yayımladığı küresel rekabet indeksinin on iki bileşeni bulunmaktadır: Kurumlar, altyapı, makroekonomik ortam, sağlık ve ilköğretim düzeyindeki eğitim, yükseköğretim düzeyinde akademik ve mesleki eğitim, mal piyasasında etkinlik, işgücü piyasasında etkinlik, finansal piyasanın gelişmişlik düzeyi, teknolojik hazır bulunuşluk, piyasa hacmi, yapılan işteki karmaşık gelişmişlik düzeyi ve yenilik.

Küresel rekabet indeksinin bileşenleri arasında işgücü piyasası, mal piyasası, finans piyasası, teknolojik gelişmişlik ve yenilik, fiziki altyapı yeterliği, sağlık ve eğitim gibi değişkenlerin bulunması, ülkelerin hem bugününe hem de gelecekte alabilecekleri mesafeye ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Küresel rekabet indeksinin bileşenleri ulusal ve uluslararası karar alıcılar bakımından önemli doneler sunmaktadır.

✓ Küresel rekabet indeksi, bir ülkedeki siyasi, ekonomik, sosyal, sağlık ve eğitim altyapısı başta olmak üzere işgücü piyasası ve finansal piyasalardaki etkinlikleri kapsayan bileşik bir göstergedir.

Küresel rekabet düzeyi en yüksek olan ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerin çoğunluğu Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanusya ve daha az sayıda da Pasifik ülkeleridir. Küresel rekabet düzeyi en düşük olan ülkelerin büyük çoğunluğu ise Sahra-altı Afrika ülkeleridir. Türkiye'nin küresel rekabet sırası 7 tam puan üzerinden 4,4 puan ile 137 ülke arasında 53'tür (Tablo 7.16).

Tablo 7.16 Küresel Rekabet Düzeyi

(1: Küresel rekabet düzeyi en düşük, 7: Küresel rekabet düzeyi en yüksek, 2017)

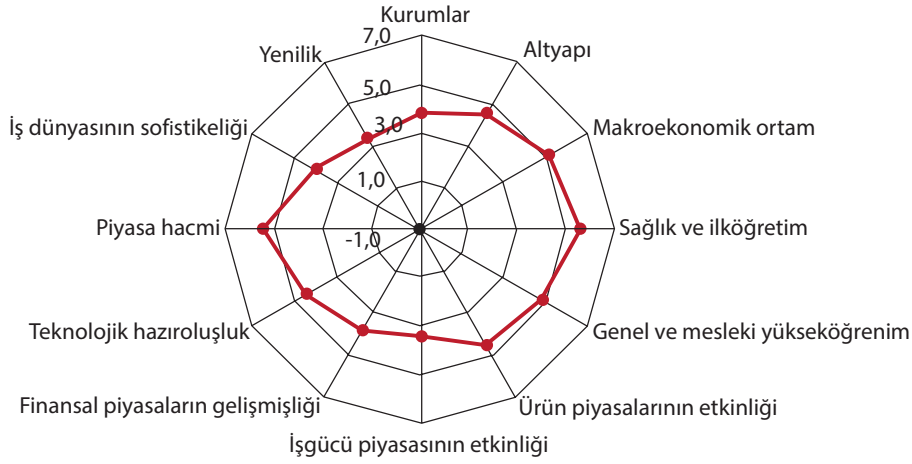
Sıralama	Ülke	İndeks Değeri	Sıralama	Ülke	İndeks Değeri
1	İsviçre	5,9	118	Zambiya	3,5
2	ABD	5,9	119	Gine	3,5
3	Singapur	5,7	120	Benin	3,5
4	Hollanda	5,7	121	Madagaskar	3,4
5	Almanya	5,7	122	Swaziland	3,4
6	Hong Kong	5,5	123	Mali	3,3
7	İsveç	5,5	124	Zimbabve	3,3
8	İngiltere	5,5	125	Nijerya	3,3
9	Japonya	5,5	126	Demokratik Kongo Cumhuriyeti	3,3
10	Finlandiya	5,5	127	Venezuela	3,2
11	Norveç	5,4	128	Haiti	3,2
12	Danimarka	5,4	129	Burundi	3,2
13	Yeni Zelanda	5,4	130	Sierra Leone	3,2
14	Kanada	5,3	131	Lesoto	3,2
15	Tayvan	5,3	132	Malavi	3,1
16	İsrail	5,3	133	Moritanya	3,1
17	BAE	5,3	134	Liberya	3,1
18	Avusturya	5,2	135	Çad	3,0
19	Lüksemburg	5,2	136	Mozambik	2,9
20	Belçika	5,2	137	Yemen	2,9

Kaynak: Dünya Ekonomi Forumu.

Türkiye'nin ortalama rekabet performansı ile karşılaştırıldığında, en az rekabetçi olduğu alanlar sırasıyla yenilik, işgücü piyasasının etkinliği, kurumlar, finansal piyasaların gelişmişliği ve iş dünyasının karmaşıklığıdır. Türkiye'nin ortalama rekabetçiliğinin üstünde en yüksek performansa sahip alanlar sırasıyla sağlık ve temel eğitim, piyasa hacmi ve makroekonomik ortamdır.

Türkiye'de iş yapmanın önündeki engeller, iş dünyasının ve işçi kesiminin genelde karşılaştığı sorunlar bakımından önemli ipuçları vermektedir. İş yapmanın önündeki engeller sırasıyla uygulanan politikalarındaki istikrarsızlık, finansal kaynaklara erişimde güçlük, yetersiz ve niteliği düşük işgücü, dövizle ilişkin düzenlemeler, etkisiz kamu bürokrasisi, enflasyon, vergi oranları, hükümetin istikrarsızlığı / askeri darbe, yetersiz altyapı ve yetersiz yenilik kapasitesi (Şekil 7.4, Tablo 7.17).

✓ 12 bileşenden oluşan küresel rekabet indeksinin en yüksek değeri 7 olup, Türkiye'nin bileşik puanı 4,4'tür. Ülke puanı, varsayılan en yüksek değer olan 7'ye bölünerek yüzdesi alındığında, Türkiye'nin kendi potansiyelinin ancak yüzde 62,7'sini yakalamış olduğu yorumu yapılabilir. Benzer şekilde, küresel rekabet indeksi en yüksek olan ülke İsviçre ve ABD olup, her ikisinin de indeks değeri 5,9'dur. Türkiye'nin puanı bu ülkelerin puanlarına oranlandığında, Türkiye'nin İsviçre ve ABD'nin yüzde 74'ü civarında rekabetçi olduğu yorumu yapılabilir.



Şekil 7.4 Küresel Rekabetin Bileşenleri Açısından Türkiye'nin Değerlendirilmesi (2017) (Dünya Ekonomi Forumu)

Tablo 7.17 Türkiye'nin Rekabet Açığı (2017)

	Puan	Potansiyeli Yakalama Oranı (%)
Sağlık ve ilköğretim	5,6	80,0
Piyasa hacmi	5,5	78,6
Makroekonomik ortam	5,1	72,9
Genel ve mesleki yükseköğrenim	4,8	68,6
Altyapı	4,5	64,3
Ürün piyasalarının etkinliği	4,5	64,3
Teknolojik hazıroşluk	4,4	62,9
İş dünyasının karmaşıklığı	4,0	57,1
Kurumlar	3,8	54,3
Finansal piyasaların gelişmişliği	3,8	54,3
İşgücü piyasasının etkinliği	3,4	48,6
Yenilik	3,3	47,1
Ortalama	4,4	62,7

Kaynak: Dünya Ekonomi Forumu.

İyi Yönetişim İndeksi

Dünya Bankasının yıllık olarak yayımladığı “iyi yönetim göstergeleri”, yeni nesil göstergelerin önemli bir kısmını bünyesinde barındırmaktadır. Vatandaşın devletten talepte bulunma ve hesap sorma hakkı, siyasi istikrar ve çatışmasız huzur ortamı, devlet kurumlarının etkililiği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü başlıca beş kategorik gösterge olarak kapsamdaki ülkelerde yapılan anketler ve görüşmelerle ortaya konmaktadır.

Ülkeler itibariyle vatandaşın devletten talepte bulunma ve hesap sorma durumu incelendiğinde, bu konuda vatandaş en fazla önceleyen ve vatandaş en fazla hesap vermeye hazır olan ülkelerin Batı ülkeleri olduğu görülmektedir. Vatandaşın taleplerine en duysuz veya taleplerini olumsuz karşılayan, vatandaşın devlet kurumlarını yönetenlerden hesap sormadığı ülkeler ise daha ziyade otoriter Asya ve Afrika ülkeleridir. Son 10 yılda özellikle İslam coğrafyasında meydana gelen halk ayaklanmaları ve darbeler, bu göstergedeki konumlarının aşırı derecede kötüleşmesine neden olmuştur. Türkiye'nin performansı 100 tam puan üzerinden 30 gibi oldukça düşük bir düzeydedir. Veriler 2016 yılına ait olduğu için, askeri darbe girişiminin bu düşük performansta etkili olduğu söylenebilir.

Siyasi istikrarı en yüksek olan ve çatışmaların en az olduğu ülkeler gelişmiş Batı ülkeleridir. Ayrıca, Tayvan, Hong Kong, Singapur gibi uzak doğu ülkeleri ile Batılı ülkelerin kontrolü altındaki bazı ada devletleri de siyasi istikrar bakımından oldukça iyi durumdadır. Sahra-altı Afrika ülkeleri ile İslam ülkeleri en istikrarsız ve çatışmaların en fazla olduğu ülkeler grubundadır.

Hükümetin etkin olması, devleti etkin şekilde çalıştırması, düzenlemelerin kaliteli ve hukukun üstünlüğüne uygun olması, toplumsal hayatın huzurlu ve sürdürülebilir olması bakımından bir ön şart gibidir. Nitekim diğer yeni nesil göstergelerin tatminkâr düzeyde olması için, öncelikle yasal ve kurumsal bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. İşte o çerçeve etkin devletin varlığını gerektirmektedir. Devletin işleyişinin en etkin olduğu ülkeler Batı Bloku ülkeleridir. Ayrıca Singapur, Hong Kong gibi bir ölçüde uluslararası serbest piyasa bölgeleri niteliğine haiz ülkeler de etkili bürokratik işleyişlere sahiptir. Devletin kurumları ve fonksiyonları itibariyle iflas ettiği ülkelerin başında Sahra-altı Afrika ülkeleri ile İslam ülkeleri gelmektedir. Türkiye'nin

son yıllarda karşı karşıya kaldığı iç ve dış kargaşalardan önce 100 üzerinden 65 olan puanı, 2016 yılında 55 olarak gerçekleştirmiştir. Düzenlemelerin kalitesi bakımından Türkiye nispeten daha iyi durumdadır (61 puan).

Hukukun üstünlüğüne en fazla riayet eden ülkeler yine Batı Bloku ülkeleridir. Hukuksuzluğun en fazla olduğu ülkeler ise Sahra-altı Afrika ülkeleri ile İslam ülkeleridir. Türkiye son birkaç yıldaki saldırılar ve bunun sonucunda alınan tedbirler nedeniyle hukukun üstünlüğünde 10 puan civarında bir kayıp yaşamıştır. 2016 sonu itibariyle Türkiye'de hukukun üstünlüğü 100 puan üzerinden 41 puan düzeyindedir. Yolsuzlukla mücadeleyi başarıyla yürüttüğü imajına sahip ülkeler yine Batı Bloku ülkeleridir. Sahra-altı Afrika ülkeleri ile İslam ülkeleri yolsuzlukla mücadelede de en düşük performansla sahip ülkelerdir. Türkiye'de yukarıda belirtilen sebeplerle, yolsuzlukla mücadele performansında da 10 puanlık bir düşüş meydana gelmiştir. Türkiye'nin 2016 yılında yolsuzlukla mücadele puanı 100 puan üzerinden 50,5'tir.

Toplumsal Gelişme İndeksi

Toplumsal gelişme indeksi birçok alt bileşenden derlenmiş bir indekstir. Temel insan ihtiyaçları, mutlu olmanın gerektirdiği temel unsurlar ve fırsatlar olarak üç boyutu olan indeks, toplam 50 göstergeden oluşmaktadır. Temel insan ihtiyaçları olarak beslenme ve temel tıbbi bakım, su ve sanitasyon, barınma ve kişisel güvenlik parametreleri dikkate alınmıştır. Mutlu olmanın bileşenleri temel bilgiye erişim, bilgi ve iletişim araçlarına erişim, sağlık, sıhhat ve çevrenin kalitesidir. Fırsatlar boyutunu oluşturan göstergeler kişisel haklar, kişisel özgürlük ve seçim, hoşgörü ve kapsayıcı olma ile yüksek öğretime erişim oluşturmaktadır.

✓ Toplumsal gelişme indeksi en kapsamlı gelişmişlik göstergesidir. Bir indeksin kapsamı ne kadar geniş olursa, bireysel karar alma süreçlerinde kullanımı da o kadar sınırlı olur.

Sosyal ilerlemesi veya gelişmesi en yüksek olan ülkeler Batı ülkeleridir. Avustralya ve Yeni Zelanda'yı da Batı Bloku içinde saymak gerekir. Sosyal gelişmişlikte ilk yirmi ülkenin ondokuzu

Batı Bloku ülkeleridir. Asya-Pasifik bölgesinden sadece Japonya sosyal gelişmişlikte dünyadaki ilk yirmi ülke arasına girmektedir. Toplumsal gelişmişliği en düşük olan ülkeler Afrika ülkeleridir. Asya'dan Afganistan ve Yemen sosyal olarak en geri ülkeler arasında yer almaktadır (Tablo 7.18).

Tablo 7.18 Toplumsal Gelişme İndeksi (128 Ülke)

Sıra	Ülke	İndeks	Sıra	Ülke	İndeks
1	Danimarka	90,6	109	Nijerya	50,0
2	Finlandiya	90,5	110	Burkina Fasow	49,8
3	İzlanda	90,3	111	Uganda	49,6
4	Norveç	90,3	112	Liberya	49,3
5	İsviçre	90,1	113	Moritanya	48,4
6	Kanada	89,8	114	Kongo Cumhuriyeti	48,2
7	Hollanda	89,8	115	Togo	48,2
8	İsveç	89,7	116	Mozambik	47,9
9	Avustralya	89,3	117	Kamerun	47,8
10	Yeni Zelanda	89,3	118	Mali	47,8
11	İrlanda	88,9	119	Madagaskar	47,4
12	İngiltere	88,7	120	Sierra Leone	47,1
13	Almanya	88,5	121	Etiyopya	45,3
14	Avusturya	88,0	122	Yemen	43,5
15	Belçika	87,2	123	Gine	43,4
16	İspanya	87,0	124	Nijer	43,0
17	Japonya	86,4	125	Angola	40,7
18	ABD	86,4	126	Çad	35,7
19	Fransa	85,9	127	Afganistan	35,7
20	Portekiz	85,4	128	Orta Afrika Cumhuriyeti	28,4

Kaynak: Michael E. Porter ve diğ. Social Progress Index 2015.

Eğitimin Kalitesi: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Pisa)

Eğitim, bir ekonominin temel dinamiği olan insan kaynağının niteliğini belirlemede en önemli yatırımdır. Toplumsal sonuçları kısa ve orta dönemde ortaya çıkarken, doğrudan ekonomik sonuçları uzun vadede görülebilmektedir. Bu nedenle, ilk, orta ve yükseköğrenim kurumlarının kalitesi, bir ülkenin gelecekteki konumuna ilişkin önemli ipuçları verir.

Lise 1 ve Lise 2 çağındaki ergenlerin matematik, fizik-kimya-biyoloji ve sözel yetkinliklerini ölçerek karşılaştıran Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), belirli dönemlerde ülkelerin mevcut durumlarını karşılaştırarak, gelecekte işgücü piyasasında yer alacak insan kaynağına ilişkin bir bakıma öngöründe bulunmaktadır. Her üç alanda alınan puanların ortalamaları alınarak ülkeler sıralanmaktadır. OECD tarafından 72 ülkeden 540 bin öğrencinin katılımıyla uygulanan PISA 2015 yılı değerlendirmesine göre 600 tam puan üzerinden yapılan sıralamada uzak doğu ülkeleri çarpıcı bir başarı göstermektedir. PISA'da başarılı ülkeler coğrafi bölge olarak değerlendirildiğinde genelde Batı Bloku ülkeleri iken; ülke bazında Uzak Doğu'daki Singapur, Hong Kong, Tayvan, Japonya, Çin ve Güney

✓ Ülkelerin gelişmelerinde en önemli faktör insan kaynağı olduğu için, iktisadi sektörlerde ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağı bakımından eğitimin kalitesi yaşamsal önemdedir.

Kore en başarılı ülkeler olarak Batı Bloku ülkelerini bireysel olarak geride bırakmaktadır. Türkiye, PISA'da 72 ülke arasında 48'inci sırada iken (427 puan), ABD 39'uncu sıradadır. ABD'nin lise eğitimindeki bu düşük başarısını üniversite eğitiminde dünya şampiyonluğuna dönüştürmesi oldukça ilginçtir (Tablo 7.19).

Tablo 7.19 Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı, 2015 (PISA, 600 tam puan üzerinden, Ortalama)

Sıra	Ülke	PISA Puanı En Yüksek 10 Ülke	Sıra	Ülke	PISA Puanı En Düşük 10 Ülke
1	Singapur	552	1	Dominik Cumhuriyeti	336
2	Hong Kong	538	2	Cezayir	361
3	Tayvan	533	3	Kosova	363
4	Japonya	528	4	Tunus	368
5	Çin	526	5	Makedonya	372
6	Güney Kore	523	6	Brezilya	375
7	İsviçre	521	7	Ürdün	391
8	Estonya	519	8	Endonezya	395
9	Kanada	514	9	Peru	397
10	Hollanda	512	10	Kolombiya	400

Kaynak: OECD.

Fikri Mülkiyet Hakları Gelirleri

Ülkelerin gelişmişlikleri karşılaştırıldığında, göz önüne alınan yeni nesil göstergelerden biri de fikri mülkiyet haklarıdır. Günümüz dünyasında bilginin, bilgi teknolojilerinin büyüklüğünü göstermesi bakımından fikri mülkiyet haklarından sağlanan gelirin düzeyi önemli hale gelmektedir. Fikri mülkiyet haklarından en fazla gelir sağlayan ülkeler Batı Bloku ülkeleridir. Batı Bloku içinde ABD ve AB birbirine yakın oranda %40 düzeyinde paylara sahiptir. Asya ülkelerinin fikri mülkiyet hakları içindeki payı ise %18 civarındadır (Tablo 7.20).

✓ Ülkelerin kalkınma düzeylerini karşılaştıran yeni nesil göstergeler arasında fikri mülkiyet hakları, finansal hizmetler, telekomünikasyon hizmetleri ve bilgisayar hizmetlerinden sağlanan gelirler de kullanılmaktadır. Bu gelirlerden yüksek pay alan ülkeler kalkınmış veya kalkınma sürecini hızlandıran ülkeler iken, düşük pay alan ülkeler kalkınmada veya gelişmede geride kalmış ülkelerdir.

Tablo 7.20 Fikri Mülkiyet Hakları Gelirleri (2016)

İhracat	Milyar Dolar	%
Kuzey Amerika	127	40,4
Güney ve Merkezi Amerika ve Karayipler	1	0,4
Avrupa	126	40,2
Avrupa Birliği (28)	108	34,4
Bağımsız Devletler Topluluğu	1	0,2
Afrika	0	0,1
Orta Doğu	3	0,8
Asya	56	17,8
Dünya	314	100,0

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

Finansal Hizmetlerden Sağlanan Gelirler

Dünyadaki finansal hizmetlerin ihracat gelirlerinin dörtte biri ABD'ye, %51 civarındaki kısmı ise Avrupa Birliğine aittir. Asya'nın finansal hizmetler ihracatı gelirindeki payı ise yüzde 16 dolayındadır (Tablo 7.21).

Tablo 7.21 Finansal Hizmetlerden Sağlanan Gelirler (2016)

İhracat	Milyar Dolar	%
Kuzey Amerika	105	25,0
Güney ve Merkezi Amerika ve Karayipler	3	0,7
Avrupa Birliği (28)	212	50,5
Bağımsız Devletler Topluluğu	2	0,4
Afrika	2	0,5
Orta Doğu	5	1,3
Asya	68	16,2
Dünya	420	100,0

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

Telekomünikasyon Gelirleri

Tabloda yer alan ülkeler telekomünikasyon ihracatında en fazla gelir sağlayan ülkelerdir. Bu grubun ihracatı içinde AB'nin payı yüzde 62, Hindistan'ın payı yüzde 13, ABD'nin payı yüzde 9 ve Çin'in payı yüzde 6 civarındadır. Telekomünikasyon ithalatında en yüksek pay sırasıyla AB (%59), ABD (%15), İsviçre (%6), Japonya (%5) ve Çin'e (%5) aittir (Tablo 7.22).

Tablo 7.22 Telekomünikasyon Geliri, Milyar Dolar (2016)

İhracatçılar (Telekomünikasyon)	Milyar Dolar	%
Avrupa Birliği (28)	271,1	62,0
Hindistan	55,3	12,7
ABD	37,3	8,5
Çin	25,4	5,8
İsviçre	13,2	3,0
İsrail	11,9	2,7
Kanada	6,7	1,5
Singapur	6,5	1,5
BAE	5,7	1,3
Rusya	3,9	0,9
10 ülke/bölge toplamı	437,1	100,0
İthalatçılar		
Avrupa Birliği (28)	152,7	59,0
ABD	37,5	14,5
İsviçre	14,5	5,6
Japonya	14,1	5,4
Çin	12,8	4,9

Singapur	8,4	3,2
Kanada	5,6	2,2
Rusya	5,4	2,1
Hindistan	4,8	1,8
Brezilya	3,2	1,3
10 ülke/bölge toplamı	259,0	100,0

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

Bilgisayar Hizmetleri

Bilgisayar hizmetleri ihracatında en yüksek paya sahip on ihracatçı arasında AB yüzde 68 dolayındaki payı ile ilk sırada gelmektedir. Hindistan (%18) ve ABD (%5) ise AB'den sonraki en yüksek ihracat yapan ülkelerdir. Bilgisayar hizmetleri ithalatında AB yüzde 64 dolayındaki payı ile ilk sırada gelirken, ABD (%18) ve Japonya (%7) AB'yi takip etmektedir (Tablo 7.23).

Tablo 7.23 Bilgisayar Hizmetleri Geliri (2016)

İhracatçı Ülke/Ülke Grubu (Bilgisayar Hizmetleri)	Milyar Dolar	%
Avrupa Birliği (28)	201,4	67,8
Hindistan	52,8	17,8
ABD	16,0	5,4
İsrail	8,4	2,8
BAE	4,4	1,5
Kanada	4,3	1,4
Filipinler	3,2	1,1
Rusya	2,5	0,8
Güney Kore	2,3	0,8
Japonya	2,1	0,7
10 ülke/bölge toplamı	297,1	100,0
İthalatçılar		
Avrupa Birliği (28)	99,0	63,9
ABD	27,8	17,9
Japonya	11,0	7,1
Kanada	3,4	2,2
Brezilya	2,8	1,8
Rusya	2,8	1,8
Hindistan	2,6	1,7
Norveç	2,4	1,5
Güney Kore	1,7	1,1
Avustralya	1,6	1,0
10 ülke/bölge toplamı	155,0	100,0

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

Öğrenme Çıktısı

4 Ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren yeni nesil göstergeleri listeleyebilme

Araştır 4

Ülkelerin gelişmişliğini gösteren yeni nesil göstergeler birbirleriyle tamamen uyumludur?

İlişkilendir

Ülkelere yönelen doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları yeni göstergeleri dikkate alıyor mu?

Anlat/Paylaş

Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları her zaman doğru kredi notu veriyor mu? Açıklayınız.



3

Uluslararası tasarrufları kullanan ekonomileri gruplandırabilme

Tasarrufların Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü

Uluslararası tasarruflar, ülkelerin harcamadıkları gelir fazlasını uluslararası mali piyasalara yönlendirmesi ile ortaya çıkar. Günümüzde, uluslararası piyasalarda işlem gören borçlanma menkul kıymetlerinin yüzde 90'ı ve dış borç stokunun yüzde 90'dan fazlası gelişmiş ülkelere aittir. Yani, dünyanın tasarrufunu gelişmiş ülkeler borçlanarak kullanmakta, kaldıraç etkisinden yararlanmakta ve aldıkları ödünçleri kısmen yeniden ihtiyaç sahibi gelişmekte olan ülkelere daha yüksek faizlerle borç olarak vermektedirler.

Uluslararası döviz rezervlerinin tutulduğu paralar ABD Doları ve Avrodur. Gelişmiş ülkeler bu yolla da önemli ölçüde tasarruf kullanma imkânına sahip olmaktadır.

4

Ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren yeni nesil göstergeleri listeleyebilme

Yeni Nesil Göstergelere Göre Ülkelerin Durumu

Günümüzde ülkeler birbiriyle karşılaştırılırken geleneksel göstergelerin yanı sıra yeni nesil olarak nitelenebilecek ve kısmen algı ölçümüne dayalı ve daha ziyade birçok alt bileşenden oluşan birçok alanı birlikte değerlendiren, karmaşık göstergeler de kullanılmaktadır.

İnsani gelişmişlik, Ar-Ge harcamalarının düzeyi, mülkiyet haklarının teminat altında olması, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, çevre koruma ve hayvan hakları, iş yapma kolaylığı, siyasi haklar ve sivil özgürlüklerin düzeyi, ekonomik özgürlükler, küresel rekabet düzeyi, iyi yönetim performansı, devlet kurumlarının hesap verebilirliği, terör ve çatışma yaygınlığı, toplumsal gelişme düzeyi ve nihayet eğitimin kalitesi yeni nesil göstergeler arasında öne çıkanlardır.

1 Dünya tarihinde önemli bir değişimi niteleyen Rönesans hangi ülkede başlayarak diğer ülkelere yayılmıştır?

- A. Almanya B. Portekiz
C. İngiltere D. Hollanda
E. İtalya

2 Aşağıdakilerden hangisi 15'inci yüzyılda dünyadaki yoğun üretim ve ticaret bölgelerinden biri **değildir**?

- A. Avrupa B. Mezopotamya
C. Çin D. İskandinavya
E. Aztek İmparatorluğu

3 Ehliyet ve liyakatten ziyade kayırmacılık veya menfaat temini karşılığında, toplumun karar ve icra mekanizmalarına yerleşenlerin toplumun geleceğini bloke etmeleri aşağıdaki kavramlardan hangisiyle açıklanabilir?

- A. Kurala göre atama
B. Bölge tabanlı atama
C. Vasat insan tuzağı
D. Dezavantajlı gruplara pozitif ayrımcılık yapma
E. Kuruma, kurum kökenlileri atama

4 16'ncı yüzyılın ilk yarısında dünyanın en gelişmiş ülkesi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Aztek İmparatorluğu
B. Osmanlı İmparatorluğu
C. İtalya
D. ABD
E. İngiltere

5 Batı Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasında ekonomik büyüme bakımından kırılma yılı olarak genelde aşağıdakilerden hangisi kabul edilir?

- A. 900 B. 1300
C. 1500 D. 1800
E. 1900

6 Aşağıdakilerden hangisi 15'inci yüzyılda başlayan Avrupa Genişlemesinin mekanizmalarından veya araçlarından biri **değildir**?

- A. Fetih B. Ticaret
C. Kıyı limanları D. Sömürgeci kolonileri kurma
E. Haçlı seferleri

7 Bretton Woods sistemi aşağıdakilerden hangisiyle ilgilidir?

- A. Uluslararası para sisteminin yönetimi
B. Uluslararası ticaretin düzenlenmesi
C. II.Dünya Savaşından sonra sömürgeciliğin tasfiyesi
D. Komünist Bloku ekonomik olarak etkin hale getirme
E. BM Daimi Güvenlik Konseyinin kurulması

8 Aşağıdakilerden hangisi 1950-2010 döneminde kişi başına düşen geliri oransal olarak en fazla artan ülkelerden birisi **değildir**?

- A. Güney Kore
B. Çin
C. Japonya
D. İngiltere
E. Endonezya

9 1960'tan günümüzde dünyadaki nüfus gelişmeleri ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Yüksek gelirli ülkelerin dünya nüfusundaki payı azalmıştır.
B. Ağır borç yükü altındaki ülkelerin dünya nüfusundaki payı artmıştır.
C. Orta gelirli ülkelerin dünya nüfusundaki payı artmıştır.
D. Dünya nüfusunda kayda değer bir artış olmamıştır.
E. Çin'in dünya nüfusu içindeki payında azalma olmuştur.

10 2022 yılında dünya ekonomisi için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Çin dünyanın en büyük ekonomisi olacak.
B. Japonya'nın dünya ekonomisindeki payı artacak
C. ABD'nin dünya ekonomisindeki payı gerileyecek
D. AB'nin dünya ekonomisindeki payı gerileyecek
E. Hindistan'ın dünya ekonomisindeki payı artacak

1. E

Yanıtınız yanlış ise “Dünyadaki Başlıca Ekonomik Faaliyet ve Ticaret Bölgeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. D

Yanıtınız yanlış ise “Dünyadaki Başlıca Ekonomik Faaliyet ve Ticaret Bölgeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. C

Yanıtınız yanlış ise “Tarihsel Süreç İçinde Ülkelerin Yükseliş ve Düşüşü” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. C

Yanıtınız yanlış ise “Dünyadaki Başlıca Ekonomik Faaliyet ve Ticaret Bölgeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. C

Yanıtınız yanlış ise “Dünyadaki Başlıca Ekonomik Faaliyet ve Ticaret Bölgeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. E

Yanıtınız yanlış ise Tablo 7.1’de açıklanan “Avrupa Genişlemesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. A

Yanıtınız yanlış ise “Geçiş Ekonomileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise Tablo 7.2’de açıklanan “Kişi Başına Düşen Gelir” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D

Yanıtınız yanlış ise Tablo 7.3’te açıklanan “Gelir Düzeyi İtibariyle Dünya Nüfusunda Gelişim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. B

Yanıtınız yanlış ise “2022 Yılında Dünya Ekonomisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

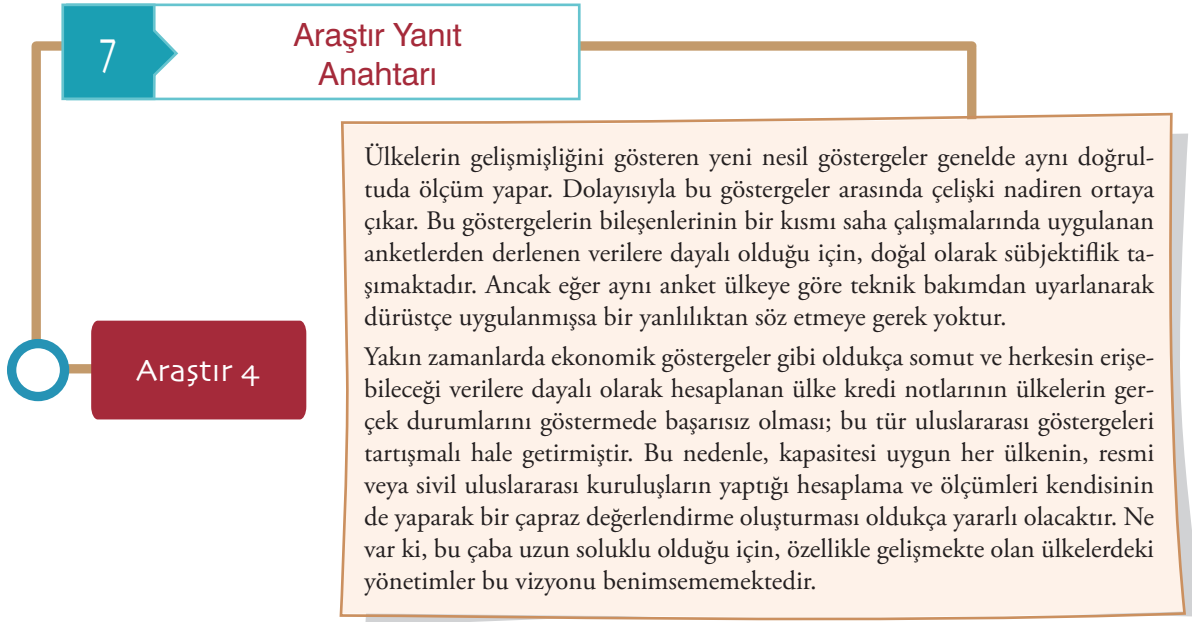
Günümüzde, dünyanın ekonomik yönden en çok gelişmiş coğrafi bölgeleri Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik bölgeleridir. Afrika kıtası hariç diğer kıtaların tamamında yüksek düzeyde gelişmiş ülkeler vardır. Dolayısıyla, gelişmişlik sadece belirli coğrafi bölgelere mahsus bir olgu değildir. Dünya Bankası, ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre analiz ederek sürekli güncel veri ve değerlendirmeler sağlamaktadır.

Araştır 2

Birinci Sanayi Devrimi İngiltere’de ortaya çıktı. İkinci ve üçüncü sanayi devrimleri ABD başta olmak üzere Batı Bloku ülkelerinde ortaya çıktı, ancak, neredeyse eş zamanlı olarak Çin gibi gelişmekte olan ülkelerde de kendini gösterdi. Dördüncü sanayi devrimi veya Endüstri 4.0 esasen, bir süredir uygulanmaktadır. Ancak Almanya işin adını koyduğu için, öne çıkmış durumdadır. Dördüncü sanayi devriminde öne çıkan diğer ülkeler, Singapur, Finlandiya, İsveç, Norveç ve ABD’dir.

Araştır 3

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında uluslararası tasarrufları kullanma düzeyi bakımından önemli farklar vardır. ABD, İngiltere, İsviçre ve Japonya gibi uluslararası finans merkezi boyutu öne çıkan ülkeler daha fazla uluslararası tasarruf çekerken; uluslararası finans merkezi özelliği olmayan ülkeler bu bağlamda cazibe merkezi değildir. Gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olması, hukukun üstünlüğünün zayıf olması, mülkiyetin güvence altında olmaması, uluslararası hukuku uygulamada yetersiz ve düşük standartlar, zayıf siyasi istikrar ve çatışmalar ile demokrasideki açıklar bu ülkeleri para akımları için cazibeli olmaktan çıkarmaktadır.



Kaynakça

- Acemoğlu, Daron ve Robinson, James A. (2015). **Ulusların Çöküşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri**, Doğan Kitap, İstanbul.
- BIS, **Debt securities statistics**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Birleşmiş Milletler, **Sustainable Development Goals**[Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- CIA, **Reserves of Foreign Exchange and Gold**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Clark, Gregory (2007). **A Farewell to Alms, a brief economic history of the world**, Princeton University Press.
- Dünya Bankası, **World Development Indicators**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Freedom House, **Freedom In the World 2017**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Heritage Foundation, **Economic Freedom**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- IMF, **World Economic Outlook Database**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Kagermann, Henning ve diğ. (2013). **Securing the future of German manufacturing industry Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0**, Final report of the Industrie 4.0 Working Group, Frankfurt.
- Küçükkalay, A. Mesud (2016). **Dünya İktisat Tarihi**, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Landes, David ve diğ. (1998). **The Wealth and Poverty of Nations**, W. W. Norton & Company, New York.
- Maddison, Angus (2001). **The World Economy**, Development Centre Studies, OECD, Paris.
- Maddison, Angus (2006). **The World Economy: Vol.1 A Millennial Perspective, Vol.2 Historical Statistics**, Development Centre Studies, OECD, Paris.
- Mold, Andrew (2010). **What will the world look like in 2030? Maddison's forecasts revisited**, <http://voxdev.org/topic/macroeconomics-growth/what-will-world-look-2030-maddison-s-forecasts-revisited>, [Erişim: 10.12.2017]

- O'Brien, Robert ve Marc Williams (2016). **Global Political Economy: Evolution and Dynamics**, 5th edition, Palgrave Macmillan, Londra.
- OECD, **Statistical Information System (SIS)**. Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Pirenne, Henri (1969). **Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade**, Princeton University Press, New Jersey.
- Porter, Michael E. ve diğ. (2015). **Social Progress Index 2015**, http://www.socialprogressimperative.org/wp-content/uploads/2016/05/2015-SOCIAL-PROGRESS-INDEX_FINAL.pdf [Erişim: 10.12.2017].
- Rodrik, Dani (2013). "The Past, Present, and Future of Economic Growth", **Global Citizen Foundation**, Londra.
- Roser, Max ve Esteban Ortiz-Ospina (2017). "World Population Growth", <https://ourworldindata.org/world-population-growth/>, [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Sharpe, Andrew (2001). "Review Article on The World Economy: A Millennial Perspective by Angus Maddison", **Number Three**, ss.69-78.
- Sipri, **Military Expenditure Database**, Stockholm International Peace Research Institute, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- Transparency International, **Corruption Perception Index**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- UNDP, **Human Development Report**, BM Kalkınma Programı, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].
- World Economic Forum, **The Global Competitiveness Report 2017–2018**, Online veri tabanı [Erişim: 01.10.2017-28.12.2017].



Bölüm 8

Hukuk ve Uluslararası Politik Ekonomi

öğrenme çıktıları

1 Uluslararası Hukuki Düzenlemelerin Ekonomik Temeli

- 1 Uluslararası ekonomi hukukunun rasyonalitesi ve kapsamını açıklayabilme

2 Ulusal ve Uluslararası Kuralların İlişkisi

- 2 Ulusal düzenlemelerin uluslararası ekonomi ile bağlantısını kurabilme

3 Uluslararası Hukukun Temel Alanları

- 3 Başlıca uluslararası ekonomik hukuk alanlarını tanımlayabilme

4 Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi ve Temel İlkeleri

- 4 Uluslararası ekonomi kurallarının gelişimini izleyebilme ve unsurlarını açıklayabilme

- Anahtar Sözcükler:** • Uluslararası Ekonomi Hukuku • Hukukun Üstünlüğü • Uluslararası Tahkim • Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) • Serbest Ticaret Anlaşması (STA) • Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği • TRIPS • En Çok Kayrılan Ülke • Ulusal Muamele



GİRİŞ

Uluslararası ticaretin hacmi son yüzyılda büyük oranlarda artmıştır. Artan ticaretin en önemli nedeni ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi çerçevesinde uluslararası ticaretten kazançlarının, sadece ülke içinde ticaret yapmaları durumuna göre daha büyük olmasıdır. Ancak, uluslararası ticaretin uzun dönemde devam edebilmesi, ticaretin kurumsal çerçevesinin yerleşmesi, belirsizliklerin azalması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması ile mümkündür.

Bu bölümde, uluslararası hukuki düzenlemeler ekonomik bir bakış açısından ele alınacak, dünya ticaretinin gelişimi kurumsal çerçeve ve kuralların evrimi ile ilişkilendirilecektir. Ticareti ve işbirliğini kolaylaştıran kurum ve kurallar, ancak tarafların bu kurallara uymanın kendi menfaatlerine olduğunu görmeleri ile uzun dönemde devam edebilir. Dünya ticaret hacmindeki özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen hızlı büyüme ve dışa açılma, uluslararası ekonomik düzenin yaygın şekilde kabul edildiğinin de bir göstergesidir.

Bu bölüm, uluslararası hukuki düzenlemelerin ekonomik mantığı ile başlayacaktır. Daha sonra uluslararası ekonomi hukukunun temel alanları, uluslararası ekonomik düzenin evrimi ve temel ilkeleri ile devam edecektir.

ULUSLARARASI HUKUKİ DÜZENLEMELERİN EKONOMİK TEMELİ

Hukuk bireyler ya da karar birimleri arasındaki ilişkilerin belirli, düzenli, istikrarlı ve kalıcı olmasını sağlayan kural ve uygulamalardan oluşur. Kurala muhatap grup küçük olursa kuralları sözlü olarak tanımlamak ve yürütmek mümkün olabilir. Ama ilişki içinde bulunan aktör sayısı arttıkça hukuki kuralların ayrıntılı olarak düzenlenme ihtiyacı doğar. Ülke içinde olduğu gibi ülke dışında yaşayan, diğer ülke vatandaşlarıyla olan ilişkilerde de üzerinde uzlaşmış ortak bir hukuki çerçevenin olmaması, ilişkilerin hem kapsamını daraltır hem de maliyetini artırır. Bu bölümde bunun nasıl olduğunu ele alacağız.

Uluslararası Hukuki Düzenlemelerin Ekonomik Gerekçesi

Eğer dünyada tek bir insan olsaydı, pek çok sorunu olabilirdi, ancak bunlardan hiçbiri hukuki sorunlar olmazdı. İkinci bir kişi geldiğinde, aralarında çatışma olasılığı başlamaktadır. Aralarındaki sorunları çözmenin bir yöntemi şiddet uygulamak ama tarih bunun çok iyi bir yöntem olmadığını göstermektedir. Bütün insan topluluklarının bulunduğu daha iyi bir yöntem bir hukuk sistemi oluşturmaktır. Benzer şekilde, bütün dünyada tek bir devlet olsaydı, ülke içi sorunlar olabilirdi ama ülke dışında herhangi bir sorun olmazdı. Ülkelerin sayısının artması ve birbirleriyle etkileşime girmeleri, sorunlarını çözmek için kurallar geliştirmelerini getirmiştir. Uluslararası hukukun varlığı ve rasyonalitesi, tarafların hukuk sisteminden alternatiflerine göre daha fazla fayda elde etmeleriyle doğru orantılıdır. Taraf ülkelerin çıkarlarına olmayan bir hukuk sisteminin uzun dönemde varlığını sürdürdürebilmesi mümkün değildir.

Nasıl hukukun temel bir fonksiyonu insanlar arasında barışçıl ticaret ve etkileşimi artırmak ise, uluslararası hukuk da, ülkeler arasında barışçıl etkileşim ve ticareti artırmayı hedeflemektedir. Uluslararası hukuk kurallarının evrimi, uluslararası ticarette etkinliğin ve ticaretten kazançların artmasıyla beraber olmuştur.

Herhangi bir hukuki düzenin ekonomik ve diğer bağlamlarda belli ölçüde rasyonel olması beklenir. Modern uluslararası ekonomi düzeni, ticaretin ve sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasını ve böylece piyasa güçlerinin ve özel girişimin serbestçe harekete geçebilmesini hedefler. Ancak, uluslararası hukuk, ekonomik mantık ve ekonomik dürtülerden daha çok insan haklarına ve bağımsızlığına, sosyal denge ve refahı sağlamaya yönelik devletlerin sorumluluklarına odaklanır. Yani uluslararası hukukta ekonomik öncelikler, insan haklarından daha değerli değildir. Ya da kişilerin hak ve özgürlüklerinin ekonomik etkinliğe göre düzenlenmesi, uluslararası ekonomi açısından öncelikli bir konu değildir. Kişilerin özgürlükleri ve sosyal standartlara yönelik hukuki kuralların oluşturulması ile ulusal ve uluslararası seviyede ekonomik düzeni kuran gücün kontrol altına alınması uluslararası hukuk açısından daha önemlidir. Bir başka deyişle, ticaretin serbestleşmesi veya yatırımların korunması, in-

san haklarının korunması şartını koymaz. Aksine, insan hakları standartları ekonomik özgürlüklerin çerçevesini ortaya koyar

İnsan haklarının temel olması, uluslararası piyasalarda oyunun kurallarının tanımlanıp, ekonomik faaliyetin bu kurallar çerçevesinde serbestçe yürütülmesi esasına dayanmaktadır. Ticaretten kazançların en üst düzeye çıkarılabilmesi, ekonomik faaliyeti çevreleyen kurumların yerleşmesi ve belirsizlikleri azaltması ile gerçekleşmektedir.

İlk başta uluslararası hukuk kuralları, iktisadi ilkelere ilişkili değilmiş gibi gözükür. Arz, talep ve piyasa gibi kavramlar, uluslararası hukuk literatüründe çok fazla görülmez. Ancak, görünüşteki bu farklılık gerçeği tam olarak yansıtmaz. Pazardan domates almaya gittiğimizde, eğer domatesin fiyatını artmış görürsek, daha az domates satın alma eğilimi gösteririz. Bu ilke, sadece basit ekonomik faaliyetle sınırlı değildir. Benzer şekilde, suçların cezası artırılırsa, daha az suç işlenir. Sözleşmeleri ihlal etmenin maliyeti azalır, ihlal artar. Sınavlarda kontrol azalır, daha fazla kopya çekilir. İnsanlar, her şart altında kendi çıkarlarını gözetirler. Ulusal piyasaların ötesine geçildiğinde de bu davranış biçiminin pek değişmediğini görürüz.

Hukukun iktisadi analizi, hukukun insan davranışlarının maliyetlerini artırma ya da azaltma potansiyeli olduğu anlaşılınca ön plana çıkmaya başlamıştır. Suçların ayrıntılı tanımlanması ve suçluların yakalanma ve cezalandırılma usullerinin geliştirilmesi, suçların maliyetini artırır ve işlenen suç miktarını azaltır. Ama, hukuk daha farklı bir amaca da sahiptir: Hukuk, insanların refahını artıran davranışları kolaylaştırır. Örneğin, sözleşme hukuku, sözleşme yapmayı ve ticareti kolaylaştırır. Ticaretin kolaylaşması ise, refahı artırır. İnsanlar ticaret yaptığında bir takım işlem maliyetlerine katılırlar. İşlem maliyetleri arasında, pazarlık etme, sözleşme hazırlama ve sözleşmenin uygulanmasını izleme maliyetleri gibi faktörler de yer alır. Sözleşme hukuku, tarafların kabul edebilecekleri standart kuralları oluşturarak işlem maliyetlerini azaltır. Örneğin, sözleşme ihlal edildiğinde ne gibi yaptırımlar olacağını önceden tanımlanması, tarafları daha rasyonel davranmaya iter.

Peki uluslararası hukuk niçin var? Hukuk, bir kurum olarak, insanlar arasında etkileşimi azaltmayı değil artırmayı hedefler. Bireyler veya kurumlar arasında ilişki ne kadar az olursa hukuki düzenleme

ihtiyacı da o kadar az olur. İlişki ne kadar çok olursa hukuka ihtiyaç da o kadar artar. Çok ilişkinin olabilmesi, ilk önce o ilişkilere rehberlik edecek kurallara, sonra da kurallara herkesin uymasını sağlayan yaptırım mekanizmalarına ihtiyaç oluşturur. Bu da nihayetinde hukuk ile sağlanır.

Hukuk kuralları bir arada yaşamının nimet ve külfetlerinin birey ve gruplar arasındaki dengeli ve kabul edilebilir çerçevede dağılımını sağlayarak, ilişkilerdeki belirsizlikleri azaltır ve insanlar arası işlemlerin maliyetlerini düşürür. Bir marketten ekmek almaya gittiğimizde, verdiğimiz para karşılığında ekmeği alacağımıza inanmak isteriz. Bu garantiyi bize hukuk kuralları ve o kuralların işlemlerini sağlayan hukuk sistemi verir. Sadece iyi kuralların olması yetmez, o kurallara insanların uymasının sağlanması da gerekir. Bu yüzden hem kurallar hem de sistem önemlidir. Hukukun gelişmediği, alışveriş, borçlanma, ödeme usullerinin oluşturulmadığı, oluşturulmuş olsa bile etkin biçimde işlemlerinin sağlanmadığı yerde, diğer ilişkiler gibi karşılıklı ticaret de gittikçe daha zor hale gelir. Bireyler arasında geçerli olan bu durum ülkeler arasında da aynı şekilde geçerlidir. Bu yüzden, uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişebilmesi, ticaret yapan bireylerin, firmaların ve devletlerin birbirlerine güvenmesi ve haklarının korunacağını bilmeleri ile mümkün olur. Ancak bu şekilde, ülkeler arasında ticaret başta olmak üzere ekonomik ilişkiler artar.

Bu yüzden uluslararası hukuki düzenlemeler yapılırken ekonomik gerçeklerin de dikkate alınması bir zorunluluk arz eder. Önceki bölümlerde işaret edildiği üzere, günümüzde birçok çokuluslu firma, bir ulus devlet kadar bazen ulus devletlerden de daha fazla ekonomik ve politik güce sahip olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin yatırıma ve teknolojiye ihtiyaç duyması nedeniyle bazı çokuluslu şirketler, yatırım şartları ve diğer tavizler açısından devletler karşısında yüksek pazarlık gücüne sahiptir. Bu nedenle, çokuluslu şirketler sözleşmelerde, devletlerin tek taraflı müdahalelerinden korunmak için iç hukuk düzenlemeleri yerine uluslararası hukuki düzenlemelere göre işlem yapılmasını şart koşabilmektedir. Örneğin, devletler ile diğer devletlerin vatandaşları arasındaki yatırım anlaşmazlıklarının çözümüne yönelik ICSID (Uyuşmazlıkların Çözümü için Uluslararası Merkez) Konvansiyonunu kabul ettiklerinde, yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet

aynı şartlarda anlaşmazlıkları çözebilmektedir. Bu, yabancı yatırımcının haklarının devletlerin politik ve ekonomik müdahalelerinden korunmasını sağlar ve geleceğe dönük belirsizlikleri azaltır. Ulusal devlet sınırları içinde faaliyette bulunan bireylerin iş ve işlemlerinde ihtilafa düşmeleri halinde tarafların haklarının korunması için tarafsız mahkemeler oluşturuluyorsa, taraflardan biri başka bir ülke veya ülke vatandaşı olan ihtilafların çözümü için de ulus üstü kuralların tanımlanması ve o kurallara uyulmasını sağlayacak karar mercilerinin oluşturulması gerekir. Konumuz bakımından önemli nokta, bu tür düzenlemelerin arkasında sağlam bir ekonomik mantık olmaması halinde, düzenlemelerin süreklilik ve kalıcılığının sağlanmasının zor olacağıdır.

Uluslararası Ekonomi Hukuku

Uluslararası Ekonomi Hukuku geniş anlamda hem devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin hem de sınır ötesi iş yapan uluslararası örgütlerin, firmaların ve bireylerin ülkeler ile olan ekonomik ilişkilerinin hukuki çerçevesini düzenleyen kurallar bütünüdür. Uluslararası Ekonomi Hukuku, geniş anlamıyla malların, hizmetlerin, sermayenin, parasal ilişkilerin ve uluslararası fikri mülkiyet haklarının sınır ötesi ticaretinin düzenlenmesini, dar anlamda ise, devletler ve uluslararası örgütler arasındaki ekonomik ilişkilerin düzenlenmesini ifade eder. Bu dar anlamında, uluslararası ticaret hukuku, uluslararası yatırım hukuku, uluslararası para hukuku gibi konulara odaklanılır. Geniş anlamda ise, özel sektör ve kamu-özel sektör işbirliği gibi aktörlere de yer verilmektedir. Böylece, ulusal ve uluslararası hukukun etkileşiminin ve özel sektörün sınır ötesi faaliyetlerinin uluslararası anlaşmalar ve ulusal düzenlemeler çerçevesinde ele alındığı geniş bir alan karşımıza çıkar. Biz bu bölümde, uluslararası ekonomi hukukunu geniş kapsamda ele alacağız.

✓ Uluslararası Ekonomi Hukuku

Malların, hizmetlerin, sermayenin, parasal ilişkilerin ve fikri mülkiyet haklarının sınır ötesi ticaretinin hukuksal olarak düzenlenmesi.

Uluslararası ekonomi hukukunun kapsamında, Uluslararası Ticaret Hukuku, Uluslararası İş Hukuku ve Uluslararası Finans Hukuku yer almaktadır. Ayrıca, bölgesel ekonomik entegrasyonlar (Avrupa Birliği (AB), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) gibi bölgesel bütünleşmeler), fikri mülkiyet hakları, ticari anlaşmazlıkların çözüm (tahkim) mekanizmaları da uluslararası ekonomi hukuku kapsamındadır.

Uluslararası taahhütler ve faaliyetler için hukuki standartların oluşturulması (insan hakları, çevrenin korunması, şeffaflık, istihdam şartları, fikri mülkiyet hakları, yatırımların karşılıklı korunması vb. kurallar) ve bu kurallara o ülkede iş yapmak isteyen yabancı firmaların da uyması gerekmektedir.

Uluslararası hukuk, insan hakları sözleşmeleri ve yatırımların korunması anlaşmaları çerçevesinde, giderek artan şekilde kişilerin ve diğer özel aktörlerin ekonomik haklarına ve özgürlüklerine odaklanmaktadır. Örneğin, devletler ve diğer devletlerin vatandaşları arasındaki yatırım uyuşmazlıklarının çözümüne yönelik Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez (ICSID), yatırımların korunması alanında oluşturulan önemli bir uluslararası forumdur. Farklı alanlarda olmakla beraber, bireylerin insan hakları konusundaki şikayetlerini taşıdığı İnsan Hakları Avrupa Konvansiyonu'na benzerdir. Uluslararası ticaretle ilgili birçok işlem ya da ticari anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası anlaşmalar çerçevesindeki kurallar geçerli olmaktadır. Bu kurallar, birçok devlet tarafından kendi iç düzenlemeleri ile ulusal hukuka da yansıtılarak vatandaşlar ve şirketler için bağlayıcı hale gelmektedir. Örneğin, banka denetimi konusundaki Basel Komitesi, G20 üyeleri ile diğer bazı ülkelerin banka denetimi ile ilgili oluşturduğu önemli bir forumdur. Türkiye'nin de taraf olduğu forum, güçlü bir bankacılık sektörü için bağlayıcı olmayan standartları oluşturmakta ve bu standartlar ulusal kanunlar yoluyla uygulanmaktadır. Benzer bir uluslararası uyum, daha esnek bir şekilde muhasebe standartları konusunda da oluşturulmaktadır.



Yaşamla İlişkilendir

Basel 3 ve Bankacılık

Basel 3 olarak bilinen ve 2008 Finansal Krizinden sonra hazırlanan uluslararası sermaye ve likidite standartları, bankaların yeterli ve istikrarlı kaynaklara sahip olmasını hedeflemektedir. Her ne kadar henüz tam anlamıyla uygulanmaya başlanmasa bile, dünyadaki en büyük 100 banka Basel 3 standartlarına uyum sağlamıştır. Ulusal bankalar, Basel kriterlerine uymakta isteksiz davranmaktadır. Ulusal düzenleyici otoritelerin uyum konusundaki yavaşlığı, sermayenin uluslararası dolaşımını da daha maliyetli hale getirecektir. Basel 3'ün başarısız olması demek, küresel işbirliğinin artık bir ön kabul olarak varsayılmayacağını gösterecektir. Basel kriterlerine uyum, bankaların uluslararasılaşmasını kolaylaştırmakta, krizlere dayanıklılığını artırmakta ve ticaretten kazançları teşvik etmektedir.

Kaynak: The Economist, "Basel 3, an international capital adequacy standard, is unloved but much needed", 4 Mayıs 2017, Special Report.

Uluslararası ekonomi hukuku, hukukun üstünlüğünün uluslararası ekonomik ilişkilerde sağlanması amacıyla gütmemektedir. Uluslararası ilişkilerde keyfi güç kullanımının yerini kuralların alması, uzlaşmaların güç yerine kural temelli yapılması ve hukukun uluslararası işbirliğinin alt yapısı olarak kabul edilmesi hukukun üstünlüğüne işaret etmektedir. Bir anlamda ülke içindeki hukukun üstünlüğü ile uluslararası hukukun üstünlüğü arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır.

✓ Hukukun Üstünlüğü

Toplumdaki tüm bireylerin konumlarına bakılmaksızın kanun önünde eşit olması ve birey, hükümet veya devlet adına karar veren tüm birimlerin kurallara tam olarak uymasının sağlanması.

Öğrenme Çıktısı

1 Uluslararası ekonomi hukukunun rasyonelitesi ve kapsamını açıklayabilme

Araştır 1

Ülkeler arasında güç farklarının fazla olduğu durumlarda uluslararası ekonomi hukuku nasıl gelişir?

İlişkilendir

Gündelik ekonomik hayatınız, uluslararası ekonomik kurallardan nasıl etkileniyor? Örneğin, kitapların mülkiyet hakları niçin ülkeler arasında benzer sürelerle korunuyor?

Anlat/Paylaş

Uluslararası ekonomi hukuku ile ticaretin gelişmesi arasındaki ilişkiyi kısaca anlatınız.

ULUSAL VE ULUSLARARASI KURALLARIN İLİŞKİSİ

Ulusal ve uluslararası ekonomi arasındaki etkileşim birçok açıdan uluslararası ekonomik düzeni şekillendirmektedir. Kamusal uluslararası hukuk, ulusal düzenleyici gücün sınırlarını çizebilmektedir. Bu kısımda uluslararası kurallar ile ulusal düzenlemeler arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Bağlayıcılık

Türkiye’de Anayasa’nın 90. maddesinin son fıkrasına göre, yönetimine uygun biçimde yürürlüğe konulan uluslararası antlaşmalar “kanun hükmünde”dir. Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletler ya da uluslararası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, T.B.M.M.’nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Onaylanması bir kanunla uygun bulunan ya da onaylanması için bir kanun gerektirmeyen uluslararası antlaşmalar ya da diğer uluslararası belgeler Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle onaylanıp yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye gibi bazı ülkeler uluslararası anlaşmaları ulusal hukukun bir parçası olarak tanımaktadır. Diğer taraftan, uluslararası hukuk birçok açıdan ulusal hukuku desteklemektedir. Örneğin, yatırımların korunması konusunda yapılan anlaşmalar, yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkenin kanunlarına uymasını isteyebilmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi kararları ile gerçek ya da tüzel kişilere karşı alınan ticari ambargolar gibi yaptırımların, ulusal mevzuatlara aktararak uygulanması gerekmektedir. BM Kuruluş Sözleşmesi’ne göre;

1. Uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla alınan Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması için BM’nin tüm üyeleri ya da Güvenlik Konseyi’nin belirleyeceği bazı üyeleri tarafından alınması,
2. Bu kararların BM üyelerinin doğrudan kendileri tarafından ya da üyesi oldukları uygun uluslararası örgütlere yapacakları başvurular yoluyla uygulanmasının sağlanması gerekmektedir.

Dolayısıyla, BM tedbirleri, kişisel hak ve yükümlülüklerle sadece ulusal mevzuatlara aktarılmak suretiyle yol açmaktadır. BM Güvenlik Konseyi

kararlarının uygulanması, ulusal ve uluslararası kurallar arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin yol açabileceği karmaşıklığı ortaya koymaktadır. AB’de BM yaptırımlarının uygulanması, AB’nin Ortak Dış İlişkiler ve Güvenlik kuralları, Ortak Ticaret Politikası ya da sermayenin serbest dolaşımı ile ilgili kuralları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca, AB üyesi ülkeler, kendi ceza kanunları kapsamında, paralel kısıtlama ve yaptırımlar uygulayabilmektedir. Dolayısıyla, AB’de BM kararlarının uygulanması AB’nin hem farklı organlarında hem de üye ülkelerde kapsamlı çalışmalar yürütülmesini ve kararlar alınmasını gerektirmektedir.

Uluslararası Tahkim

Ulusal kanunlar, yerel mahkemelere, yabancı ülkelerin uluslararası kanunlara uygun olmayan fiillerinin tanınmaması ya da başvurularının reddedilmesi hakkını verebilir. Örneğin, bir ülkede yatırım yapan yabancı yatırımcı, kamulaştırma (istimlak) konusunda o ülkenin kabul ettiği uluslararası anlaşmalarda bu konuda farklı bir hüküm olmadığı takdirde, o ülkenin ulusal kanunlarına tabi olacaktır. Büyük yabancı yatırımcılar, yatırım yaptıkları ülkenin kanuni düzenlemelerinde gelecekte olabilecek değişiklikler karşısında yatırımlarını koruyabilmeye ve riske girmemeye çalışırlar. Bu nedenle, yaptıkları sözleşmelerde uluslararası anlaşmalara veya anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası çözüm (tahkim) mekanizmalarına yer vermek isterler.

✓ Uluslararası Tahkim

Uluslararası düzeyde taraflar arasında çıkan uyuşmazlıkların, devletlerin resmi yargı organları yerine, taraflarca belirlenen hakemlerce çözümlendiği bir uyuşmazlık çözüm yöntemi.

Uluslararası tahkimin Türkiye’deki örneği olarak İstanbul Tahkim Merkezi’ni (İSTAC) verebiliriz. İSTAC, özel ticari aktörler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde hizmet veren bağımsız, tarafsız ve özerk bir kurumdur. Modern tahkim ve arabuluculuk kuralları gözetilerek hazırlanan İSTAC Tahkim ve Arabuluculuk Kuralları, 26 Ekim 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kurallar, tahkim ve arabuluculuk süreçlerinin güncel ihtiyaçları dik-

kate alınarak hazırlanmıştır. İSTAC hakem kararları nihai ve bağlayıcı olup, dünyanın her yerinde icra edilme gücüne sahiptir. Firmaların, ulusal mahkemeler yerine ticari uyuşmazlıkların çözümünde İstanbul Tahkim Merkezi gibi bağımsız kurumları tercih etmelerinin nedeni, sorunlarını, uluslararası kurallar dikkate alınarak, uzman kişilerce etkin bir şekilde daha kısa sürede çözebileceklerini düşünmeleridir.



Yaşamla İlişkilendir

YKTK Anlaşmaları

Ülkeler, başka ülkelerde yatırım yapan kendi ülkelerinin vatandaşlarının ve firmalarının temel hak ve menfaatlerini uluslararası hukuk temelinde koruyabilmek ve ev sahibi ülke tarafından uygulanacak muamelenin sınırlarını belirleyebilmek için Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları yapmaktadırlar. Bu anlaşmalar, yatırımcıların kar transferlerinin güvence altına alınması, ev sahibi devletçe yapılması muhtemel kamulaştırma işlemlerinin şartlarının belirlenmesi ve uyuşmazlık halinde uluslararası tahkime başvurulması gibi yatırımcılar açısından çok önemli hükümler içermektedir. Türkiye, bugüne kadar 98 ülkeyle YKTK Anlaşması imzalamıştır. İlk kez 1962 yılında Almanya ile imzalanan bu anlaşmalardan 75 adedi T.B.M.M.'ce onaylanarak yürürlüğe girmiş olup, imzalanan diğer anlaşmaların onay süreci devam etmektedir. Ülkemizde imzalanmış ve yürürlüğe konmuş olan YKTK Anlaşmaları, bu anlaşmaların tarafı olan yabancı bir ülkede yatırım yapan Türk yatırımcılarının yatırımlarının korunması açısından da önemlidir.

Ülkemizin son yıllarda YKTK Anlaşması imzaladığı ülkeler arasında AB üyesi ülkeler olan Fransa, Slovenya, Malta, Slovakya ve Romanya bulunmaktadır. Bu ülkelerin yanı sıra Afganistan, Avustralya, Singapur ve Tayland gibi çeşitli

Uluslararası hukuk, çokuluslu şirketlere karşı bağlayıcı standartlar veya bağlayıcı olmayan (esnek) kurallar geliştirebilir. Sınır aşan ekonomik faaliyette bulunan çokuluslu şirketler ve diğer özel sektör firmalarının, ulusal kanunlar ile uluslararası kanunları birlikte değerlendirmeleri gerekmektedir.

ülkelerle de anlaşmamız bulunmaktadır. Diğer taraftan ikili ilişkilerimizin son yıllarda olumlu ilerleme kaydettiği Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri ile de YKTK Anlaşmaları imzalanmıştır. Suriye, Lübnan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan bu gruptaki ülkeler arasında yer almaktadır.

YKTK Anlaşmalarında genel olarak yabancı yatırımcılar ile ev sahibi ülke arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü için başlıca iki uluslararası tahkim mekanizması bulunmaktadır. Bu mekanizmalardan ilki “özel amaçlı ve geçici (ad hoc) tahkim” olarak adlandırılan tahkim mekanizmasıdır. Bu mekanizma temel olarak, Birleşmiş Milletler Tahkim Kurallarına (UNCITRAL) göre, her bir uyuşmazlık için üç üyeli bir tahkim kurulunun oluşturulmasını öngörmektedir. Ad hoc tahkim mekanizması dışında YKTK Anlaşmalarında Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez (ICSID) tahkimi de bir seçenektir. ICSID, günümüzde yabancı yatırımcılar tarafından en sık başvuru alan uluslararası tahkim kurumu haline gelmiştir. Türkiye de 1987 yılında taraf olduğu ICSID’e bu tarihten sonra imzaladığı tüm YKTK Anlaşmaları’nda yer vermiştir.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı İnternet Portalı <https://www.ekonomi.gov.tr>

Öğrenme Çıktısı



2 Ulusal düzenlemelerin uluslararası ekonomi ile bağlantısını kurabilme

Araştır 2

Uluslararası Ticari Tahkim'e niçin ihtiyaç duyulmuştur? Ekonomik gerekçesini araştırınız.

İlişkilendir

Uluslararası anlaşmalar ile ulusal kanunlar arasında çıkan uyumsuzlukların ekonomik sonuçları neler olabilir?

Anlat/Paylaş

Ticari tahkimin ticareti nasıl kolaylaştırdığını anlatınız.

ULUSLARARASI HUKUKUN TEMEL ALANLARI

Bu bölümde uluslararası ekonomi hukukunun temel alanlarını ele alacağız. Uluslararası ekonomi hukukunun ana alanları: uluslararası ticaret hukuku, bölgesel ekonomik bütünleşme (entegrasyon) hukuku ve uluslararası para hukukudur. Ayrıca, ticaret ve yatırımlarla ilgili olan uluslararası ticari tahkim, çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları, uluslararası fikri ve sınai mülkiyet hakları ve uluslararası rekabet hukuku konularını da içerir. AB gibi ileri ekonomik entegrasyonlarda, kişilerin serbest dolaşımı rejimi, serbest yerleşim ve ortak rekabet kuralları da uluslararası ekonomi hukuku alanında yer alır.

Uluslararası Ticaret ve Ticari İşlemler Hukuku

Mal ve hizmetlerin sınır ötesi ticaretine ilişkin uluslararası anlaşmalar, tarafların karşılıklı hak ve yükümlülükleri ile tüm taraflara *karşılıklı fayda sağlama* prensibi üzerine inşa edilmektedir. Taraflarca karşılıklı fayda sağladığı düşünülmeyen anlaşmaların uzun ömürlü olması ve istikle sürdürülmesi pek mümkün değildir. Bazı anlaşmaların tarafların gücüne göre bazı taraflara daha fazla avantaj sağ-

layıcı özelliği olabilir. Bu durumda da anlaşmanın gereğini yerine getirme konusunda ilave yaptırım, yaptırımlar için de ilave kaynak harcamak gerekir. Bu yüzden bir uluslararası ticaret anlaşması fayda ve maliyetleri ne kadar taraflara dengeli dağıtırsa, tarafların gönüllüce anlaşma kurallarına uymaları o kadar kolay olur, bu da hem işlem maliyetlerini düşürür hem de anlaşmaları daha uzun ömürlü kılar.

Özel aktörler (firmalar) arasındaki ticari işlemlere ilişkin uluslararası hukuk, geleneksel olarak uluslararası ekonomi hukukunun dışında görülmekteydi. Ancak, bu alan günümüzde uluslararası ekonomi ile büyük ölçüde ilişkili hale gelmiştir. Örneğin, BM Malların Uluslararası Satışına ilişkin Sözleşmeler Anlaşması gibi uluslararası anlaşmalar özel firmalar arasındaki ticaretin kurallarını uyumlu hale getiren düzenlemelerdir. Ayrıca, gittikçe artan sınır ötesi e-ticaret ülkeler arasında yeknesak kurallara ihtiyacı artırmaktadır. Uluslararası ticari işlemler hukukunun kapsamına giren bir başka konu ise anlaşmazlıkların çözümü ve özellikle uluslararası tahkim konusudur. Yabancı firmalar ile devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde 2. bölümde bahsedilen Birleşmiş Milletler Tahkim Kuralları (UNCITRAL) devreye girmektedir.



Yaşamla İlişkilendir

Uluslararası Ticaret Hukukunun Karmaşıklığı

2012 yılında Çin ICBC Bankası, Güney Afrika Bankası olan Standard Bank'ın Arjantin'deki iştirakinin yüzde 80 hissesini satın aldı. Bu anlaşmada ICBC'yi bir İngiliz firması olan Linklaters, Standard Bank'ı ise, bir Amerikan firması olan Jones Day temsil etti. Anlaşma, İngiliz hukukuna göre yapıldı. Anlaşmada üç gelişmekte olan ülke yer almış ancak, hukuk olarak gelişmiş bir ülkenin hukuk sistemi ve firmaları kullanılmıştır. Nasıl, dolar, dünyanın rezerv parası fonksiyonunu görüyorsa, İngiliz ve Amerikan hukuk sistemleri de dünyanın rezerv hukuku işlevine sahiptir. Dünyada yapılan uluslararası işlemlerin yüzde 40'ında İngiliz hukuku, yüzde 22'sinde Amerikan hukuku kullanılmaktadır.

Kaynak: The Economist, 'Exorbitant privilege', 10 Mayıs 2014 sayıs.

1994 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) küresel ticari ilişkilerin kurumsal olarak esasını teşkil eder. DTÖ, Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT 1947)'nin mevcut yapısı üzerine inşa edilmiştir.

✓ Dünya Ticaret Örgütü

DTÖ, küresel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla üye ülkelerin ticaret anlaşmaları müzakere ettikleri, aralarındaki ticari anlaşmazlıkları ve sorunları çözmeye çalıştıkları 1994 yılında kurulan uluslararası örgüt.

DTÖ'nün temel amaçları, mevcut ticaret engellerini azaltmak, uluslararası ticareti artırmak, yaşam standartlarını iyileştirmek, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak ve gelişmekte olan ülkeler için artan dünya ticaretinden yeterli bir payı temin etmektir. DTÖ kapsamında yapılan birçok anlaşma

bulunmaktadır. DTÖ'nün kurucu anlaşması ve GATT Anlaşması, gümrük tarifelerinin ve mallara yönelik diğer ticaret engellerinin azaltılması ve üye ülkelere yönelik ayrımcı muamelenin ortadan kaldırılmasını amaçlayan temel hukuki metinlerdir.

DTÖ'de ülkelerin ticarete yönelik alabilecekleri kısıtlayıcı tedbirlere sadece istisnai durumlarda izin verilmektedir. Bunlar, kamu ahlakı, güvenliği, sağlığı gibi kamunun çıkarlarının korunmasını gerekli kılan istisnai durumlardır. Ayrıca, ithalatta ani bir artışın yerli üreticilere ciddi bir zarar veya zarar tehdidi oluşturması durumunda üye ülkelerin yerli üreticilerini korumak için alabilecekleri tedbirlere de izin verilmektedir. Bunlar arasında, Korunma Anlaşması'nın sağladığı korunma tedbirleri olarak adlandırılan ithalatı miktar olarak sınırlandırmaya veya gümrük vergilerini geçici olarak artırmaya yönelik tedbirler bulunmaktadır.

DTÖ kapsamında izin verilen sübvansiyonlar dışında ülkelerin ihracata yönelik sübvansiyon vermesi yasaktır. Bir ülkenin ihracata yönelik verdiği sübvansiyonun, ihracat yaptığı başka bir ülkenin yerli üreticisine zarar verdiğinin açılan bir soruşturma sonucunda ispatlanması halinde, zarar gören ülkenin o malın ithalatında gümrük vergilerini artırması mümkündür. DTÖ Anti-Damping Anlaşması ise, ihracatın dampingli fiyatlarla gerçekleştirilmesinin başka bir ülkenin yerli üreticisine zarar vermesi durumunda zarar gören ülkeye ilgili üründe damping vergisi koyma hakkı verir.

Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması, Ticarete Teknik Engeller Anlaşması, DTÖ kurallarını tamamlayıcı nitelikteki önemli DTÖ anlaşmalarıdır. DTÖ kapsamındaki diğer anlaşmalar ise, tarım sektöründe özel bir rejim kuran Tarım Anlaşması, Ticaretle ilgili Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS), Ticaretle ilgili Yatırım Tedbirleri Anlaşması (TRIMS) ve Kamu Alımları Anlaşmasıdır. Kamu Alımları Anlaşması dışındaki tüm DTÖ anlaşmalarına ve DTÖ'ye Türkiye de üyedir. Hizmet (ulaşım, telekomünikasyon, finansal hizmetler gibi) ticaretinin DTÖ sistemi içine alınmasına yönelik müzakereler devam etmektedir. Bu müzakerelere Türkiye de katılmaktadır.

GATT kapsamında, geçmişte farklı müzakerelere turları yapılmıştır. DTÖ, GATT kapsamında 1986-1994 yılları arasında müzakere edilen "Uruguay Turu" sonucunda ortaya çıkmıştır. DTÖ kapsamında "Doha Kalkınma Gündemi" adıyla 2001

yılında başlayan “Doha Turu” müzakereleri halen devam etmektedir. Tarım ve tarım-dışı alanlarda ülkelerin tarife ve sübvansiyon indirimleri konularında anlaşamamaları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarının dengelenememesi Doha Turu’nun başarılı olarak tamamlanmasını güçleştirmiştir.

Bölgesel Ekonomi Hukuku ve Serbest Ticaret Anlaşmaları

DTÖ, üyeleri arasında ikili ve çoklu bölgesel ticaret anlaşmalarına izin vermektedir. Gümrük vergilerinde ve diğer ticari engellerde karşılıklı serbestleşme sağlayan bölgesel ticaret anlaşmaları DTÖ hedefleri ile uyumludur. Bu anlaşmalar, serbest ticaret alanlarından, daha kapsamlı bölgesel ekonomik entegrasyonlara kadar farklı derinlikte olabilmektedir. Bunların arasında, AB, ulaşılmış olduğu yüksek düzeydeki ekonomik ve politik entegrasyon ile en kapsamlı olanıdır. Ancak, DTÖ, bölgesel ticaret anlaşmalarına belli şartlarla izin vermektedir. Öncelikle, bu anlaşmaların, taraf ülkeler arasındaki ticaretin önemli bir bölümünü kapsamaması gerekmektedir. Sadece belli malları kapsayan değil, daha fazla malı kapsamına alan ticaret anlaşmaları yapılması DTÖ’nün hedefleriyle daha uyumludur. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA), Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Andean Ülkeleri Topluluğu, Güney (Latin) Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) bölgesel ticaret anlaşmalarının önemli örnekleri arasındadır.

✓ Serbest Ticaret Anlaşması

İki veya daha fazla ülkenin malların, hizmetlerin, yatırımların ve diğer alanların gümrük vergisi ve tarife dışı engellerden muaf veya indirimli olarak ticaretine yönelik yaptıkları anlaşma.

AB, özellikle 2008 krizinden sonra diğer ülkeler ile kapsamlı ekonomik ve ticaret anlaşmaları yapmaya yönelmiştir. AB ile Kanada arasındaki Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması (CETA) 2016 yılında imzalanmıştır. AB ile Japonya arasındaki Ekonomik Ortaklık Anlaşması müzakereleri Aralık 2017’de tamamlanmıştır.

ABD, 2000’li yıllarda, ekonomik ve politik amaçlarla belli ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları (STA) yapmaya yönelmiştir. Bunlar arasında, Orta-Amerika ülkeleri ve Dominik Cumhuriyeti, Şili, Peru, Kolombiya, Panama gibi Amerika kıtasındaki ülkelerin yanı sıra, Bahreyn, Umman, Fas ve Ürdün gibi Arap ülkeleri ile imzalanan STA’lar bulunmaktadır. Diğer taraftan, Amerika Obama hükümeti döneminde, birincisi Asya- Pasifik ülkeleri ile Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) ve ikincisi AB ile Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) olmak üzere iki önemli bölgesel ticaret anlaşması müzakeresi gerçekleştirmiştir.

Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP)

ABD, Kanada, Meksika, Japonya, Avustralya, Malezya’nın da dahil olduğu 12 Asya-Pasifik ülkesi arasında 2016 yılında Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) adıyla bir bölgesel ticaret anlaşması imzalanmıştır. Uzun süren çok sayıda müzakere turunun ardından imzalanan bu anlaşma ile üye ülkeler arasında mallar, hizmetler ve fikri mülkiyet hakları gibi alanlarda tarife ve tarife-dışı engellerin azaltılmasını öngören kapsamlı bir anlaşma gerçekleştirilmiştir. Ancak, ABD’de Trump hükümetinin göreve gelmesi sonrasında ABD’nin TPP’den çekilmesi nedeniyle, diğer üye ülkeler ABD’nin olmadığı bir şekilde anlaşmayı yenilemeye karar vermişlerdir. Böylece, kalan 11 ülke Kasım 2017’de yeniden bir anlaşmaya varmışlardır.

Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP)

Dünyanın en önemli iki ekonomisi olan ABD ve AB’nin ekonomik ve ticari ilişkileri çok uzun bir geçmişe dayanmaktadır. İki ülke arasındaki mevcut kapsamlı ilişkileri daha da derinleştirmek, ekonomik büyüme ve istihdamlarına olumlu katkıda bulunmak amacıyla Temmuz 2013’te Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) müzakerelerine başlamışlardır. Dünya üretiminin yaklaşık yarısını ve dünya ticaretinin üçte birini gerçekleştiren bu iki tarafın karşılıklı ticaretleri ve yatırımları önemli rakamlara ulaşmaktadır. Ancak, karşılıklı ticarete uygulanan gümrük tarifeleri ile test ve sertifikalandırma maliyetleri, farklı standart uygulamaları, ithalat kontrolleri gibi tarife-dışı tedbirler ticaretin maliyetini artırmakta ve önemli engel oluşturmaktadır.

Bu engelleri kaldırmak veya azaltmak amacıyla Temmuz 2013 ile Ekim 2016 tarihleri arasında ABD ve AB 15 müzakere turu gerçekleştirilmiştir. Başta hemen hemen malların tamamında (%97'sinde) gümrük tarifelerinin karşılıklı sıfırlanması hedefi olmak üzere birçok konuda önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bununla beraber, bugüne kadar gerçekleştirilmiş en kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmasını hedefleyen müzakerelerde halen her iki tarafın da daha fazla ilerleme kaydedilmesini beklediği alanlar bulunmaktadır. Ancak, teknik olarak müzakerelerde ilerleme kaydedilmesi tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Bütün uluslararası anlaşmalar için olduğu gibi TTIP müzakerelerinin tamamlanması için de siyasi iradenin anlaşmayı desteklemesi en önemli unsurdur. ABD'de Ocak 2017'de Trump hükümetinin göreve gelmesiyle, ticarete korumacı bir yaklaşıma gidilmiştir. TPP'den çekildiğini ve NAFTA'yı yeniden müzakere edeceğini açıklayan ABD, AB ile TTIP müzakerelerini de fiilen durdurmuştur.

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye bugüne kadar 34 Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalamıştır. Bunlardan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle akdedilmiş olan 11 STA, bu ülkelerin AB üyelikleri nedeniyle feshedilmiştir. Geriye kalanlardan 21 STA yürürlükte olup, Suriye STA'sı Aralık 2011'de bu ülkenin iç durumu nedeniyle askıya alınmıştır. Yürürlükte olan STA'lar; EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna ve Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları ve Singapur STA'larıdır.

Yapılan STA'lar, komşu ve çevre ülkeler ile dış ticaretimizin geliştirilmesi, ihracatçılarımızın rakipleri ile eşit şartlarda rekabet edebilmesinin sağlanması, karşılıklı ticaret engellerinin azaltılması ve yatırımların artırılmasını amaçlamaktadır.

Ayrıca, Kosova, Lübnan ve Gana STA'larının müzakere süreçleri tamamlanmıştır. Diğer taraftan, Türkiye 19 ülke/ülke grubu ile STA imzalamak amacıyla müzakerelere başlamıştır. Bu ülkeler arasında Japonya, Ukrayna, Meksika, Endonezya, Peru, Kolombiya, Ekvator gibi ülkeler bulunmaktadır. Bazı ülkeler (Körfez İşbirliği Konseyi, Libya, MERCOSUR gibi) ile de müzakere süreçlerinin hızlandırılmasına çalışılmaktadır.

Söz konusu müzakereler kapsamında, mal ticaretine ilaveten bazılarında (Meksika ve Peru gibi) hizmet ticareti ve yatırımlar, Japonya ile hizmet ticareti, yatırımlar ve kamu alımları konuları da görüşülmektedir.

Türkiye tarafından ABD, Kanada ve Hindistan'ın da aralarında bulunduğu 8 ülke/ülke grubu ile STA müzakerelerine başlama girişiminde bulunulmuştur. Ayrıca, AB'den ayrılma sürecinde olan İngiltere ile kısa vadede mevcut pazara giriş avantajlarının korunmasına, orta-uzun vadede ise geniş ve kapsamlı bir STA imzalanmasına yönelik görüşmeler sürdürülmektedir.

Uluslararası Anti-Tekel ve Rekabet Hukuku

Uluslararası anti-tekul ve rekabet hukuku, yerli rekabet ve anti-tekul kuralları ile sınır ötesi girişimler arasındaki ilişki ve etkileşimi ifade eder. DTÖ kuralları, piyasada hakim gücün rekabeti kısıtlayıcı şekilde kötüye kullanılmasını yasaklar ve buna yönelik temel yaptırımları içerir. Ülkeler, iç piyasada rekabeti ortadan kaldıracak şekilde bir teşebbüsün rakiplerini piyasa dışına çıkarmasını ve tekul olarak yapılanmasını önlemeye yönelik kendi iç düzenlemelerini yaparlar. Ülkeler arasında uluslararası rekabeti düzenlemeye yönelik ayrıca bir anlaşma yapılabilir. Böyle bir anlaşma yapılmadıkça, sınır ötesi faaliyette bulunan yabancı firmalara yönelik rekabet kurallarının uygulanması ülkelerin kendi ulusal rekabet otoritelerinin yetkisindedir. Örneğin, AB ile ABD arasındaki bir anlaşma ile uluslararası rekabet konusu da düzenlenebilir. Genellikle rekabete yönelik uluslararası anlaşmalar, ülkelerin rekabet otoriteleri arasında karşılıklı yardım ve işbirliğini öngörür.

Uluslararası Yatırım Hukuku

Uluslararası yatırım hukuku, yabancı yatırımların teşvik edilmesi ve bu yatırımların ev sahibi ülkenin kanuna uygun olmayan müdahalelerine karşı korunmasını kapsar. Günümüzde ülkelerin ekonomik gelişmeleri için yabancı yatırımları teşvik eden uygun bir ortamın yaratılması önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Uluslararası yatırım hukukunun esas kaynağı ikili yatırım anlaşmalarıdır. Daha önce bahsedilen Türkiye tarafından çok sayıda ülke ile imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) olarak

adlandırılan anlaşmalar ikili yatırım anlaşmalarına birer örnektir. Yatırım anlaşmaları iki ülke arasında sadece yatırım konularını kapsayan özel bir anlaşma (YKTK'lar gibi) olarak imzalanabilir. Buna ilaveten, yatırım konusu, başka alanları da kapsayan Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) veya Serbest Ticaret Anlaşması (STA) gibi farklı isimler verilen ekonomik ve ticari anlaşmanın bir bölümünü de oluşturabilir. Son yıllarda ülkeler yatırım anlaşmalarını ayrı müzakere etmek yerine, kapsamlı bir STA veya ekonomik ortaklık anlaşmasının bölümü olarak müzakere etmeyi tercih etmektedirler. Ayrıca, enerji gibi önemli sektörlerle yönelik yatırımların korunması konusunda ülkeler sektörel yatırım anlaşmaları da yapabilmektedir.

Yatırım anlaşmaları hukuki istikrar, geleceğin tahmin edilebilir olması, yeterli korunma ve şeffaf yargı süreci sağlanması, adil ve eşit muamele garantisi gibi konularda standartları koymaktadır. Bu nedenle, uluslararası yatırım anlaşmalarının, ev sahibi ülkenin hukuki sistemi üzerinde önemli yansımaları olmakta ve hukukun üstünlüğüne katkıda bulunmaktadır. Günümüzde, yabancı yatırımcı ile ev sahibi ülke arasındaki anlaşmazlıklarda, mevcut ikili anlaşmalardaki hükümlere bağlı olarak, genellikle uluslararası tahkime başvurulmaktadır. Uluslararası tahkim kararları, ev sahibi ülkedeki kanunların bütüncül ve şeffaf olmasını önemsemekte ve bunu *gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi* olarak kritik bir nokta olarak görmektedir. Geçmişte, yaşanan yatırımcı ev sahibi anlaşmazlıklarında politik kararlar etkili olmaktadır. Bunun sonucunda, çevre, sağlık ve istihdam koşulları gibi birçok konuda uluslararası standartlar yerine ulusal standartlara göre karar verilmekteydi. Bugün ise yapılan ikili yatırım anlaşmalarında söz konusu alanlar dahil birçok konu, artık uluslararası standartlara göre düzenlenmektedir. Bu nedenle, ülkelerin ulusal kanunlarını uluslararası standartlara uygun olarak yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Ayrıca, kanunların uygulanmasında yabancı yatırımcıların, yerli yatırımcılar ile eşit muameleyle tabi tutulması önemli bir husustur.

Uluslararası Para Hukuku ve Parasal Birlikler

Uluslararası ekonomi hukukunun önemli bir parçası da parasal ilişkilerdir. Uluslararası Para Fonu (IMF), dünyada uluslararası parasal konularda en etkili kuruluşların başında gelmektedir.

Beşinci bölümde IMF'nin kuruluşu ve gördüğü işlev ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Dünya ekonomisinin istikrarını temin için önemli işlevler yüklenen IMF sıkıntıya düşen ülkelere borç verme yanında dünya ekonomisinin seyrine ilişkin karar vericilere yol gösteren, böylece şeffaflığa katkıda bulunan önemli bir parasal veri kaynağı durumundadır.

Dünyadaki parasal birlikler arasında Avrupa Birliği'nin 1992 yılında başlattığı Ekonomik ve Parasal Birliği, üye ülkelerin ulaştığı parasal ve finansal bütünleşme açısından en ileri olanıdır. Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin tek ve ortak para birimi olarak Avro'yu benimseyerek oluşturduğu ortak pazardır. En son AB'den de çıkma kararı alan Birleşik Krallık ile Danimarka para birimlerini değiştirerek Avro (Euro) kullanmayı reddetmişlerdir. Bu iki ülke ve birliğe yakın tarihlerde katılmış olan 8 ülke (Hırvatistan, Romanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İsveç ve Polonya) henüz avro kullanımına geçmemiştir. Kopenhag Kriterleri, birliğe katılmaya aday ülkelere avroyu ortak ve tek para birimi olarak mevcut para birimiyle değiştirmeyi ve ortak pazara katılmayı üyelik koşulu olarak koymaktadır. 2008 küresel krizi sonrasında başta Yunanistan olmak üzere Avrupa Para Birliği üyesi ülkelerdeki aşırı bütçe açıkları parasal birliğin geleceğine ilişkin beklentileri olumsuz etkilemiştir.

✓ Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği

AB ekonomilerinin 1992 yılında başlattığı ekonomik ve mali politikalarda koordinasyon, ortak para politikası ve ortak döviz kuru olan Avro'yu içeren önemli bir entegrasyon adımı



Yaşamla İlişkilendir

Maastricht Kriterleri

Ekonomik ve parasal birliğe üyeliğin kriterleri 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması'nda belirlenmiştir. Parasal birliğe sonradan üye olan ülkelerin de bu kriterlere uymaları gerekmektedir. Maastricht Kriterleri şunlardır:

- Fiyat İstikrarı: Üye ülkelerin yıllık enflasyon oranı, Birlikte bu alanda en iyi performansa sahip üç üye ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalamasını 1,5 puandan fazla geçmemelidir.
- Kamu Açığı: Üye ülkelerin bütçe açıklarının GSYH'lerine oranı %3'ü geçmemelidir.
- Kamu Borçları: Üye devletlerde kamu borç stokunun GSYH'ye oranı %60'ı geçmemelidir.
- Faiz Oranı: Üye ülkelerde uygulanan uzun vadeli faiz oranları, 12 aylık dönem itibarıyla, fiyat istikrarı bakımından en iyi 3 üye ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmamalıdır.

Avrupa Parasal Birliği'nin önemli bir unsuru, 1994 yılında Avrupa Para Enstitüsü olarak kurulan ve 1998 yılında Avrupa Merkez Bankası adını alan kuruluştur. Bu banka Avro'nun yönetiminden sorumludur. Avrupa para politikaları hakkında bağımsız kararlar alır. Ana hedefi, Avrupa ekonomisinin enflasyondan zarar görmesini önlemek üzere fiyat istikrarının sağlanmasıdır. 1 Ocak 1999 tarihi itibarıyla ekonomik ve parasal birliğe üye ülkelerin merkez bankaları para politikaları hakkındaki tüm yetkilerini Avrupa Merkez Bankası'na devrettiler. Ancak AB'ye üye olmakla birlikte ekonomik ve parasal birliğin dışında kalan ülkeler arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla Avrupa Merkez Bankası ve AB'ye üye tüm ülkelerin ulusal merkez bankaları arasında Avrupa Merkez Bankaları Sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem içinde ekonomik ve parasal birlik dışında kalan ülkelerin merkez bankaları Avro üzerinde alınan kararlara katılmamakta, kendi ulusal para politikalarını belirlemektedirler.

Fikri Mülkiyet Hukuku

Fikri mülkiyet hukuku, telif, tasarım, marka, patent gibi hukuki yöntemlerle kişilerin yarattığı veya icat ettiği eserlerden kaynaklanan haklarının korunmasıdır. Bu eserleri yaratan kişiler tanınırlık ya da maddi fayda elde etmeyi beklerler. Diğer taraftan, bu eserlerden yararlanan veya kullanan geniş kitlelerin haklarının da korunması gerekir. Fikri mülkiyet hukuku, bu iki kesim arasında dengeyi kurarak, yaratıcılık ve yenilikçiliğin gelişeceği uygun bir ortam yaratmayı hedefler.

Fikri mülkiyet hukuku; telif hakları olarak da bilinen fikir ve sanat eserleri ve sınai mülkiyet hakları şeklinde iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Telif hakları, eserin meydana getirilmesiyle kendiliğinden doğar. Bunun için bildirim ya da tescil gibi bir prosedüre ihtiyaç bulunmamaktadır. Buna karşılık patent, faydalı model, marka ve tasarım gibi sınai mülkiyet kategorisinde yer alan haklar Türk Patent ve Marka Kurumu gibi bir idari kurumda tescil ettirilmelidir.

✓ TRIPS

DTÖ kapsamında yapılan, fikri mülkiyet alanında üye ülkelerin uygulayacağı asgari standartları belirleyen ve isterlerse bu standartların üstünde koruma sağlamaları konusunda üye ülkeleri serbest bırakan anlaşma.

Fikri mülkiyet hakları ülkesel olarak korunmaktadır. Ülkesellik ilkesine göre, bir fikri mülkiyet hakkı, hangi ülkede korunması isteniyorsa o ülkenin mevzuatı çerçevesinde ve sadece o ülkenin sınırları içinde korunur. Ayrıca, birçok uluslararası anlaşma fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda hükümler içerir. DTÖ Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPS) Anlaşması bu alanda en önemli küresel düzeyde uluslararası anlaşmadır. Bu kapsamda, Türk vatandaşları yanında TRIPS gibi uluslararası anlaşma hükümleri çerçevesinde, Türkiye'de ikametgâhı olan veya sınai ya da ticari faaliyette bulunan gerçek ve tüzel yabancı kişiler de korumadan yararlanır. TRIPS, fikri mülkiyet haklarının etkin korunmasına yönelik uluslararası standartların oluşturulması konusunda önemli bir adımdır. Günümüzde, ülkeler arasında yapılan STA'lar ve diğer ekonomik ve ticari anlaşmalarda

da fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik hükümlere yer verilmektedir. Bu anlaşmalarda, özellikle ilaç ve eczacılık ürünleri gibi patent sayesinde rakiplerin uzun yıllar piyasaya girişi engellenebilen ürünlerde fikri mülkiyet hakları, önemli müzakerelere konu olmaktadır. Ancak, TRIPS, fikri mülkiyet haklarında üye ülkelerin uygulayacağı asgari koruma standartlarını belirleyen bir anlaşma olarak önemini korumaktadır. Üyeler, TRIPS'te belirlenen asgari standartların üstünde koruma sağlama konusunda serbesttir. Ayrıca, TRIPS hükümlerini kendi hukuki sistemlerine ve uygulamalarına aktarırken, kendilerine uygun yöntemleri kullanmak konusunda da serbest bırakılmışlardır.



ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZENİN EVRİMİ VE TEMEL İLKELERİ

Ülke içi ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi uluslararası ekonomik faaliyetlerde de belirli ilkelerin olması kaçınılmazdır. Bu ilkeler dönemler itibariyle farklı özellikler gösterse de temelde aynı mantığa dayanır. Bu mantık başta da söylendiği üzere karşılıklı fayda ve maliyetin dengelenmesidir ve zaman içinde farklı biçimler alır.

Dünden Bugüne Uluslararası Ekonomik Düzen

Genel olarak uluslararası hukukta birkaç prensip uluslararası ekonomik ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Öncelikle, devletler diğer devletler ile nasıl bir ekonomik ilişki içerisine gireceklerine özgürce karar verebilirler. Modern dünyada, birçok devlet, ekonomik tercihlerini küresel, bölgesel ya da ikili düzeyde ticaretin serbestleşmesinden yana kullanmaktadır. Küresel düzeyde sayısı yüzlerle ifade edilen serbest ticaret anlaşması ağı bulunmaktadır.

İkinci bölümde ayrıntılı anlatıldığı üzere, iktisadın kurucuları arasında sayılan Adam Smith ve David Hume'in eserleri, 18. yüzyılın sonlarındaki serbest ticaret hareketinin kavramsal temelini oluşturmuştur. Smith, teorisini piyasa mekanizmaları ve kaynakların uygun dağılımında, kişisel çıkarların belirleyici olması üzerine inşa etmiştir. Bu teoriye göre, kişisel çıkarlar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde en verimli üretimi sağlayacaktır. Daha sonra, David Ricardo ve John Stuart Mill, "karşılaştırmalı üstünlük" teorisini geliştirerek, Smith'in serbest ticaret tezini daha geniş bir çerçeveye oturtmuşlardır. Bu teoriye göre, ülkeler daha düşük maliyetle ürettikleri malların üretiminde uzmanlaşır, bu malları başka ülkelere ihraç etmelidir. Bunun karşılığında, daha yüksek maliyetle ürettikleri malları ise başka ülkelere ithal ederek, refahlarını maksimize edeceklerdir. Mutlak üstünlük ve karşılaştırmalı üstünlüğü savunanlar, piyasaların birbirine entegre olmasından elde edilecek uluslararası çıkarları ya da ticarete yönelik engellerin kaldırılmasını savunmamışlardır. Her bir ülkenin ulusal çıkarları ve sanayisi üzerinde durmuşlar ve piyasaların ticarete açılmasını da bu çıkarlar için istemişlerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere gibi bazı ülkelerde ekonomik serbestleşme görülürken, ABD'de, gümrük vergisi gelirleri önemli bir kaynak olduğundan korumacı gelenekler devam etmiştir. Avusturya-

Macaristan, İtalya, Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri de korumacı politikaları seçmiştir. Bu dönemde, sermaye piyasaları arasındaki nispeten yüksek entegrasyon “altın standardı” üzerine kurulmuştur. Bu rejim ile döviz kurlarının değeri altına bağlanmış ve bu da sabit döviz kurları ve ülkeler arasında paranın serbest hareketi anlamına gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla, dünyadaki serbest ticaret ile yüksek korumacı politikalar arasındaki mücadele, korumacı politikalar lehine dönmüştür. Korumacı yaklaşımlar ve döviz kurlarındaki istikrarsızlık, iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde liberal uluslararası ekonomi düzenine dönmeyi engellemiştir. 1933'te gerçekleştirilen Londra Ekonomi Konferansında, devletler arası borçları yeniden düzenleyip, tarifeleri azaltmak suretiyle döviz kurlarına yeniden istikrar kazandırma yönündeki uluslararası çabalar başarısız olmuştur.

Modern uluslararası ekonomi hukukunun çerçevesi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. 1944'te yapılan “Bretton Woods Konferansı”, IMF ve Dünya Bankası'nın kurulmasını sağlamıştır. Zayıf döviz kurlarına sahip ya da ödemeler dengesi güçlüğü (ithalatları ihracatlarından fazla olduğundan) çeken ülkelere yönelik krediler, uluslararası ticari ilişkilere istikrar kazandırılmasında önemli bir mekanizma haline gelmiştir. 1947'de Tarifeler ve Ticaretin Genel Anlaşması (GATT) yapılmıştır. GATT'ın amacı, tarifelerin azaltılması ve tarife-dışı engellerin kaldırılması suretiyle dünya ticaretinin serbestleştirilmesidir.

GATT'ın “Uruguay Turu” dünya ticaret sisteminde bir dizi reforma yol açmıştır. Uruguay Turu, 1994'te DTÖ'nün kurulması, GATT'ın revize edilmesi ve TRIPS, Anti-Damping Anlaşması gibi önemli anlaşmaların yapılması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, DTÖ üyeleri arasında ortaya çıkacak ihtilafların çözülmesi amacıyla Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması kurulmuştur. Geniş anlamda, DTÖ rejimi, dünya ticaretinin “yasal çerçevesi” olarak görülebilir. DTÖ sistemi, dünya ticaretindeki genel prensipleri ve istisnaları ortaya koymaktadır.

GATT ve DTÖ sistemi, serbest ticaret alanları (NAFTA gibi), gümrük birlikleri (MERCOSUR, Türkiye-AB Gümrük Birliği gibi) ile ekonomilerin bölgesel bütünleşmelerini teşvik etmektedir. Serbest ticaret alanları üye ülkeler arasındaki ticarete gümrük vergilerinin kaldırılmasına, gümrük birlikleri ise üyeler arasındaki gümrük vergileri kaldırılırken diğer ülkelere karşı ortak gümrük vergisi uygu-

lanması esasına dayanmaktadır. Ekonomik birlikler ise işçilerin serbest dolaşımı, ortak rekabet kuralları belirlenmesi gibi daha kapsamlı bir entegrasyonu hedeflemektedir. Örneğin AB, ortak iç pazarın yanı sıra, federal bir devletin sahip olduğu birçok özelliğe de ulaşmıştır. Son yıllarda, ikili ve çok taraflı bölgesel anlaşmalar, çoğu zaman DTÖ kurallarını desteklerken, bir ölçüde de bu kuralları zayıflatmaktadır. Ülkelerin, DTÖ'de üzerinde anlaşamadıkları bazı alanları bölgesel anlaşmalara istedikleri şekilde taşımaları, DTÖ'de anlaşma ihtimalini azaltmaktadır. Kanada ile AB arasındaki Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması (CETA), Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP), Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Oraklığı (TTIP) bu endişeleri artıran mega-bölgesel anlaşmalardır.

Uluslararası Ekonomik Düzenin Temel İlkeleri

Uluslararası ekonomik düzenin evriminin, devletlerin istediği ekonomik sistemi seçme özerkliğinin kabulü, mümkün olduğu ölçüde uluslararası ticaretin önünden engellerin kaldırılması ve serbestleştirilmesi, ekonomiyle ilgili konularda da yerli ve yabancılara adil davranılması ve ayırıcılık yapılmaması ve ekonomik düzenin istikrarı için gelişmekte olan ülkelerin teşvik edilmesini öngören bazı ilkeler üzerinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Şimdi bu ilkelere bakalım.

Ekonomik Düzeni Seçme Özerkliği

Ülkeler, ilkesel olarak kendi ekonomik ve sosyal sistemini seçme konusunda özgürdürler. Her devlet kendi politik, ekonomik ve sosyal sistemini seçmek için temel bir hakka sahiptir. Benzer şekilde, ülkeler diğer ülkeler ile ilişki içerisinde olup olma konusunda da özgürlüğe sahiptirler. Bu özgürlük, BM Kuruluş Sözleşmesinin 2. maddesindeki devletlerin “egemen gücü” ilkesinden kaynaklanmaktadır. Ülkeler anlaşmalar yoluyla bu gücü kullanmakta ve bazı konularda kısmen egemenlik haklarından vazgeçebilmektedir. Günümüzde ülkelerin büyük kısmı piyasa ekonomisini benimsemiş olsa da tamamen serbest piyasa ekonomisinin geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Uluslararası anlaşmalar birçok konuda ülkeleri önemli ekonomik kararlar almaya zorlamaktadır. Örneğin, uluslararası anlaşmalar ile “özel mülkiyet haklarının garantisi”, “iletişim özgürlüğü”, “tarife-dışı engellerin kaldırılma-

“sermayenin yerleşim ve yer değiştirme hakkı”, “yabancı sermayenin korunması”, “sübvansiyonların kaldırılması” gibi birçok alanda ülkeler karşılıklı düzenlemeler yapmaktadır. Günümüzde, DTÖ üyesi hiçbir ekonomi tamamen merkezi planlama ile yönetilmemektedir. SSCB’nin 1991’de dağılması sonrasında 2012 yılında Rusya Federasyonu da DTÖ’ye üye olmuştur. Böylece, Rusya, DTÖ üyesi ülkelerle ticarete tarifelerin azaltılması ve tarife-dışı engellerin kaldırılmasına yönelik DTÖ prensiplerini kabul etmiştir.

Ticaretin Serbestleşmesi

Modern uluslararası ekonomi düzeni, gümrük tarifelerinin azaltılması ve tarife-dışı diğer engellerin azaltılması yoluyla sınır ötesi ticaretin serbestleştirilmesini amaçlar. Ticaretin serbestleşmesi, uluslararası ticaret ve istihdamda uzmanlaşmanın tüm ekonomiler için faydalı olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, daha önce açıklanan ve malların üretiminde ülkelerin mutlak veya karşılaştırmalı üstünlük taşıması halinde ülkeler arası ticaretin tarafların lehine olacağı yaklaşımı üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede, DTÖ Anlaşması’nın dibacesi, ticaretin serbestleştirilmesini “dünya kaynaklarının en uygun kullanımı” olarak görmektedir. Ayrıca, ticaret engellerinin kaldırılması ve ayrımcı uygulamaların azaltılmasını öngören anlaşmaları “karşılıklı faydalı” olarak nitelendirmektedir. Ticaretin serbestleşmesi prensibi, tarifelerin azaltılması ve tarife-dışı engellerin (miktar kısıtlamaları, sağlık önlemleri, teknik engeller, engelleyici gümrük işlemleri ve diğer ithalatı kısıtlayıcı uygulamalar) azaltılmasına dayanmaktadır.

DTÖ’nün “ulusal muamele” ve “en çok kayırlan ülke” prensipleri piyasada eşit rekabet şartlarının oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca, uluslararası ticarete, tarifelerin azaltılması ve tarife-dışı engellerin kaldırılması yoluyla serbestleşmeyi teşvik etmektedir. Nitekim, GATT ve DTÖ sayesinde, küresel düzeyde gümrük tarifelerinde önemli bir düşüş sağlanmıştır.

Ayrımcılık Yapılmaması ve Yabancı Yatırımcılara Adil Davranılması

Geçtiğimiz 20-30 yıllık dönemde, yabancı sermaye gelişme ve ekonomik istikrarın önemli bir faktörü olarak kabul edilmeye başlanmıştır. 2002

yılında yapılan BM Gelişmeye Yönelik Uluslararası Finansman Konferansı’nın sonucunda “Monterrey Uzlaşması” yayımlanmıştır. Bu Uzlaşmada, uluslararası sermaye hareketlerinin, özellikle doğrudan yabancı sermayenin, uluslararası finansal istikrar ile birlikte, ulusal ve uluslararası gelişme çabalarının hayati unsurları olduğu vurgulanmıştır. Günümüzde, yabancı sermayeye, geniş anlamda, adil muamele edilmesi uluslararası ekonomi hukukunun en önemli konularından birisidir. Adil muameleyi, asgari standartta geleneksel hukukun sağlayacağı adaletin yanı sıra, yerli sermayeye göre adil ve eşit muamele, tam koruma ve güvence gibi uluslararası anlaşmaların verdiği imkanlarla birlikte anlamak gerekmektedir. Yatırımların korunması hukukun üstünlüğünün de gelişmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan, yabancı yatırımların korunması, bazı durumlarda ev sahibi devletin çevrenin korunması gibi haklı kamu çıkarları ile çelişebilir. Bu da, yabancı yatırımların korunması ile kamu çıkarları arasında hassas bir dengenin kurulmasını gerektirir.

Ayrımcılığın ortadan kaldırılması, uluslararası ticarete ve yatırım ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Yabancı mallara, hizmetlere, fikri mülkiyete ve yatırımlara karşı ayrımcılık yapılmaması iki şekilde olmaktadır. Birincisi, uluslararası ticarete, bir devletin başka bir devlete sağladığı avantajların diğer başka devletlere de sağlanmasıdır. Bu, DTÖ’de en çok kayırlan ülke kavramı olarak nitelendirilir. Örneğin bir ülke başka bir ülkeye karşı tekstil ürünlerinde uyguladığı gümrük vergilerini indirirse bu avantajı tüm DTÖ üyesi ülkelere karşı uygulaması gerekmektedir. Bu kuralın bazı istisnaları vardır. Örneğin, bir ülke DTÖ üyesi başka bir ülke ile STA imzalarsa iki ülke birbirlerine karşı diğer DTÖ üyelerine göre daha avantajlı gümrük vergileri veya tarife-dışı engeller uygulayabilir. Ya da bir ülke başka bir ülkenin belli mallarına karşı anti-damping vergisi uyguladığı için bu ülkeye diğer DTÖ üyelerine uyguladığından daha yüksek vergi uygulayabilir.

İkincisi ise, yabancılara karşı yerel düzeyde ulusal muameledir. Bu da bir ülkenin yerli mallarına, hizmetlerine, fikri mülkiyetine ve yatırımlarına yönelik uygulamalarını, başka ülkelerin mallarına, hizmetlerine, fikri mülkiyetine ve yatırımlarına da uygulamasıdır. İki seviyede de ayrımcılık yapmama, uluslararası rekabetin adil ve eşit şartlarda yapılmasını garanti altına alır. Bu nedenle, en çok

kayırlan ülke ve ulusal muamele kavramları, hem GATT ve diğer DTÖ Anlaşmalarının, hem de modern yatırım anlaşmalarının ana unsurlarını oluşturmaktadır.

✓ En Çok Kayrılan Ülke

DTÖ anlaşmaları kapsamında, genel prensip olarak üye ülkelerin bir ülkeye sağladığı bir avantajı (düşük gümrük vergisi gibi) tüm DTÖ üyelerine sağlamasını öngören ilke.

✓ Ulusal Muamele

DTÖ'ye göre, ithal malların, yabancı hizmetlerin, fikri mülkiyetin bir ülkeye girdikten sonra bu ülkenin yerli malları, hizmetleri ve fikri mülkiyeti ile eşit muameleyle tabi tutulması gereği.

Gelişmekte Olan Ülkelerin Teşvik Edilmesi

Uluslararası ticarete az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere çeşitli kolaylıklar sağlanması yoluyla bu ülkelerin kalkınmasının teşvik edilmesi önemli bir husustur. Bunun için uluslararası anlaşmalarda

gelişmekte olan ülkelere yönelik özel ve lehte çeşitli ayrıcalıklı muamelelere gidilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi, ekonomik büyümelerinin teşvik edilmesi, bu ülkelerin özel ihtiyaçlarının dikkate alınması ve desteklenmesi modern uluslararası hukukun önemli prensipleri arasındadır. DTÖ Anlaşması'nın giriş kısmı da gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının dikkate alınmasının altını çizmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarının daha fazla gözetilmesi, uluslararası ticarete ve yatırımlarda adaletin daha fazla sağlanması, bu ülkelerin kendi kaynaklarının idaresinde özgür olmaları, "yeni uluslararası ekonomik düzenin" itici güçleri arasındadır. Bu amaçla, bu ülkelere yönelik doğrudan yardımlara ilave olarak uluslararası ticarete;

- Gümrük tarifelerinde tercihli muamele
- Doğal kaynaklar için yeterli fiyatın sağlanması
- Belli bazı anlaşma yükümlülüklerinden geçici veya sürekli istisnalar
- Teknoloji transferi ve
- Özellikle en az gelişmiş ülkelerin borçlarının silinmesi

gibi ülke ihtiyaçlarına göre özel muameleler yapılmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

4 Uluslararası ekonomi kurallarının gelişimini izleyebilme ve unsurlarını açıklayabilme

Araştır 4

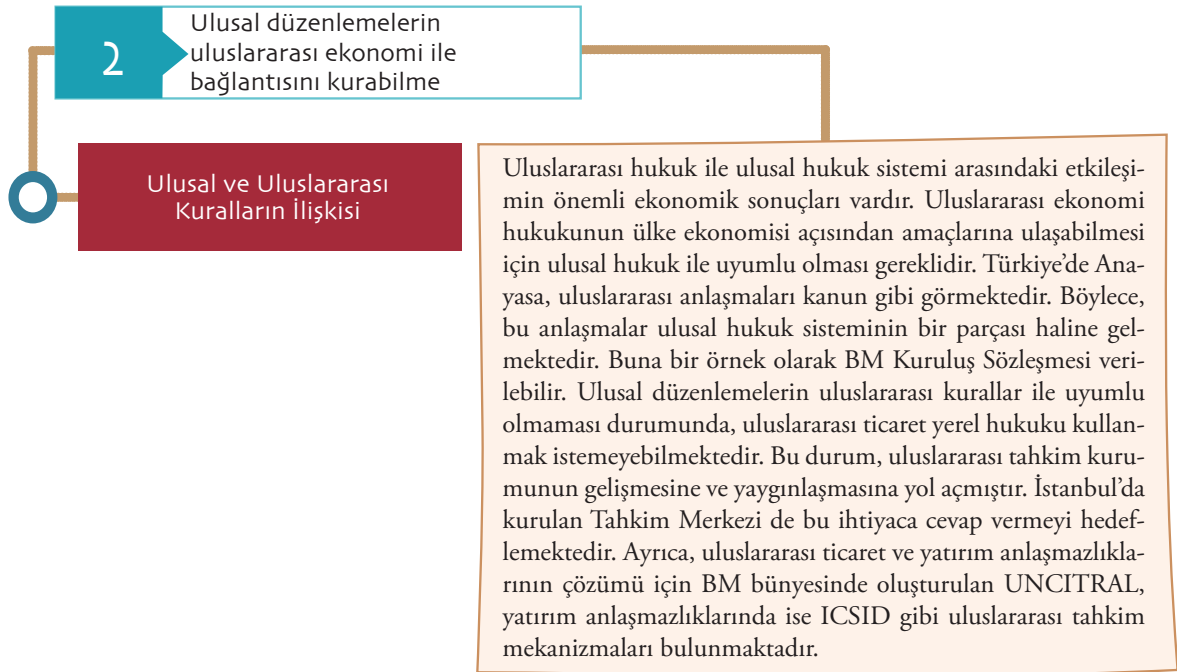
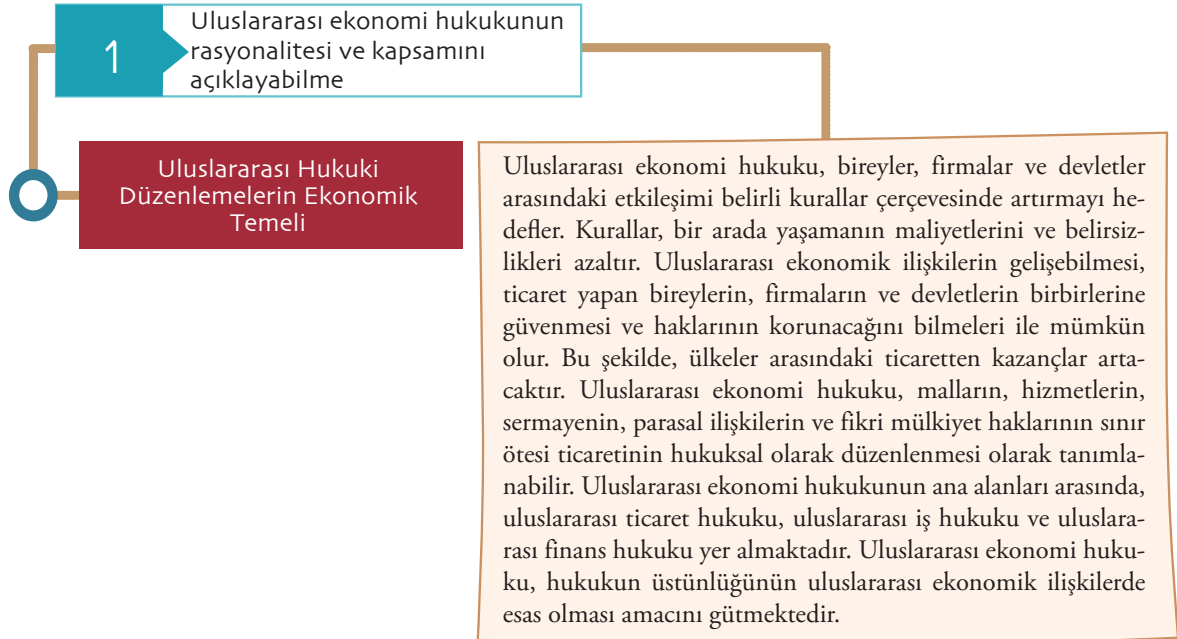
Bir ülkede yabancı yatırımların artması ile hukukun üstünlüğü arasında nasıl bir ilişki vardır?

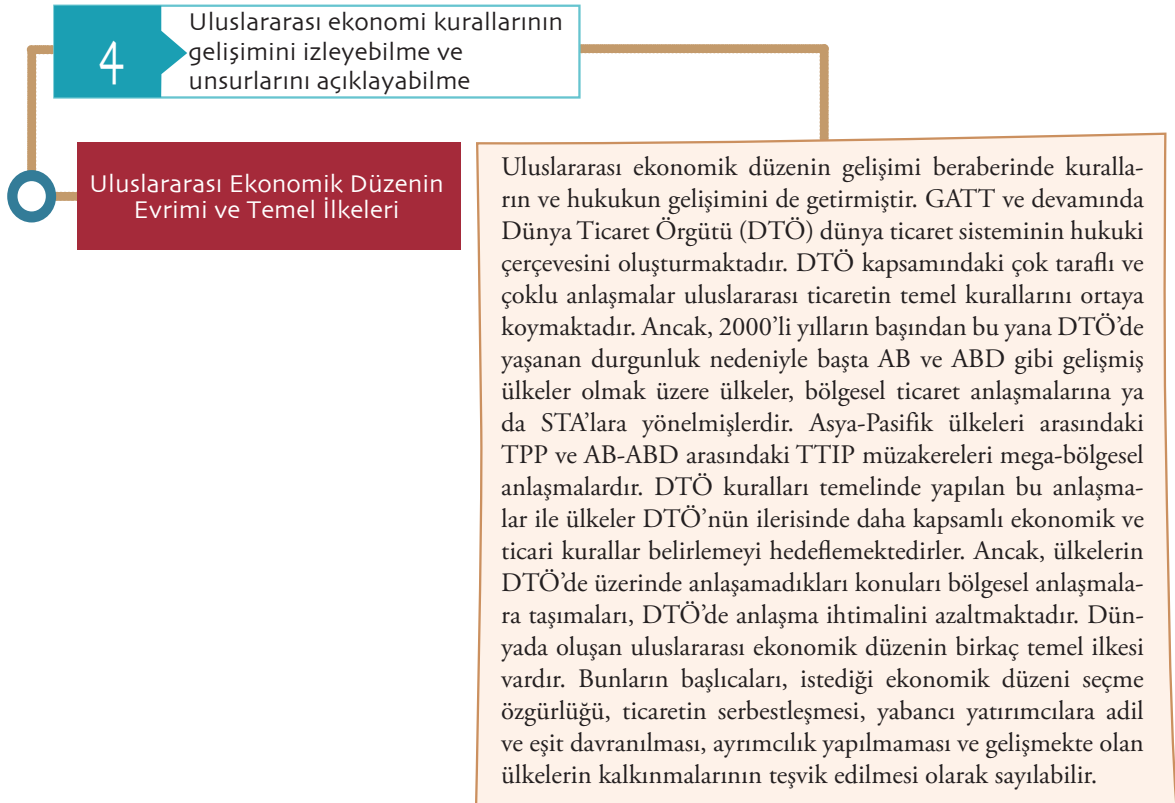
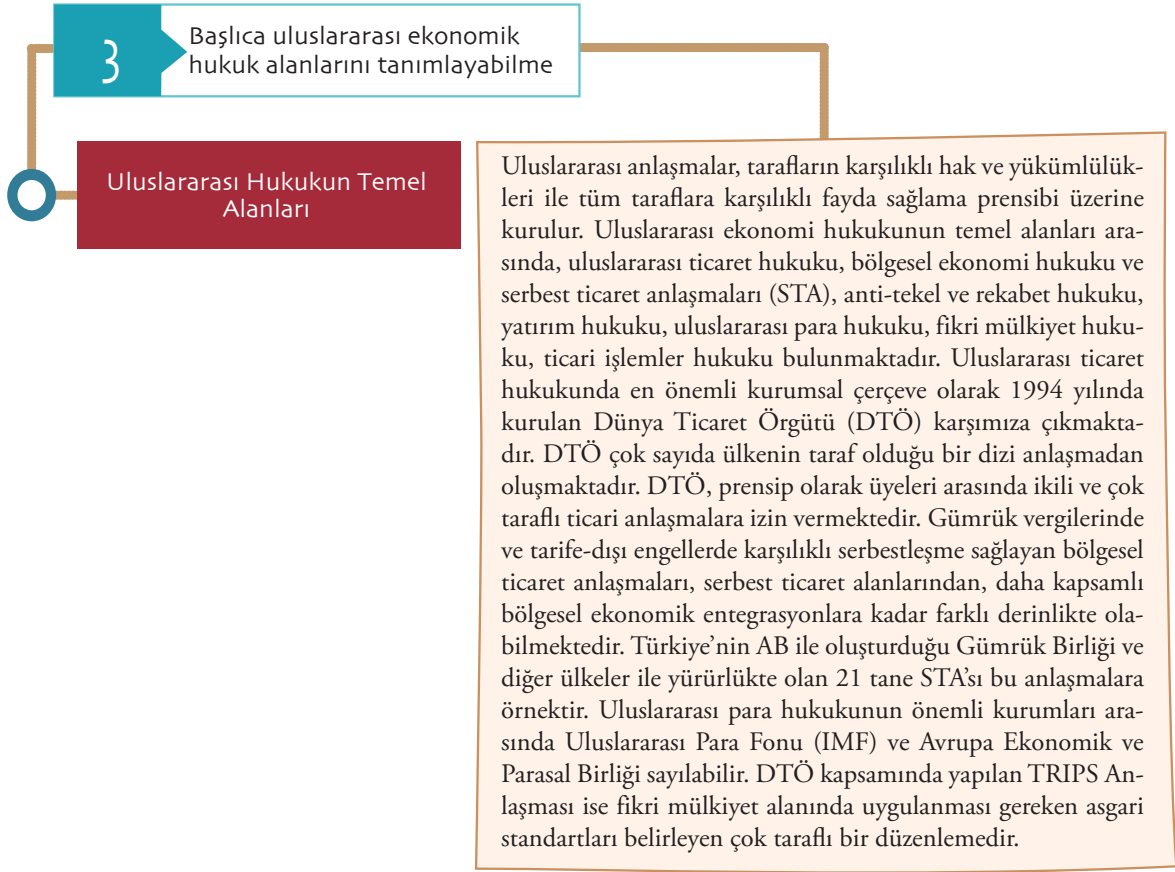
İlişkilendir

Sizce Türkiye'nin DTÖ kurallarına tam olarak uyması, dış ticareti üzerinde nasıl etkiye yol açar?

Anlat/Paylaş

GATT sürecinin sonuçları neler olmuştur. Tartışınız.





1 Uluslararası hukukun uzun dönemde devam etmesinin temel şartı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Devletlerin güçlü olması
- B. Askeri yatırımların büyüklüğü
- C. Ülkelerin çıkarlarına uygun olması
- D. Savaş tehdidinin önlenmesi
- E. Akil yöneticiler olması

2 Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ekonomi hukukuyla ilişkili **değildir**?

- A. Belediye imar kanunları
- B. Fikri mülkiyet hakları
- C. Bölgesel bütünleşmeler
- D. Tahkim
- E. Avrupa Birliği

3 Dünya Ticaret Örgütü'ne ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğru **değildir**?

- A. Üye ülkelereki yaşam standartlarını iyileştirmek temel amaçlarından biridir.
- B. 1994 yılında kurulmuştur.
- C. Yerli üreticileri korumayı teşvik eder.
- D. Tarım ve sağlık alanlarında düzenlemeler içerir.
- E. Türkiye DTÖ'ye üyedir.

4 Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının temel amaçları arasında aşağıdakilerden hangisi **sayılamaz**?

- A. Dış ticareti artırmak
- B. Ekonomik ilişkileri geliştirmek
- C. Karşılıklı ticaret engellerinin azaltılması
- D. Hükümetlere kredi sağlanması
- E. Hizmet ticaretinin ve yatırımların artırılması

5 Aşağıdakilerden hangisi ABD ve AB arasında müzakere edilen Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) Anlaşmasının amaçlarından birisidir?

- A. Tarafların üniversiteleri arasında işbirliğini artırmak
- B. Karşılıklı vize serbestisi sağlamak
- C. Kredi anlaşmaları yapmak
- D. Kültürel işbirliğini artırmak
- E. Ticarete konu mallarda gümrük tarifelerini sıfırlamak veya indirmek

6 Aşağıdakilerden hangisi fikri mülkiyet haklarını korumaya dönük asgari standartları belirleyen uluslararası bir anlaşmadır?

- A. STA
- B. TRIPS
- C. TTIP
- D. GATT
- E. CETA

7 GATT Uruguay Turu'nun ortaya çıkardığı en önemli sonuç aşağıdakilerden hangisidir?

- A. DTÖ'nün kurulması
- B. Anti-damping anlaşmasının imzalanması
- C. Bölgesel işbirliklerinin teşvik edilmesi
- D. AB ve Kanada arasında CETA anlaşmasının imzalanması
- E. Tarım alanında teşviklerin geliştirilmesi

8 Uluslararası ekonomik düzenin temel ilkele-ri arasında sayılan gelişmekte olan ülkelerin teşvik edilmesi ilkesi ile aşağıdakilerden hangisi hedeflenmektedir?

- A. Bu ülkelere ayrıcalık yapılmaması
- B. Bu ülkelere gelişmiş ülkelere göçün artırılması
- C. Gelişmiş ülkelere olan bağımlılığın artırılması
- D. Bu ülkelerin kalkınmalarının sağlanması
- E. Bu ülkelerin doğal kaynaklarının daha fazla kullanılması

9 Yabancı yatırımcılara adil davranılması aşağıdaki sonuçlardan hangisine yol **açmaz**?

- A. Ülkede hukukun üstünlüğü gelişir.
- B. Yerli yatırımcılara ayrıcalık yapılmaz.
- C. Ülke içi kamusal çıkarlarla çatışmalar ortadan kaldırılır.
- D. Ülke içi sermaye piyasaları gelişir.
- E. Ülkeyi fakirleştirir.

10 Aşağıdakilerden hangisi Maastricht Kriterleri arasında **sayılamaz**?

- A. Üye ülkelerin bütçe açığının GSYH'ye oranı yüzde 3'ü geçmemelidir.
- B. Büyüme oranı her zaman yüzde 5'in üzerinde olmalıdır.
- C. Enflasyon oranı bu alanda en iyi performans sahip üç ülkenin ortalamasının 1,5 puandan fazla üzerinde olmamalıdır.
- D. Uzun vadeli faiz oranları en iyi durumdaki üç ülkenin ortalama faiz oranının 2 puandan fazla üzerinde olmamalıdır.
- E. Kamu iç borç stokunun GSYH'ye oranı yüzde 60'ın altında olmalıdır.

1. C

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hukuki Düzenlemelerin Ekonomik Temeli” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. A

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hukuki Düzenlemelerin Ekonomik Temeli” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. C

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hukukun Temel Alanları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. D

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hukukun Temel Alanları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. E

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hukukun Temel Alanları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. B

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi ve Temel İlkeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. A

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi ve Temel İlkeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi ve Temel İlkeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. E

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi ve Temel İlkeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. B

Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Hukukun Temel Alanları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Ülkeler arasında güç farkları aynı gerçek piyasalarda olduğu gibi tekeli teşvik edecektir. Mikroiktisattaki tekel analizinin gösterdiği gibi, daha güçlü ülkeler, güç dengesizliğinden daha fazla istifade ederler. Güç dengesizliği, uluslararası ekonomi hukukunun uzun dönemde varlığını sürdürdürebilmesini güçleştirir. Bu nedenle, uluslararası ekonomi hukuku, ekonomik olmayan temelin dışında kalan insan hakları gibi kavramlara öncelik vererek, güç farklarının ekonomik ilişkiler üzerinde olumsuz etkilerini asgariye indirmeyi hedefler.

Araştır 2

Türkiye’de ve dünyada artan iç ve dış ticaretin hacmi ve yoğunluğu, hukuki ihtilafların hızlı bir şekilde çözülmesini gerekli kılmaktadır. Ülke içi yargı sistemlerinin ülkeler arasında farklılık göstermesi ve sonuca ulaşmanın zaman alması, alternatif uyuşmazlık çözümlerini ön plana çıkarmıştır. Ticaretin etkinliğinin artırılması için tahkim merkezleri kurulmuştur.

Araştır 3

Türkiye’nin AB ile olan Gümrük Birliği Anlaşması sonucunda 1996 yılı itibariyle karşılıklı gümrük vergileri sıfırlanmış ve Türkiye AB’nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlamıştır. Bu anlaşma ile iki taraf arasındaki ticaret hacmi zaman içerisinde artmış ve AB, Türkiye’nin en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir.

Araştır 4

Bir ülkede, hukukun üstünlüğü yerleştikçe, yabancı yatırımcılar için belirsizlikler de azalmaya başlar. Belirsizliklerin azalması, ülke riskinin azalmasına ve o ülkede yatırım yapmanın maliyetinin düşmesine yol açar.

Kaynakça

- Balaam, D. ve B. Dillman (2015), **Uluslararası Ekonomi Politİge Giriş**, çev. Nasuh Uslu, Adres Yayınları.
- Bingham, T. (2011), **The Rule of Law**, New York, Penguin Yayınları.
- Herdegen, M. (2016), **Principles of International Economic Law**, 2. Baskı, New York, Oxford.
- Lowenfeld, A. (2008), **International Economic Law**, 2. Baskı, New York: Oxford.
- Trachtman, J. (2008), **The Economic Structure of International Law**, Boston: Harvard, 2008.